

CARPICA

XXVIII

Ed. DOCUMENTIS IASI
- 1999 -

<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

CONSILIUL JUDEȚEAN BACĂU
MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE "IULIAN ANTONESCU" BACĂU

CARPICA

XXVIII

Editura DOCUMENTIS IAȘI
1999

<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

Consilier editorial: Dan JUMARĂ

Coperta: Lăcrămioara MARIN

Foto: Romeo MĂRÂNDICI

Coperta 1 - Clădirea Muzeului Județean de Istorie

“Iulian Antonescu” Bacău

Coperta 4 - Obiecte din patrimoniul muzeului

LUCRARE FINANȚATĂ DE CONSILIUL JUDEȚEAN BACĂU

ISBN: 973-98284-2-6

Editura DOCUMENTIS, str. Sulfinei, nr. 5, Iași, 6600, România

Tel./fax: 040-32-116723

040-32-213210

Colectivul redacțional

REDACTOR ȘTIINȚIFIC: Lăcrămioara MARIN

SECRETARI ȘTIINȚIFICI: Lăcrămioara Elena ISTINA,

Marius Alexandru ISTINA

TIPĂRIT LA: S.C. GADPRINT S.R.L. BACĂU, str. Ștefan cel Mare, nr. 5/A

Tel./fax: 040-032-179343

E-mail: gadprint@cybernet.ro

<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

CARPICA

Sumar

ISTORIA ROMÂNILOR

Arheologie

Lăcrămioara Elena Istina, <i>Observații tipologico-funcționale privind ciocanele duble în eneolitic și epoca bronzului</i>	7
Cristian Ioan Popa, <i>Un pumnal de tip răsăritean provenind de la Căt (jud. Alba)</i>	17
Relu Butnariu, <i>Noi cercetări de suprafață efectuate de Muzeul de Istorie din Roman</i>	31
Daniel David, <i>Locuri de cult în Dacia (sec. II a.Chr. - I p.Chr.)</i>	37
Livia Liliana Sibișteanu, <i>Izvoare literare și arheologice despre cultele și credințele sarmaților (Complexe arheologice)</i>	49
Cristinel C. Plantos, <i>O nouă așezare a dacilor liberi la Pradaș (jud. Bacău)</i>	79
Mircea Mamalaucă, <i>Necropola de sec. IV p.Chr. de la Pogonești-Ivești</i>	91
Dan Gh. Teodor, <i>Contribuții la cunoașterea obștei sătești din mileniul marilor migrații</i>	103
Alexandru Artimon, <i>Biserica și necropola medievală de la Tg. Trotuș (jud. Bacău). Considerații finale</i>	109
Mugur Andronic, <i>Hrințești - un sat bucovinean dispărut</i>	135

Istorie

• Anton Coșa, <i>Misionari catolici despre Faraoani</i>	141
Constantin Tofan, <i>O încercare de climatologie istorică (II)</i>	163
Cornel Vivi Cioaric, <i>Evoluția raporturilor româno-otomane în secolul al XVII-lea</i>	177
Laurențiu Stroe, <i>„Prințul Aurului” și pacea de la Carlowitz</i>	199

Daniel Ciobanu, Biserica armenescă "Sf. Treime" din Suceava. Între legendă și adevăr istoric	205
Iulia Butnariu, Aspecte din viața comunității evreiești din Roman	211
Ioan Murariu, O "fabrică" de sare huscă în satul Luncani din ținutul Bacău în anul 1817	219
Ioan Murariu, O publicație necunoscută din 31 decembrie 1831 privitoare la reorganizarea justiției și comerțului în Moldova	223
Marius Alexandru Istina, Franța și problema prințului străin (începutul secolului al XIX-lea - 1866)	229
Manuela Palade, Forme de economie și întraajutorare a micilor depunători. Tradiție și contemporaneitate	255
Didi Alistar, Rolul instituțiilor școlare și ecleziastice în ridicarea economică a satului băcăuan în prima jumătate a sec. al XX-lea	261
Ioan Ungureanu, Concepte și ideologii cooperatiste și încercările de aplicare ale acestora în agricultura județului Bacău în perioada interbelică	273
Andrei Lucaci, Asistența religioasă în armata română la pragul mileniului III	281
Lăcrămioara Marin, Decembrie 1989 - spre aducere aminte	287

ISTORIE UNIVERSALĂ

Gabriel Leahu, Experimente coloniale britanice în secolul al XIX-lea. Sierra Leone	289
Viorel Cruceanu, Rwanda: Anatomia unui genocid!	301

RECENZII

Ioan Mitrea, Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice (Lăcrămioara Elena Istina)	309
Ion H. Ciubotaru, Catolicii din Moldova. Universul culturii populare (Anton Coșa)	313

Abrevieri	317
------------------------	-----

CARPICA

Sommaire

L'HISTOIRE DES ROUMAINS

Archéologie

Lăcrămioara Elena Istina, Observations typologique et fonctionnelles sur les marteaux doubles dans la période Énéolithique et l'Âge du Bronze	7
Cristian Ioan Popa, Un poignard de type oriental provenant de Cut (dép. Alba)	17
Relu Butnariu, Nouvelles recherches de surface effectuées de Muzée d'Histoire de Roman	31
Daniel David, Emplacements de culte en Dacie (IIe siècle a. Chr. - I^e siècle p. Chr.)	37
Livia Liliana Sibişteanu, Sources littéraires et archéologiques sur des cultes et des religion des sarmates (Complexes archéologiques)	49
Cristinel C. Plantos, Un nouveau établissement des Daces libres à Pradaş (dép. Bacău)	79
Mircea Mamalaucă, La nécropole de IVe siècle p. Chr. du Pogoneşti-Iveşti	91
Dan Gh. Teodor, Contribution à la connaissance des communautés villageoises autochtones du millénaire des grandes migrations	103
Alexandru Artimon, L'église et la nécropole médiévale de Tg. Trotuş (dép. Bacău). Considérations finales	109
Mugur Andronic, Hrinceşti - un village de Bucovina disparu	135

Histoire

Anton Coşa, Missionnaires catholiques sur Faraoani	141
Constantin Tofan, Un essai de climatologie historique (II)	163
Cornel Vivi Cioaric, L'évolution des rapports roumains-ottomans dans le XVIIe siècle	177
Laurenţiu Stroe, "Le Prince d'Or" et la paix de Carlowitz	199

Daniel Ciobanu, <i>L'église arménienne "Sf. Treime" de Suceava. Entre légende et vérité historique</i>	205
Iulia Butnariu, <i>Aspects de la vie de communauté des Juifs de Roman</i>	211
Ioan Murariu, <i>Une "fabrique" de sel obtenu par saunage dans le village Luncani le district de Bacău en 1817</i>	219
Ioan Murariu, <i>Une publication inconnue du 31 décembre 1831 concernant l'organisation de la justice et du commerce en Moldavie</i>	223
Marius Alexandru Istina, <i>La France et le problème de prince étranger (le début de XIXe siècle - 1866)</i>	229
Manuela Palade, <i>Formes d'économie et coopération de petits économes. Tradition et actualité</i>	255
Didi Alistar, <i>Le rôle des établissements scolaires et ecclésiastiques pour le soulèvement économique des villages du département de Bacău dans la première moitié de XXe siècle</i>	261
Ioan Ungureanu, <i>Concepts et idéologies coopératistes et les tentatives d'application de ces dans l'agriculture du département de Bacău dans la période interbellique</i>	273
Andrei Lucaci, <i>L'assistance religieuse dans l'armée roumaine au début du IIIe millénaire</i>	281
Lăcrămioara Marin, <i>Décembre 1989 - vers souvenirs</i>	287

L'HISTOIRE UNIVERSELLE

Gabriel Leahu, <i>Expérimentations coloniales britanniques pendant le XIXe siècle. Sierra Léone</i>	289
Viorel Cruceanu, <i>Rwanda: L'anatomie d'un génocide!</i>	301

COMPTE-RENDUS

<i>Ioan Mitrea, Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice (Lăcrămioara Elena Istina)</i>	309
<i>Ion H. Ciubotaru, Catolicii din Moldova. Universul culturii populare (Anton Coșa)</i>	313
Abreviations	317

Observații tipologico-funcționale privind ciocanele duble în eneolitic și epoca bronzului

Lăcrămioara Elena Istina

Pentru preistorie problematica utilajului litic, în general, rămâne un domeniu pentru care cercetarea va mai avea multe elemente de adus în completarea informațiilor existente. Stadiul actual al cercetărilor oferă o imagine incompletă a economiei societăților preistorice, studiarea utilajului litic fiind necesară pentru înțelegerea acesteia. Astfel, în literatura de specialitate (monografii, rapoarte de săpătură, studii și articole) utilajul litic este frecvent menționat, dar de cele mai multe ori sunt doar treceri în revistă, lipsind un studiu elaborat asupra acestor piese. Mai mult, din informațiile pe care le deținem acum putem afirma că de fapt numărul acestor piese este mult mai mare decât al celor publicate, ele existând în multe muzee din țară nepublicate, acest lucru împiedicând realizarea unor lucrări de sinteză asupra utilajului litic.

În aceeași situație se află și categoria de unelte la care ne vom referi în articolul de față. Astfel, ciocanele duble sunt menționate în câteva articole de specialitate, bucurându-se de o analiză mai atentă din partea cercetătorilor. Printre aceste articole se numără și cel din 1972 semnat de Eugen Comșa¹, care tratează uneltele de piatră șlefuită din neolitic și epoca bronzului, analizând tipologico-funcțional și ciocanele duble. Apoi, în 1981 apare un alt studiu, autorul său fiind Emil Moscalu², în care se face o analiză mai ales a răspândirii acestui tip de unealtă. Tot un articol dedicat acestor piese este și cel semnat de C. Pricop³, care se ocupă mai mult de analiza tipologică, dar sunt date și repere în ceea ce privește funcționalitatea lor.

După cum arăta Silvia Marinescu-Bâlcu, datorită stadiului de dezvoltare al comunităților umane din această perioadă, există o gamă restrânsă a materiilor prime utilizate pentru confecționarea uneltelor. Astfel, "piatra și silexul, osul, cornul și lemnul erau singurele materiale pe care omul neolitic le avea la îndemână. Abia în eneolitic va începe folosirea aramei, în primul rând pentru confecționarea unor mărunte obiecte de podobă și apoi pentru mici unelte (mai ales împungătoare) sau dălțițe și topoare. De altminteri, nu arama va fi în măsură, dată fiind duritatea ei extrem de redusă, să înlocuiască piatra și silexul, materii prime a căror utilizare se va continua,

¹ E. Comșa, *Date despre uneltele de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului, de pe teritoriul României (Istoricul problemei, tipuri - funcționalitate)*, în *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 245-262.

² E. Moscalu, *Un tip de ciocan de piatră pentru minerit*, în *SCIVA*, 32, 1, 1981, p. 141-144.

³ C. Pricop, *Două ciocane de piatră de tip miner descoperite în așezarea de la Brăilița*, în *Istros*, II-III, 1983, p. 35-40.

evident pe scară redusă, și în plină epocă a metalelor. Limitele impuse de lipsa de varietate a materiei prime au fost compensate printr-o gamă bogată de tipuri de unelte"⁴.

În ceea ce privește materia primă din care erau confecționate uneltele de piatră șlefuită menționăm că au fost utilizate mai multe feluri de roci - uneltele neperforate realizându-se din tuf vulcanic gălbui, cele perforate din roci vulcanice mai dure, rareori chiar și din tuf vulcanic⁵. De asemenea, se poate observa că aceste unelte erau realizate în general din rocile locale specifice⁶.

În ceea ce privește ciocanele duble ele se împart în două mari categorii: neperforate și perforate. Uneltele din prima categorie, așa-numitele "ciocane de miner", sunt întâlnite în așezările culturilor eneolitice și în epoca bronzului. În articolul citat mai sus, Eugen Comșa descrie aceste piese ca fiind: "ciocane masive (mai curând cioplite decât șlefuite), lucrate de obicei din gresie sau din calcar. Forma lor este specifică, aproximativ cilindrică sau bitronconică, cu extremitățile arcuite puternic, neregulate"⁷. La mijlocul sau în treimea superioară ele au una sau două șanțuri circulare, obținute prin șlefuire. Această șanțuire servea pentru prinderea ciocanului într-o coadă. În cazul exemplarelor cu două șanțuri se realiza o mai bună fixare a cozii⁸. Nefiind străpunse, prinderea cozii se făcea cu legături de sfori sau curele. Dimensiunile mari le dădeau greutate, fiind folosite la spargerea rocilor sau a minereurilor⁹, ca funcționalitate ele asemănându-se cu topoarele-ciocan neperforate.

Interesant este că acest tip de ciocan se distinge nu atât prin frecvență - fiind, de altfel, destul de rar - cât mai ales prin aria vastă de răspândire, mergând din Europa apuseană până în Asia¹⁰. Cele mai vechi exemplare se cunosc în cultura Cucuteni-Tripolie. Un astfel de ciocan apare în așezarea de la Hăbășești, com. Strunga, jud. Iași, în faza Cucuteni A₃ (fig. 1/1)¹¹ și la Bontăești¹². Piese de acest tip se cunosc pentru perioada eneolitică și la Hulum-Sunt, pe râul Obi, ca și în culturile eneolitice din Daghestan, unde sunt lucrate din cuarțit¹³. Tot din perioada eneolitică datează și piesele descoperite la Brăilița, jud. Brăila (fig. 1/2-3) și Medgidia, jud. Constanța (fig. 1/4), ce aparțin culturii Gumelnița, după contextul descoperirii. La Brăilița cele două ciocane duble au fost descoperite în stratul de cultură Gumelnița A₂, etapă ce este sincronă cu faza Cucuteni A₃. Astfel, aceste piese, lucrate dintr-o rocă dură (unul din

⁴ Silvia Marinescu-Bâlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, Editura Academiei, 1974, p. 39.

⁵ E. Comșa, *op.cit.*, p. 249.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 256.

⁸ E. Moscalu, *op.cit.*, p. 141.

⁹ C. Pricop, *op.cit.*, p. 35.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ E. Moscalu, *op.cit.*, p. 141.

¹² Vl. Dumitrescu, *La station préhistorique de Bontăești*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 97.

¹³ E. Moscalu, *op.cit.*, p. 141.

topoare este din granit), sunt contemporane cu cea descoperită în nordul Moldovei la Hăbășești¹⁴.

Atestarea acestor unelte se face însă cu precădere în epoca bronzului. Astfel, în Moldova apare, în cultura Monteoru, în așezarea de la Poiana, jud. Galați¹⁵. În cultura Tei din Muntenia este atestat un astfel de ciocan în așezarea eponimă (fig. 1/5), piesă ce are porțiunea inferioară mai dezvoltată în lungime și mai înălțată decât restul uneltei, secțiunea fiind rectangulară. Porțiunea cu muchia este și ea masivă, dar mai scundă. Între aceste două părți se interpune șanțul circular pe care se răsuceau legăturile cu care unealta se fixa în mână¹⁶.

Ciocanele duble neperforate se pot grupa în două tipuri: un prim tip cu o singură șanțuire pentru prins coada, iar cel de-al doilea tip este cel cu două șanțuiri. Din prima categorie fac parte exemplarele din culturile Cucuteni-Tripolie, Gumelnița, Tei, Monteoru, Junacite de pe teritoriul României și al Bulgariei. Din a doua categorie fac parte numai exemplarele de la Kolioru (fig. 1/6), Turșniavo, Usti-Narîm și Novî-Aksi, lipsind din spațiul carpato-balcanic¹⁷.

Majoritatea autorilor au considerat aceste ciocane ca fiind utilizate numai la minerit, părere confirmată de unele descoperiri, dar și de greutatea acestora. Astfel de unelte au fost descoperite într-un depozit de tumare a bronzului cu tipare, acestea aparținând culturilor Iamnaia din ultimul sfert al mileniului al doilea î.Hr.¹⁸. De aici s-a dedus utilizarea lor la dizlocarea rocilor metalifere în vederea prelucrării. Tot în acest sens cercetătorul bulgar Vasile Mikov considera că acest tip de ciocan era folosit în perioada eneloitică la extragerea silexului¹⁹. Greutatea deosebită a unui astfel de ciocan (având în jur de 1,5-2 kg), pusă în valoare prin atașarea unei cozi de lemn, îi dădea însă în mod sigur, o diversă și eficientă întrebuințare. Astfel, așa-numitul "ciocan de miner", pe lângă utilizarea lui pentru spargerea rocilor, putea fi folosit la fel de bine și pentru alte lucrări, cum ar fi despicarea buștenilor cu ajutorul unor pene, înfingerea țărșurilor și chiar la omorârea unor animale mari²⁰. Odată cu descoperirea metalurgiei și cu extinderea îndeletnicirilor de căutare a minereurilor, el devine din ce

¹⁴ C. Pricop, *op.cit.*, p. 36.

¹⁵ R. Vulpe, *Raport preliminar asupra activității șantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950*, în *SCIV*, I, 1951, p. 181.

¹⁶ V. Leahu, *Cultura Tei*, București, Editura Muzeului de Istorie al Orașului București, 1966, p. 63.

¹⁷ E. Moscalu, *op.cit.*, p. 143.

¹⁸ *Ibidem*, p. 143.

¹⁹ *Apud Ibidem*.

²⁰ C. Pricop, *op.cit.*, p. 36. O explicație asemănătoare oferă Dumitru Boghian în ceea ce privește utilizarea topoarelor-ciocan masive; considerăm că ea poate fi valabilă și pentru ciocanele duble (Dumitru Boghian, *Unele considerații asupra utilajului litic al comunităților Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, în *Cucuteni aujour'd'hui*, édité par Gh. Dumitroaia et Dan Monah, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, II, Piatra Neamț, 1996, p. 311).

în ce mai necesar, lucru care explică, de altfel, frecvența lui tot mai mare în epoca bronzului²¹.

Pieseile descoperite la Brăilița și Medgidia sunt singurele exemplare de acest fel existente până acum în mediul gumelnițean, fapt care le sporește importanța. Descoperirea acestora ajută la cunoașterea mai aprofundată a vieții economice a triburilor gumelnițene din această zonă, a modului lor de trai. Ele atestă activitatea de procurare a materiei prime din zonele apropiate și apoi de făurire a uneltelor pe loc. Acest fapt este dovedit de prezența unui număr mare de așchii, resturi, nuclee, unelte-rebut, descoperite în așezarea de la Brăilița. Există posibilitatea ca unele piese să fi fost aduse din afară, pe calea schimburilor, gata confecționate sau semifinite, dar numărul mare al uneltelor litice găsite în această așezare implică activitatea unor meșteri locali de procurare a materiei prime și de prelucrare a ei. Prezența ciocanelor duble în așezarea de la Brăilița este o dovadă în plus că locuitorii de aici treceau în Dobrogea, de unde își procurau singuri materia primă, din care confecționau diferite piese. În felul acesta și, bineînțeles, pe calea schimbului, locuitorii gumelnițeni de la Brăilița puteau transmite altor așezări din zonă atât materie primă, cât și unelte finite²².

A doua mare categorie de ciocane duble cuprinde piesele perforate. Eugen Comșa, în lucrarea citată, consideră că ciocanele duble perforate "au avut o întrebuințare restrânsă pe întinsul țării noastre. Ele sunt documentate numai în perioada de la sfârșitul epocii neolitice"²³. Această afirmație nu-și găsește însă acoperire în realitate, deoarece cercetările ulterioare au evidențiat, așa cum vom arăta mai jos, că ele continuă să fie utilizate și mai târziu.

Înainte de a prezenta aceste piese trebuie menționat că apariția uneltelor de piatră șlefuită perforată a constituit un mare progres în privința creării unor unelte cât mai simple, cu randament mare. Până atunci, pentru a se realiza o unealtă era nevoie de trei feluri de materiale: piatră, lemn și o fâșie de piele sau un șnur de legat, la care se mai adaugă uneori și o substanță care să fixeze coada de lemn. Prin perforarea uneltelor s-au exclus toate materialele auxiliare și s-a obținut o stabilitate mai mare a acestora²⁴.

Revenind la subiectul nostru trebuie să specificăm că un ciocan dublu, cu un început de perforare s-a descoperit în așezarea eneolitică de la Lișcoteanca, jud. Brăila, în stratul de cultură Gumelnița A₁-A₂ (fig. 2/1). Se observă că această piesă prezintă analogii cu exemplarele neperforate datorită formei sale - oval foarte alungit. Pe una din fețe, în partea centrală, a fost începută o gaură de formă tronconică,

²¹ C. Pricop, *op.cit.*, p. 36.

²² *Ibidem*, p. 37.

²³ E. Comșa, *op.cit.*, p. 260.

²⁴ *Ibidem*, p. 257.

realizată pe o adâncime de numai 1,2 cm. Piesa e lucrată dintr-o gresie cenușie, având întreaga suprafață șlefuită²⁵.

O altă piesă care prezintă analogii cu ciocanele duble neperforate este cea descoperită la Siliștea-Nazîru, jud. Brăila, într-o așezare datată de către Nicolae Harțuche în prima perioadă a epocii fierului (fig. 2/4). Ciocanul are profilul ușor curbat, iar pe linia centrală a corpului piesa este prevăzută cu o șanțuire lată de un centimetru, asemănătoare celor prezente la ciocanele duble neperforate. Pe una din laturile înguste are incizat un cerc, care ar reprezenta un început de perforare²⁶.

Pentru epoca bronzului se cunoaște piesa descoperită întâmplător la Corni, com. Liteni, jud. Suceava (fig. 2/2), care are extremitățile rotunde în secțiune transversală și o îngroșare specifică în dreptul găurii, care este situată central²⁷. Un alt ciocan dublu perforat este cel descoperit, tot întâmplător, la Bistrița (fig. 2/3), atribuit aceleiași epoci după prezența în zonă a unui material specific²⁸. La piesele de la Corni și Bistrița se observă o atenție deosebită acordată formei, liniile de contur ale acestora fiind foarte bine precizate și uniforme.

Astfel, ciocanele duble perforate s-ar putea grupa în două categorii: cele cu formă neregulată, care se aseamănă cu ciocanele neperforate deoarece prezintă aceea șanțuire specifică a acestora, și o altă categorie a pieselor ce au axul lung drept, cu extremitățile de formă rotundă.

În ceea ce privește utilizarea ciocanelor duble perforate este firesc ca ele să fi fost întrebuințate în aceleași scopuri ca și cele neperforate, fiind desigur mai eficiente. Dar nu este exclus ca "ele să fi fost întrebuințate și ca arme"²⁹, pe lângă utilizarea lor în scopuri gospodărești.

Din cele prezentate mai sus am putea observa pentru stadiul actual al cercetărilor, că ciocanele duble au avut o funcționalitate mult diversă decât s-a crezut inițial și, de asemenea, că utilizarea acestor unelte/arme a fost și pe teritoriul țării noastre mai îndelungată, așa cum ne demonstrează prezența unui ciocan dublu în stratul de cultură Babadag de la Siliștea-Nazîru, jud. Brăila. Această utilizare până în epoca fierului ne demonstrează că ciocanul dublu nu a putut fi înlocuit funcțional de

²⁵ N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 82-83.

²⁶ N. Harțuche, O. Silvestru, *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea-Nazîru, județul Brăila*, în *Istros*, VI, 1992, p. 19.

²⁷ V. Ciurea, *Aperçu des antiquités préhistoriques de département de Baia*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 53; M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în *Thraco-Dacia*, II, 1981, p. 134.

²⁸ Roska Márton, *Erdély régészeti repertoriúma, I*, Őskor, Cluj, Gróf Teleki Pal Tudományos Intézet, 1942, p. 38.

²⁹ E. Comșa, *op.cit.*, p. 260.

nici o altă unealtă din bronz sau fier, mai ales datorită eficienței unei asemenea piese³⁰.

În orice caz, considerăm că viitoarele cercetări prin descoperirea de noi piese, vor putea aduce noi date asupra problemelor ridicate de acest tip de unelte. De altfel, aprofundarea cercetărilor asupra utilajului litic în general, în cadrul căruia ciocanele duble sunt doar o componentă tipologică, este necesară și oferă specialiștilor un câmp de lucru vast și destul de puțin cercetat în comparație cu alte elemente din aceeași perioadă (ceramica spre exemplu).

Corpusul descoperirilor

1. **Bistrița**, jud. Bistrița-Năsăud - descoperire întâmplătoare (fig. 2/3); piesa este perforată, având o formă ce o apropie mai mult de un tâmacop; atribuit epocii bronzului, mai ales după formă.

Bibl.: Roska Márton, *Erdély régészeti repertoriúma, I, Öskor*, Cluj, Gróf Teleki Pal Tudományos Intézet, 1942, p. 38, fig. 33.

2. **Brăilița**, jud. Brăila - descoperit în așezarea eneolitică, aparține Muzeului Brăilei; piesa, neperforată, e cioplită dintr-o rocă dură de culoare cenușie roșcată, acoperită la exterior de o crustă gălbui-alburie (fig. 1/2). Are formă de sfere duble ce se unesc în partea centrală într-o albiere adâncă dispusă orizontal. Această șanțuire servea la fixarea piesei de coadă cu o sfoară sau curea. Capetele sferelor sunt foarte bombate, prezentând mai multe așchieri din cauza intensei folosiri. Aparține culturii Gumelnița A₂.

Dimensiuni: L = 17 cm, d. la capete = 10-11 cm, l. șanțului transversal = 2,8 cm, adâncimea șanțului = 1-1,5 cm.

Bibl.: N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 82-83.

3. **Brăilița**, jud. Brăila - descoperit în săpătură de N. Harțuche și F. Anastasiu, piesa aparține Muzeului Brăilei (fig. 1/3). Piesa este neperforată, fragmentară, cioplită din granit de culoare galben-verzuie, este plată și are o formă trapezoidală alungită. Spărtura survenită se pare în urma unei intense folosiri s-a produs în grosime, distrugând aproximativ jumătate din piesă. Șanțuirea situată în treimea superioară este puțin adâncită datorită durtății deosebite a rocii. Capetele sunt ușor rotunjite la colțuri și prezintă urme certe de întrebuițare. Aparține culturii Gumelnița A₂.

Dimensiuni: L. totală = 23 cm, l. capetelor = 6,8 cm, respectiv 4,4 cm, g.max. = 3,5 cm, l. șanțului = 2 cm, greutatea = 1,650 kg.

Bibl.: C. Pricop, *Două ciocane de piatră de tip miner descoperite în așezarea de la Brăilița*, în *Istros*, II-III, 1983, p. 36, fig. 2/a,b.

³⁰ Am putea să luăm în calcul în acest sens mai ales dimensiunile și greutatea unui astfel de ciocan, realizarea lui din metal necesitând o mare cantitate de minereu, care însă era mai greu de procurat în această perioadă decât piatra.

4. **Corni**, com. Liteni, jud. Suceava - descoperit întâmplător. Confectionat din piatră cenușie cu perforația situată central; la această piesă se observă o îngroșare specifică a porțiunii din dreptul găurii. Datat, după formă, în epoca bronzului.

Dimensiuni: L. = 10 cm, l. extremităților = 5 cm.

Bibl.: V. Ciurea, *Aperçu des antiquités préhistoriques de Baia*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 53, fig. 4/2; M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în *Thraco-Dacia*, II, 1981, p. 133, fig. 1/6.

5. **Hăbășești**, com. Strunga, jud. Iași - descoperit în săpătură (fig. 1/1). Piesa este neperforată, lucrată din gresie. Pe mijlocul său, perpendicular pe axul lung, de jur împrejur, are cioplită o șanțuire nu prea adâncă, neregulată, servind la trecerea șnurului pentru legarea cozii. Aparține culturii Cucuteni, faza A₃.

Bibl.: VI. Dumitrescu și colab., **Hăbășești (Monografie arheologică)**, București, Editura Academiei, 1954; M. Petrescu-Dâmbovița și colab., **Istoria românilor de la începuturi până în secolul al VIII-lea**, București, Editura Academiei, 1995, p. 35, fig. 3/8.

6. **Lișcoteanca**, jud. Brăila - descoperit într-o așezare eneolitică, aparține colecției Muzeului Brăilei (fig. 2/1). Piesa e lucrată dintr-o gresie de culoare cenușie, acoperită la exterior cu o patină foarte subțire de culoare galbenă cu nuanțe cenușii. Are forma ovală foarte alungită. Pe una din fețe, în partea centrală, a fost începută gaura, de formă tronconică, realizată pe o adâncime de numai 1,2 cm. În interiorul găurii se păstrează o parte din dopul rezultat din perforare. Piesa nu a fost terminată. Întreaga suprafață este șlefuită. Aparține culturii Gumelnița A₁-A₂.

Dimensiuni: L. = 11,6 cm, d. = 5,1 cm, d. găurii = 0,9 cm, g. = 0,6 cm.

Bibl.: N. Harțuche, F. Anatasiu, **Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei**, Brăila, 1976, p. 82-83, fig. 94.

7. **Medgidia**, jud. Constanța - descoperit de N. Harțuche în săpăturile întreprinse între 1957-1958 (fig. 1/4). Este neperforat, cioplit dintr-o rocă dură, de dimensiuni relativ reduse. Aparține culturii Gumelnița A₂.

Bibl.: C. Pricop, **Două ciocane de piatră de tip miner descoperite în așezarea de la Brăilița**, în *Istros*, II-III, 1983, p. 33, fig. 3.

8. **Siliștea-Nazîru**, jud. Brăila - descoperit în săpăturile întreprinse de N. Harțuche și O. Silvestru în anul 1982 (fig. 2/4). Ciocanul are profilul ușor curbat. Pe linia centrală a corpului piesa este prevăzută cu o șanțuire lată de un centimetru, asemănătoare celor de la ciocanele neperforate. Pe una din laturile înguste are incizat un cerc, care ar reprezenta un început de perforare. Ambele capete ale piesei sunt foarte tocite ca urmare a unei intense folosiri. Autorii atribuie piesa culturii Babadag.

Bibl.: N. Harțuche, O. Silvestru, **Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea-Nazîru, județul Brăila**, în *Istros*, VI, 1992, p. 19, pl. XII/3.

9. Tei, jud. Ilfov - descoperit în săpătură. Piesa este neperforată. Exemplarul este masiv, greoi (fig. 1/5). Porțiunea inferioară a piesei este mai dezvoltată în lungime și mai înălțată decât restul uneltei, secțiunea fiind rectangulară. Porțiunea cu muchia este și ea masivă, dar mai scundă, secțiunea fiind tot rectangulară iar suprafața terminală prezentându-se ușor piezișă. Între aceste două părți se interpune șanțul circular, unde se răsuceau legăturile cu care unealta se fixa în mâner. Datează din epoca bronzului, cultura Tei.

Dimensiuni: L. = 21,2 cm, g.max. = 8,8 cm.

Bibl., V. Leahu, **Cultura Tei**, București, Editura Muzeului de Istorie al Orașului București, 1966, p. 63.

Observations typologiques et fonctionnelles sur les marteaux doubles dans la période Énéolithique et l'Âge du Bronze Résumé

Cet article traite la problématique des marteaux doubles dans la période Énéolithique et l'Âge du Bronze. On prend en discussion les aspects typologiques et fonctionnelles des ce outils, reconsidérant surtout le point de vue fonctionnelle.

Les marteaux doubles ont provoqué une polémique parmi des spécialistes parce qu'ils sont peux numériquement sur le territoire de la Roumanie. Par conséquent, les futures recherches édifieront les aspects confus de l'utilisation de ces outils. Dans le stade actuel des recherches nous pouvons affirmer que les marteaux doubles ont eu une fonctionnalité plus divers et que l'utilisation de ces outils a été de long durée aussi sur le territoire de notre pays.

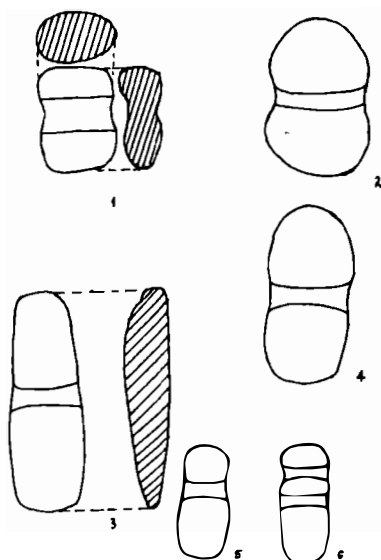

Fig. 1 - Ciocane duble neperforate: 1. Hăbășești; 2-3. Brăilița; 4. Medgidia; 5. Tei; 6. Koliuru.

Fig. 1 - Marteaux doubles sans perforation:

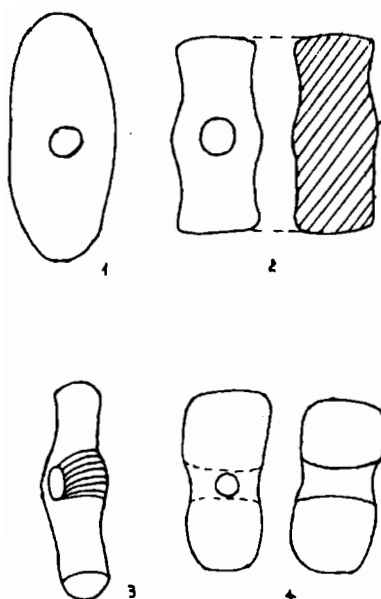

Fig. 2 - Ciocane duble perforate: 1. Lișcoteanca; 2. Corni; 3. Bistrița; 4. Siliștea-Nazîru.

Fig. 2 - Marteaux doubles perforés:

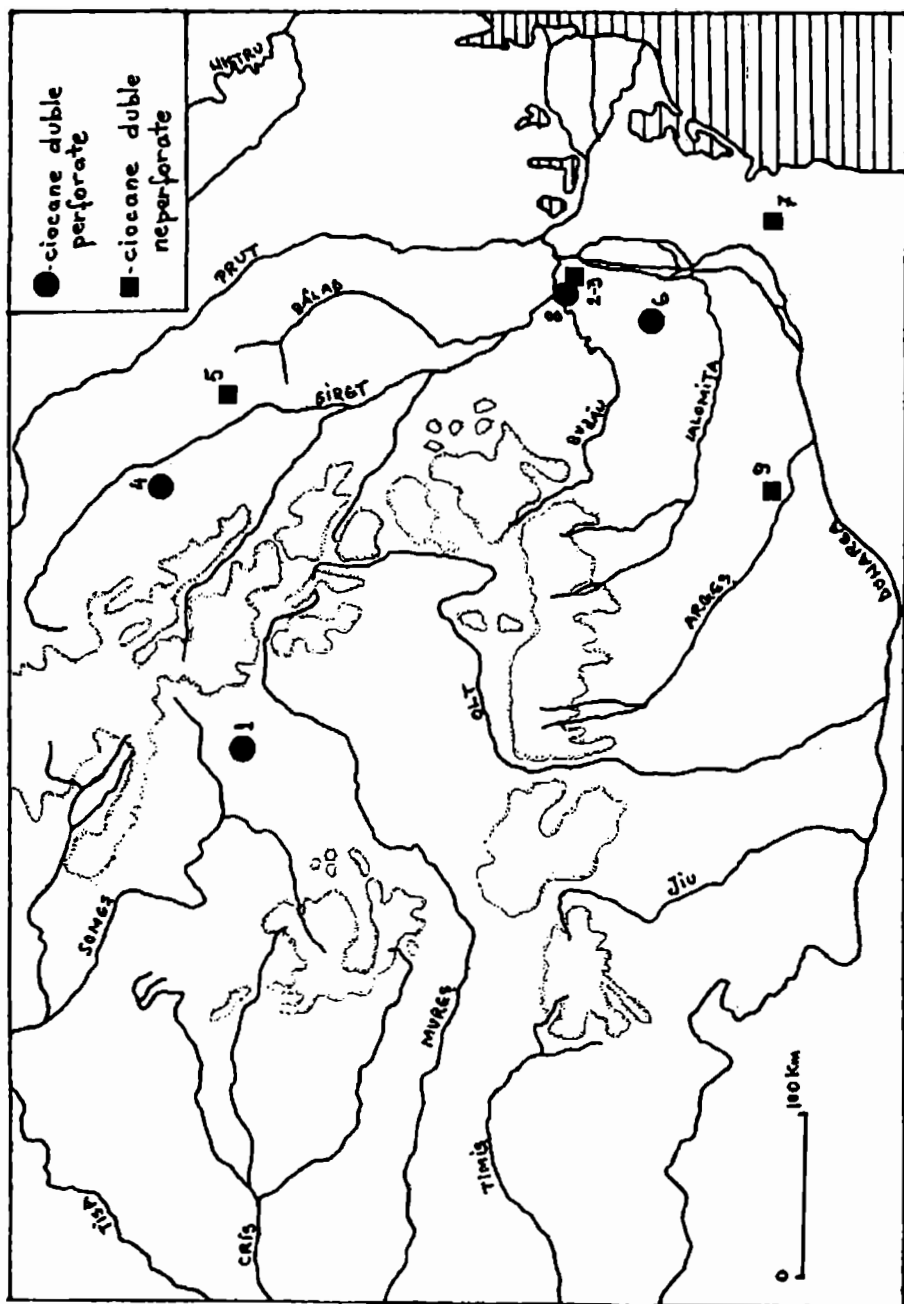

Fig. 3 - Ciocane duble. Harta descoperirilor: 1. Bistrița; 2-3. Brăilița; 4. Corni; 5. Hăbășești; 6. Lișcoteanca; 7. Medgidia; 8. Siliștea-Nazîru; 9. Tei.

Fig. 3 - Marteaux doubles. La carte des découvertes.

Un pumnal de tip răsăritean de la Cut (jud. Alba)

Cristian Ioan Popa

În colecțiile Muzeului Orășenesc din Sebeș se păstrează, alături de alte obiecte din metal, și un pumnal de bronz având indicat ca loc de descoperire localitatea Cut (jud. Alba). Piesa a intrat în colecțiile muzeului respectiv la data de 07.03.1966, fiind donată de localnicul Dicu Vasile, care a găsit-o, așa cum apare consemnat în registrul de inventar, în locul numit "Dosul Buturuzii, sub pădure, la marginea viilor"¹. Obiecte de bronz de la Cut au fost semnalate și în secolul trecut de C. Gooss dintr-un punct neprecizat al satului despre care nu avem însă informații detaliate². Nedisponând de nici un fel de date concrete privitoare la condițiile de descoperire și a contextului din care provine piesa, nu ne rămâne decât să o analizăm din punct de vedere tipologico-stilistic, astfel încât să îi putem asigura o încadrare cronologică și pe cât posibil și una culturală.

Pumnalul se află într-o stare de conservare precară, suprafața sa prezentând o serie de neregularități, datorate uzurii mari a suprafeței acestuia ce mai păstrează însă patina, de culoare verde deschis. Unele neregularități ale pumnalului pot fi puse pe seama prelucrării acestuia prin batere la rece după turnarea sa prealabilă. Exemplarul are lama foliiformă, cu marginile corodate, lungimea acesteia fiind de 6 cm. Lățimea maximă a lamei este de 2,3 cm, iar grosimea maximă de 0,4 cm. Dinspre baza lamei pornește o nervură mediană destul de bine pronunțată, ce dispare treptat înspre vârful piesei. De o parte și alta a nervurii se pot observa urmele slabe a două șanțulețe verticale. Pumnalul este prevăzut cu un peduncul aplatizat ce are în secțiune o formă dreptunghiulară. Zona dintre lamă și peduncul e delimitată printr-o nervură inelară de jur împrejurul piesei, conferindu-i acesteia o grosime maximă în porțiunea respectivă de 0,88 cm. Împreună cu lama și pedunculul, pumnalul are o lungime de 10 cm, fiind deci de mici dimensiuni (fig. 1).

Exemplarul tocmai descris de la Cut aparține pumnalelor de tip răsăritean, categorie de arme prezentă în număr destul de mare pe teritoriul României, pe parcursul epocii bronzului și în perioada imediat următoare. Problematica ridicată de această categorie de piese este una deosebit de interesantă, ele reflectând într-un mod

¹ Pumnalul este inventariat cu numărul 3.898. Profităm de acest prilej pentru a aduce mulțumirile noastre colegului Nicolae M. Simina, de la Muzeul din Sebeș, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție piesa și informațiile necesare în legătură cu aceasta.

² C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiu, 1876, p. 33.

cât se poate de expresiv influența centrelor metalurgice răsăritene asupra producției de bronzuri din spațiul carpato-danubian.

Prototipul pumnalului de la Cut trebuie căutat în regiunea nord-pontică a stepelor din spațiul nistreano-prutean, unde apare lucrat din bronz în cadrul în cadrul variantei nistriene a culturii Iamnaia³. Pe teritoriul României, piese analoage, lucrate însă din cupru, ce par a fi inspirate din acest mediu, pot fi catalogate exemplarele întâlnite în cadrul culturii Coțofeni de la Băile Herculane⁴ și Șincai (jud. Mureș)⁵. Piese de acest tip sunt caracterizate printr-un peduncul mai mult sau mai puțin lățit, cu secțiunea rectangulară și lama foliiformă lipsită de nervură mediană, ori având o nervură slab reliefată.

În epoca timpurie a bronzului, un pumnal cu limbă la mâner, lucrat din aramă, ne este cunoscut din mediul Glina, faza a III-a, fiind descoperit în așezarea eponimă a culturii⁶. Alte două exemplare, datate în Monteoru I C₃, provin din necropola de la Căndești⁷. Bronzului timpuriu îi aparține, de asemenea, un alt pumnal de la Cemavodă (jud. Constanța)⁸.

Din bronzul mijlociu, pot fi citate ca descoperite pe teritoriul României două exemplare apărute fortuit la Coslogeni (com. Dichiseni, jud. Călărași), în puncte diferite ale localității⁹, alături de o piesă de la Grădiștea (jud. Călărași)¹⁰. Din aceeași perioadă datează un alt pumnal prevăzut cu peduncul și nervură mediană, de la Tiream (jud. Satu Mare) de clară inspirație răsăriteană¹¹. Un alt pumnal, lucrat din

³ V. Dergacev, *Moldavija i sosodni territori v epochu bronzi*, Chișinău, 1986, p. 43, fig. 8/20; 13/21-22; 18/9; idem, *Epoca bronzului. Perioada timpurie*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1-2, 1994, p. 126, fig. 2A/9; I. Manzura, E. Sava, *Interacțiuni "est-vest" reflectate în culturile eneolitice și ale epocii bronzului din zona de NV a M. Negre (Schiță cultural-istorică)*, în *MemAntiq*, IX, 1994, p. 173, fig. 9/7.

⁴ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, Biblioteca de arheologie, XVI, București, 1976.

⁵ V. Lazăr, *Consideration en some objects of copper dicoveret at Șincai-"Cetatea Păgânilor" Mureș county*, în *Apulum*, XXXV, 1998, p. 43-45.

⁶ I. Nestor, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 91, fig. 17/5; C.F. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței superioare*, Biblioteca Thracologica, XX, București, 1997, p. 140, 142, fig. 38/2, inclus de autorii citați în categoria cușitelor.

⁷ M. Florescu, *Câteva observații la ritul și ritualurile practicate de purtătorii culturii Monteoru în lumina săpăturilor de la Căndești (jud. Vrancea)*, în *Carpica*, X, 1978, p. 114, fig. 10/4, 6.

⁸ V. Culică, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în județul Ialomița*, în *SCIVA*, 26, 4, 1975, p. 525.

⁹ Ibidem; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, Biblioteca de arheologie, XXXIV, București, 1978, p. 93, fig. 52/2-3; M. Munteanu, *Posibile explicații asupra lipsei influențelor sudice în Bronzul mijlociu românesc*, în *Thraco-Dacica*, XIV, 1-2, 1993, p. 87, consideră pumnalele specifice pentru cultura Katakombnaia.

¹⁰ V. Culică, *op.cit.*, p. 521.

¹¹ D. Bader, *Epoca bronzului în nord vestul României*, București, 1978, pl. LXXXVIII/16. Pentru o plasare a pumnalului în rândul celor de tipul răsăritean, vezi și V. Dergacev, *Depozitul*

bronz, provine din aşezarea eponimă a culturii Wietenberg de la Sighişoara¹². Exemplarul, căruia îi lipseşte nervura mediană, este datat, de asemenea, în bronzul mijlociu¹³. În arealul culturii Monteoru, din nivelul corespunzător fazei II b de la Sărata Monteoru, cunoaştem un pumnal asemănător, ce se plasează cronologic la sfârşitul bronzului mijlociu¹⁴. Un exemplar se cunoaşte de la Bucureşti-Băneasa, atribuit fazei Tei II¹⁵; de asemenea la Costişa s-a găsit un alt pumnal de tip răsăritean, căruia nu i se cunoaşte însă contextul descoperirii¹⁶. De la est de Prut, o serie de descoperiri similare provin din cadrul culturii ceramicii cu mai multe brăie (Mnogovalkovaia) (unde întâlnim aşa numitul tip Srubnaia timpuriu)¹⁷, a culturii catacombelor (Katakombnaia)¹⁸, în grupul Kuban¹⁹ şi Terskaia²⁰ a culturii nord-caucaziene, precum şi din cadrul culturii Srubnaia²¹.

O distribuie uniformă şi consistentă a pumnalelor de tip răsăritean în spaţiul carpato-dunărean are loc odată cu pătrunderea, la vest de Prut, în bronzul târziu, pe fondul tulburărilor din lumea egeică, a unor comunităţi estice, componente ale complexului cultural Noua-Sabatinovka. Acum îşi fac apariţia, îndeosebi în partea estică a României, o serie de exemplare provenind fie din aşezări, fie din conţinutul unor depozite de bronzuri, ce ilustrează sugestiv un nou val de populaţie, cu un armament specific. Prezenţa, încă din bronzul mijlociu, a unor asemenea descoperiri,

de bronzuri din satul Dancu-raionul Hânceşti (R. Moldova), în *Thraco-Dacica*, XII, 1-2, 1991, p. 50.

¹² K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 129, fig. 13/5; N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Teil 1-2, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Band 19, Bonn, 1994, p. 235, pl. 130/1; I. Andrişoiu, A. Rustoiu, *Sighişoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice şi aşezarea dacică*, Biblioteca Thracologica, XXIII, Bucureşti, 1997, p. 32, fig. 21/1.

¹³ N. Boroffka, *op.cit.*, p. 235, pl. 130/1 plasează descoperirea în fazele B-C ale culturii Wietenberg, relevând însă faptul că sub aspect tipologic pumnalul ar putea aparţine unei etape mai timpurii; analogii timpurii citează pentru aceeaşi piesă şi K. Horedt, *op.cit.*, p. 129; I. Andrişoiu, A. Rustoiu, *op.cit.*, p. 32, nota 206.

¹⁴ I. Nestor, E. Zaharia, *Şantierul arheologic Sărata Monteoru (1954) (r. Buzău, reg. Ploieşti)*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 500, fig. 6/2; S. Morintz, *op.cit.*, p. 111, fig. 55/7.

¹⁵ V. Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, 1966, p. 80, pl. III/3; idem, *Obiecte de metal şi mărturii ale practicii metalurgiei în aria culturii Tei*, în *SCIVA*, 39,3,1988, p. 231, fig. 3/7.

¹⁶ Idem, *Cultura Tei*, p. 80; idem, *Obiecte de metal...*, nota 58.

¹⁷ V. Dergacev, *Moldovija i sosednie...*, fig. 36/9-10; E. Sava, *Relaţiile între culturile "Mnogovalkovaia" dintre Nistru şi Prut şi cultura Monteoru*, în *Thraco-Dacica*, XII, 1-2, 1991, fig. 2/3,5; 7; 10/5; I. Manzura, E. Sava, *op.cit.*, 182, fig. 15/6-7.

¹⁸ E.N. Cernich, *Istoria drevnei metallurgii vostocinoi Evropi*, Moscova, 1966, fig. 36/476-477, 495, 486, 488-489, 507, 514, 544-546; I. Manzura, E. Sava, *op.cit.*, p. 179, fig. 13/4-5.

¹⁹ E.N. Cernich, *op.cit.*, fig. 29/93-102.

²⁰ *Ibidem*, fig. 30/196, 201-202, 239-242, 254, 256.

²¹ Idem, *Drevneşia metallurgia Urala i povoljia*, Moscova, 1970, fig. 56/40-56; S.S. Berezanskaia, I.G. Kolosov, V.A. Kravtšovcenko, D.I. Teleghin, N.N. Cernichenko, *Arheologia Ucrainscoi SSR*, tom. I (Pervobitnia arheologia), Kiev, 1985, p. 467, 469, 471, fig. 127/13, 17.

ce cuprind întreg teritoriul României, evocă, se pare, asimilarea prealabilă a unor elemente de cultură materială de origine estică și nu neapărat penetrarea efectivă a unor comunități din acest spațiu. Pentru Transilvania, venirea purtătorilor culturii Noua nu face decât să întărească influența estică receptată de comunitățile Wietenberg, încă din primele faze de evoluție²².

Ținând cont de caracteristicile tipologico-stilistice ale piesei de la Cut, aceasta își găsește cu greu corespondențe în descoperirile cunoscute de pe teritoriul României. Cele mai apropiate analogii pot fi stabilite cu exemplarele cunoscute de la Duda-“Matran” (com. Epureni, jud. Iași)²³, Roșcani (com. Băneasa, jud. Galați)²⁴ și Rogojeni-“Dealul Mic” (com. Suceveni, jud. Galați)²⁵, cazuri în care întâlnim lama foliiformă cu nervură mediană, peduncul cu secțiune rectangulară și inelul despărțitor între cele două părți constitutive. Însă dimensiunile pieselor citate, ca și ale altora, ce urmează să le amintim ceva mai jos, sunt cu mult mai mari. Dimensiuni mai reduse, apropiate pumnalului de la Cut, are un exemplar descoperit în cadrul depozitului de la Ulmi-Liteni-“Pe Curte” (com. Belcești, jud. Iași)²⁶, precum și pumnalul provenind de la Vărghiș-Crăciunești-“Kövesbere” (com. Vărghiș, jud. Covasna)²⁷. În cazul pumnalului de la Ulmi-Liteni, de mai mici dimensiuni, lama prezintă doar pe una din fețe urma vagă a nervurii, iar în zona dintre lamă și peduncul nu este prevăzută cu prag despărțitor. Cât privește exemplarul de la Vărghiș-Crăciunești, puțin mai mare, are o formă identică celui de la Cut, dar slaba reliefare a nervurii mediane, lipsa inelului demarcator și secțiunea ovală a pedunculului, sunt elemente ce deosebesc tipologic cele două piese.

²² N. Boroffka, *op.cit.*, p. 285.

²³ M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitul de obiecte de bronz de la Duda (r. Huși, reg. Iași)*, în *ArchMold*, IV, 1966, p. 346, 348-349, fig. 1/7; idem, *Depozitele de bronzuri din România*, Biblioteca de arheologie, XXX, București, 1977, p. 75, pl. 80/15; idem, *Die Sicheln in Roumânien*, în *PBF*, XVIII, 1, 1978, p. 110, pl. 59/7; V. Dergacev, *Depozitul de bronzuri...*, p. 50.

²⁴ I.T. Dragomir, *Vestiges archéologiques typiques de l'énéolithique, du bronze et du premier âge du fer découverts en Moldavie méridionale*, în *Relations Thraco-illyro-héniques*, București, 1994, p. 378, fig. 3/2.

²⁵ A. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwartzmeergebiet I (Depots mit einheimischen Formen)*, în *PBF*, XX, 5, 1980, p. 82; A.C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos/Bibliotheca Thracologica, I, Călărași, 1991, p. 112, fig. 111/11.

²⁶ Trebuie precizat faptul că, încadrarea piesei de la Ulmi-Liteni în rândul pumnaletelor este pusă sub semnul întrebării, de majoritatea cercetătorilor; vezi M. Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (r. Hârlău, reg. Iași)*, în *ArchMold*, I, 1960, p. 120; M. Petrescu-Dâmbovița, *Koneč bronzogovo i naciolo rannejeloznogo veka v Moldove v svete posledenih arheologicheskikh rascopok*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 157; idem, *Depozite...*, p. 77; idem, *Die Sicheln...*, p. 111; S. Morintz, *op.cit.*, p. 184.

²⁷ Piesa a fost publicată inițial de Z. Székely drept vârf de lancă (Z. Székely, *Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 860). Subliniem că desenul autorului citat diferă consistent de cel publicat ulterior de A.C. Florescu (A.C. Florescu, *op.cit.*, fig. 209/5).

Descoperirea de la Cut evidențiază, așadar, un tip de pumnal de mici dimensiuni, mai puțin documentat până în momentul de față pe teritoriul României. Lama scurtă a acestor piese, cunoscute prin aparițiile de la Ulmi-Liteni și Vărghiș-Crăciunești (lama exemplarului de la Ulmi-Liteni măsoară doar cca. 4 cm!), ridică problema funcționalității efective a acestora ca pumnale. Pentru a cunoaște scopul exact pentru care erau fabricate asemenea piese, ne punem întrebarea dacă ele nu ar putea fi desemnate mai corect cu un termen hibrid de cuțițașe-pumnal, asemeni, spre exemplu, celui de pumnale-spadă.

Pumnalele de tip răsăritean descoperite pe teritoriul României sunt întâlnite mai frecvent, cum era și firesc, în zona estică a acestui spațiu. Ele apar în medii culturale diferite, fiind vehiculate ca bunuri de largă circulație. Două grupe zonale se evidențiază în Moldova, una fiind în zona județului Iași, cea de-a doua, mai bine reprezentată prin numărul de piese, se găsește în județul Galați. Ambele zone se circumscriu, din punct de vedere cultural, arealului culturii Noua. Exemplarul datat cel mai timpuriu este cel de la Gârbovăț-“Zaharasca” (com. Ghidigeni, jud. Galați), ce provine, potrivit lui A.C. Florescu, dintr-o așezare Noua I²⁸. De pe suprafața unor așezări Noua, etapă neprecizată, provin exemplarele descoperite la Rogojeni-“Dealul Mare”²⁹, Ruginoasa (jud. Iași)³⁰, Roșcani (jud. Galați)³¹ și Epureni-“Soldănești” (jud. Vaslui)³². În etapa Noua II este datat un exemplar găsit la Răcățau (jud. Bacău)³³. Ca piese ce compun inventarul unor depozite de bronzuri atribuite culturii Noua, pumnalele de tip răsăritean sunt întâlnite la Duda (1 exemplar)³⁴, Băleni-“Rădiu” (jud. Galați) (6 exemplare)³⁵ și Ulmi-Liteni (1 exemplar). Ultima descoperire citată fiind

²⁸ Ibidem, fig. 109/23.

²⁹ I.T. Dragomir, *Descoperiri arheologice la Rogojeni, pe valea Horincii (jud. Galați)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 505-506; A.C. Florescu, *op.cit.*, p. 112, fig. 111/11.

³⁰ A. Leskov, *op.cit.*, p. 82.

³¹ I.T. Dragomir, *Vestiges archéologiques...*, p. 378, fig. 3/2

³² G. Coman, C. Buzdugan, *Un nou tip de pumnal descoperit în Moldova*, în *SCIVA*, 29, 1, 1978, p. 139-144, fig. 2/a-d; inclus de V. Dergacev în categoria săbiilor-pumnal (vezi V. Dergacev, *Depozitul de bronzuri...*, p. 50).

³³ *Metalurgia în Pre și Protoistoria României*, catalog de expoziție, Tulcea, 1996, p. 6, poz. 120.

³⁴ M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitul de obiecte...*, p. 364, 348-349, fig. 1/7; Amalia Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Ópályi*, Budapest, 1973, p. 211; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozite...*, p. 75, pl. 80/15; idem, *Die Sicheln...*, p. 110, pl. 59/7; S. Morintz, *op.cit.*, p. 180, fig. 105/7; A. Leskov, *op.cit.*, p. 81, pl. 9A/83; V. Dergacev, *Depozitul de bronzuri...*, p. 50.

³⁵ Amalia Mozsolics, *op.cit.*, p. 210; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozite...*, p. 73, pl. 73/20-25; idem, *Die Sicheln...*, p. 88, pl. 53/32-37; S. Morintz, *op.cit.*, p. 180, fig. 103/2; A. Leskov, *op.cit.*, p. 81, pl. 9A/84-86; V. Dergacev, *Depozitul de bronzuri...*, p. 50; V. Leahu, *Depozitul de bronzuri de la Băleni (jud. Galați)*, în *Comori ale epocii bronzului din România*, București, 1995, p. 65.

găsită în cuprinsul unei așezări Noua, probabil Noua II, confirmă și atribuirea culturală a pieselor ce compun depozitul³⁶.

Din zona sud-estică a Munteniei, pe lângă cele două pumnale de la Coslogeni datate în bronzul mijlociu, amintite de noi mai sus, din aceeași localitate, cunoaștem un alt pumnal de tip răsăritean. Respectiva piesă provine din cuprinsul așezării eponime a culturii, de pe "Grădiște", fiind găsit într-o groapă aparținând primului nivel Coslogeni de aici (1 exemplar)³⁷. Din partea vestică a satului mai este publicat un alt pumnal fragmentar, de tip răsăritean, ce provine, se pare, dint-un depozit, datat în bronzul târziu³⁸. Un pumnal de același tip este semnalat la Pietroiu (jud. Călărași)³⁹, dar despre care neștiind decât faptul că a fost găsit în urma unor cercetări de suprafață, putem doar presupune apartenența sa la cultura în discuție. Recent, de la Beidaud s-a publicat un pumnal de același tip, aparținând culturii Coslogeni⁴⁰.

Descoperirile din interiorul arcului carpatic ridică unele probleme de atribuire culturală. Astfel, pumnalele de la Loamneș (jud. Sibiu)⁴¹ și Band (jud. Mureș)⁴² semnalate în literatura de specialitate mai veche, lipsite de detalii relativ la contextul descoperirii lor, sunt greu de atribuit exact din punct de vedere cronologic și cultural, pentru ultimul dintre acestea fiind însă de subliniat analogiile foarte bune cu exemplarul de la Coslogeni-"Grădiște"⁴³. K. Horedt publică, de asemenea, un pumnal similar de la Apold⁴⁴, apropiat din punct de vedere tipologic cu o altă piesă publicată în secolul trecut de Z. Reiner de la Ocna Sibiului⁴⁵. Pumnalul de mici dimensiuni de la Vărghiș-Crăciunești, amintit deja, provine dintr-un tumul afectat de lucrările la o carieră de piatră, ocazie cu care s-au descoperit mai multe morminte. Pumnalul, alte două obiecte de bronz, precum și un vas globular, ce s-a reușit a fi salvate, au

³⁶ M. Florescu, *Depozitul de obiecte...*, p. 120, fig. 3/6, 4/11; M. Petrescu-Dâmbovița, *Koneț bronzogovo...*, p. 157; idem, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 257, fig. 5/7; idem, *Depozite...*, p. 77, pl. 88/7; idem, *Die Sicheln...*, p. 111, pl. 65/8; S. Morintz, *op.cit.*, p. 184, fig. 107/2; A.C. Florescu, *op.cit.*, p. 137, fig. 101/8.

³⁷ M. Neagu, D.B. Nanu, *Considerații preliminare asupra așezării eponime de la Grădiștea Coslogeni*, în *CCDJ*, II, 1986, p. 101, 113, 115, fig. 17/a; 22; M. Neagu, *The eastern component of the Coslogeni culture*, în *CCDJ*, X, 1993, p. 175, pl. X/4.

³⁸ S. Morintz, *op.cit.*, p. 179, fig. 100/4.

³⁹ M. Neagu, D.B. Nanu, *op.cit.*, p. 115.

⁴⁰ G. Jugănar, *Fin de âge du Bronze en Dobrudja*, în *The Thracian World at the crossroads. Reports and summaries*, București, 1996, p. 249. Lucrarea din *CCDJ* a autorului citat nu ne-a fost accesibilă.

⁴¹ M. Roska, *Erdély régészeti reperórium*, Cluj, 1942, p. 145, fig. 169/2; includerea pumnalului în rândul celor de tip răsăritean aparține și lui V. Dergacev, *Depozitul de bronzuri...*, p. 50.

⁴² M. Roska, *op.cit.*, p. 175, fig. 207; A. Leskov, *op.cit.*, p. 82, pl. 9A/92.

⁴³ M. Neagu, D.B. Nanu, *op.cit.*, fig. 17/a; 22; M. Neagu, *op.cit.*, pl. X/4.

⁴⁴ K. Horedt, *Elemente răsăritene în câteva descoperiri preistorice din Transilvania*, în *AISC*, V, 1944-1948, p. 307, fig. 2.

⁴⁵ Z. Reiner, *Vizaknai leletek*, în *ArchÉrt*, VII, 1887, p. 159, fig. A.3.

constituit, probabil, inventarul unui mormânt de înhumare⁴⁶. Apartenența culturală a acestor vestigii a fost interpretată în mod diferit. Astfel, Z. Székely asociază mormintele din tumul culturii Wietenberg⁴⁷, pentru ca A.C. Florescu să includă aceleași materiale în cadrul înmormântărilor de tip probabil Srubno-Hvalinsk⁴⁸. Mai recent, Z. Székely repertoriază descoperirea în rândul vestigiilor aparținând bronzului timpuriu⁴⁹. Ipoteza susținută de A.C. Florescu pare mai aproape de realitate, alături de modul de înmormântare specific, prezența pumnalului de tip răsăritean de formă arhaică susținând cele afirmate, chiar dacă prezența aici a unor comunități aparținând culturii Srubnaia poate fi discutată.

Un ultim pumnal de tip răsăritean, cel mai vestic și între puțin-le provenind din așezări, a fost descoperit în Crișana, la Tiream-“Holmul Cănepii”. Exemplarul în discuție a fost găsit într-o așezare aparținând culturii Otomani, cu mai multe nivele de cultură (Otomani I, II și III)⁵⁰, însă nu știm exact căruia din nivelele existente aici poate fi asociat⁵¹. Datarea de către T. Bader a fazei Otomani II pe baza pumnalelor de la Tiream este singurul indiciu ce sugerează plasarea piesei în această fază⁵².

După cum s-a putut astfel observa, pumnalele de tip răsăritean sunt o componentă caracteristică, în primul rând, pentru descoperirile complexului cultural Noua-Coslogeni de pe teritoriul României, unde predominarea armelor de tip estic este, de altfel, o particularitate individualizantă⁵³. Ele reflectă un aport destul de însemnat din punct de vedere cantitativ, la numărul pieselor de origine răsăriteană descoperite fie izolat, fie în compoziția unor depozite de bronzuri⁵⁴. Ce este de remarcat, e lipsa, până în prezent, a tiparelor pentru turnat asemenea arme, atât de des întâlnite la est de Prut și Volga, unde mai apar și sub denumirea de pumnale de “tip cimerian”. Aici, pentru epoca târzie a bronzului le întâlnim în mediul culturii

⁴⁶ Z. Székely, *op.cit.*, p. 860.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ A.C. Florescu, *op.cit.*, p. 159.

⁴⁹ Z. Székely, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XXI, București, 1997, p. 67, pl. XCI/7. O serie de alte “detalii” individualizează în plus, la autorul citat, discuțiile asupra descoperirii de la Vârghiș-Crăciunești. Între acestea enumerăm considerarea piesei, la fel ca și Z. Székely, drept vârf de lance, precum și confecționarea acesteia din cupru - și nu din bronz, cum apare la A.C. Florescu. De asemenea, ca loc de proveniență, apare localitatea Ocland și nu Vârghiș-Crăciunești.

⁵⁰ D. Bader, *op.cit.*, p. 37; pentru plasarea cronologică a nivelului de cultură de la Tiream, vezi și I. Némethi, *Contribuții la cunoașterea sfârșitului bronzului din nord-vestul României*, în *SCIVA*, 41, 1, 1990, p. 44.

⁵¹ D. Bader, *op.cit.*, pl. LXXXVIII/16.

⁵² *Ibidem*, p. 61.

⁵³ I. Manzura, E. Sava, *op.cit.*, p. 187.

⁵⁴ Despre prezența pieselor de bronz de tip răsăritean pe teritoriul României, vezi M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozite...*, p. 21; idem, *La contribution des recherches archéologiques à l'histoire des Thraces nord-danubiens (Âge du bronze et début de l'âge du fer*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, I, București, 1980, p. 176; idem, *Metalurgia bronzului, în Comori ale epocii bronzului din România/Treasures of the Bronze Age in România*, București, 1995, p. 48.

Sabatinovka, ca piese finite, la Berezky⁵⁵, Eliseevichsky⁵⁶, Golourov⁵⁷, Lobjokovo⁵⁸, Novoazovsk⁵⁹, Sokoleni⁶⁰, Gojany⁶¹, Svatovo⁶², Kranii Kut⁶³, Gruška⁶⁴, Chmel'na⁶⁵, Sandraki⁶⁶, Udobnaja⁶⁷, Liventsovskoye⁶⁸, Kobakovo⁶⁹, Ingulsk⁷⁰, Mereni⁷¹, Dancu⁷² ș.a.⁷³ Descoperirea unor tipare pentru turnat asemenea arme, a dus și la precizarea unor ateliere, cum ar fi cele de la Golourov⁷⁴, Derevjannoje⁷⁵, Maliye Kopany⁷⁶, Mazepincy⁷⁷, Krasnomatayatsk⁷⁸, Volosskoje III⁷⁹, Androvskaya⁸⁰, Novokiyevskaya⁸¹, Marinkova⁸², Dudchany⁸³ ș.a.⁸⁴ Din mediul

⁵⁵ V. Klocho, **Weapons of the tribes of Sabatinovska culture**, în *CCDJ*, X, 1993, p. 44, pl. 6/2.

⁵⁶ *Ibidem*, pl. 6/3.

⁵⁷ V. Dergacev, **Depozitul de bronzuri...**, p. 50.

⁵⁸ A. Leskov, *op.cit.*, pl. 2/19-30; 3A/38-39; V. Klocho, **Zur bronzezeitlichen Bewaffnung in der Ukraine. Die Metallwaffen des 17.-10 Jhs.v.Chr.**, în *Eurasia Antiqua*, I, 1995, fig. 24/6-7.

⁵⁹ V. Klocho, **Weapons of the tribes...**, p. 44, pl. 6/7.

⁶⁰ S.S. Berezanskaia și colab., *op.cit.*, fig. 135/23.

⁶¹ V. Klocho, **Zur bronzezeitlichen...**, fig. 25/3.

⁶² *Idem*, **Weapons of the tribes...**, p. 44, pl. 6/8.

⁶³ V. Dergacev, **Depozitul de bronzuri...**, p. 50.

⁶⁴ A. Leskov, *op.cit.*, p. 82, pl. 9A/93.

⁶⁵ V. Klocho, **Zur bronzezeitliche...**, fig. 24/2.

⁶⁶ V. Dergacev, **depozitul de bronzuri...**, p. 50.

⁶⁷ A. Leskov, *op.cit.*, p. 70, pl. 7/53-54.

⁶⁸ V. Klocho, **Weapons of the tribes...**, p. pl. 9/2.

⁶⁹ A. Leskov, **Jung- und spätbronzezeitliche...**, pl. 1/8; V. Klocho, **Zur bronzezeitliche...**, fig. 24/3.

⁷⁰ S. Morintz, *op. cit.*, p. 185, fig. 109/3-4; S.S. Berezanskaia și colab., *op. cit.*, p. 469, fig. 135/22; V. Klocho, **Weapons of the tribes...**, pl. 9/3; *Idem*, **Zur bronzezeitlichen...**, fig. 32/1.

⁷¹ E. Sava, **Epoca bronzului - perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n.)**, în *Thraco-Dacica*, XV, 1-2, 1994, fig. 6/10.

⁷² V. Dergacev, **Depozitul de bronzuri...**, p.39, 41, 50, fig. 1/8, 2/11.

⁷³ Vezi E.N.Cemich, **Drevneia metallobrabortka na Jugo-Zapade SSSR**, Moscova, 1976, pl.IX/2; XXXIV/9-29; XXXV/11-33; XXXVI/1-17.

⁷⁴ V.S.Boëarev, A. Leskov, **Jung- und spätbronzezeitliche Gußformen im nördlichen Schwarzmergebiet**, în *PBF*, XIX, 1, 1979, p. 8-9, pl.1/7, 9 a-c, 16 a-b; V. Klocho, **Zur bronzezeitlichen...**, fig. 24/4.

⁷⁵ V.S.Boëarev, A. Leskov, *op.cit.*, p. 10, pl. 2/17 b.

⁷⁶ V. Klocho, **Weapons of the tribes...**, p. 44, pl. 6/1; 7/1; *idem*, **Zur bronzezeitlichen...**, fig. 26/2,5.

⁷⁷ V.S.Boëarev, A. Leskov, *op.cit.*, p.10, pl.2/21.

⁷⁸ T.von Sulimirski, **Die thraco-kimmerische Periode in Südspolen**, în *Wiener Prähistorischen Zeitschrift*, 25, 1938, pl. III/10; O.A. Krițova-Grakova, **Stepnoe Povoljie i Prichernomorie v epohu puzdenie bronzu**, *MIA*, 46, 1955, fig. 20/1-2; V.S. Boëarev, A. Leskov, *op.cit.*, p.15-17, pl. 5/42, 44, 6/50 c; S.S. Berezanskaia și colab., *op.cit.*, p. 496, fig. 135/20-21; V. Dergacev, **Moldavija i sosiednie...**, p. 180, fig. 52/16-17; V. Klocho, **Weapons of the tribes...**, p.44, p. 6/5, 7/7; M. Neagu, *op.cit.*, p. 175, pl. X/1-3; V. Klocho, **Zur bronzezeitlichen...**, fig. 15/6.

⁷⁹ V.S. Boëarev, A. Leskov, *op.cit.*, p. 27, pl. 12/99; V. Klocho, **Weapons of the tribes...**, p.44, pl. 6/6; 7/3-4; *idem*, **Zur bronzezeitlichen...**, fig. 23/2.

⁸⁰ V. Klocho, **Weapons of the tribes...**, p.44, pl.6/9; *idem*, **Zur bronzezeitlichen...**, fig.26/2, 5.

⁸¹ *Idem*, **Weapons of the tribes...**, p.44, pl. 6/4; 7/5.

⁸² V.S. Boëarev, A. Leskov, *op.cit.*, p. 26, pl. 12/97; V. Klocho, **Weapons of the tribes...**, p. 44, pl. 7/6.

Noua, amintim aparițiile de la Goian⁸⁵, Poiai⁸⁶, și tiparele de la Magala⁸⁷ și Cobâlnea⁸⁸. De asemenea, pumnale cu lama foliiformă sunt întâlnite în cadrul culturii Srubnaia, de-a lungul întregii sale evoluții, care cuprinde și bronzul târziu⁸⁹. Din sudul Poloniei, cunoaștem un pumnal de tip răsăritean de la Orzelec⁹⁰, iar din Austria alte două exemplare asemănătoare, găsite la Stillfried a.d. March⁹¹ și Vom Mondsee⁹², unde însă sunt considerate de tip cipriot⁹³. Un pumnal de tip răsăritean este cunoscut și din spațiul nord-est bulgar, de la Sliven⁹⁴.

Desigur, interesante rămân, prin prisma ariei periferice, descoperirile din Transilvania. Din păcate, rămâne nesigur contextul de proveniență a majorității pieselor găsite în acest spațiu. Ele fac dovada, dacă nu a pătrunderii efective a unor comunități estice, cel puțin pe cea a orientării spațiului intracarpatic spre lumea răsăriteană, din sânul căreia au fost adoptate și o serie de arme de acest gen. Faptul că în Transilvania întâlnim, sub aspect tipologic, variante diversificate, ce se apropie ca număr de cele întâlnite în partea de răsărit a României, pledează, în opinia noastră, pentru o vehiculare a lor, în cea mai mare parte de comunități înrudite cu cele din Moldova sau Muntenia. Pumnalul de la Tiream reprezintă, deocamdată, cel mai vestic produs de acest tip, prezența sa în mediul culturii Otomani fiind indiscutabilă.

Reprezentând, se pare, o adevărată "modă" a vremii în materie de arme, pumnalele de tip răsăritean vor exercita o influență asupra pieselor cu funcționalitate similară din epoca bronzului, mult mai vastă ca arie de cuprindere. Pot fi amintite aici pumnalele cu lama foliiformă descoperite pe teritoriul Ungariei, la Felözsolca⁹⁵, Benczúrfalva⁹⁶, Pétervására⁹⁷, din orizontul de depozite Ópály, sincron cu depozitele

⁸⁵ V. Klochko, *Weapons of the tribes...*, p. 44, pl. 7/2.

⁸⁶ Vezî V.S. Boëarev, A. Leskov, *op.cit.*, pl. 2/22-23; 3/27-28; 35 a-b; 7/56; 9/73a, 76b; 12/110; 13/123; 14/131-132.

⁸⁷ A. Leskov, *op.cit.*, pl. 9A/89; O. Munteanu, *Cercetări cu privire la epoca bronzului târziu în spațiul pruto-nistean*, în *ActaMN*, 33/1, 1996, p. 34, fig. 6.

⁸⁸ V.A. Dergacev, *Bronzovye predmety XIII-VII vv.do.n.e. iz Dnievstrosko-Prytskogo mejdurechya*, Chișinău, 1975, fig. 9/18; idem, *Moldaviya I sosiednie...*, fig. 48/14.

⁸⁹ G.I. Smimova, *Novie isledovanija pocelenija Magala*, în *ArkSb*, 14, 1972, p. 21, fig. 9/1; V.S. Boëarev, A. Leskov, *op.cit.*, pl. 12/112; A. Leskov, *op.cit.*, p. 81, pl. 9A/87; V. Dergacev, *Depozitul de bronzuri...*, p. 50.

⁹⁰ O. Levitskii, E. Sava, *Nouvelles recherches des établissements de la culture Noua dans la zone comprise entre le Prout et le Nistru*, în *CCDJ*, X, 1993, p. 133, fig. 13/8; E. Sava, *Epoca bronzului...*, p. 145, fig. 5/20; inclus de V.A. Dergacev la categoria pumnalelor-spadă (V. Dergacev, *Depozitul de bronzuri...*, p. 50).

⁹¹ S.S. Berezanskaia și colab., *op.cit.*, p. 463, 469.

⁹² T.von Sulimirski, *op.cit.*, p. 140-141, fig. 3.

⁹³ S. Hiller, *Österreich und die mykenische-mitteuropäischen Kulturbeziehungen*, în *JÖAI*, 61, 1991-1992, p. 8, fig. 9/a.

⁹⁴ *Ibidem*, fig. 9/b.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 8-9.

⁹⁶ A. Leskov, *op.cit.*, p. 32-33, pl. 9A/94.

⁹⁷ A. Mozsolics, *op.cit.*, p. 32-33, pl. 57/2-3.

⁹⁸ *Ibidem*, 32.

de tip **Răsești-Băleni** atribuite culturii Noua, ori cele de la Bükkaranyos I⁹⁸, Besenyöd⁹⁹, puțin mai târzii, din orizontul **Aranyos**¹⁰⁰, piese ce marchează granița vestică a unor asemenea produse de inspirație răsăriteană¹⁰¹. Din Slovacia, cel mai tipic pumnal este cel găsit la Hostice, din tipul Peschiera, după R. Peroni, aparținând seriei de depozite **Ópály**¹⁰². În Slavonia (Croatia), acest tip de pumnal este prezent în mediul Belegis II la Vucedol, datat în Br D-Ha A₁¹⁰³.

Pumnalele cu lama foliformă și limbă la mâner evoluează și în perioada Ha A-B. Dovadă în acest sens sunt exemplarele de la Trușești (jud. Botoșani)¹⁰⁴, Jijia (jud. Botoșani)¹⁰⁵, Chișinău¹⁰⁶ și Măndrești¹⁰⁷ (Rep. Moldova) din aria grupului Chișinău-Corlăteni, mediul cultural în care lama pumnalului capătă și o formă triunghiulară ori cu laturile paralele. Piese similare apar la est de Prut în cadrul culturii Belozerca, la Socoleni¹⁰⁸, Șirocoe¹⁰⁹, Kardașinka I¹¹⁰ și II¹¹¹, Cocicovatoe¹¹², Novo-Aleksandrova¹¹³, Zavadovka¹¹⁴, Ciurupinsk¹¹⁵, Zavadovka¹¹⁶ și în cadrul necropolei

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Idem, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gymerly*, Budapest, 1986, p. 105, pl. 2/8.

⁹⁹ Ibidem, p. 87, pl. 18/5.

¹⁰⁰ J. Hampel, *A bronzkőr emlékei magyarhonban*, III, Budapest, 1986, pl. CCLIV/3; vezi și A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn...*, pl. 275.

¹⁰¹ Idem, *Bronze- und Goldfunde...*, p. 33.

¹⁰² J. Vládar, *Die Dolche in der Slowakei*, în *PBF*, VI, 3, p. 50, pl. 7/142; A. Mozsolici, *Bronze- und Goldfunde...*, p. 33, pl. 77B/3.

¹⁰³ S. Forenbaher, *The "Belegis" group in eastern Slavonia*, în *The Early Hallstatt period (1200-700 B.C.) in south-eastern Europe*, Bibliotheca Musei Apulensis, I, Alba Iulia, 1994, p. 54, fig. 8/1.

¹⁰⁴ M. Petrescu-Dâmbovița, *Date noi...*, p. 262, fig. 7/7; A.C. Florescu, *op.cit.*, p. 134, fig. 100/5, atribuie descoperirea culturii Noua; A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, Bibliotheca Thracologica, VI, București, 1994, p. 148, fig. 80/5, asociază pumnalul mai degrabă de așezarea și de vestigiile de tip Corlăteni.

¹⁰⁵ A. László, *op.cit.*, p. 148.

¹⁰⁶ A. Leskov, *op.cit.*, p. 81, p. 9A/88; O. Levițki, *Cultura din epoca Hallstattului timpuriu și mijlociu*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1-2, p. 166, fig. 3/13; idem, *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, Bibliotheca Thracologica, VII, București, 1994, p. 133, fig. 58/27.

¹⁰⁷ V.A. Dergacev, *Bronzovye...*, fig. 3/22; O. Levițki, *Culturi din epoca...*, p. 166, fig. 3/8; idem, *Cultura Hallstattului...*, p. 76, 133, fig. 52/10.

¹⁰⁸ Idem, *Culturi din epoca...*, p. 175, fig. 5/9; idem, *Cultura Hallstattului...*, p. 75; pentru atribuirea pumnalului culturii Sabatinovka s-a exprimat O. Munteanu (O. Munteanu, *op.cit.*, p. 35).

¹⁰⁹ O. Levițki, *Culturi din epoca...*, p. 175, fig. 5/8.

¹¹⁰ V.S. Boțarev, A. Leskov, *op.cit.*, p. 23-24, pl. 11/88; A. Leskov, *op.cit.*, p. 83.

¹¹¹ V.S. Boțarev, A. Leskov, *op.cit.*, p. 24, pl. 11/90; A. Leskov, *op.cit.*, p. 83.

¹¹² O. Levițki, *Culturi din epoca...*, p. 175, fig. 5/10.

¹¹³ V.S. Boțarev, A. Leskov, *op.cit.*, p. 21, pl. 9/73 b.

¹¹⁴ Ibidem, p. 22, pl. 10/83 c, 84.

¹¹⁵ Vezi O.A. Krivțova-Grakova, *op.cit.*, fig.34/13-14; V.S. Boțarev, A. Leskov, *op.cit.*, p. 25, pl. 11/93.

¹¹⁶ A. Leskov, *op.cit.*, p. 83.

de la Cazaclia¹¹⁷, un tipar pentru turnat asemenea arme fiind publicat recent de la Popeasca (Rep. Moldova)¹¹⁸. În Ha B sunt date și unele tipare prezente în cadrul culturii Cernoles, de la Oskol¹¹⁹ și Bolșaja Tarasovka¹²⁰. Amintim aici și pumnalul de la Mogoșești, plasat mai târziu din punct de vedere cronologic¹²¹. În Transilvania, pumnale foliforme provin din depozitele Deva III (jud. Hunedoara)¹²² și Uioara de Sus (jud. Alba)¹²³, atribuite seriei Cincu-Suseni. Prezența în cadrul depozitului de la Uioara de Sus a unor piese identice cu cele din depozitul de la Băleni, demonstrează persistența acestui tip de pumnale, cel puțin ca piese de depozit, până la nivelul perioadei Ha A. Din spațiul ungar provin o serie de descoperiri încadrate în orizontul **Kurd** (Ha A-B), precum și cele de la Szengáloskér¹²⁴ și Sárasdány¹²⁵.

Problema încadrării cronologice și culturale a pumnalului descoperit la Cut este una dificilă. Lipsind orice date privitoare la contextul din care provine acesta, prin trăsăturile sale stilistice, mai puțin evoluat, cu baza lamei mai lată, se constituie într-un element caracteristic pentru pumnalele de tip Srubnaia timpurii¹²⁶. Prezența unui început de inel între lamă și peduncul sugerează, pe de altă parte, o etapă mai târzie a evoluției pumnalelor de tipul amintit¹²⁷. Aici reamintim faptul că una dintre analogiile mai apropiate piesei de la Cut este pumnalul de la Vărghiș-Crăciunești, care în opinia lui A.C. Florescu aparține unei descoperiri funerare ce poate fi pusă pe seama unui grup de populație intrusiv de tip Srubnaia¹²⁸. Că putem vorbi despre o prezență efectivă a unor astfel de comunități în spațiul intracarpatic nu este nici pe departe un lucru cert, cu atât mai mult cu cât astăzi se constată o tendință de respingere a ideii participării directe Srubnaia la fenomenele petrecute în spațiul de la est de Prut¹²⁹.

¹¹⁷ S. Agulnikov, *Necropla culturii Belozerska de la Cazaclia*, Bibliotheca Thracologica, XIV, București, 1996.

¹¹⁸ V. Gukin, O. Levițki, *O formă de turnat din bronzul târziu descoperită la Popeasca*, în *Revista arheologică*, Chișinău, 1, 1993, p. 124, fig. 1/1a.

¹¹⁹ V.S. Boëarev, A. Leskov, *op.cit.*, p. 33, pl. 14/140.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 33, pl. 17/41.

¹²¹ M. Petrescu-Dâmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIIV*, IV, 3-4, 1953, p. 31; A. László, *op.cit.*, p. 148.

¹²² M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozite...*, p. 91, pl. 136/8; idem, *Die Sicheln...*, p. 118, pl. 92/20; pentru analogii ale pumnalului de la Deva vezi A. Mozsolics, *Brozefunde aus Ungarn...*, pl. 113/7, pl. 277.

¹²³ M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozite...*, p. 115, pl. 246/4-6; idem, *Die Sicheln...*, p. 133, pl. 193/818-820.

¹²⁴ A. Mozsolics, *Brozefunde aus Ungarn...*, p. 194, pl. 113/7.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 184, pl. 169/11.

¹²⁶ S.S. Berezanskaia și colab., *op.cit.*, p. 469.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 469.

¹²⁸ A.C. Florescu, *op.cit.*, p. 159.

¹²⁹ V. Căvruc, *With reference to formation of Noua culture (a historiographic survey)*, în *CCDV*, X, 1993, p. 92; idem, *Câteva considerații privind originea culturii Noua*, în *Angustia*, I, 1996, p. 68; pentru teza participării factorului Srubnaia, vezi și M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitul de obiecte...*, p. 349; idem, *Depozite...*, p. 21; idem, *La contribution...*, p. 176; A.C. Florescu, *op.cit.*, p. 14-15; V. Leahu, *Depozitul de la Băleni...*, p. 65.

Singurele elemente estice certe care penetrează în Transilvania sunt cele de tip Noua, ori cele derivate din aceasta, documentate prin mixturile cu populația locală. Unor astfel de comunități îi va fi aparținut și pumnalul de la Cut, însă nu putem afirma deocamdată cu precizie acest lucru. Materiale Wietenberg III inedite găsite la Cut-“Fața Dârgului”¹³⁰, credem că pot fi plasate ceva mai timpuriu decât pumnalul analizat de noi și, în consecință, excludem posibilitatea unei sincronizări între cele două descoperiri. Un ultim aspect ce dorim să-l reliefăm, privește posibilitatea ca pumnalul să fi făcut parte dintr-un depozit de bronzuri, poziția geografică a locului de descoperire “sub pădure, la marginea viilor”, ducându-ne cu gândul mai degrabă la acest tip de monumente decât la o așezare propriu-zisă.

Un poignard de type oriental provenant de Cut (dep. Alba) Résumé

Dans les collections du Musée Urbain de Sebeș on garde à côté d'autres objets de métal un poignard de bronze de type oriental ayant indiqué comme lieu de découverte la localité de Cut (dep. Alba). La pièce est entrée dans les collections de cet musée en 1966, le 7 Mars. Elle a été offerte par un habitant, Dicu Vasile, qui l'a trouvé dans le lieu, consigné dans le registre inventaire, comme Dosul Buturzii “sous le bois, au bord de la vigne”.

Le poignard se garde dans un état de conservation précaire, présentant sur la surface une série d'irrégularités, ayant pour cause un grand usage, mais gardant sa patine de couleur verte claire. Certaines irrégularités du poignard cellui peuvent être expliqués par son usinage de battre le fer à la froid après le coulage préalable. L'exemple à la lame foliforme avec les bords corrodés et sa longueur est de 6 cm. La largeur maximale de la lame est de 2,3 cm et la grosseur maximale est de 0,4 cm. Il avant une poids de 24,700 g. De la Base de la lame part une nervure médiane assez bien prononcée et qui disparaît vers le bout de la pièce graduellement. D'une part et d'autre de la nervure on peut observer les traces faibles de deux petits fossés longitudinaux. Le poignard est équipé d'un pédoncule aplati qui a dans la section une forme rectangulaire. La zone de la lame et la pédoncule est délimitée par un grossissement annulaire en lui conférant une grosseur maximale dans cette portion, celle de 0,88 cm. Avec la lame et le pédoncule, le poignard a une longueur de 10 cm.

¹³⁰ Materiale inedite aflate în colecția Muzeului din Sebeș, alături de alte vestigii de tip Criș, Basarabi și Latène millociu; pentru o parte a descoperirilor de tip Basarabi, vezi și H. Ciugudean, *Cultura Basarabi în Transilvania, în Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Bibliotheca Musei Apulensis, VII, 1997, p. 140, fig. 28/6-7.

Le poignard de Cut aurait où appartenir à une telle communauté, mais on ne peut pas, pour le moment, le préciser à coup sûr. On peut croire que les matériaux Wietenberg III, inédite de Cut - "Fața Dârgului"¹³¹, peuvent être placés plus tôt dans le temps que le poignard qu'un a analysée. En conséquence la possibilité d'une synchronisation entre les deux découvertes est inexistente. Le dernier aspect relevé, concerne la possibilité que le poignard eut fait partie d'un dépôt des bronzes, la position géographique du lieu de découverte sous le brois, aux bord des vignes nous faisant penser plus tôt à ce type de monuments qu'à une établissement proprement-dite.

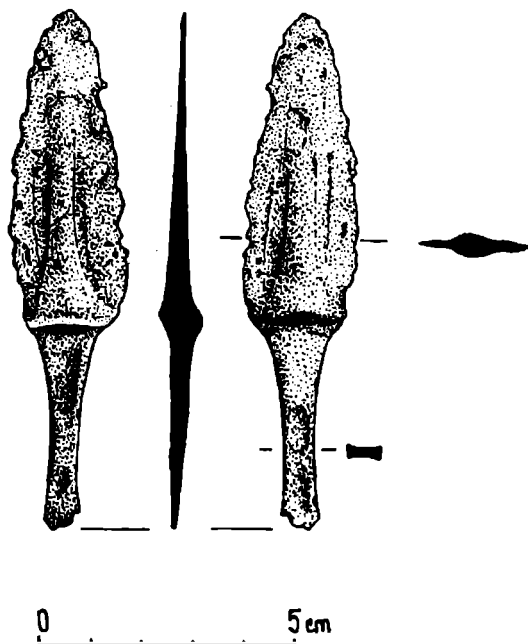

Fig. 1 - Pumnal de bronz provenind de la Cut.

Fig. 1 - Poignard de bronze provenant de Cut.

¹³¹ Les matériaux inédites trouvés dans la collection du Musée de Sebeș, à côté d'autres vestiges de type Criș, Basarabi et Latène moyen; pour une partie des découvertes de type Basarabi, voir H. Ciugudean, *op.cit.*, p. 140, fig. 28/6-7.

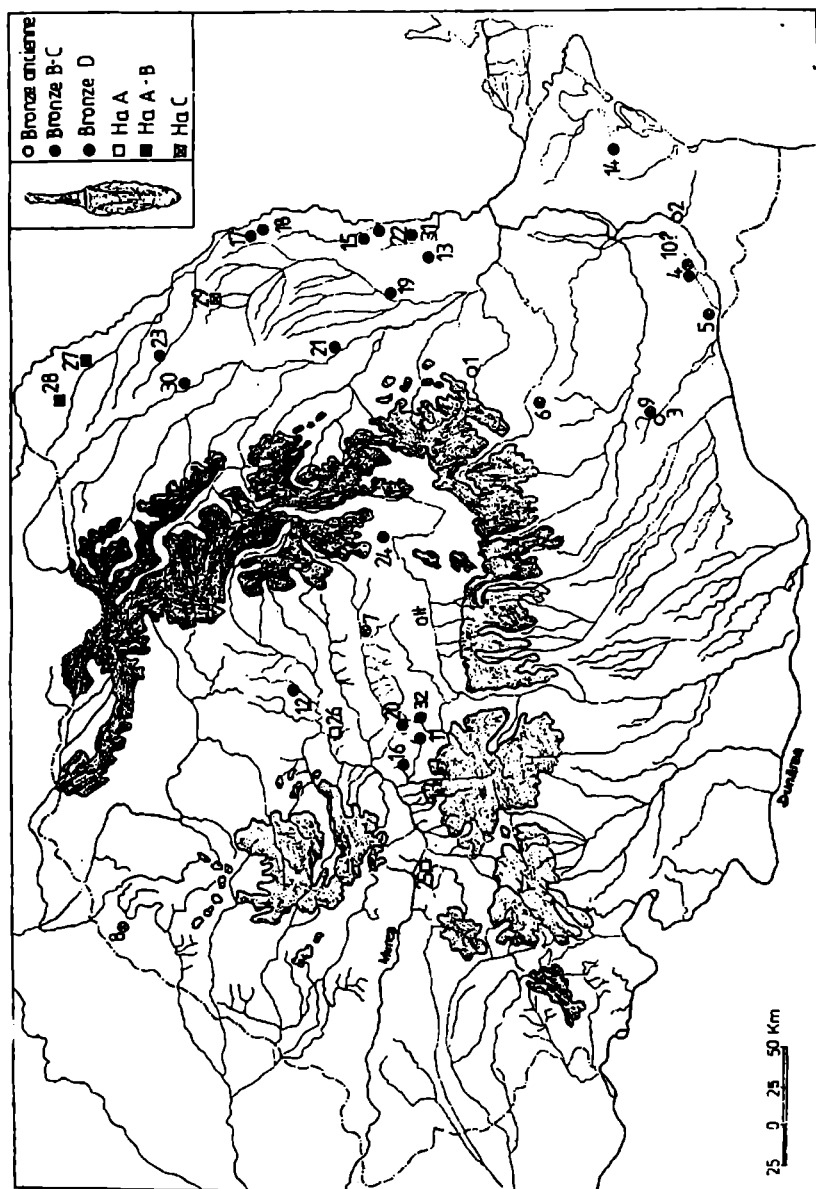

Fig. 2 - Harta cu răspândirea pumnalelor de tip răsăritean pe teritoriul României: 1. Căndești; 2. Cernavodă; 3. Glina; 4. Coslogeni; 5. Grădiștea; 6. Sărata Monteoru; 7. Sighișoara; 8. Tiream; 9. Băneasa; 10. Pietroiu; 11. Apoldul de Jos; 12. Band; 13. Băleni; 14. Beidaud; 15. Cavadinești; 16. Cut; 17. Duda; 18. Epureni; 19. Gârbovăț; 20. Loamneș; 21. Răcățiu; 22. Rogojeni; 23. Ulmi-Liteni; 24. Vărghiș-Crăciunești; 25. Deva; 26. Uioara de Sus; 27. Trușești; 28. Jijia; 29. Mogoșești; 30. Ruginoasa; 31. Roșcani; 32. Ocna Sibiului.

Fig. 2 - Carte avec les poignards de type estique repandus sur le territoire de la Roumanie.

Noi cercetări de suprafață efectuate de Muzeul de Istorie din Roman

Relu Butnariu

Zona Romanului a oferit condiții propice existenței comunităților umane din timpuri străvechi. În perspectiva depistării urmelor de locuire, cercetarea de suprafață a acoperit o zonă mai puțin valorificată din acest punct de vedere¹. Aria de cuprindere a cercetării perieghetice se înscrie pe partea dreaptă a terasei Moldovei, pe o suprafață de aproximativ 10 km, anume zona cuprinsă între localitățile Horia, Roșiori, Dulcești (partea sudică a satului numită "La Strâmtură"), Miron Costin (zona numită de localnici "Dumbrăvița"), Felești, Trifești, coborând spre Sofrăcești, Secuienii Noi, până la Școala Agricolă și prin partea de vest a satului Cotu-Vameș. Cercetarea de suprafață a fost efectuată în două etape: 1. martie-mai 1998; 2. aprilie 1999. La acestea se adaugă cercetări de suprafață de scurtă durată în primăvara anului 1998 pe teritoriul satului Moldoveni, în partea de nord-est a satului, în punctul numit de localnici "În țarnă" și la Bîra, în cătunul Balomirești.

Zona în care s-au efectuat cercetări arheologice de suprafață constituie o subunitate a Podișului Moldovei și se suprapune zonei de contact a culuarului Siretului în dreptul Podișului Central Moldovenesc cu dealurile piemontane pericarpatiche din sud-estul depresiunii Cracău-Bistrița. În conformitate cu aprecierea geografilor, această a fost legată de evoluția miocen-cuaternară a podișului și, în mod deosebit, de aceea a văilor carpatice și a piemontului pericarpatic².

Solurile reflectă diferențierile altitudinale și de pantă. Au fost identificate cernoziomuri, soluri cernoziomide și brune argiloiluviale, în stadii diferite de podzolire, în funcție de intensitatea proceselor erozionale. În jurul izvoarelor apar soluri hidromorfe. Vegetația aparține în principal șleaurilor de deal, care includ alături de gorun, stejarul pedunculat, cerul, jugastrul, frasinul, unii arbuști (singer, păducel) și plante erbacee³.

Clima este temperată, de nuanță continental excesivă, specifică Podișului Moldovei, cu temperaturi medii anuale de circa 8,5° C. Precipitațiile medii

¹ Pentru valea Siretului a se vedea V. Ursachi, D. Hordilă, M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, **Cercetări arheologice de suprafață pe Valea Siretului, la nord de municipiul Roman**, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 145-172.

² I. Bojoi, I. Ichim, **Județul Neamț**, București, Editura Academiei, 1974, p. 35-36.

³ D. Mititelu, N. Barabaș, F. Nechita, **Flora și vegetația împrejurimilor municipiului Roman (județul Neamț)**, în *SCBacău*, 1976-1977, p. 281-316.

anuale din această regiune însumează circa 550 mm/an. Dominante sunt vânturile ce bat dinspre nord, iarna, care pot determina temperaturi sub -30°C și viscole. În restul anului bat și vânturi dinspre sud și nord-est.

Elementele mediului geografic: terasele, clima, hidrografia, vegetația, solurile fertile au oferit, deci, un complex de condiții favorizante pentru dezvoltarea unor așezări omenești încă din preistorie.

Cercetarea de suprafață ne-a permis descoperirea mai multor urme de locuire umană, din perioade istorice diferite.

1. În partea de nord a satului Bîra, în marginea cătunului Balomirești, se confirmă existența unei fortificații de pământ, semnalată anterior de către E. Moscalu și Șt. Scorțanu⁴.

La 1,5 km de această fortificație, pe locul numit "La Livadă", pe o suprafață de aproximativ 4 hectare s-a descoperit o însemnată cantitate de ceramică și chirpic ars. Cele mai multe fragmente datează din Hallstatt și aparțin mai multor specii ceramice: vase-borcan, străchini, cești. Ceramica este lucrată cu mâna, dintr-o pastă poroasă, având în compoziție nisip, cioburi pisate și prundișuri. Predomină ceramica de culoare cărămidie, cu diferite nuanțe spre roșu, dar există fragmente de culoare cenușie spre negru, în special buze de străchini, torți de ceașcă și funduri de vase.

2. Pe teritoriul comunei Horia, în punctul "La Plop", la aproximativ 500 m de șoseaua Roman-Bacău, s-au găsit fragmente ceramice aparținând secolelor II-III d.Hr. și perioadei medievale (secolele XVI-XVII).

La sud de vatra satului Horia, în "Valea Ochiului" s-au găsit fragmente ceramice aparținând perioadei Hallstatt și ceramică de secol XVII.

3. În perimetrul comunei Trifești s-au găsit urme de locuire în mai multe puncte.

a) Pe terasa dintre Stațiunea experimentală Secuieni și până la fostul C.A.P. Trifești, la nord de depozitul de muniție, pe locul numit "Dealul Depozit", pe o arie extinsă la circa două hectare s-au descoperit fragmente ceramice (funduri de vase-borcan, buze de castron) și o mare cantitate de chirpic ars care atestă prezența unei așezări carpice. Peste această așezare s-a suprapus o așezare medievală, după cum probează ceramica descoperită.

b) În preajma unor izvoare, pe locul numit "La Poligon", la aproximativ 100 m de șoseaua Roman-Trifești, la intrarea în sat, fragmentele ceramice descoperite sunt din prima epocă a fierului, secolele II-III d.Hr. și din perioada medievală târzie (secolele XVII-XVIII). Suprafața de pe care s-au adunat fragmentele ceramice se întinde pe aproximativ 3-4 ha.

⁴ Sondaj efectuat în 1991 de către E. Moscalu și Șt. Scorțanu. Materialul arheologic se află în depozitul Institutului de arheologie "V. Pârvan" București.

c) În partea de nord a satului, în marginea cătunului Bugești, se află o movilă artificială, cu un diametru de 55-60 m și înălțimea de 5-6 m. La o distanță de 250-300 m spre nord de această movilă, în punctul numit "La Vie" s-au descoperit fragmente ceramice din epoca bronzului. De asemenea considerăm că merită semnalat un bot de deal cu aparență artificială ce presupune o așezare întărită de tip Monteoru.

4. În satul Moldoveni, s-au descoperit noi urme de locuire în următoarele puncte:

a) În partea de nord-est a satului pe locul numit "În țarnă" s-au descoperit fragmente ceramice aparținând culturii carpice și ceramică medievală de sec. XVII-XVIII.

b) În vatra satului Moldoveni, în grădina săteanului Moisă Constantin, s-a cules ceramică fragmentară de secol II-III d.Hr. și din perioada medievală. Tot de la săteanul respectiv avem o informație din care reiese că în grădina sa, la adâncimea de 1-1,5 m s-ar afla o piatră de altar sau o cruce de piatră. De asemenea, același Moisă Constantin, la instalarea stâlpilor de gard, în găurile săpate a găsit mai multe oseminte umane. Probabil acestea provin de la mormintele de pe lângă fosta biserică de lemn a satului. Considerăm necesară executarea unui șanț de sondaj, pentru a verifica autenticitatea acestor informații. Dacă ele se verifică, atunci se impune o săpătură sistematică, astfel încât să se vadă dacă în acel loc a fost prima biserică a satului Porcești (azi Moldoveni)⁵.

Aceste cercetări de suprafață au demonstrat existența a peste 12 noi puncte arheologice, reprezentând așezări umane din perioade diferite. Cele mai multe dintre aceste așezări ocupă poziții înalte, pe așa-zisele popine, mameloane, ocupând suprafețe între două și cinci hectare.

Nouvelles recherches de surface effectuées de Musée d'Histoire de Roman Résumé

La zone de ville Roman a été au long de temps un lieu propice pour l'existence des communautés humaines. L'auteur nous présente les résultats des recherches archéologiques de surface effectuées entre les années 1998-1999 sur la partie droit de la terrasse de rivière Moldovie, et aussi dans les localités Moldoveni et Bîra.

À la suite des recherches effectuées d'auteur, il a découvert des matériaux céramiques qui appartient des plusieurs périodes historiques (commençant avec Hallstatt et jusqu'aux XVIIe-XVIIIe siècles). On a été signalés 12 nouveaux points archéologiques, qui merite d'être cherchés scientifique.

⁵ Scarlat Porcescu, Un sat vechi: Porcești (Moldoveni), jud. Neamț, în *AIAI*, XXIII, 1986, p. 769-770.

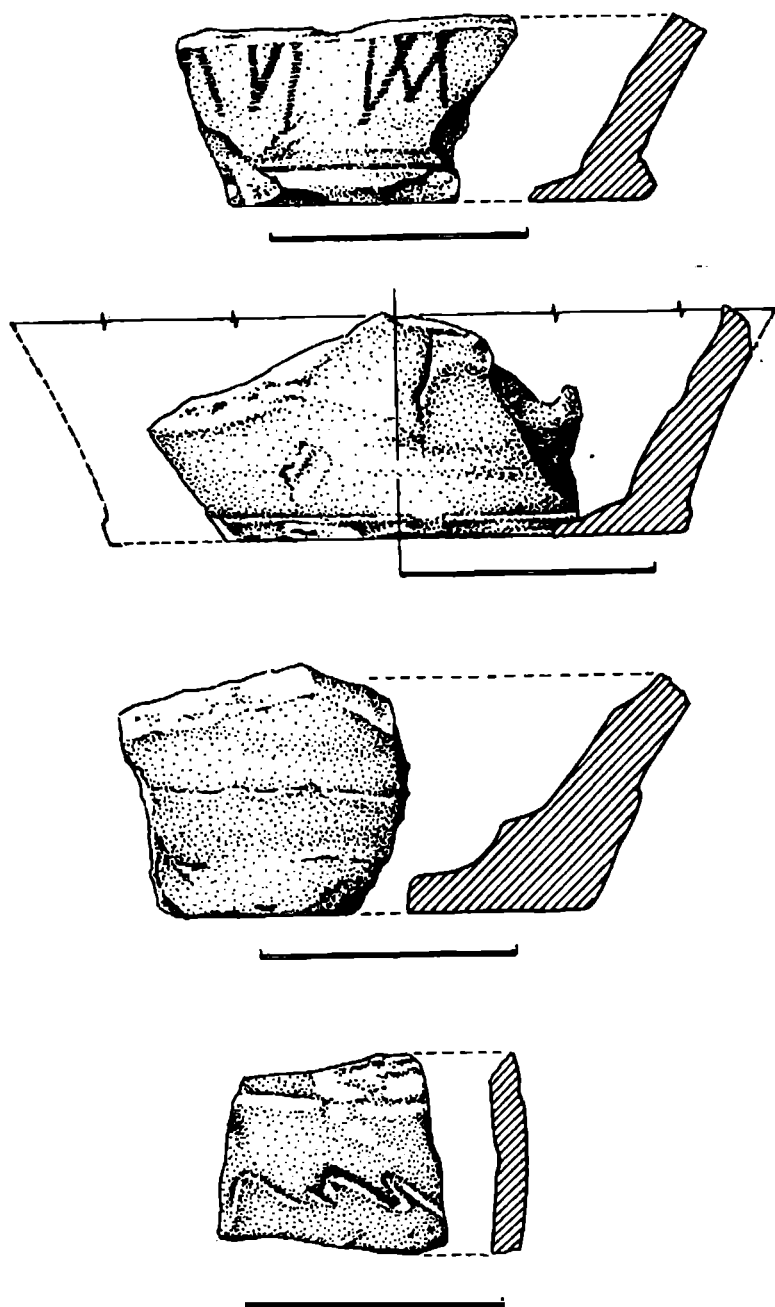

Fig. 1 - Ceramică din punctele 1, 2, 7, 9.

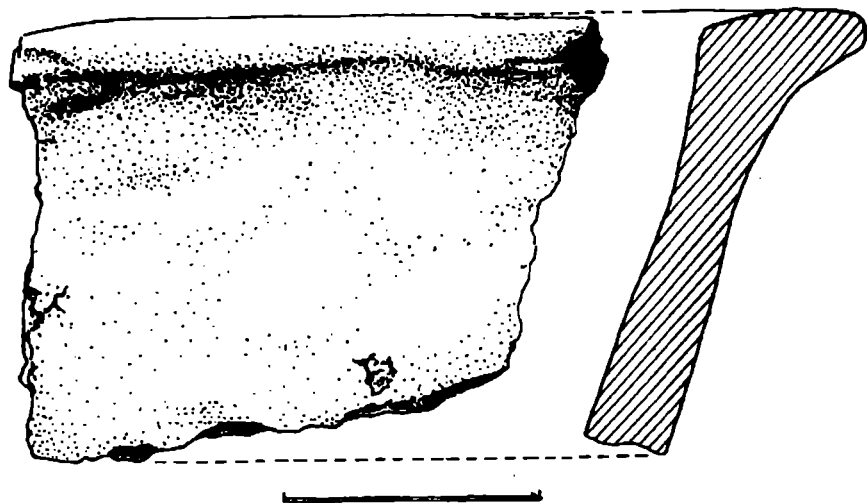
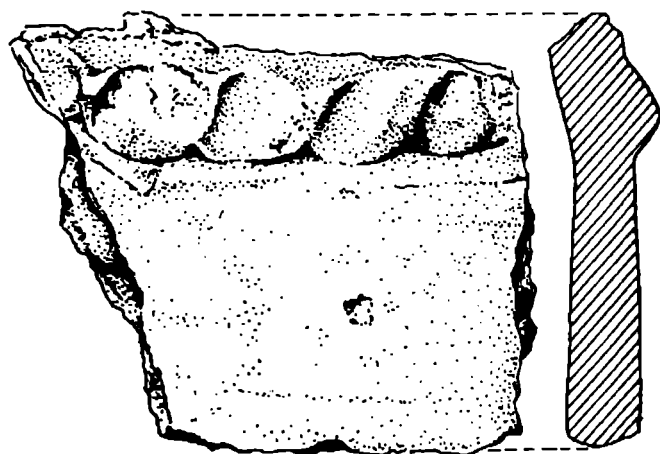

Fig. 4 - Ceramică aparținând culturii Hallstatt, de la Balomirești-Bîra.

Locuri de cult în Dacia (sec II a.Chr.-I p.Chr.)

Daniel David

Cercetarea spațiilor cu destinație de cult specifice civilizației geto-dacice constituie un element important al culturii geto-dace de tip Latène asupra căruia încă nu dispunem de studii exhaustive care să-i pună în evidență ponderea și semnificația. Principalele edificii atribuite practicilor religioase comunitare identificate până în prezent sunt sanctuarele cu aliniamente, sanctuarele absidate și sanctuarele circulare simple.

Sanctuare cu aliniamente au fost descoperite până în prezent la Grădiștea Muncelului¹ (trei pe terasa a X-a, cinci pe terasa a XI-a), Costești² (unul în incinta cetății și trei în afara ei), Racoș³ (trei până în prezent), Piatra Craivii⁴ (trei), Căpâlna⁵ (cel puțin două), Bănița⁶, Bâta Doamnei⁷, Piatra Roșie⁸ și posibil la Pietroasa lui Solomon⁹, Polovragi¹⁰ și Fetele Albe¹¹, specifice doar zonelor montane, concentrându-se în sud-vestul Transilvaniei (fig. 1). Sanctuarele cu aliniamente au fost amplasate fie în interiorul unor fortificații (Racoș – “Tipia Ormenișului”, Costești – sanctuarul 2, Bănița, Bâta Doamnei), fie pe terase anume amenajate în apropierea fortificațiilor (Grădiștea

¹ D.M. Teodorescu în *ACMIT*, 3, 1930-1931, p. 54-68; C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, 1, 1950, 1, p. 137-148; idem, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, p. 153-219; idem, în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 123-159; idem, în *Materiale*, 3, 1957, p. 255-277; idem, în *Materiale*, 5, 1959, p. 379-401; idem, în *Materiale*, 7, 1961, p. 301-320; idem, în *Materiale*, 8, 1962, p. 463-466; idem, în *Materiale*, 10, 1973, p. 61-86.

² D.M. Teodorescu, în *ACMIT*, 2, 1929, p. 265-298; C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 302.

³ I. Glodariu, în *Sinteză informativă*, București, 1986, p. 32-37; I. Glodariu, Fl. Costea, în *Cronica cercetărilor arheologice*, Satu Mare, 1994, p. 52, nr. 108; Fl. Costea, în *Cronica cercetărilor arheologice*, Cluj, 1995, p. 73-74, nr. 106; Fl. Costea, Angelica Bălos, *Cronica cercetărilor arheologice*, 1999, p. 92, nr. 114.

⁴ I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, în *Celticum*, 12, 1964, p. 115-124; V. Moga, în *Studii Dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 103-120.

⁵ I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 56-60.

⁶ Oct. Floca, în *CetDacTrans*, p. 23-33.

⁷ N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 9-12; V. Mihăilescu-Bîrliba, în *Sinteză informativă*, București, 1984, p. 25-27.

⁸ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1949, p. 55-59.

⁹ H. Daicoviciu și colab., în *Cronica cercetărilor arheologice 1983-1992*, București, 1997, p. 82, nr. 59.

¹⁰ Fl. Marinescu, în *SMMIM*, 10, 1977, p. 25-40.

¹¹ H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, în *ActaMN*, 10, 1973, p. 65-96.

Muncelului, Costești – sanctuarele 1, 3, 4, Piatra Craivii, Piatra Roșie, Pietroasa lui Solomon).

Planul acestor edificii este cvasirectangular¹², pornindu-se de la dispunerea plintelor de piatră în șiruri paralele, relativ uniform distanțate, aceeași situație întâlnindu-se și la plintele aceluiași aliniament. Atât numărul aliniamentelor, cât și cel al plintelor de pe un aliniament sunt variabile, fără a se putea face, deocamdată, o analiză mai precisă, pornindu-se de la constatarea că puține sanctuare au fost descoperite nederanjate în ceea ce privește planul. Totuși se observă că cele mai des întâlnite sunt cele cu patru aliniamente (Costești – sanctuarul 1, Piatra Craivii – terasa a V-a și terasa – “balcon”, Grădiștea Muncelului – sanctuarul vechi de calcar de pe terasa a XI-a și, probabil, sanctuarul mare de andezit de pe terasa a X-a, eventual Bâta Doamnei. Plintele au de regulă o formă discoidală, dar există cazuri când au o formă tronconică, paralelipipedică sau cubică (Piatra Craivii – terasa a V-a, Racoș); ele susțineau coloane de lemn (cel mai frecvent) sau de piatră (Grădiștea Muncelului – sanctuarul mare de andezit de pe terasa a X-a).

Orientarea aliniamentelor este diferită, în principal axele longitudinale aflându-se, cu oscilații, pe direcția NE-SV (Grădiștea Muncelului, Costești – sanctuarul 4) și NV-SE (Costești – sanctuarul 1, 2, 3, Piatra Craivii – terasa a V-a și terasa – “balcon”), într-un singur caz, ce a iscat multe discuții, observându-se orientarea N-S. Oscilațiile de orientare se datorează, în afară de regulile de construcție și adaptarea la configurația terenului, și sezonului în care a fost ridicat edificiul (deci poziției unor corpuri cerești).

Câteva descoperiri de monumente de acest tip au generat controverse. Un prim caz – și cel mai cunoscut – este sanctuarul mare de calcar de pe terasa a XI-a de la Grădiștea Muncelului¹³, descoperit în 1951 și cercetat integral în 1956-1958. Pe locul acestui edificiu au existat mai multe construcții ce datează din epoci diferite. La -1 m față de nivelul actual s-a descoperit o construcție de epocă romană, la -1,20 m s-a dezvelit un sanctuar din calcar și andezit, iar la -2,85 m sanctuarul aflat în discuție (fig. 2).

Edificiul din calcar descoperit în partea de SV a terasei a XI-a are 52 de plinte descoperite *in situ*, dispuse pe patru aliniamente ce conțin câte 13 discuri așezate pe câte o fundație din piatră și lut. În exteriorul aliniamentelor laterale, la cca. 1 m, s-au identificat urmele a 9 stâlpi de lemn (7 pe latura de NV și 2 pe cea de SE), ce au făcut parte dintr-o posibilă îngrăditură a sanctuarului. De asemenea, construcția a fost închisă cu două ziduri masive, cu două paramentre din blocuri din calcar. Maniera de săpătură practică în momentul descoperirii, impusă și de existența copacilor, a dus la apariția unor erori de interpretare. Astfel, aproximativ în centrul sanctuarului, dar în nivelul

¹² Planul este trapezoidal cf. Silvia Păun, în *Arhitectura*, 5, 1980.

¹³ C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 5, 1958, p. 395-399; idem, în *Materiale*, 6, 1959, p. 37-341; H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 65-79; H. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 13, 1979, p. 232-234; C. Bejgu, în *Prahova*, S.N., 1, 1991, p. 141-155; E. Iaroslavschi, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 371-382.

superior, au fost descoperite șapte plinte de calcar, care au fost atribuite tot sanctuarului analizat, fiind apoi reutilizate. Astfel, acest edificiu ar fi avut 60 de plinte. Împotriva acestei ipoteze se poate obiecta prin faptul că cele șapte plinte "refolosite" sunt amplasate în nivelul superior, peste un strat de umplutură, iar cele 52 de plinte au fost descoperite **in situ**, formând patru aliniamente ce nu prezintă urme de deplasare.

După abandonarea respectivului sanctuar, extremitatea de SV a terasei a XI-a a fost înălțată cu cca. 1,50 m. Pe noul nivel rezultat s-au descoperit urmele unui sanctuar cu plinte de calcar și stâlpi de îngrăditură din andezit (fig. 3), plintele, în număr de șapte, fiind cele atribuite inițial sanctuarului din nivelul inferior.

O altă descoperire prezentată eronat este sanctuarul de pe terasa a V-a de la Piatra Craivii, dezvelit în 1967-1969. S-a afirmat că este vorba de un edificiu cu șapte aliniamente, orientate NNE-SSV (fig. 4), dar mai curând pare a avea patru aliniamente, orientate VNV-ESE (fig. 5), restul plintelor considerate ca făcând parte din aliniamente fiind probabil deranjate de la amplasamentul inițial.

În rândul descoperirilor care au iscat controverse sunt așa-numitele sanctuare cu tamburi de lemn de la Barboși¹⁴, Brad¹⁵ și Căpâlna¹⁶, dar, potrivit datelor publicate, nu se poate demonstra existența unor edificii de acest tip.

Sanctuarele cu absidă au fost identificate până în prezent la Brad¹⁷, București – "Tei"¹⁸, Cârlomanești¹⁹, Cetățeni²⁰, Fețele Albe²¹, Grădiștea Muncelului²², Meleia²³, Pecica²⁴, Piatra Roșie²⁵, Piscul Crăsani²⁶, Popești²⁷, Pustâiosu²⁸, Racoș²⁹ și, probabil,

¹⁴ N. Gostar, *op.cit.*, p. 33; S. Sanie, în *ArhMold*, 12, 1988, p. 62-64.

¹⁵ V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p. 57-58.

¹⁶ I. Glodariu, V. Moga, *op.cit.*, p. 60.

¹⁷ V. Ursachi, *op.cit.*, p. 62-71.

¹⁸ D.V. Rosetti, *Așezări și locuințe preistorice în preajma Bucureștilor*, București, 1932, p. 12-13.

¹⁹ M. Babeș, în *SCIV*, 28, 1977, 3, p. 319-322.

²⁰ R. Vulpe, în *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 38-42.

²¹ H. Daicoviciu, I. Glodariu, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 465-473; H. Daicoviciu, în *Apulum*, 9, 1971, p. 257-261; H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *op.cit.*, p. 65-77; I. Glodariu, în *Traco-Dacia*, 1, 1976, p. 255.

²² D.M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1930-1931, p. 58; C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 113-115, 117; idem, în *SCIV*, 3, 1952, p. 286; H. Daicoviciu, în *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 231-254; I.H. Crișan, V. Salvaniu, în *SCIVA*, 43, 1992, 1, p. 17.

²³ C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 308-316; idem, în *Materiale*, 8, 1962, p. 468-469; A. Vulpe, în *Traco-Dacia*, 7, 1986.

²⁴ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 48-49.

²⁵ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie...*, p. n64-65.

²⁶ N. Conovici, în *Istroș*, 4, 1985, p. 71-88; idem, în *Cronica cercetărilor arheologice 1983-1992*, București, 1997, p. 70-72, nr. 49.

²⁷ R. Vulpe, în *Materiale*, 6, 1959, p. 307-331.

²⁸ C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 3, 1957.

²⁹ I. Glodariu, Fl. Costea, în *EphemNap*, 1, 1991, p. 21-40; idem, în *Cronica cercetărilor arheologice*, Satu Mare, p. 52; Fl. Costea în *Cronica cercetărilor arheologice*, București, 1997.

Butuceni³⁰, având cea mai largă răspândire dintre edificiile de cult descoperite în spațiul locuit de geto-daci. Se observă două categorii principale: circulare și rectangulare, elementul comun fiind construcția absidată orientată spre NV (cu oscilații, datorate sezonului în care au fost amenajate, între VNV și NNV). Sanctuare circulare cu încăpere absidată în interior au fost descoperite cu precădere în SV Transilvaniei (Grădiștea Muncelului, Fețele Albe, Rudele, Meleia, Pustâiosu, posibil Tâmpu), în SE aceleași zone (Racoș), dar și în Moldova (Brad, eventual Butuceni). Planul acestui tip de sanctuar este format din trei elemente: o împrejmuire cvasicirculară (un fel de “pridvor”), o încăpere de aceeași formă și o construcție rectangulară absidată, plasată oarecum excentric, lăsând un spațiu mai mare în partea de SE în raport cu camera intermediară. În unele cazuri, construcția absidată nu este înconjurată decât de “pridvor”, lipsind amenajarea intermediară. Podeaua încăperilor este mai ridicată decât cea a “pridvorului”, iar în interiorul acestora se aflau, în majoritatea cazurilor, altare.

Sub sanctuarul mare circular din andezit de pe terasa a XI-a de la Grădiștea Muncelului – cel mai cunoscut monument de acest tip, care a fost subiectul a numeroase speculații matematico-astronomice – s-a descoperit în 1978 un edificiu aproape identic³¹ (avea doar “pridvor” în jurul unei încăperi absidate orientate spre NV), considerat a fi locuință sau hambar (deoarece s-au descoperit resturi de cereale), deși, foarte probabil, este tot un sanctuar, prezența cerealelor, în condițiile în care nu se cunoaște inventarul specific sanctuarelor, nu impune asocierea construcției cu o destinație laică.

În așezarea de tip *dava* de la Brad s-au descoperit două sanctuare absidate suprapuse. Nivelului superior îi corespunde un edificiu circular cu încăpere centrală absidată (fig. 6). Autorul cercetărilor consideră această amenajare ca având două faze: o construcție rectangulară absidată și o îngrăditură circulară. Dar suprapunerea planurilor celor două eventuale faze conduce spre ipoteza existenței unei singure construcții.

Sub amenajarea prezentată mai sus s-a identificat o construcție rectangulară, orientată VNV-ESE, delimitată prin gropi de pari și urme de fundație. Conturul edificiului delimitat este incomplet, avându-se în vedere că, evitându-se demontarea unei zone de lut cu prundiș aparținând nivelului superior, cercetarea a fost nesigură. Credem că ne aflăm în fața unui sanctuar rectangular absidat (fig. 7).

De o atenție specială s-a bucurat complexul de edificii identificate pe înălțimile din jurul Grădiștii Muncelului (Meleia, Rudele, Pustâiosu, Fețele Albe, posibil și Tâmpu), unde s-au descoperit atât amenajări circulare absidate, cât și alte construcții ce pot fi asociate unei destinații religioase. Este regretabil că încă nu există o ridicare topografică a acestor descoperiri, precum și faptul că cercetarea acestora este incompletă. Analizând descoperirile de pe Meleia și Rudele, considerate anterior a fi “stâne regale” sau locuințe ale minerilor daci, Alexandru Vulpe le consideră a fi edificii

³⁰ I.T. Niculiță, *Severnye frachiitiy v VI-I vv. do n.e.*, Chișinău, 1987.

³¹ H. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, 11, 1979, p. 135-137.

de cult destinate a fi “reședințe ale confreriilor de asceți daci”³². Situații similare sunt și la Fețele Albe și Pustăiosu.

Sanctuare rectangulare absidate (fără împrejmuire circulară) s-au descoperit până în prezent pe o arie mai vastă, cuprinzând Muntenia (București – “Tei”, Cârlomănești, Cetățeni, Piscul Crăsani, Popești), Moldova (Brad), Munții Șureanu (Fețele Albe, Piatra Roșie), valea Mureșului inferior (Pecica) și bazinul Tisei superioare³³ (Malaja Kopanja). Cele mai spectaculoase descoperiri s-au realizat la Cârlomănești, Piscul Crăsani și Popești, dar încă nepublicate complet. O descoperire controversată s-a făcut la Butuceni, considerată a fi sanctuar circular absidat, datând din sec. IV-III a.Chr., sau o amenajare asociată așezării de tip Poienesti – Lukaševka amplasată în apropierea cetății getice, pe celălalt mal al Răutului.

Tot sanctuare sunt considerate a fi amenajările circulare simple, descoperite la Grădiștea Muncelului³⁴, Pecica³⁵, posibil Fețele Albe (terasa a III-a de la “Șesul cu brânză”) și fără a avea nici o certitudine, Piatra Craivii³⁶ (la sud de sanctuarul cu aliniamente de pe terasa a V-a) și Tei (doar pominde de la planul publicat al sanctuarului rectangular). În cadrul acestui tip de sanctuar este considerat a fi și amenajarea de la Dolinean³⁷, dar atribuirea funcțională, etno-culturală și cronologică este incertă.

Pe lângă tipurile de sanctuare prezentate mai sus, au fost descoperite și alte edificii care, prin faptul că reprezintă unicate arhitecturale și au un inventar deosebit de locuințelor, pot fi asociate construcțiilor religioase. Am inclus în rândul acestor construcții amenajările circulare dezvelite la Grădiștea Muncelului³⁸ (terasa a II-a, terasa a V-a, terasa “Sub Baie”), Fețele Albe (terasele I și a II-a de la “Șesul cu brânză”), precum și construcțiile rectangulare descoperite la Radovanu – “Gorgana a doua”³⁹ (edificiu ce avea în interior un altar decorat cu cercuri incise), Vlădiceasca – “Ghergălăul Mare”⁴⁰ (amenajare ce avea trei altare, unul fiind decorat) și Costești – “Valea Rea”⁴¹ (clădire cu două încăperi, cu podină ornametată și tencuială colorată).

Pe lângă construcțiile analizate mai sus, s-au identificat și alte forme de locuri de cult, de tipul puțurilor votive (Ciolănești din Deal, Brad, Răcățau, Poiana, Popești), gropilor de cult și altarelor.

³² A. Vulpe, *op.cit.*, p. 101-111.

³³ V. Koligoroško, *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n.*, București, 1996, p. 76.

³⁴ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 117; idem, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, p. 153-156.

³⁵ I.H. Crișan, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 91-112.

³⁶ V. Moga, *op.cit.*, p. 117.

³⁷ G.I. Smirnova, în *SCIVA*, 27, 1976, 3, p. 309-317.

³⁸ C. Daicoviciu și colab., în *SCIVA*, 6, 1955, 1-2, p. 196-197; idem, în *Materiale*, 3, 1957, p. 256-263; idem în *Materiale*, 5, 1959, p. 392-395; I. Glodariu și colab., în *Cronica cercetărilor arheologice*, Călărași, 1998, p. 65, nr. 78.

³⁹ D. Șerbănescu, în *Traco-Dacica*, 6, 1985, p. 21-25.

⁴⁰ G. Trohani, în *CAMNIR*, 1, 1975, p. 157-158; idem, în *CAMNIR*, 2, 1976, p. 90.

⁴¹ I. Glodariu și colab., în *Cronica cercetărilor arheologice*, 1998, p. 65, nr. 78.

Potrivit cercetărilor recente efectuate la Racoș, s-a putut observa existența a încă unui centru religios, asemănător cu cel de pe Dealul Grădiștei. Pe "Tipia Ormenișului" s-au descoperit până în prezent trei sanctuare rotunde cu amenajare absidată în centru (unul dintre ele are dimensiuni mai mari decât sanctuarul mare de pe Dealul Grădiștei), precum și trei sanctuare cu alinamente, iar în punctul "La Tău" un al patrulea sanctuar circular absidat. Zona Racoșului este protejată cu o serie de fortificații (încă necercetate), iar pe "Tipia Piatra Detunată" s-a dezvelit o cetate, în curs de cercetare. Până la cercetarea integrală și publicarea datelor oferite de complexul de amenajări de la Racoș nu se poate face o încadrare tipologică a ansamblului de descoperiri, deși se reliefează ca fiind un centru egal ca amploare și importanță cu cel de pe Dealul Grădiștei⁴².

⁴² A. Vulpe, în *CICSA*, 1-2, 1998, p. 7.

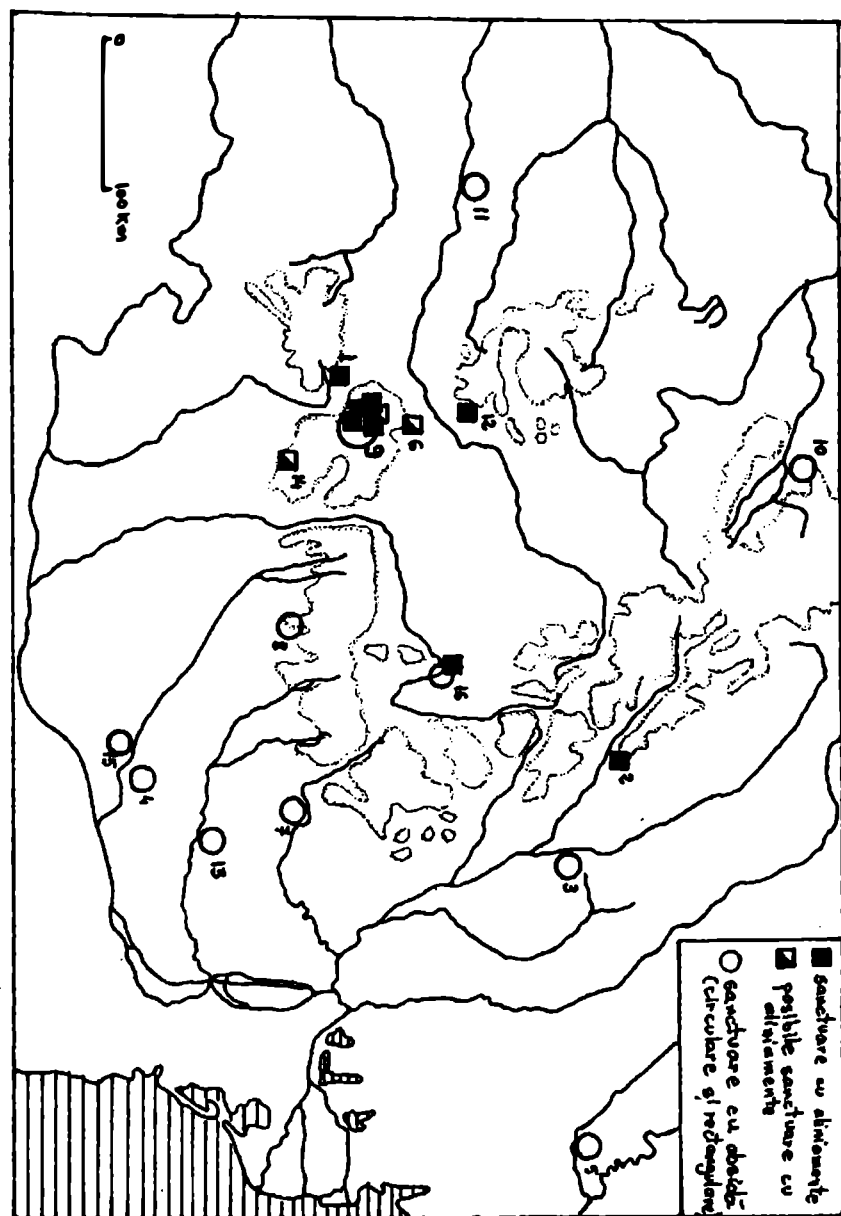

Fig. 1 - Sanctuare. Harta descoperirilor: 1. Bănița; 2. Bâtca Doamnei; 3. Brad; 4. București-Tei; 5. Butuceni; 6. Căpâlna; 7. Cărlomănești; 8. Cetățeni; 9. Grădiștea de Munte (Costești, "Fetele Albe", Grădiștea Muncelului, Meleia, Piatra Roșie, "Pietroasa lui Solomon", Pustăiosu, Rudele); 10. Malaja Kopanja; 11. Pecica; 12. Piatra Craivii; 13. Piscul Crăsani; 14. Polovragi; 15. Popești; 16. Racoș (Tipia Ormenișului, Tău).

○ - tamburi din calcar; ⊕ - stâlpi din lemn; 4 - cule din fier
 ⊗ - medlion din ceramică

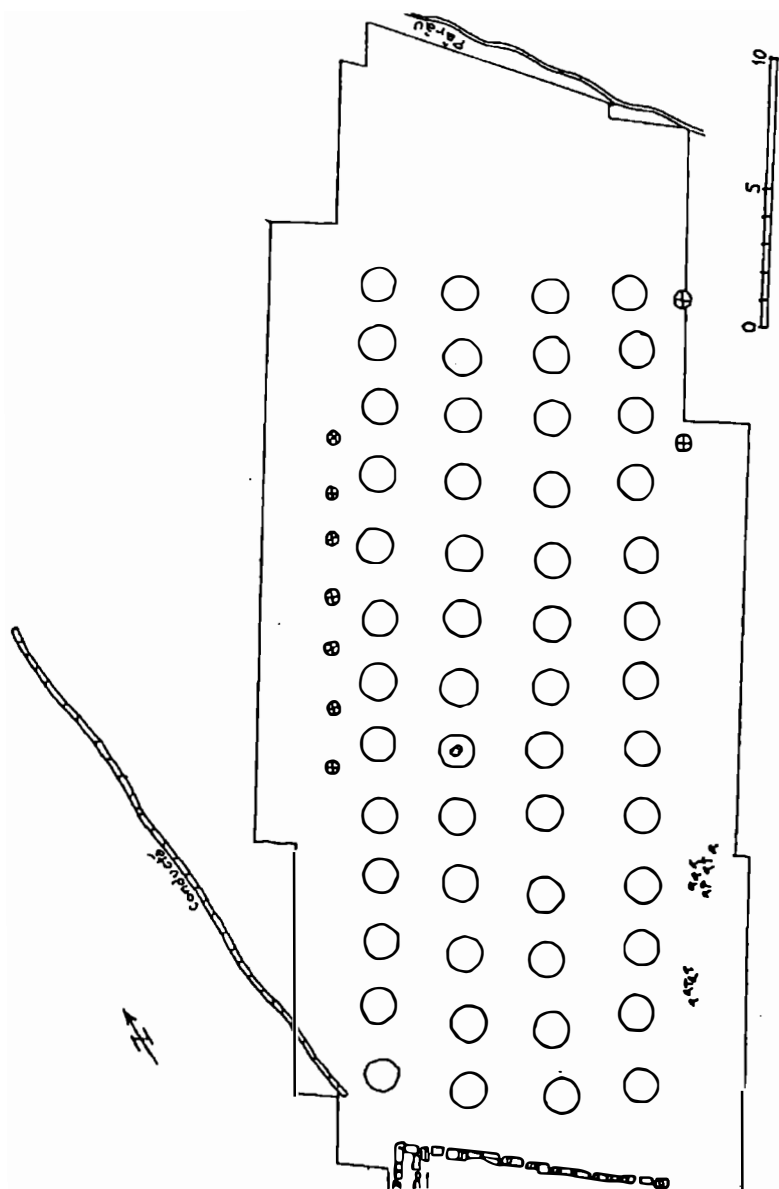

Fig. 2 - Grădiștea Muncelului. Sanctuarul din nivelul inferior de pe terasa a XI-a.

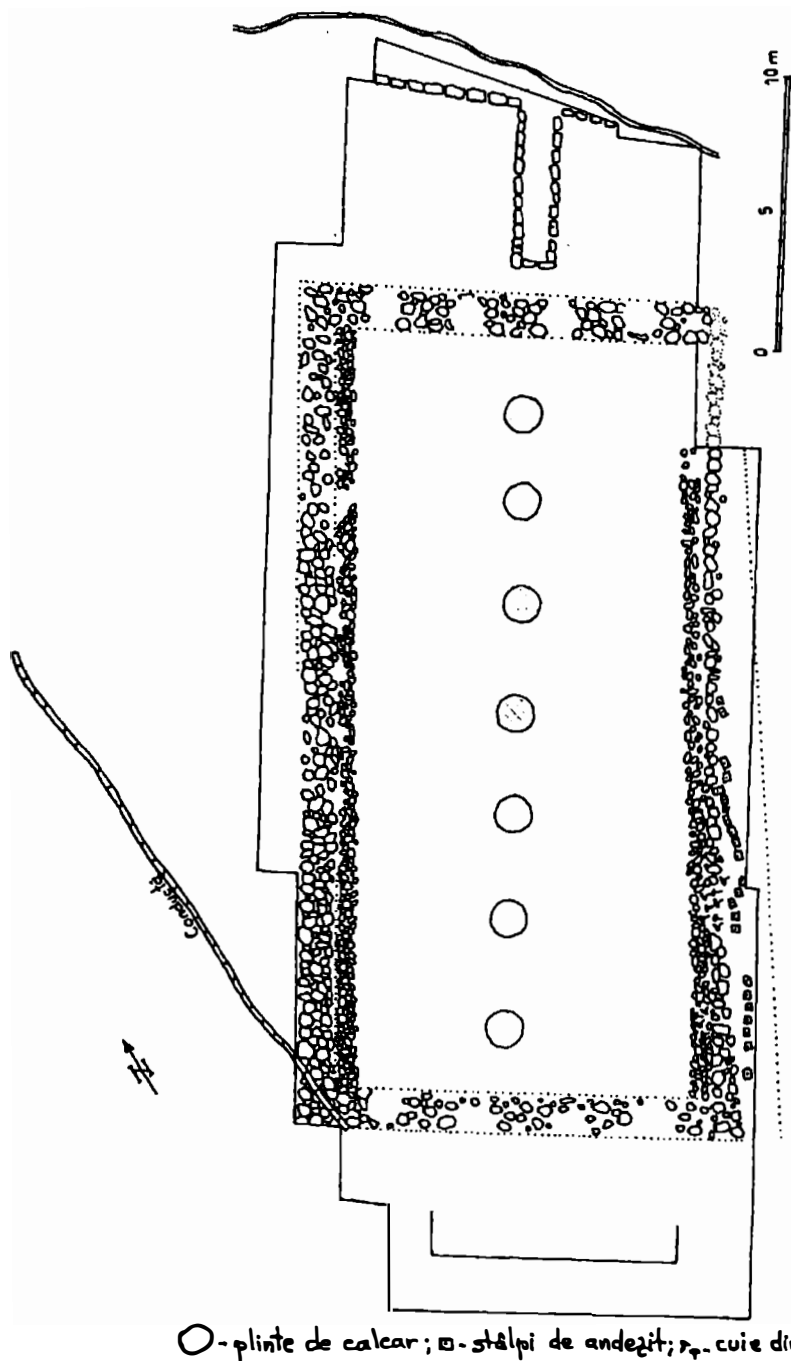

Fig. 3 - Grădiștea Muncelului. Urmele sanctuarului din nivelul superior de pe terasa a XI-a.

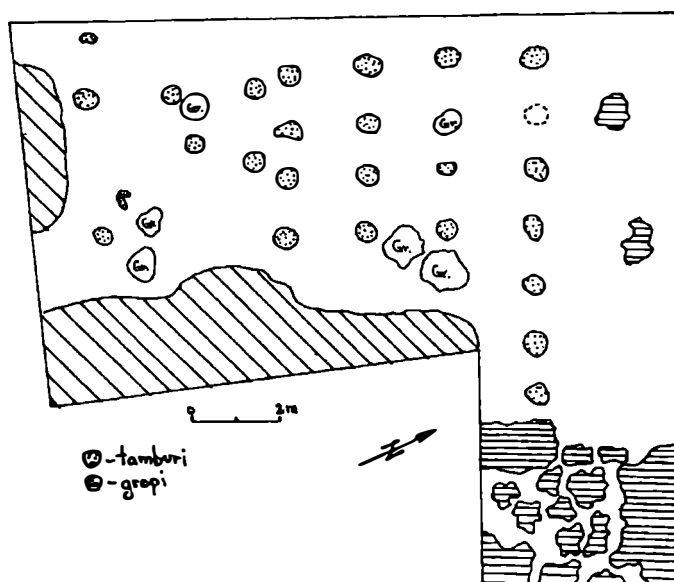

Fig. 4 - Piatra Craivii - planul sanctuarului de pe terasa a V-a (după I. Berciu).

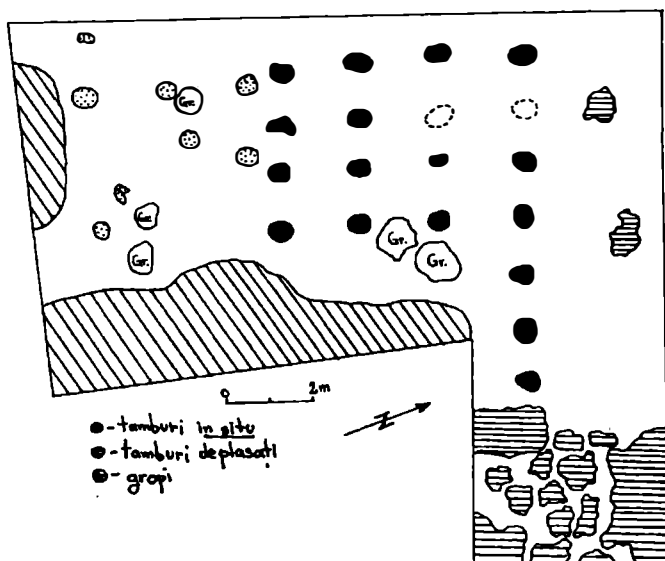
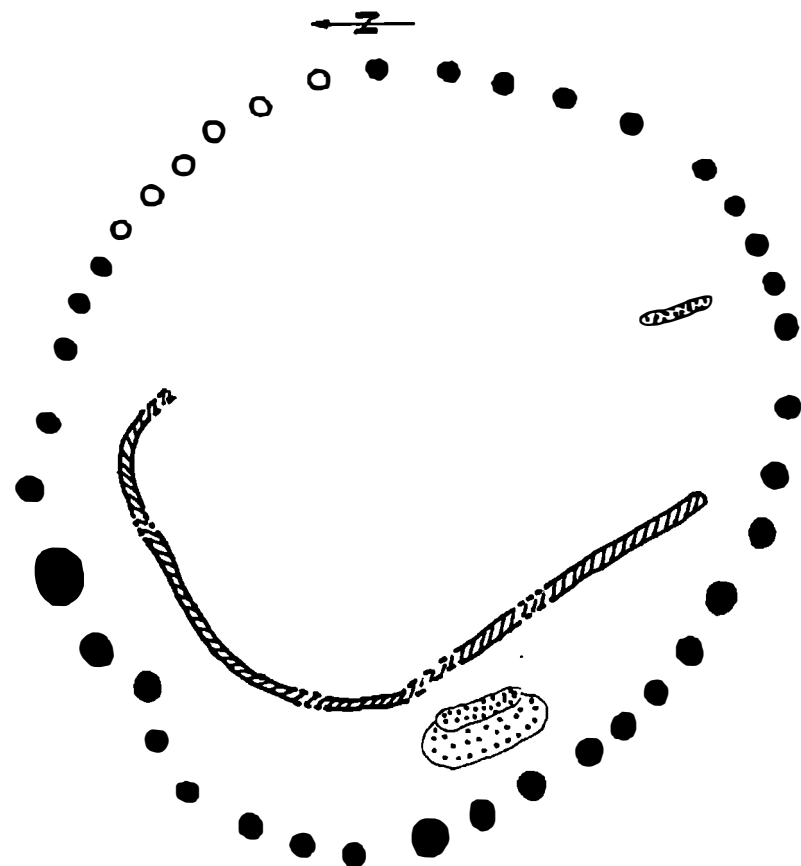
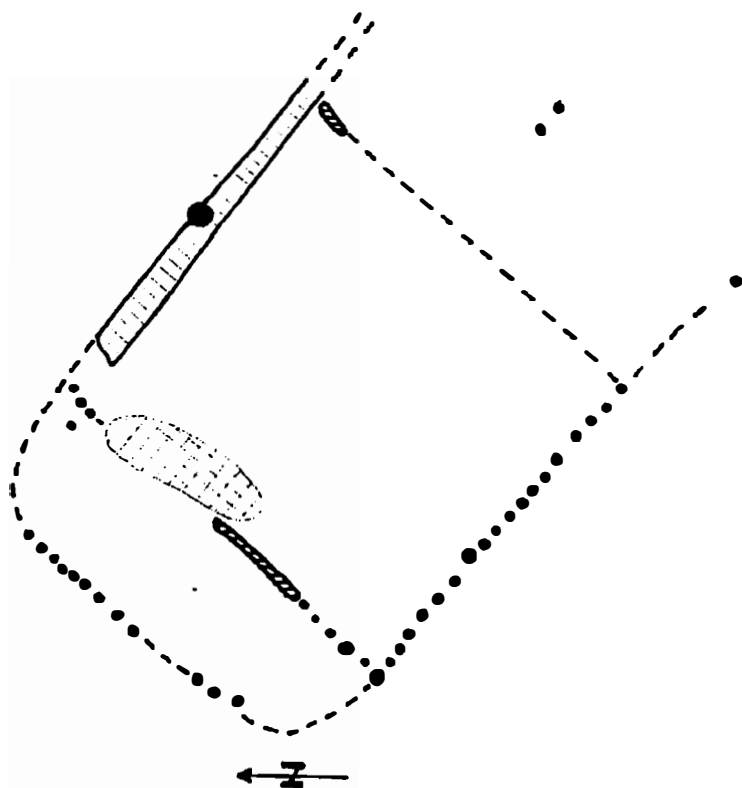

Fig. 5 - Piatra Craivii - planul probabil al sanctuarului de pe terasa a V-a.

▨ perete; ▤ cenușă; ● urme de pari de la îngrăditura circulară; ○ pari presupuși

Fig. 6 - Brad. Sanctuarul circular absidat din nivelul superior.

□ urme de fundatie ▨ perete ▤ albiere • urme de pari

Fig. 7 - Brad. Sanctuarul rectangular absidat din nivelul inferior.

Izvoare literare și arheologice despre cultele și credințele sarmaților (Complexe arheologice)

Livia Liliana Sibișteanu

În studiul de față ne-am propus să tratăm cultele și credințele religioase ale sarmaților, pornind de la izvoarele literare și analizând materialul arheologic sarmatic, aparținând secolelor I î.e.n. - III e.n., descoperit în spațiul carpato-danubiano-pontic și publicat până în prezent în literatura de specialitate.

Ca metode de cercetare am folosit interpretarea și compararea cu celelalte descoperiri sarmatice din alte spații. Am încercat, de asemenea, să găsim puncte comune cu alte culturi iraniene, cu cea geto-dacică sau cu a altor popoare care nu au aparținut celor două lumi, dar cu care sarmații au intrat în contact în lungul lor drum dinspre Asia Centrală spre Europa Centrală. De asemenea, am ținut cont, în ansamblu, de particularitățile populațiilor nomade, de mentalitățile acestora și de transformările survenite ca urmare a sedentarizării lor. Am luat în considerație afirmația lui Ammianus Marcellinus că sarmații “ori încotro merg se socotesc la ei acasă”¹, acceptând atât puterea lor de a se adapta la noi locuri și obiceiuri, dar mai ales faptul că au păstrat tradițiile lumii din care au venit.

Interesul autorilor antici, mai ales al romanilor, pentru sarmați a fost determinat de faptul că ei reprezentau un pericol pentru liniștea imperiului. Ei ne-au prezentat portretul fizic, trăsăturile de caracter, organizarea militară, dar foarte puține aspecte din viața spirituală. De aceea, principala sursă în studiul de față o reprezintă materialul arheologic.

Primii arheologi și istorici care i-au identificat pe sarmați prin descoperirile arheologice din 1900 la răsărit de Don au fost Gorodkov și Rostovzeff². Cercetările au fost continuate de Grakov, Paul Rau, K.F. Smirnov care au stabilit cronologic și zonele de răspândire ale cultelor sarmatice³.

La noi în țară, Vasile Pârvan a fost primul care a menționat pericolul sarmatic asupra geților în secolul I î.e.n., comparându-l cu cel al celților, bastarnilor din perioadele anterioare⁴. Prima încercare de sinteză a descoperirilor pe teritoriul României a făcut-o I. Nestor în **Istoria României**, vol. I, p. 671-682. Cercetători ca: S. Morintz, Gh. Diaconu, P. Alexandrescu, I. Ioniță, Fl. Nedelet, Al. Andronic

¹ Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui super sunt*, XXXI, 3, 18.

² Karl Jettmar, *Arta steperelor*, București, Editura Meridiane, 1983, p. 64.

³ Gh. Bichir, *Sarmații și pătrunderea lor la Dunărea de Jos*, în *Peuce*, 1971, III, p. 135.

⁴ Vasile Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, București, Editura Meridiane, 1982, p. 56.

și-au adus contribuția la cunoașterea culturii și civilizației sarmatice în România. Cel care a studiat în profunzime materialul arheologic sarmatic, datând prezența sarmaților în spațiul carpato-danubiano-pontic, stabilind raporturile dintre aceștia și populația autohtonă este Gh. Bichir. În Republica Moldova sinteza tuturor descoperirilor de acolo și raportarea lor cu cele din teritoriul Rusiei și uneori cu cele din teritoriul României a fost făcută de Vasile Grosu în lucrarea **Hronologhia pameatnikov sarmatskoi Kulturi Dnestrovsko-Prutskovo mijdureciea**.

Până în prezent în spațiul carpato-danubiano-pontic nu s-a descoperit nici o așezare sarmatică, însă s-au găsit numeroase materiale de origine sarmatică în așezările carpo-dacice și au fost descoperite necropole, morminte izolate sarmatice. Faptul că în acest spațiu nu sunt așezări sarmatice demonstrează că aceste neamuri, chiar dacă s-au sedentarizat, nu au putut constitui o putere, așa cum s-au făcut considerații mult timp în literatura de specialitate - ci, din contra, au fost supuși populației autohtone⁵.

*

* *

Sarmații erau indo-europeni din neamurile iraniene înrudiți cu sciții, persii, mezii, masageții, având teritoriul de origine în Asia Centrală, în zona iraniană Sakka, de unde au fost deplasați de triburile mongolice. Majoritatea anticilor îi descriu ca fiind roșcovani, cu pielea umedă, bicsnici la trup, având un temperament războinic și sălbatic⁶. Ei au fost menționați de istorici greci încă din a doua jumătate a secolului IV î.e.n. ca triburi migratoare care veneau dinspre Ural către Donul Mijlociu și Marea Azov⁷. Migrația lor a început în secolul al V-lea î.e.n., atingând proporții maxime la sfârșitul secolelor III-II î.e.n.⁸ și a urmat mai multe direcții: cea nordică spre stepele din Munții Ural și Marea Caspică, cea sudică și sud-vestică spre regatul Partia care le-a barat înaintarea între secolele IV-II î.e.n. și cea nord-vestică spre Ural, estul și sud-estul Europei. Această ramură s-a întins în câteva secole între Volga, Don, Nipru, Dunărea de Jos, ocupând și stepele Kubanului și Caucazul de Nord⁹.

Prima mențiune a acestor noi triburi imiene o găsim la Herodot. El ne relatează că la est de sciți și dincolo de Don s-a așezat un popor numit **sauromatae**. Tot el ne informa că legenda spune că acest popor s-a născut prin unirea bărbaților necăsătoriți sciți cu amazoanele¹⁰. Cât despre etimologia numelui lor, Isidor din Sevilla considera

⁵ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, V, 1972, p. 168.

⁶ Apud Herodot, *Historii*, IV, CX; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 17; Ammianus Marcellinus, *op.cit.*; Pompeius Mela, *Descrierea pământului*, III, 4, 34; Tacitus, *Istorie*, I, 79, 2; Libanios, *Cuvântări*, XVIII, 290 ș.a.

⁷ Meliné Paladian Ghenea, *Arta preistorică și antică în regiunea caucaziană*, București, Editura Meridiane, 1988, p. 522.

⁸ Karl Jettmar, *op.cit.*, p. 62.

⁹ Meliné Paladian Ghenea, *op.cit.*, p. 522.

¹⁰ Herodot, *op.cit.*, IV, 21, respectiv IV, CX-CXVIII.

că “din cauza ocupației cu armele se crede că au fost numiți sarmați”¹¹, iar Procopius din Cesarea afirma că istoricii mai vechi “îi numesc sarmați hamaxobi” - care își duc viața în căruță - “sau metanaști”¹² - emigranți. Acești iranieni apar atât sub numele de **sauromatae** cât și sub numele de **sarmatae**. Pentru prima oară Strabon a folosit ambele nume¹³. Pliniu cel Bătrân considera că pe **sarmatae** grecii îi numeau **sauromatae**¹⁴.

Savantul maghiar J. Harmatta, luând în discuție formele **sauromatae** și **sarmatae** considera că ultima formă a fost folosită de istoricii care i-au urmat lui Strabon ca să denumească un nou val de triburi iraniene care în ultimele două secole î.e.n. veneau înspre Europa Estică și Sudică dinspre stepele sudului Rusiei¹⁵. După ce au dislocat numeroase triburi celtice, germane, tracice au reprezentat o amenințare puternică pentru granițele Imperiului Roman. Nero, Vespasian, Domițian, Traian, Marc Aureliu s-au preocupat pentru întărirea regatelor Bosfor, Pont, Iberia, Armenia în vederea stăvilirii acestei expansiuni¹⁶. Dintre triburile sarmatice, cele mai importante au fost: iazigii situați între Nipru și Dunăre, roxolanii sau alanii albi între Don și Nipru, aorșii între Don și Marea Azov, siracii pe valea Kubanului, alanii în Caucazul de Nord (urmașii alanilor, osetinii, trăiesc și astăzi în Darial, “poarta alanilor”, vorbind o limbă înrudită cu persana)¹⁷. Toate aceste triburi au fost fascinate de imensitatea spațiului pe care îl priveau ca fiind îngrădit și stăpânit de timp: la est de soarele care răsărea, la vest de soarele care apunea. De aceea, ele s-au deplasat de la est la vest urmând drumul soarelui.

Primul contact dintre sarmați și neamurile traco-getice a avut loc în stepele nord pontice, după cum arată onomastica, unele știri literare (Strabon, **Geografia**, VII, 3, 17) și descoperirile arheologice. În conformitate cu acestea primul val sarmatic a ocupat aceste teritorii între secolele III-I î.e.n.¹⁸. În regiunile est și sud carpatice primele contacte cu sarmații s-au făcut pe cale comercială și anume cu cei din regiunile litoralului nord-pontic¹⁹. În regiunile est carpatice, între Carpați și Nistru,

¹¹ Isidor din Sevilla, *Etymologiarum Libri XX*, IX, 293, în *Fontes...*, II, p. 575.

¹² Procopius din Cesarea, *Despre zidiri*, IV, 1, 1, în *Fontes...*, II, p. 459.

¹³ Strabon, *op.cit.*; **sauromatae**: II, 5, 7; II, 5, 51; VII, 2, 4; VII, 3, 9; și **sarmatae**: VII, 3, 2; VII, 3, 17; VII, 4, 8.

¹⁴ Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (24), 78, în *Fontes...*, I, p. 401.

¹⁵ J. Harmatta, *Studies in the history and language of the sarmatians*, în *ActaArch*, XIII, 1970.

¹⁶ Meliné Paladian Ghenea, *op.cit.*, p. 522.

¹⁷ *Ibidem*, p. 523.

¹⁸ Gh. Bichir, *Pătrunderea sarmaților la Dunărea de Mijloc și de Jos*, în *MN*, III, 1976, p. 115-124; idem, *Relațiile dintre sarmați și geto-daci până la sfârșitul sec. I e.n.*, în *SCIVA*, 27, 2, 1976, p. 203-214.

¹⁹ Idem, *Les sarmates au Bas Danube*, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 169.

sarmații au pătruns în valuri succesive, prima pătrundere fiind între sec. I î.e.n.-I e.n.²⁰ (Anexa I și II), neîntreruptă temporar de expedițiile estice ale lui Burebista. Unii sarmați pătrund în sec. I î.e.n. la sud de Dunăre, în Dobrogea, după cum arată descoperirile arheologice de aici²¹, care întăresc afirmațiile lui Ovidiu (exilat la Tomis între anii 8-17 e.n.) despre conviețuirea geților cu sarmații în aceste teritorii²².

În Muntenia, pe baza inventarului M₁ Ulmeni, sarmații au pătruns în preajma anilor 117-118, după părăsirea de către romani a castrelor din zona subcarpatică²³. Cel mai vestic mormânt sarmatic din Muntenia este în satul Mărunței (jud. Olt) vizavi de Reșca (Romula)²⁴.

În teritoriul dintre Tisa și Dunăre, în "coasta dacilor", au pătruns sarmații iazigi în anul 20, iar între anii 180-270 sarmații roxolani. Iazigii au fost strămutați de romani din teritoriul nord pontic în Câmpia Pannonică din motive politice, ca să împiedice atacurile dacilor în Pannonia²⁵. Itinerarul sarmaților în aceste regiuni s-a făcut prin nordul Daciei. Aici apar ca supuși clientelari ai Romei, participând alături de Traian la războaiele împotriva lui Decebal. De aici, în secolele II-IV au trecut spre est și peste Tisa, infiltrându-se pe teritoriul Daciei din Câmpia Crișanei și în Banat²⁶.

În Transilvania nu au pătruns triburile sarmatice. Descoperirile arheologice ne arată că atât în regiunile extracarpătice, cât și în cele vestice, sarmații au conviețuit cu daco-carpicii și s-au influențat reciproc. Această înrăurire a fost profundă, fapt care face ca la un moment dat obiecte specifice numai daco-carpilor sau numai sarmaților să devină bunuri culturale comune. Treptat, sarmații au fost asimilați de populația băștinașă, ei contribuind în mare măsură la formarea culturii Sîntana de Mureș-Cemeakov²⁷.

I. Complexe arheologice

Materialul descoperit în complexele arheologice reprezintă principala sursă de cercetare a credințelor și cultelor sarmaților. Prin interpretarea materialului am încercat să răspundem multor întrebări legate de credințele acestor neamuri "înfrorători prin

²⁰ Idem, Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic (I), în *SCIVA*, 44, 2, 1993, p. 134-169; V. Grosu, *Hronologhia pemeatnikov sarmatiskoi Kulturi Dnestrovsko-Prutskovo miejdureciea*, Kișineov, Știința, 1990.

²¹ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 135.

²² Ovidiu, *Tristele*, I, 5, 62; II, 198; IV, 1, 94; V, 3, 8; Ponticele, IV, 10, 38.

²³ Gh. Bichir, *Dacii liberi din zona extracarpatică a României în sec. II-IV*, în *MN*, I, 1974, p. 31; S. Morintz, Barbu Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurile orașului Oltenița (1958-1962)*, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 110.

²⁴ Gh. Bichir, M. Butoi, *Un mormânt sarmatic descoperit în S.V. Munteniei*, în *SCIVA*, 21, 1, 1975, p. 137.

²⁵ Sever Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Oradea, Editura Cogito, 1993, p. 73.

²⁶ E. Dörner, *Dacii și sarmații din sec. II-III d.Hr. în V. României*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 682.

²⁷ I. Ioniță, *Necropola din sec. IV e.n. de la Miorcani (jud. Botoșani)*, în *CI* (S.N.), IV, 1974, p. 85-91.

căutătura aspră a ochilor, iuți”, mânuind cu “ușurință armele”²⁸, “pricepuți la jafuri și tâlhării”²⁹, care “rostesc amenințări și sunt oamenii faptelor”³⁰ și “nu înțeleg ce înseamnă pacea”, ale căror femei “călăresc și călare trag cu arcul și aruncă sulița”³¹, făcând “exerciții (...) deopotrivă cu bărbații”³². Sarmații care, “ducând-și viața în căruță” umblau “în nesfârșitele singurătăți”³³, dar “cunoșteau literele latine”³⁴, au purtat cu ei credințele indo-europenilor iranieni pe care și le-au exprimat aici prin mijloace mult mai modeste decât în stepele ruse.

a) Necropole și morminte izolate

Necropole și morminte izolate au fost cercetate în spațiul carpato-danubiano-pontic în 195 puncte. Acestea sunt răspândite în zonele de stepă, rar în terenuri accidentate de la marginea câmpiilor, ca de exemplu la Ivești, Poienеști, Untești. În Transilvania, Oltenia, V. Munteniei nu s-au descoperit morminte sarmatice³⁵.

Mormintele sarmatice sunt de două tipuri: **tumulare** și **plane**. În ambele tipuri de morminte s-a constatat practicarea ritualului înhumării. Mormintele tumulare sunt sarmatice și înmormântări secundare din alte perioade (Anexa I, II). Cele mai frecvente înmormântări secundare s-au făcut în tumuli aparținând perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului ca la Smeieni, Movila Mare, Hagieni, Sărulești, Sultana-Odaia Vlădichii, Măgura Jilavei, Mohreanu, Brăilița, Șendreni, Tēcuci, Bârlad, Prodana, Șuletea, Larga Jijiei, Valea Lupului, Glăvăneștii Vechi, Hănești³⁶, Copceac³⁷, în tumuli aparținând culturii catacombelor la Akkerman II, T₂₁³⁸, în tumuli aparținând epocii greco-elenistice la Histria³⁹, sau traco-geților în N Moldovei la Hriteni⁴⁰, sau în tumuli scitici ca la Lencăuți, Taraclia T₆, Primorskoe T₆⁴¹. La Largu, în Câmpia Bărăgan, sarmații și-au făcut morminte în dune de nisip⁴². În mormintele tumulare, în general, există un mormânt principal în jurul căruia se așezau alte morminte. Mormântul principal era, de regulă, în centrul tumului. La Olănești în T₁₆ și la Vinovgradovca în T₃ și T₃₂ s-au descoperit două morminte

²⁸ Ammianus Marcellinus, *op.cit.*, XXXI, 3, 18-19.

²⁹ Libanios, *Epitafios*, în *Fontes...*, II, p. 9.

³⁰ Iordanes, *Faptele romanilor*, 247, în *Fontes...*, II, p. 409.

³¹ Hipocrate, *Despre aer, apă, lucruri*, 17, în *Fontes...*, II, p. 79.

³² Platon, *Legile*, VIII, 804, d, e, în *Fontes...*, I, p. 103.

³³ Ammianus Marcellinus, *op.cit.*, XXXI, 3, 18.

³⁴ *Chronicon Paschale*, I, 48, 1-8, în *Fontes...*, II, p. 583.

³⁵ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 138; idem, *Pătrunderea sarmaților...*, p. 118.

³⁶ Idem, *Les sarmates...*, p. 171.

³⁷ B.S. Beilicki, *Rascopki Kurgana 3 u.s. Kopciak*, în *AIM*, 1985g, 1990, p. 34-38.

³⁸ Gh. Bichir, *Date noi...*

³⁹ Petre Alexandrescu, *Histria II*, București, Editura Academiei, 1966, p. 133-295.

⁴⁰ Gh. Bichir, *Les sarmates...*, p. 171.

⁴¹ V. Grosu, *op.cit.*, p. 28.

⁴² Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 171.

principale situate unul lângă altul. În câteva situații mormintele principale erau îndepărtate de centrul tumului ca la Vinogradovca în T_2 și T_3 $M_{1,2}$, la Cazclia în T_{10} și Taraclia⁴³. Mormintele plane erau uneori prevăzute cu prag ca la Pogărești M_2 ⁴⁴, Vlăsinești⁴⁵, Vaslui⁴⁶, Trusești-Țuguet⁴⁷, Ciocani⁴⁸, Opaci în T_9 ⁴⁹ ș.a., cu polițe ca la Cărnăței, Opaci⁵⁰, cu prag și nișă în mormântul sarmatic M_{30} din perioada elenistico-romană de la Histria, la Oinac în M_{42} . Astfel de morminte sarmatice au fost descoperite și în necropolele de tip Sântana de Mureș-Cerneahov la Spanțov, Alexandru Odobesou, în numeroase necropole sarmatice din Rusia⁵¹, cât și în necropolele alane (la Potaissa a fost descoperit cel mai timpuriu mormânt alan din Transilvania construit în această manieră, aparținând secolului IV)⁵². De obicei în mormintele plane se făcea o singură înmormântare, dar au fost descoperite și înmormântări duble la Glăvăneștii Vechi, Ploiești-Triaj⁵³. În privința raportului dintre cele două tipuri de morminte se observă că predomină cele plane, pe când la est de Nistru, cât și Câmpia Pannonică predomină cele tumulare. Aceasta se datorează faptului că în teritoriul carpato-danubiano-pontic, sarmații, venind în contact cu populația carpo-dacică, au acceptat hegemonia acesteia, nu și-au mai putut permite înmormântări fastuoase (inventarul funerar este sărac față de cel din mormintele din regiunile de la est de Nistru), ceremonialul funerar căpătând aici coloratură specifică. Roxolanii, care nu au vrut să accepte hegemonia carpică, s-au îndreptat spre Câmpia Pannonică unde s-au putut exprima liber, de aceea în regiune se întâlnesc morminte tumulare⁵⁴.

Forma gropilor era în majoritatea cazurilor rectangulară (unele foarte înguste, altele foarte largi), cu colțurile rotunjite. În puține cazuri forma gropilor era alta decât rectangulară și anume ovală la Râmnicelu T_{17} , trapezoidală la Lișcoteanca M_7 ⁵⁵. De obicei defunctul era pus direct pe sol. În

⁴³ V. Grosu, op.cit., p. 30.

⁴⁴ I. Ioniță, Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 313.

⁴⁵ Grigore Foiț, Morminte sarmatice la Vlăsinești (jud. Botoșani), în *SCIV*, 20, 4, 1970, p. 667.

⁴⁶ Al. Andronic, E. Neamțu, F. Banu, Săpăturile de salvare de la Vaslui, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 9.

⁴⁷ Gh.D. Teodor, Em. Zaharia, Sondașele de la Spinoasa și Erbiceni, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 43.

⁴⁸ Vasile Palade, Descoperiri sarmatice în sec. II-III e.n. în sud-estul colinelor Tutovei, în *CI*, IX-X, 1978-1979, p. 253.

⁴⁹ V.I. Grosu, T.I. Demcenko, Sarmatskije pamjatnikje srednevo pro Prutea, în *AIM*, 1983g, Chișineov, 1988, p. 132-140.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 138.

⁵¹ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos...*, p. 144.

⁵² Mihai Bărbulescu, Un mormânt din epoca migrațiilor în castrul de la Potaissa, în *MN*, IV, 1982, p. 1.

⁵³ Gh. Bichir, *Les sarmates...*, p. 172.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 171.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 173.

câteva situații s-au găsit urme de sicrie ca la Histria⁵⁶, Câmăței⁵⁷, Brânzeni⁵⁸, Ecaterinovca T₁ M₁, T₂ M₅⁵⁹. Unele morminte erau placate cu piatră ca în M₁₄₈ Târgușor⁶⁰, Histria⁶¹, sau veau pardoseală din butuci ca în T₁ M₂ la Ciobârci, scheletul fiind pus au acoperit cu un așternut de crengi ca la Ciobârci T₁ M₂⁶², Corjeuți T₁ M₂⁶³, Brânzeni M₂⁶⁴. Unele morminte erau acoperite cu butuci de lemn ca la Olănești T₄, T₁₂ sau aveau intrările închise cu lespezi de piatră ca la Olănești T₆, T₇, T₉, T₁₀, T₁₁⁶⁵.

Orientare defunctului în groapă urma orientarea gropii. Majoritatea mormintelor aveau orientarea N-S cu mici oscilații spre E sau V. Aceeași orientare era caracteristică și pentru sarmații de pe Volga. Rar se întâlnesc morminte orientate V-E. Orientarea S-N este specifică sarmaților din perioada timpurie și s-au descoperit schelete cu această orientare la Cioinagi T₃, Bălințești M₃, cinci morminte la Brăila-Hipodrom⁶⁶, Tutova, Vlăsinești, Țepu, Giurcani⁶⁷, Dubăsari Vechi⁶⁸, Șimand⁶⁹, Sânpetru German⁷⁰. Această orientare este frecventă în Câmpia Pannonică, fiind caracteristică sarmaților iazigi⁷¹. Gh. Bichir consideră că orientarea mormintelor diferă (luând în discuție necropola Giurcani unde, în același tumul, mormintele erau orientate diferit: S-N, N-E, E-V, V-E) în funcție de anotimpul în care s-a făcut înmormântarea, fără să explice acest fenomen⁷².

Defunctul era așezat în majoritatea mormintelor întins pe spate, picioarele alungite, brațele pe lângă corp. Au fost descoperite și alte poziții ca: întins pe spate, picioarele alungite, cu ambele brațe pe abdomen la Mitoc M₃⁷³, Pogăraști M₂, M₃⁷⁴, în

⁵⁶ Petre Alexandrescu, *op.cit.*, p. 221.

⁵⁷ V.I. Grosu, T.I. Demcenko, *op.cit.*, p. 133.

⁵⁸ V.I. Grosu, *Sarmatskije mogil'nik u sela Brânzen*, în *AM*, 1981, p. 132.

⁵⁹ Idem, *Novje sarmatskije pamjatnikij na teritorii Moldovii*, în *AM*, 1979-1980, 1984, p. 40.

⁶⁰ Gh. Diaconu, *Târgușor - Necropola din secolele III-IV*, în *BA*, VIII, 1965, p. 19.

⁶¹ P. Alexandrescu, *op.cit.*, p. 221.

⁶² V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 41.

⁶³ Oleg Levitki, Tatiana Demcenko, *Grupul tumular Corjeuți-Briceni (R. Moldova)*, în *MemAntiq*, XIX, 1974, p. 213.

⁶⁴ V.I. Grosu, *Sarmatskije mogil'nik...*, p. 131.

⁶⁵ Idem, *Hronologia...*, p. 32.

⁶⁶ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 172.

⁶⁷ Idem, *Date noi...*, p. 142-160.

⁶⁸ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 42.

⁶⁹ N. Chidioșan, *Contribuții la cunoașterea cimitirului sarmatic de la Șimand*, în *RevMuz*, Nr.Sp., an II, 1965, p. 443.

⁷⁰ E. Dörmer, *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 445.

⁷¹ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos...*, p. 138.

⁷² Idem, *Date noi...*, p. 157.

⁷³ V. Chirica, *Morminte sarmatice descoperite la Mitoc (jud. Botoșani)*, în *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 633.

⁷⁴ I. Ioniță, *op.cit.*, p. 314.

poziție de atac cu un picior întins și altul îndoit din genunchi la Jugăreanu⁷⁵ și învelit în pelerină la Copceac⁷⁶, în poziție de dans (specifică roxolanilor) cu mâinile depărtate de corp și picioarele desfăcute în așa fel încât descriu un romb la Rușetu, Râmnicelu, Mohreanu⁷⁷, Olănești⁷⁸ sau așezat în diagonală față de axul gropii (poziție specifică, de asemenea, roxolanilor) la Bârlad-Fabrica de Confecții, Ciocani⁷⁹, Brânzeni M₃, M₄, M₅⁸⁰. Au fost descoperite schelete în poziție ghemuită cu mâinile pe lângă corp la Giurcani T₂ M₂, Movila Corbului M₁, Păuleasca M₅₇, Oltenița-Coada Malului, Măgura Jilavei⁸¹, Șimand M₄⁸² cu brațele pe abdomen la Ștefănești⁸³, cu mâna dreaptă pe genunchi la Carabetcovo⁸⁴, cu picioarele încrucișate la Târgușor M₂₀₀⁸⁵, Dumeni T₁₀ M₁⁸⁶. Așezarea defunctului în mormânt în poziție chircită se practica la sarmații din regiunile de la est de Don (în bazinul inferior al Volgăi și în sudul Uralului), Mării Caspice, Kubanului, cât și la cei din Câmpia Panonică⁸⁷. La Dubăsarii Vechi în M₈ a fost descoperit un schelet întins cu fața în jos, cu picioarele încrucișate, cu craniul deformat artificial, orientat S-N. Asupra acestui ritual vom reveni mai jos. În Republica Moldova într-un procentaj de 30,3% oasele din morminte au fost distruse ritual⁸⁸, iar pe teritoriul României la Zimandu Nou și Cioinagi-Bălințești au fost descoperite oase din schelet răvășite sau parte din schelet lipsă⁸⁹. Asupra acestui lucru vom reveni mai jos.

Cercetarea monumentelor care datează de la sfârșitul secolului II și începutul secolului III a dus la constatarea apariției la sarmații din acest spațiu a obiceiului deformării artificiale a craniului. Au fost descoperite morminte în care scheletele aveau craniul deformat la: Probota, Trusești, Pogărești, Poienești, Cioinagi, Balintești, Focșani, Șendreni, Largu, Călărași, Oltenița-Putul de Căramidă, Cetatea Veche (Tatina), Spanțov, Oinac, Târgușor, Histria⁹⁰, Vlăsinești⁹¹, Izvorul, Seliște, Dubăsarii

⁷⁵ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 139.

⁷⁶ B.S. Beilicki, *op.cit.*, p. 34.

⁷⁷ Gh. Bichir, *Les sarmates...*, p. 172.

⁷⁸ E.A. Rikman, J.A. Rafalovici, *Occerchi istorii culturii Moldovii*, Kișineu, Editua Știința, 1971, p. 11.

⁷⁹ V. Palade, *op.cit.*, p. 249, 253.

⁸⁰ V.I. Grosu, *Sarmatski mogilnik...*, p. 133.

⁸¹ Gh. Bichir, *Date noi...*, p. 152, 156.

⁸² N. Chidioșan, *op.cit.*, p. 444.

⁸³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 278.

⁸⁴ V.I. Grosu, *Novje sarmatskje...*, p. 39.

⁸⁵ Gh. Diaconu, *op.cit.*, p. 20.

⁸⁶ V.I. Grosu, *Hronologia...*, p. 58.

⁸⁷ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 151.

⁸⁸ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 42, 33.

⁸⁹ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos...*, p. 140.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 141.

Vechi⁹², Bocani⁹³, Kriničnoe, Glubokoc⁹⁴. Deformarea capului se făcea prin bandajarea în mod circular a capului noului născut cu curele elastice⁹⁵. Obiceiul deformării artificiale a craniului este documentat în Asia Centrală la începutul erei noastre. Au fost descoperite schelete cu cranii deformate în zona Munților Tiansan, Pamir, pe valea râului Talaș, aparținând populației cu trăsături mongoloide, “kenkol”. Acest obicei este întâlnit, începând cu sec. I î.e.n.- I e.n., și la unele grupe sarmatice din regiunea Volgăi. După unii cercetători obiceiul deformării artificiale a capului ar fi avut un caracter magic și a fost practicat inițial numai de aristocrația tribală⁹⁶.

Inventarul mormintelor sarmatice din spațiul carpato-danubiano-pontic este mult mai sărac decât cel din mormintele din Rusia și este reprezentat de ceramică, arme, unelte, obiecte de îmbrăcăminte, oglinzi, clopoței, podoabe, obiecte cu valoare de talisman, ofrande de animale și foarte rar monede. Prezența acestor materiale în morminte este legată de credința acestor neamuri în nemurirea sufletului, de diferite culte, de magie și vrăjitorie. Necropolele și mormintele constituiau pentru sarmați locuri unde se săvârșeau ritualurile funerare legate de cultul strămoșilor și, în paralel cu acestea, cele legate de cultul solar, al focului, al fertilității și fecundității. Ammianus Marcellinus ne informa că “nu se vede la ei vreun templu sau altar”⁹⁷. Sarmatii venerau “o sabie încovoiată”⁹⁸ pe care o înfingeau “în pământ și o adora ca pe Marte”⁹⁹. Acest lucru era valabil, în general, pentru toate neamurile iraniene. Herodot ne relatează că sciții “statui, altare și temple n-au obiceiul să ridice decât lui Ares”, iar în vârful sanctuarului lui Ares înfingeau “un vechi pumnal de fier ce-l întruchipa pe Ares” și căruia îi aduceau jertfe “de vite și cai”¹⁰⁰. La persani, înainte și după Zoroastru, singurele temple care existau erau pentru cultul focului¹⁰¹. De aceea, considerăm necropolele și mormintele sarmatice importante locuri sacre ale acestor neamuri în spațiul carpato-danubiano-pontic. Au fost descoperite suficiente materiale și urme de ritual care să ne susțină punctul de vedere. Sacralizarea se făcea atât pentru

⁹¹ Grigore Foit, *op.cit.*, p. 667.

⁹² V.I. Grosu, *op.cit.*, p.42, 45.

⁹³ G.B. Fedorov, K voprosu o sarmatskoy kul'tury v Moldavie, în *IMFASSR*, 24 (31), Chișinău, 1956, p. 50.

⁹⁴ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, Editura Junimea, 1982, p. 35, 36.

⁹⁵ Maria Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor din sec. 3 e.n. descoperite la Pogărești (raionul Botoșani, regiunea Suceava)*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 330.

⁹⁶ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, Editura Academiei, 1973, p. 41.

⁹⁷ Ammianus Marcellinus, *op.cit.*, XXXI, 3, 21.

⁹⁸ Epiphanius, *Împotriva celor optzeci de erezii*, 3, 10, în *Fontes...*, II, p. 173

⁹⁹ Ammianus Marcellinus, *op.cit.*, XXXI, 3, 22.

¹⁰⁰ Herodot, *op.cit.*, LIX, LX.

¹⁰¹ Emilian Vasilescu, *Istoria religiilor*, București, Editura Institutului Biblic de misiune ortodoxă, 1975, p. 187.

necropolă, cât și pentru un mormânt care căpăta o importanță deosebită în necropolă, ca loc de venerare în diferite culte.

Sacralizarea necropolei se făcea fie prin ridicarea unui mormânt cenotaf unde s-au depus ofrande, fie prin separarea ei de locul profan prin diferite lucrări de construcții. Morminte cenotaf au descoperite în necropolele Corpaci și Bucov-Cărămidărie. La Corpaci în T₈ în groapa mormântului cenotaf s-au găsit rămășițe de ospăț funerar, iar în partea de sud-vest o vatră cu diametrul de 0,70m¹⁰². În mormântul cenotaf de la Bucov-Cărămidărie a fost depusă ca ofrandă o amforă¹⁰³. Simpla prezență a unui vas într-un mormânt cenotaf poate avea semnificații multiple. G. Charrière, pomind de la denumirile părților componente ale vasului, considera că reprezintă corpul uman¹⁰⁴, pe când J. Chevalier și A. Gheerbrant îl consideră rezervor de viață. Faptul că vasul este deschis în partea de sus indică o receptivitate la influențele cerești. În *Cabală* vasul are sensul de Comoară¹⁰⁵. Toate cele trei semnificații, dacă le luăm în ansamblu sau separat, le putem pune în legătură cu cultul strămoșilor. De aceea, credem că ridicarea mormântului cenotaf ține, pe de o parte, de cultul strămoșilor, pe de altă parte, de cultul strămoșului mitic. Mai mult ca sigur, sarmații erau conștienți de existența unui strămoș mitic, altfel acest lucru nu ar fi fost consemnat de antici. Isidor din Sevilla afirma că sarmații se trag din Aschanaz "fii lui Gomer, nepoții lui Iafet"¹⁰⁶, iar Procopius din Cesarea afirma că sarmații și neamurile germanice "purtau credința lui Arius"¹⁰⁷. Indiferent cine era strămoșul mitic, Arius sau Iafet, cert este că aveau conștiința unui strămoș mitic. Majoritatea popoarelor antice, fie primitive, fie civilizate, practicau acest cult care se referea la o continuitate concretă între întemeietorii mitici și urmași¹⁰⁸. Credem că acest cult era mult mai dezvoltat la populațiile nomade pentru că prin săvârșirea lui păstrau legătura cu teritoriul de unde au plecat, urmând drumul soarelui, sperând mereu într-o întoarcere. Așa cum soarele se întoarce zilnic prin răsărit, probabil ei sperau că se vor întoarce în ținuturile de origine prin plecarea după moarte la strămoși și la strămoșul mitic. Populațiile nomade poartă în ele, mai mult ca orice alt neam, nostalgia întoarcerii la origini (vezi astăzi mesajul cântecelor și dansurilor rituale ale țișanilor nomazi).

Construcții sau amenajări care erau menite să sacralizeze necropola au fost descoperite la Cuconești Vechi II, Holmoskoe, Corpaci. Aceste necropole erau separate de spațiul profan prin șanțuri. La Cuconești Vechi au fost decoperite șase șanțuri care înconjurau necropola, având dimensiunile între 7x7m și 13x13m, cu

¹⁰² V.I. Grosu, T.I. Demcenko, *op.cit.*, p. 135.

¹⁰³ Gh. Bichir, *Les sarmates...*, p. 174.

¹⁰⁴ Georges Charrière, *L'art scythe*, Paris, Editions cercle d'art, 1971, p. 21.

¹⁰⁵ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, București, Editura Aramis, 1995, vol. III, p. 429.

¹⁰⁶ Isidor din Sevilla, *op.cit.*, IX, 2, 32, în *Fontes...*, II, p. 575.

¹⁰⁷ Procopius din Cesarea, *Despre războaie*, III, 10, în *Fontes...*, II, p.435

¹⁰⁸ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983, p. 656.

colțurile îndreptate spre lumină. Pe laturile din sud-vestul fiecărei construcții, șanțul se întrerupea formând o intrare în careu. Într-unul din șanțuri s-au găsit depuse un vas și jumătate de schelet de cal. Necropola de la Holmoskoe era înconjurată de opt șanțuri mai mici, dreptunghiulare, din care șapte erau îndreptate spre lumină și unul era orientat SE-NV. De asemenea, necropola de la Corpaci era înconjurată de un șanț unde s-au găsit capete de cai și un fragment de amforă. Astfel de construcții au fost descoperite și la Mirnoie (Odessa) unde au fost depuse oase de la diferite animale¹⁰⁹. În Câmpia Șichany, la Lipovka au fost descoperite pe șaptesprezece coloane treizeciștrei tumuli care erau înconjurați de șase valuri de pământ de formă circulară și dreptunghiulară, din care două au fost cercetate. Valul de pământ A (d.=20m) a fost construit pe un strat de lut și avea o ieșire către nord care ducea spre o grotă centrală, adâncă de 2m, cu diametrul sus de 6m și jos de 2m. Trecătoarea a fost umplută cu resturi de la arderea pe rug care se făcea în grotă. În spațiul dintre grotă și valul exterior s-au mai descoperit două grote anexă umplute cu pământ ars, iar pe valul de pământ mai departe au fost găsite trei vetre mici. Au fost depuse cioburi de vase, pietre, oase de animale, prinire care și de cal. Aici era probabil un templu al focului. În tumulii de la Șichany au mai fost descoperite diferite locuri cu resturi de vetre care, probabil, fuseseră aduse de la alte temple ale focului. Acestea erau vetre existente în stepă pe care au fost sacrificate numeroase animale și pe care sarmații le-au adus cu ei la Șichany¹¹⁰. Făcând analogia celor trei necropole cu cea de la Șichany, credem că în momentul sacralizării celor trei necropole, odată cu oficierea ritualului pentru cultul strămoșilor, s-au făcut și ritualuri pentru cultul soarelui și al focului. Acest cult, după cum arătam, exista la popoarele nord-iraniene: sciți, masageți, persani. Herodot relatează că masageții venerau soarele căruia îi jertfeau cai albi¹¹¹. Din descoperirile arheologice din lumea sarmatică s-a constatat că cel mai important animal de jertfă era calul¹¹², iar unul din multiplele simboluri ale calului este cel solar¹¹³. Anticii nu au făcut nici o remarcă privind existența unui cult solar sau al focului la sarmați. Acest cult exista mult mai mult ca sigur la sarmați și ne susținem punctul de vedere, nu numai pe baza descoperirilor arheologice, ci și prin faptul că în mitologia osetinilor (singurii urmași ai sarmaților) apare zeul Kurdalaegon care are atribuțiile lui Vulcan sau Hefaistos¹¹⁴, zei care la origini au fost ai focului teluric. La persani, în *Avesta*, Athar - zeul focului (fiul lui Ahura Mazda - Creatorul) apare întruchipat în cinci tipuri de foc sacru: focul aprins în temple și orice foc de lemne, cel din corpul omului și al animalelor, focul ocult al pământului, adică cel subteran, fulgerul și focul paradisiac, arzând pentru Ahur;

¹⁰⁹ V.I. Grosu, *Hronologia...*, p. 27-30.

¹¹⁰ Alexander Häusler, *Deiträge zum Stand der Sarmatenforschung*, în *ZfA*, 17, 1983, p. 162.

¹¹¹ Herodot, *op.cit.*, I, 2, 6.

¹¹² Alexander Häusler, *op.cit.*, p. 162.

¹¹³ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op.cit.*, vol.I, p. 233.

¹¹⁴ G. Charrière, *op.cit.*, p. 84.

Mazda și pentru toate făpturile cerești¹¹⁵. Nu putem confirma cu certitudine că la sarmați a pătruns învățătura lui Zoroastru, dar știm că acesta s-a născut în secolul VI î.e.n. în mijlocul unei populații ariene din Asia Centrală, regiune pe unde au trecut atât sciții, cât și sarmații. În aceste regiuni Zoroastru și-a desăvârșit învățătura în care un loc important îl juca cultul strămoșilor legat de cultul solar și al focului. În urma polemicilor cu alți preoți a trebuit să fugă mai întâi la masageți, apoi la perși. Curând religia lui s-a răspândit și a fost acceptată de toate neamurile iraniene¹¹⁶. De asemenea, la popoarele din regiunea Caucazului exista mitul lui Amirani, un Prometeu localnic. Georges Charachidzé considera acest mit mult mai vechi decât al lui Prometeu¹¹⁷. Prin regiunile Caucazului sarmații s-au perindat în secolele III-II î.e.n.

În concluzie, afirmăm că avem surse - chiar dacă nu sunt direct legate de sarmați, ci de neamuri înrudite cu ei și de lumea prin care au colindat - care vorbesc de un puternic cult al focului, putând interpreta descoperirile arheologice de mai sus ca fiind mărturii ale practicării ritualurilor cultului focului în strânsă legătură cu cel al strămoșilor.

Sacralizarea mormintelor care puteau deveni locuri de cult se făcea prin separarea prin șanțuri, ring de piatră, prin ardere, prin depuneri de ofrande, de cenușă, cărbune, ocru, vopsea roșie, cretă, astragali.

Separarea mormântului prin șanțuri, uneori cu întreruperi, unde au fost depuse ca ofrande vase și vite a fost descoperită la Cazaclia T₁, T₅, T₁₀, Novoseliscoe, Bălăbănești T₁, T₄, Neagomoe T₁₂. Separarea mormântului prin ringuri de piatră a fost făcută la Vinogradovca T₃₀, Bălăbănești T₃, Vlădiceni, Banovca, Dubăsarii Vechi M₉¹¹⁸. Ringuri de piatră care înconjurau tumulii din perioada culturii vechi sarmatice Prochorov au fost descoperite în ținutul Ural și au fost interpretate ca ținând atât de ritualul înmormântărilor, cât și de ritualurile cultului focului¹¹⁹. În M₉ de la Dubăsarii Vechi s-a găsit, de asemenea, cărbune, iar mormântul avea în inventar pe lângă obiectele obișnuite (fibre, ceramică, podoabe) și obiecte cu semnificație deosebită ca fumătoare, brătară cu protomă de șarpe. Asupra semnificației fiecărui obiect în parte vom reveni mai jos. De asemenea, poziția scheletului culcat cu fața în jos și cu picioarele încrucișate, orientat S-V este neobișnuită pentru spațiul carpto-danubiano-pontic. Separarea mormântului prin ring de piatră, poziția scheletului și inventarul luat în ansamblu ne arată că la acest mormânt, pe lângă ritualurile funerare obișnuite s-au săvârșit ritualuri ale cultului focului, ale venerării strămoșilor, de mulțumire și de supunere în fața zeilor, ritualuri legate în credința în nemurire și în reînviere.

¹¹⁵ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 219.

¹¹⁶ B. Brentys, *Civilizația veche a Iranului*, București, Editura Meridiane, 1976, p. 80-92.

¹¹⁷ G. Charachidzé, *Prometeu sau Caucazul*, București, Editura Meridiane, 1988, p. 352-364.

¹¹⁸ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 27-28.

¹¹⁹ Alexander Häusler, *op.cit.*, p. 162.

Sacralizarea mormântului prin ardere, uneori prin arderea parțială a cadavrului, s-a făcut la Bălăbănești, Opaci, Semenovca¹²⁰, Pogărești (unde în M₃ și M₄ scheletele prezentau trăsături de arsură și aveau urme de cărbune), Vădastra, Akkerman, Râmnicelu T₈, Valea Lupului unde scheletul era depus pe un strat de cenușă¹²¹, la Galați T₂¹²². La Bălăbănești T₃, după cum arată urmele, a fost ars în întregime. O construcție mai complicată a fost făcută la Semenovca T₃. După ce a fost făcută înmormântarea, deasupra pământului care acoperea groapa mormântului a fost pus un strat de lut amestecat cu paie cu o grosime de 10 cm și bine presat. Pe această suprafață s-a ridicat un terasament înalt de 1 m și cu diametrul de 11,5 m peste care s-a presat al doilea strat de lut amestecat cu paie cu grosimea de 20 cm. Suprafața acestor două straturi a fost arsă¹²³. Probabil aici s-au repetat ritualuri ale cultului focului, ritualuri de purificare, dar și de trecere. Urme de ardere ale mormintelor și de ardere parțială a cadavrelor au fost descoperite și la sarmații dintre Ural și Volga în perioada timpurie și se manifestă o tendință regresivă în perioada sarmatică târzie, când apar mici bucăți de cărbune, cenușă și când creta sau ghipsul înlocuiesc sau imită resturile arse sau arderile parțiale de pe cadavre. Aceste ritualuri Alexander Häusler le considera aparținând cultului focului și soarelui în care se distingea la sarmați așa numitul cult al urmelor de la vetrele de foc¹²⁴. Noi vedem în aceste urme, nu numai manifestări ale cultului focului, ci și unele legate de purificare, pentru că arderea distruge tot ceea ce înseamnă inferior, deschizând calea spre superior. De asemenea, prin foc se slobozește un mesaj către divinitate¹²⁵ (majoritatea ritualurilor se desfășurau în jurul focului). Împrăștierea cenușei, cât și așezarea defunctului pe un strat de cenușă (care simbolizează nulitatea legată de viața omenească¹²⁶) ar putea fi considerată un ritual care să facă trecerea dintr-o viață trecătoare spre una eternă. La multe popoare exista și există credința că un rol important în trecerea celui mort în Lumea Cealaltă îl au urmașii care, prin diferite ritualuri, ajută trecerea. Herodot ne relatează că la sciți mortul era plimbat patruzeci de zile în căruțe pe la rude și se făcea pomenirea de un an de la moarte cu sacrificii¹²⁷. În *Avesta* se arată că sufletul omului mai plutește încă timp de trei zile în jurul trupului și apoi este purtat de vânt în fața a trei

¹²⁰ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 28-29.

¹²¹ I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice...*, p. 317; Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 174.

¹²² M. Brudiu, *Deux tombes tumulaires de la zone de Galați*, în *Dacia*, N.S., XXXII, 1979, p. 328.

¹²³ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 29.

¹²⁴ Alexander Häusler, *op.cit.*, p. 126

¹²⁵ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op.cit.*, vol. I, p. 137-138.

¹²⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 62-66.

¹²⁷ Herodot, *op.cit.*, IV, LXXI.

judecători¹²⁸. Toate aceste perioade de trei zile, de patruzeci de zile sau de un an sunt destinate ritualurilor de trecere, când urmașii încearcă să cumpere bunăvoința Celor de Sus și atitudinea lor față de cel plecat către ei. Credem că sarmații care au ridicat, ca și rudele lor sciții, tumuli pentru cei morți-strămoși, dădeau atenție deosebită ritualurilor de trecere. Probabil de ritualurile de trecere erau legate și reînhumările, obicei frecvent la sarmați. Un mormânt de reînhumare a fost descoperit la Galați, mormântul principal din T₁. Tot morminte de reînhumare le considerăm pe acelea unde s-au găsit oase răvășite s-au distruse ritual, din mormintele din Republica Moldova pe care le-am numit mai sus. Reînhumarea (la creștini dezgroparea la șapte ani și reînhumarea) era un prilej de repetare a ritualurilor de trecere, a ritualurilor cultului strămoșilor și focului, prilej de săvârșire a unor sacrificii animale și umane. Din descoperirile arheologice din perioadele timpurii din sec. VI-IV î.e.n. s-a constatat că în unele înmormântări s-au practicat jertfe umane și anume în mormintele de preotese. Este interesant faptul că după atâtea secole s-au găsit sacrificii umane în două morminte de femei. La baza T₁ din Galați, în care în mormântul principal este reînhumată o femeie, a fost descoperit un mormânt dublu cu două schelete dispuse cap-picioare, un schelet orientat cu capul spre vest, iar celălalt cu capul spre est. Acest mormânt nu avea inventar funerar¹²⁹. Poziția cap-picioare era cunoscută la numeroase populații migratoare în regiunile orientale, dar acest mormânt este singurul caz din România¹³⁰. În T₂ din Novoselita s-a găsit lângă scheletul unei femei o oală cu capul unui copil¹³¹. Nu putem să explicăm dacă cele trei sacrificii umane țin de ritualurile de trecere prin reînhumare (valabil doar pentru T₁ Galați), sau de un ritual legat de mitul originii sarmaților din căsătoria bărbaților sciți cu amazoanele, când femeia era stăpână absolută, matriarhatul în plină ascensiune, iar zeița mamă era venerată în primul rând. Despre existența unei zeițe mame Anahita cu atribute de zeiță agrară, a apelor, a fertilității, vegetației, protectoare a iubirii, comună multor neamuri iraniene: masageți, sciți, persani, avem informații în **Avesta**, însuși Ahura Mazda a creat-o și tot el îi aducea sacrificii. Statuetele din Susa o înfățișau ca tânără femeie frumoasă cu sâni bogați, reprezentând belșugul¹³². Herodot ne relatează despre zeița scitică Tabiti¹³³, principala patroană a focului, ocrotitoarea turmelor, asociată uneori cu lumea astrală. Georges

¹²⁸ Ovidiu Drâmba, **Istoria culturii și civilizației**, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, vol. I, p. 223.

¹²⁹ M. Brudiu, **op.cit.**, p. 328.

¹³⁰ D. Nicolăescu-Plopșor, **Considérations anthropologiques sur les ossements humaines trouvés dans la tombe sarmates de Galați**, în *Dacia*, N.S., XXXI, 1972, p. 337.

¹³¹ V.I. Grosu, **op.cit.**, p. 34.

¹³² V. Kernbach, **op.cit.**, p. 45.

¹³³ Herodot, **op.cit.**, IV.

Charrière o identifica pe oglinda de argint de la Kérlèmes, pe o faleră sarmată descoperită în Bulgaria, cât și în satuetele încă din epoca bronzului cuprinse între Ural și Nipru¹³⁴. De asemenea, nici inventarul funerar din cele două morminte nu ne ajută să înțelegem rostul celor trei sacrificii.

La Brăviceni au fost descoperite sub tumuli obiecte de harnașament și alte vestigii așezate într-un cazan. Astfel de obiecte s-au găsit și în alte necropole din secolele III-II î.e.n., aparținând sciților târzii și sarmaților la Bubuieci, Verheneploskogo, Semionovski, Marievki¹³⁵. Considerăm aceste vestigii un mod de sacralizare a unui mormânt și sunt în legătură cu cultul solar.

Sacralizarea unui mormânt prin împrăștierea cretei s-a făcut în puține morminte. Albul cretei este o culoare de trecere, în sensul în care se vorbește de ritualurile de trecere reprezentând culoarea privilegiată a acestor ritualuri prin care se trece din moarte în renaștere. Este culoarea apusului, a zorilor, dar și a luni, a principiului feminin¹³⁶. S-au găsit în puține cazuri urme de ocră sau vopsea roșie. La Tutova M₁ s-a găsit un bulgăre în partea dreaptă a craniului. Urme de ocră au fost descoperite și în mormintele de la Chimogi, Oltenița¹³⁷, iar la Holmskoe scheletul din M₄ avea vopsea roșie în jurul ochilor¹³⁸. Prezența ocrului și a vopselei roșii este cunoscută încă din neolitic mai ales în culturile în care mortul era pus în groapă în poziție chircită. În cazul scheletelor din mormintele sarmatice, nici unul din cele cu urmă de ocră sau vopsea roșie nu se afla în poziție chircită. Roșul este simbolul focului, soarelui, vieții, al principiului masculin și prezența lui în morminte ține de credința în nemurire, în reînviere, de cultul solar și al focului.

Sacralizarea mormintelor prin împrăștierea de astragali s-a făcut în T₃ M₃ la Scerbaca, T₁₆ la Olănești, unde în mormântul principal au fost puse 150 de astragale¹³⁹, în M₁₅ la Budești. Rikman consideră setul de astragali de la Budești ca fiind folosit la jocuri¹⁴⁰. Dacă luăm în considerare numărul de 150 de astragale din mormântul principal de la Olănești, nu putem concepe că sarmații au strâns și au păstrat atâtea astragale doar pentru joc (ei aveau obiceiul de a imita astragalele, dând mărgelilor forma lor). Cel mult acestea erau folosite în magie, nicidecum în jocuri (numai dacă considerau jocul o magie). Dacă luăm în considerație forma de S pe o parte și semicirculară pe altă parte a

¹³⁴ G. Charrière, *op.cit.*, p. 82-83.

¹³⁵ V.I. Grosu, *Sarmații în Dacia Răsăriteană*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 163.

¹³⁶ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op.cit.*, vol. I, p. 75-78.

¹³⁷ Gh. Bichir, *Date noi...*, p. 140.

¹³⁸ V.I. Gorsu, *Hronologia...*, p. 34.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 30.

¹⁴⁰ E.A. Rikman, J.A. Rafalovici, Hâncu, *op.cit.*, p. 11.

astragalelor, asemănătoare cu a semilunii, putem să interpretăm prezența lor ca simbol al nemuririi și reînvierii, deci ele puteau sacraliza locul.

b) Stele funerare

Până în prezent în spațiul carpato-danubiano-pontic au fost descoperite trei stele funerare la Bleșteni, Tețcani, Corpaci. Pe ele sunt încrustate semne tamga, reprezentând forme umane (femeie) și zoomorfe (cal)¹⁴¹. Aceste stele așezate pe morminte, datorită semnelor tamga, pot fi considerate loc de cult. Stele funerare au mai fost descoperite în lumea sarmatică la Zavetnoe, Ramazan-Sala¹⁴², având forme umane, dar nu prezentau pe ele semne tamga. Pe stâncile din Dakistan la Uitașa și la Derbetski s-au găsit încrustate semne tamga ce reprezentau simboluri ale fertilității (linii paralele, rețea), capre, berbeci, cai, iar la poalele stâncii erau depuse vase de ceramică sarmatică¹⁴³. Aceste două stânci cu semne reprezentau mai mult ca sigur un loc de cult pentru sarmații din regiunile Caucazului. Aceeași semnificație o puteau avea și stelele funerare din Bleșteni, Tețcani, Corpaci. Aici se puteau săvârși ritualuri pentru cultul funerar (exista o strânsă legătură între suflet și piatră, de aceea multe morminte au fost placate din vechime cu piatră, cât și o legătură între piatră și cer) în paralel cu ritualurile cultului focului s-au ale fertilității, în funcție de interpretarea semnelor tamga de pe ele. În multe arii culturale exista credința că sufletul fixat într-o piatră funerară acționează în fertilizare. Aceste pietre erau instrumente de fecundare a câmpurilor și femeilor¹⁴⁴.

Cercetarea amănunțită a materialului arheologic publicat, cât și a informațiilor sărace lăsate de ăutorii antici, privind viața spirituală a sarmaților ne-a permis să tragem unele concluzii. Sarmații aveau credințe legate de nemurirea sufletului, reînviere și de strămoșul mitic. Unul dintre locurile de cult era necropola unde, alături de riturile și ritualurile funerare, de trecere, săvârșeau ritualuri legate de cultele: solar, lunar, al focului, al fecundității masculine și fertilității feminine. Nu putem afirma cu certitudine faptul ca și-au însușit învățătura lui Zoroastru, dar credem că au cunoscut această învățătură, mai ales că s-au perindat într-un spațiu vast unde pătrunseseră cultele legate de mazdeism.

¹⁴¹ V.I. Grosu, *Novje sarmatskje...*, p. 43.

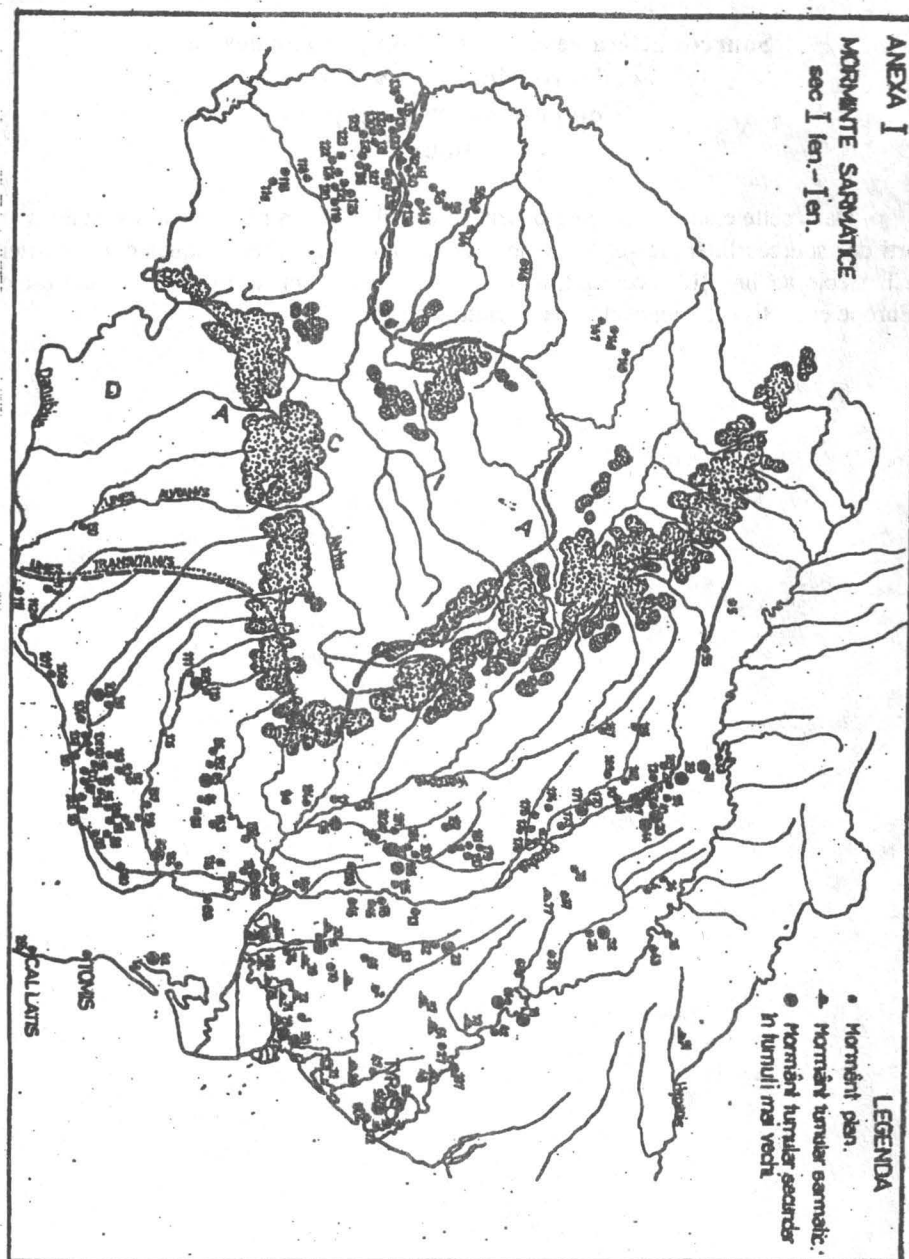
¹⁴² Alexander Häusler, *op.cit.*, p. 181.

¹⁴³ V.I. Marcovici, *Sarmatskaja tamga n a scolah Uitasa (Dakertan)*, în *KS*, 124, 1970, p. 95.

¹⁴⁴ Mircea Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 210.

**Sources littéraires et archéologiques sur des cultes
et des religions des sarmates
(Complexes archéologiques)
Résumé**

Dans cette étude on propose de traiter des cultes et des religions des sarmates, on parti des sources littéraires et analysant des découvertes archéologiques qui appartient au I^e siècle a.Chr.- IIIe siècle p.Chr. Ces découvertes sont de l'espace de sud-est de l'Europe et qu'ils est publiés dans la littérature de spécialité.

MORMINTE SARMATICE IN SPATIUL CARPATO-DANUBIAN PONTIC

(Sec. I î.e.n. – Sec. III e.n.)

ANEXA II

Nr.crt.	LOCALITATEA	TIPUL DE MORMANT				PERIOADA			
		Morminte plane	Morminte secundare în tumuli vechi	Morminte secundare în morminte plane	Morminte tumulare sarmatice	Sec. I î.e.n.	Sec. I e.n.	Sec. II e.n.	Sec. III e.n.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	HOLMSKOE (R.M.)	•			•	• M4	• M22	• M18, 23, 24	• M19
2	TVARDITA (R.M.)	•							
3	TURLACHI (R.M.)		•			• T7, M1			
4	BEZENI (R.M.)	•					—		
5	OSTRIVEȚ (R.M.)	•					—		
6	TARACLIA (R.M.)	•					• T1, M3	• T9, M4 T1, M1, 7 T2, 6, M10, 11	•
7	COSTEȘȚII NOI		•				• T1, M2		
8	TUTOVA	•					•		
9	CÂNDEȘTI	•					•		
10	ȘTEFANEȘTI	•					•		
11	VASLUI	•					•		
12	VLĂSINEȘTI	•					•		
13	GIURCANI	•	•				•		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
14	BÂRLAD	•	•				• D.L.	• F.C.	
15	ȚEPU	•					—		
16	TECUCI	•	•				• M4	• M1.2.3	
17	POIANA TECUCI	•					•		
18	DUBĂSARII VECHI (R.M)		•				•		
19	BELOLESIE (R.U)				•		•		
20	VĂRATIC (R.M)		•				•		
21	VISNEVOE (R.U)		•				•		
22	GLUBOCA (R.U)		•				•		
23	GRĂDEȘTI (R.M)		•				•		
24	IZVOARE (R.M)	•					•		
25	CORPACI (R.M)	•			•		• T2 M3	• T1 M1 T2 M2	
26	MIHAILOVCA (R.M)	•					•		
27	TALMAZ (R.M)	•					•		
28	PLAVNI (R.M)		•				•		
29	HÂNCAUȚI (R.M)		•				•		
30	CAZACLIA (R.M)				•		•		
31	SELIȘTE (R.M)	•					• M37,45	• M62,40,72	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
32	CODRU NOU (R.M)		•				—		
33	LENCAUȚI (R.M)	•	•				—		
34	COSTEȘTI (R.M)	•					•		
35	CUCONESTII VECHI (R.M)	•					—		
36	NEGURENI (R.M)	•					—		
37	BURSUCENI (R.M)	•					—		
38	BOCANI (R.M)	•					M4, 5, 7, 13, 15 48	• M10	
39	VINOGRADOVCA (R.U)				•		—	T13 M1	• → T16 M2
40	DUMENI (R.M)	•					—		
41	IVANOVCA (R.M)	•					—		
42	TIRASPOL (R.M)	•					—		
43	GRUȘCA (R.M)	•					—		
44	DURUITORII NOI (R.M)		•				—		
45	ZĂRNEȘTI (R.M)	•					—		
46	TOCHILE-RADUCANI (R.M)	•					—		
47	SEMOVCA (R.M)	•					T11, M1 T12 M2	T14 M20	T3, M1
48	OLĂNEȘTI (R.M)				•		T1, M1 T2 M2	• R4 M1	
49	GURA GALBENEI (R.M)	•					—		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
50	PRIMORSOE (R.U.)		•				—		
51	TRAIANI (R.U.)				•		—		
52	PERVOMAIK (R.M.)	•					—		
53	RISIPENI (R.M.)	•					—		
54	BRÂNZENI (R.M.)	•					—		
55	KISELEV (R.U.)	•					—		
56	SABALAT (R.U.)		•				—	•	—
57	ULMU	•					T ₂ M ₂	T ₂ M _{1A}	T ₇ M _C
58	VĂRSAND I,II	•					•	•	
59	SIMAND	•						•	
60	AKKERMAN (R.U.)		•		•		—		
61	BĂLĂBĂNEȘTI (R.M.)		•				—		
62	HISTRIA		•				—		
63	BESALMA (R.M.)		•				—		
64	CÂRNATENI (R.M.)			•				•	
65	GOTEȘTI (R.M.)	•					—		
66	NAGORNOE (R.U.)	•			•			M _{1,2}	T ₁₂ M ₂ M _{12,9}
67	OPACI (R.M.)				•			•	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
68	PASCANI (R.M.)	•						•	
69	POLEVOE (R.U.)				•			•	
70	CIMIȘLIA (R.M.)	•						•	
71	CALĂNCIAC (R.U.)				•			•	
72	VLĂDICENI (R.U.)				•			<hr/> T5M1 T10M1	
73	URSOAIA (R.M.)				•				•
74	CRINICINOE (R.U.)	•						<hr/> M6,10	
75	NOVOSELSCOE (R.U.)				•			<hr/> T7M2 T9M1	
76	COPCEAC (R.M.)								
77	BRĂVICENI (R.M.)				•				→
78	CORJEUȚI (R.M.)		•						—
79	BANOVCA (R.M.)				•				—
80	PIATRA FRECĂȚEI								—
81	CONSTANȚA								—
82	BRĂILIȚA		•						—
83	JUGUREANU	•							—
84	RUȘETU	•							—
85	LARGU		•						—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
86	SMEIENI			•					
87	HAGIENI		•						
88	RADUNEGRU	•							
89	CĂLĂRAŞI	•							
90	CEACU	•							
91	ALEXANDRU ODOBESCU	•							
92	LEHLIU	•							
93	DOROBANŢU	•							
94	SULTANA- ODAIA VLĂDICHİ	•							
95	SPANTOV	•							
96	CETATEA VECHIE	•							
97	OLTENIŢA - ULMENI	•							
98	OLTENIŢA - FUNDEANU	•							
99	OLTENIŢA - VALEA MARE	•							
100	OLTENIŢA - PUŢUL DE CĂRAMIDĂ	•							
101	OLTENIŢA - COADA LUPULUI	•							
102	OLTENIŢA - IORDOC	•							
103	OLTENIŢA - RENIE	•							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
104	CÂSCIOARELE	•							
105	DRIDU	•							
106	OINACU	•							
107	ARSACHE	•							
108	MAGURA JILAVEI		•						
109	PLOIESTI - TRIAJ		•						
110	BUCOV - CARAMIDARIE	•							
111	TÂRGSOR	•							
112	PAULEASCA	•							
113	BOGDANA	•							
114	ZIMNICEA	•							
115	LICOSTEANCA	•							
116	DETA	•							
117	CIACOVA	•							
118	SAG	•							
119	MOȘNITA	•							
120	TIMIȘOARA	•							
121	DUMBRĂVIȚA	•							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
122	CENEI	•							—
123	CHECEA	•							—
124	SĂCĂLAZI	•							—
125	CERNETEAZ	•							—
126	HODONI	•							—
127	BĂRĂTCAZ	•							—
128	SATCHINEZ	•							—
129	COMLOSU MARE	•							—
130	VIZEJDIA	•							—
131	LOVRIN	•							—
132	TOMNATIC	•							—
133	SINICOLAU MARE	•							—
134	DUDESTII VECHI (DESENOVA VECHI)	•							—
135	CHEREȘTUR	•							—
136	BEBA -VECHE	•							—
137	SÎMPETRU GERMAN	•							•
138	ZĂDĂRENI	•							•
139	ARAD	•							•

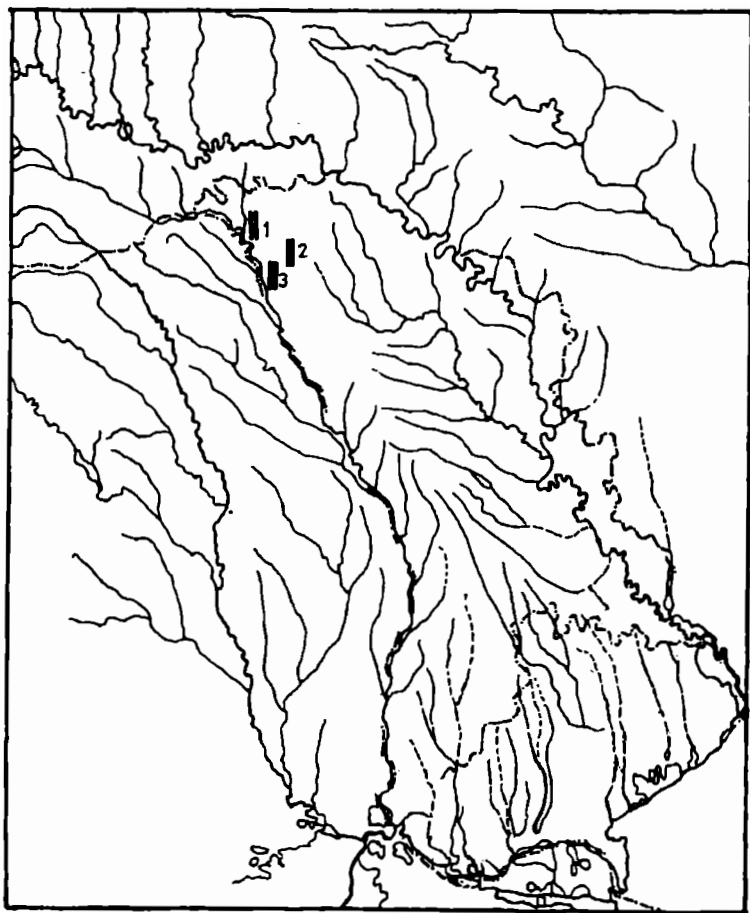
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
140	PECICA	•							•
141	SEMLAC	•							•
142	ȘEITIN	•							•
143	ZIMANDU NOU	•							•
144	IERNATA NEAGRA	•							•
145	DOROBANȚI	•							•
146	TĂRIAN	•							•
147	SĂCUIENI	•							•
148	CHERECHIU	•							•
149	CAREI	•							•
150	MĂRUNȚEI	•							•
151	BUCUREȘTI	•							•
152	RÂMNICELU	•							•
153	MOHREANU	•							•
154	SPIRU HARET - CORNU MACULUI	•							•
155	BRAILA		•						•
156	MANGALIA	•							•
157	CAZANESTI	•							•

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
158	BORDUȘELU	•							•
159	VLAD ȚEPEȘ	•							•
160	PIETROIU	•							•
161	NICOLAE BĂLCESCU	•							•
162	VARAȘTI	•							•
163	NANA	•							•
164	CHIȘCANI	•							•
165	MITOC	•							•
166	BROSCĂUȚI	•							•
167	BUCECEA	•							•
168	DÂNGENI	•							•
169	TRUȘEȘTI	•							•
170	POGĂREȘTI	•							•
171	GLĂVĂNEȘȚII VECHI	•							•
172	NĂMOLEASA		•						•
173	PROBOTA	•							•
174	LARGA JIJIEI			•					•
175	LETCANI	•							•

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
176	VALEA LUPULUI	•	•						•
177	CRISTEȘTI	•							•
178	HOLBOCA	•							•
179	GANEȘTI	•							•
180	POPEȘTI	•							•
181	SERBOTEȘTI	•							•
182	POIENEȘTI	•							•
183	UNTEȘTI	•							•
184	SUSENI	•							•
185	SELETEA	•							•
186	EPURENI	•							•
187	BĂCANI	•							•
188	CIOCANI	•							•
189	IVEȘTI	•							•
190	CIOINAGI	•							→
191	FOCȘANI	•							•
192	IJDELENI	•							•
193	SENDRENI	•							•
194	CIORĂRCI (R.M.)			•					•
195	NAGORNOE (R.U.)			•					•

ANEXA III

STELE FUNERARE CU SEMNE TAMGA

LEGENDA

II stele funerare cu semne tamga

TETCANI

CORPACI

BUSTENI

O nouă așezare a dacilor liberi la Pradais (jud. Bacău)¹

Cristinel C. Plantos

Cadrul fizico-geografic.

Satul Pradais, com. Huruiesti, jud. Bacău, este amplasat din punct de vedere geografic în partea de sud-est a județului, la 13 km de orașul Adjud (pl. I). Într-un cadru mai larg, localitatea Pradais este situată în bazinul Siretului mijlociu, pe cursul superior al pârâului Polocin. Mai exact, localitatea se află amplasată între limita de sud-vest a Podișului Bârladului și cel de-al doilea șir de terase ale Siretului². Într-un cadru istorico-geografic mai larg, Pradaisul se află situat la jumătatea distanței dintre anticele davae **Piroboridava** (Poiana) și **Tamasidava** (Răcățau). În contextul lumii antice, populația ce locuia aici era situată în afara provinciei romane Dacia, a cărei graniță de nord-est se presupune că ar fi fost amplasată pe linia Ploscuțeni-Stoicani³. De remarcat faptul că Pradaisul se află la numai 12 km sud-vest de Ploscuțeni, de unde începe cunoscutul val de pământ.

Istoricul cercetărilor.

Deși amplasat într-o zonă bogată din punct de vedere arheologic, totuși, Pradaisul a fost văduvit de-a lungul timpului de o cercetare de specialitate. Explicația poate consta și în faptul că principalii cercetători ai zonei, V. Căpitanu și M. Florescu, și-au concentrat mai mult atenția asupra teraselor de pe malul drept al Polocinului, unde se află așezările de la Corni⁴, Tătăraști⁵, iar mai spre nord în cunoscuta așezare de la Găiceana⁶. Singurele informații provin de la unii săteni și din partea unor cadre didactice din zonă care de-a lungul timpului au recoltat anumite materiale de interes arheologic. Singura așezare menționată în literatura de specialitate, ca provenind de la Pradais, aparține epocii bronzului, cultura Monteoru, și se află amplasată lângă locuița lui I. Flueraș.

Cercetările de suprafață din vara anului 1999.

În urma unor sumare informații provenite de la un fost cadru didactic⁸ în comuna Huruiesti, în luna august a anului 1999 am întreprins cercetări de suprafață în zona

¹ Dedic această lucrare memoriei celui care a fost **Constatin Voicu**. De asemenea doresc să aduc mulțumiri pentru sprijinul acordat d-lui V. Căpitanu (Muzeul Județean de Istorie "Iulian Antonescu" - Bacău), d-rei Mariana Făinărean (prof. Liceul Teoretic "Emil Botta" Adjud) și nu în ultimul rând, d-lui prep.univ. C.I. Popa (Universitatea "1 Decembrie 1918" Alba Iulia).

² **Geografia fizică a României**, București, 1993, p. 40.

³ Ion Ioniță, **Din istoria culturii și civilizației dacilor liberi**, Iași, Editura Junimea, 1982, fig. 8.

⁴ V. Căpitanu, M. Florescu, în *ArchMold*, VI, 1969, p. 240.

⁵ **Ibidem**.

⁶ **Ibidem**.

⁷ V. Căpitanu, în *Carpica*, XIV, p. 147.

⁸ Informație Mariana Făinărean.

“Râpa Fântânii”. La 5 m de ultima casă din această punct, aflat deasupra satului, în partea de sud-est, într-un spațiu puternic afectat de eroziuni, pe o suprafață de circa 150 m² au fost identificate fragmente ceramice și piese din os, lut și metal aparținând mai multor epoci istorice: epoca bronzului, Hallstatt, Latène, postromană, prefeudală și feudală. Datorită bogăției materialului arheologic rezultat din cercetarea de teren, în această lucrare vor fi prezentate doar descoperirile de tip Latène.

1. Ceramica:

Potrivit lui Gh. Bichir, în ceramica carpică se constată o puternică tradiție din Latène-ul geto-dacic, așa încât cultura carpică este considerată o formă evoluată a culturii geto-dace, căreia i s-au adăugat influențe romane și sarmatice⁹. În ceea ce o privește se mențin cele două categorii, poroasă și cenușie lucrată la roată, alături de care apare ceramica arsă la roșu și produsele romane de import¹⁰.

a) Ceramica lucrată cu mâna.

Menționăm faptul că în cadrul culturii carpice, ceramica grosieră este mai puțin numeroasă decât cea lucrată la roată. În așezări ea reprezintă circa 40% din întregul material, iar în necropole procentul este mult mai mic; în general ea este mai frecventă în faza timpurie a culturii carpice¹¹.

Principalele forme modelate cu mâna întâlnite în așezarea de la Pradaiș sunt vasele-borcan. Alături de acestea, mai întâlnim și fragmente provenite de la cești, chiupuri, precum și de la vase cu un caracter mai special. În ceea ce privește pasta, ea are o ardere bună, degresantul cel mai frecvent întâlnit fiind nisipul sau pietricelele, culoarea variind între cenușiu-deschis, cărămiziu și brun-roșcată.

Vasele-borcan. Din această așezare provin fragmente ceramice aparținând unor astfel de recipiente ce au profilul în formă de S deschis sau drept. Ele prezintă decoruri formate din brăuri duble crestate așezate pe orizontală, la care se adaugă două brăuri verticale ce sunt alveolate (pl. III/6), brăuri simple alveolate sau crestate, (pl. III/1-2) sau numai simple (pl. III/3). Mai întâlnim și un fragment ceramic de culoare cenușiu-deschisă din categoria vaselor semifine, având ca decor linii incizate orizontale și în ghirlandă (pl. III/4). Un alt tip de decor întâlnit pe un vas constă într-un brâu alveolat deasupra căruia se află un buton rotund, acoperit cu angobă (pl. IV/3).

Ceștile. Considerată ca adevărată emblemă a culturii geto-dacice¹², ceașca apare și în așezarea de la Pradaiș. Este vorba de un fragment încadrat în tipul A/3 după tipologia propusă de Gh. Bichir¹³, mai exact, în categoria “cești a căror toartă este prinsă de mijlocul vasului”. Fragmentul în discuție este de culoare brun-roșcată, pe ambele fețe și are ca degresant pietricele (pl. III/5). Acest tip ceramic își găsește numeroase analogii în așezări precum cele de la Siliște, Varnița¹⁴ ori Răcățiu¹⁵.

⁹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 69.

¹⁰ Idem, în *SCIV*, 1961, 2, p. 257.

¹¹ Idem, *Cultura carpică*, p. 63.

¹² I. Ioniță, *Civilizația dacică în secolele II-III e.n.*, în *Hierasus*, I, 1979, p. 144.

¹³ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 63.

¹⁴ *Ibidem*, pl. XXXIX/1, 4.

Chiupuri. Un fragment destul de interesant provine de la un vas de tip chiup, de culoare brun-roșcată pe ambele fețe. Acesta prezintă un decor păstrat fragmentar, în formă de pinten, ce își are partea superioară ușor bombată, fapt care ne permite încadrarea descoperirii în sec. II-III p. Chr. (pl. IV/1). Trebuie spus că în varianta sa timpurie, întâlnită de exemplu la Răcătău¹⁶, partea superioară a pintelui era ascuțită.

Vase cu caracter special. Una dintre cele mai interesante descoperiri de la Pradaiș o reprezintă un mic vas, de culoare cenușiu-roșcată (pl. IV/2). În privința utilizării lui, V. Sârbu este de părere că astfel de vase erau utilizate în scopuri medicale sau de cult, fie la ambele¹⁷. Astfel de recipiente își găsesc analogii la Poiana-Dulcești¹⁸ sau Zimnicea¹⁹ în mediul dacic.

b) Ceramica lucrată la roată.

Pentru o mai bună înțelegere a caracteristicilor ceramicii lucrate la roată aparținând carpilor, trebuie menționat că indiferent de formă, toate vasele sunt modelate din **pastă** bine frământată ce nu conține nici un fel de degresant²⁰. Cum întâlnim o diversitate destul de mare și în cadrul acestei categorii ceramice, am considerat necesară o sistematizare a acestora, după cum urmează:

b1) Ceramică cenușie lucrată la roată.

b2) Ceramică roșiatică lucrată la roată.

b3) Ceramică pictată lucrată la roată.

b4) Alte tipuri.

b1) Ceramică cenușie lucrată la roată. Fragmentele specifice acestei categorii provin de la vase de tip fructieră, cănițe, străchini și chiupuri.

Fructiere. Alături de ceașca dacică și vasul-borcan, fructiera deține un loc de frunte în repertoriul ceramicii dacice și carpice. Este cea mai reprezentativă formă dacică din categoria ceramicii lucrată la roată²¹. De la Pradaiș provin și două picioare de cupă în stare fragmentară. Unul dintre ele are diametrul mai mare și este gol la interior (pl. V/3). Al doilea picior este de asemenea gol pe dinăuntru (pl. V/2). Pe lângă exemplarele amintite mai sus, a ieșit la iveală și un fragment de cupă ce corespunde, după tipologia lui Gh. Bichir, tipului d/1, mai precis tipului de "cupă cu picior scund, gol pe dinăuntru, umărul cupei distinct și marginea evazată, ușor arcuită"²². Pe exteriorul cupei, către partea interioară, întâlnim un decor incizat alcătuit din mici liniuțe dispuse orizontal, vertical și în cruce (pl. V/1).

¹⁵ V. Căpitanu, *Cercetări în dava de la Răcătău*, în *Carpica*, XXVI, 1997, p. 30, fig. 13/7.

¹⁶ *Ibidem*, p. 75, fig. 8/1.

¹⁷ V. Sârbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, Editura Porto-Franco, 1993, p. 68.

¹⁸ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 69, pl. CLXI/6.

¹⁹ V. Sârbu, *op.cit.*, p. 69.

²⁰ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 70.

²¹ *Ibidem*, p. 76.

²² *Ibidem*.

Cănițe. La Pradaiș s-a găsit un singur exemplar, cu corpul globular având marginea îngroșată, răsfrântă în afară (pl. VI/1). Tipologic, după Gh. Bichir, se încadrează în tipul d/4²³. Exemplarul de la Pradaiș prezintă analogii la Poiana-Dulcești²⁴. Acest tip de cănițe își găsește relativ bune analogii în mediul geto-dacic târziu (sec. I î.Chr. - I p.Chr.) ori în cadrul culturii Lipița²⁵.

Străchini. Din această așezare provin fragmentele a două astfel de exemplare. Primul fragment provine de la o strachină apropiată ca formă de o calotă sferică și având fundul inelar (pl. VI/2). Tipologic este încadrată de Gh. Bichir în categoria c/4²⁶. Prezintă analogii în așezarea de la Butnărești²⁷ sau Barați²⁸. Al doilea fragment provine de la o strachină cu buza lobată și ușor bombată (pl. VI/3). Își găsește analogii la Butnărești²⁹.

Chiupuri. Din această categorie provine un fragment al cărui ornament este realizat prin incizii ce reprezintă două grupe de linii orizontale care încadrează un șir de linii ondulate (pl. VI/4). Ambele motive decorative se înscriu în repertoriul decorurilor de factură carpică³⁰.

b2) Ceramică roșiatică lucrată la roată. Acest tip ceramic aparține etapei mai târzii a culturii carpice și este pus în strânsă legătură cu influența exercitată de ceramica de tip roman. De la Pradaiș provine un singur fragment (pl. VI/5) din această categorie, ce făcea parte, probabil, dintr-un vas de provizii. Își găsește analogie la Poienesti³¹.

b3) Ceramică picată lucrată la roată. Deținem un singur fragment ce provine de la o fructieră (pl. VI/6). Pictura existentă pe interiorul vasului constă în benzi dispuse concentric, de culoare roșie pe fondul gălbui-cărmiziu al vasului. Pasta este deosebit de fină și arsă unitar. Fragmentul își găsește analogii în spațiul carpic la Măgura-Bacău³², precum și în mediul dacic, în așezarea de la Răcățiu³³.

b4) Alte tipuri de ceramică lucrată la roată. Și în acest caz este vorba doar de un singur fragment provenit de la o cănițe (pl. VI/7). De culoare neagră, prezentând flecuri de nuanță cenușiu-cărmizie, la bază este prevăzută cu o toartă aflată în stare fragmentară.

c) Ceramica de import. Este ilustrată doar de fragmente ce provin de la amfore. Prezența amforelor romane pe teritoriul de la est de Carpați în sec. II-III p. Chr. constituie importante dovezi ale relațiilor economice între populația băștinașă și

²³ Ibidem, p. 83

²⁴ Ibidem, pl. CXXV/5.

²⁵ Ibidem, p. 84.

²⁶ Ibidem, p. 75

²⁷ Ibidem, pl. XCI/4.

²⁸ E. Moscalu, *Une tombe carpe découverte à Barați*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 500, fig. 1/2.

²⁹ Gh. Bichir, *op.cit.*, pl. XCI/5).

³⁰ Ibidem, pl. CXLVIII/11, 15.

³¹ Ibidem, p. 73, fig. 12.

³² Cercetări inedite I. Antonescu. Informație amabilă V. Căpitanu.

³³ V. Căpitanu, *op.cit.*, p. 22, fig. 25/5.

Imperiul roman³⁴. Întrucât majoritatea ştampilelor descoperite în Moldova în sec. II-III p.Chr. sunt cu litere greceşti, iar cele pictate folosesc, în general, scrierea latină, putem admite existenţa a două zone cu care populaţia locală întreţinea legături comerciale: o zonă de limbă greacă şi o alta de producţie romană³⁵.

De la Pradaiş provin două fragmente de amforă; cum ele nu prezintă nici o inscripţie, încadrarea lor în zona de provenienţă greacă o putem deduce după forma lor. Astfel, ele se înscriu tipologic, după Gh. Bichir, în categoria a/1, faza a doua, datată în sec. II-III p.Chr., când corpul devine mai bombat cu diametrul maxim mai jos de locul de prindere al torşilor³⁶. Ambele fragmente sunt de culoare roz-gălbui, cu pigmentaţii negre în compoziţie şi provin de la amfore cu gâtul înalt, cilindric şi buza îngroşată (pl. VII/1-2).

d) Obiecte de uz casnic. Reprezentative pentru această categorie, de la Pradaiş, sunt o fusaiolă şi două greutăţi de lut. Fusaiola este de formă tronconică şi are o culoare cenuşiu-cărmizie (pl. VII/3). În ceea ce priveşte greutăţile, acestea sunt de formă circulară, aflându-se în stare fragmentară (pl. VII/5-6).

e) Obiecte de metal. O descoperire interesantă o constituie o cataramă aflată în stare fragmentară. În mediul carpic s-au descoperit cataramae, atât în aşezări, cât şi în necropole. Interesant este faptul că toate cataramele găsite în necropole sunt lucrate din bronz şi au o formă aproximativ dreptunghiulară. Catarama de la Pradaiş (pl. VII/4) este din fier şi are o formă ce "contravine" descoperirilor de până acum, când majoritatea cataramelor găsite în aşezări au o formă rectangular-ovală³⁷. Probabil, piesa noastră a fost realizată într-un tipar utilizat pentru turnarea cataramelor din bronz.

Consideraţii finale.

În concluzie, la cele prezentate mai sus, putem conchide că ne aflăm în faţa unei aşezări aparţinând populaţiei autohtone, în speţă carpilor, care în sec. II-III p.Chr. au dus mai departe tradiţiile predecesorilor geto-daci. Bogăţia materialului rezultat din aşezare ne obligă să considerăm că ne aflăm în faţa unei aşezări destul de înfloritoare, ce întreţinea active legături comerciale cu lumea greco-romană, lucru confirmat din plin de descoperirile prezentate.

³⁴ V. Ursachi, *Elemente şi influenţe romane la est de Carpaţi în sec. II-IV e.n.*, în *Hierasus*, 1978, p. 147.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 90.

³⁷ *Ibidem*, p. 99.

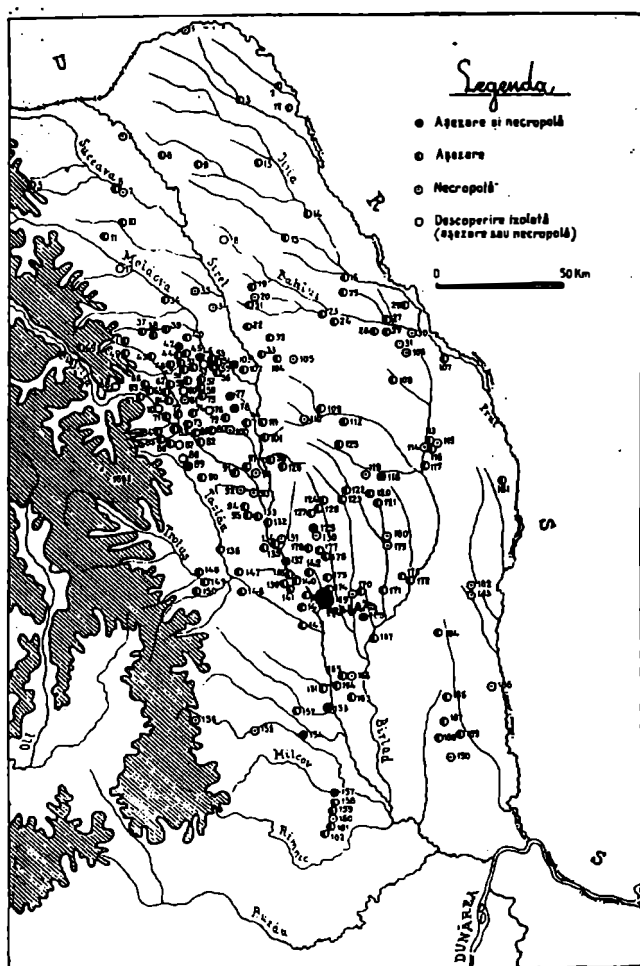
A new Settlement of the Free-Daciens in Pradaș (dep. Bacău)

Summary

In this article the autor presents the results of a surface research in August 1999, on the settlement of the Pradaș, village, com. Huruiesti, dep. Bacău.

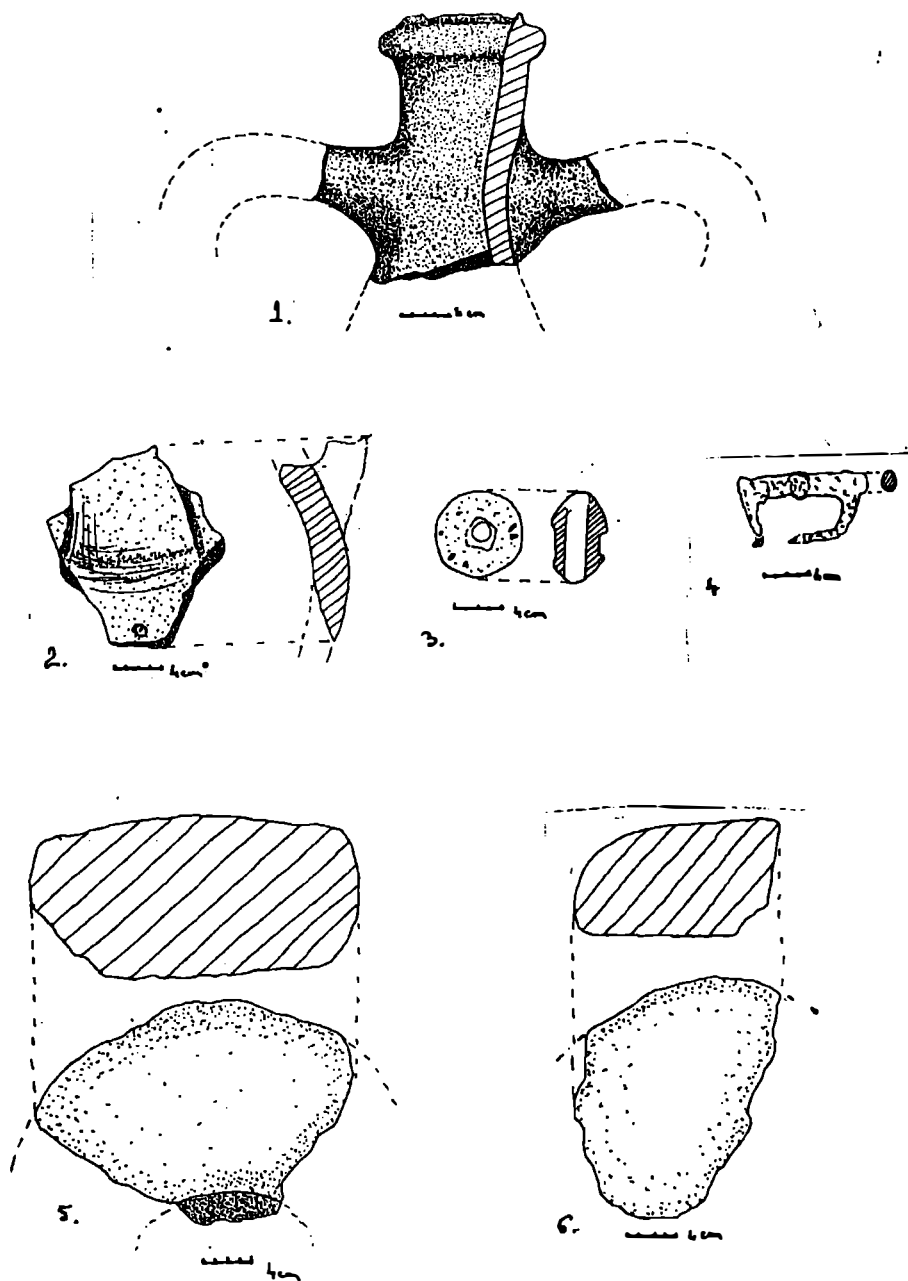
As a result of this research pottery, as well as materials made out of clay, bone and materials belonging to many historical ages such as: the Bronze Age, Hallstatt, Latène, post-Roman and Middle Age, have been discovered.

Because to the abundance of the archaeological material, the author choose to the present only the materials belonging to the Latène Age. So, according to this historical age pottery by clay and the wheel as well as import products and objects made out of clay and metal have been discovered.

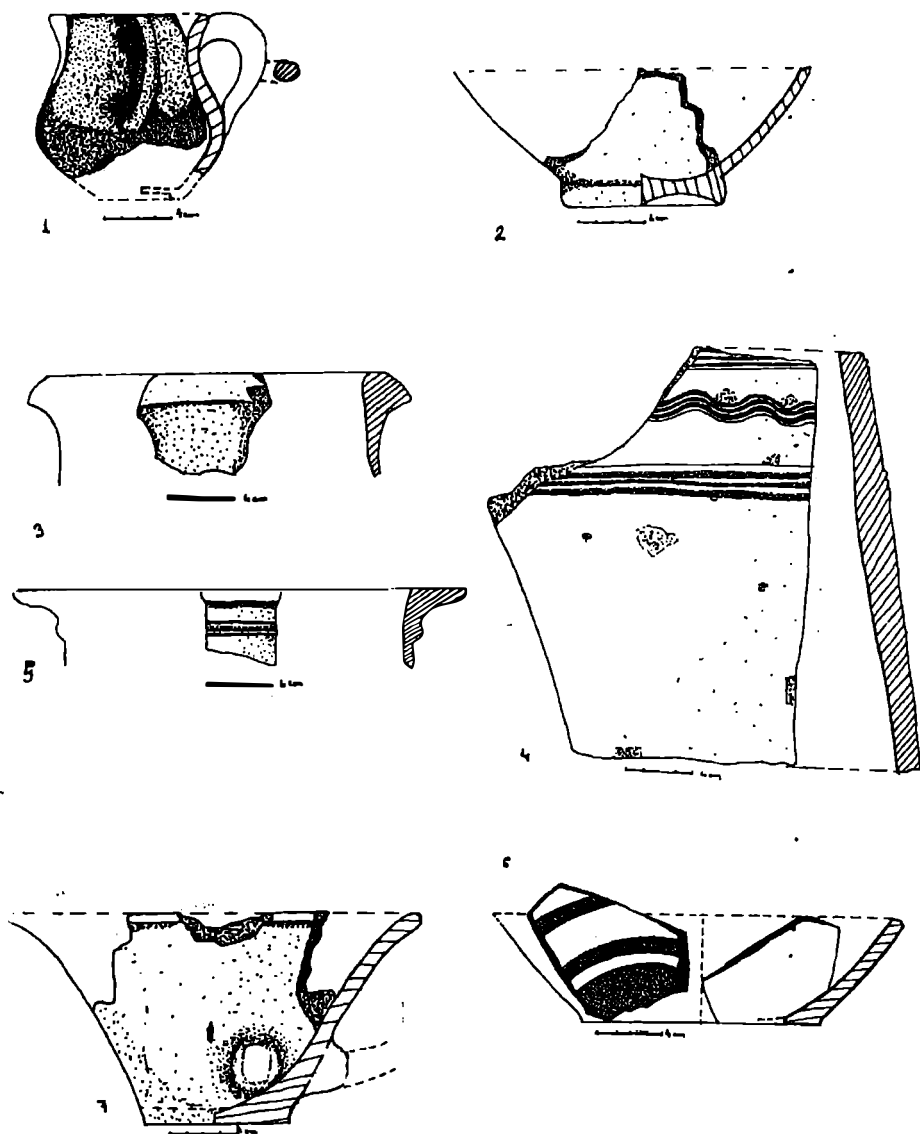
Pl. I - Descoperiri din sec. II-III p.Chr. aparținând dacilor liberi din Moldova (după Gh. Bichir, *Cultura carpică*).

Pl. I - Discoveries by II-III century belonging of the free-daciens.

Pl. II - Harata cu amplasarea aşezării de la Pradaiş.

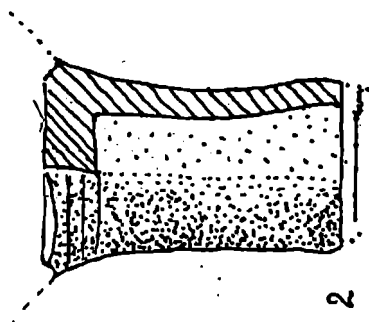
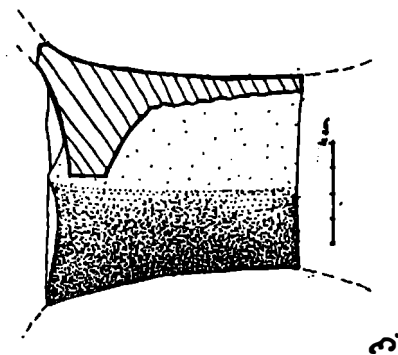
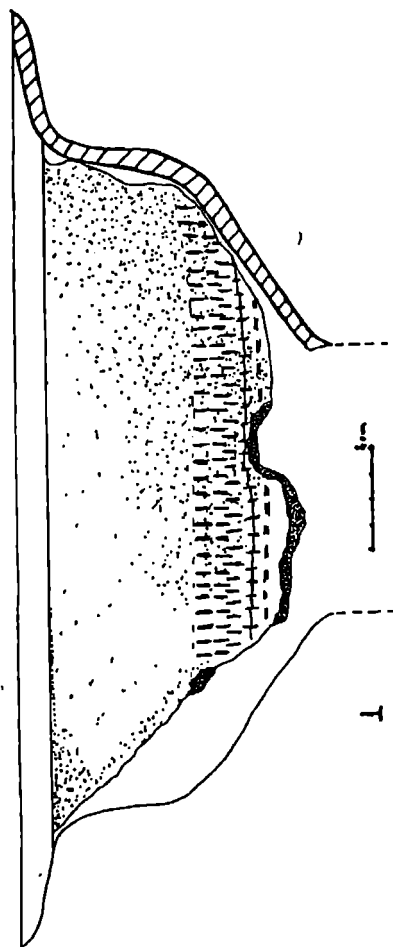
Pl. II - The map with the amplasament of the settlement by Pradaiş.

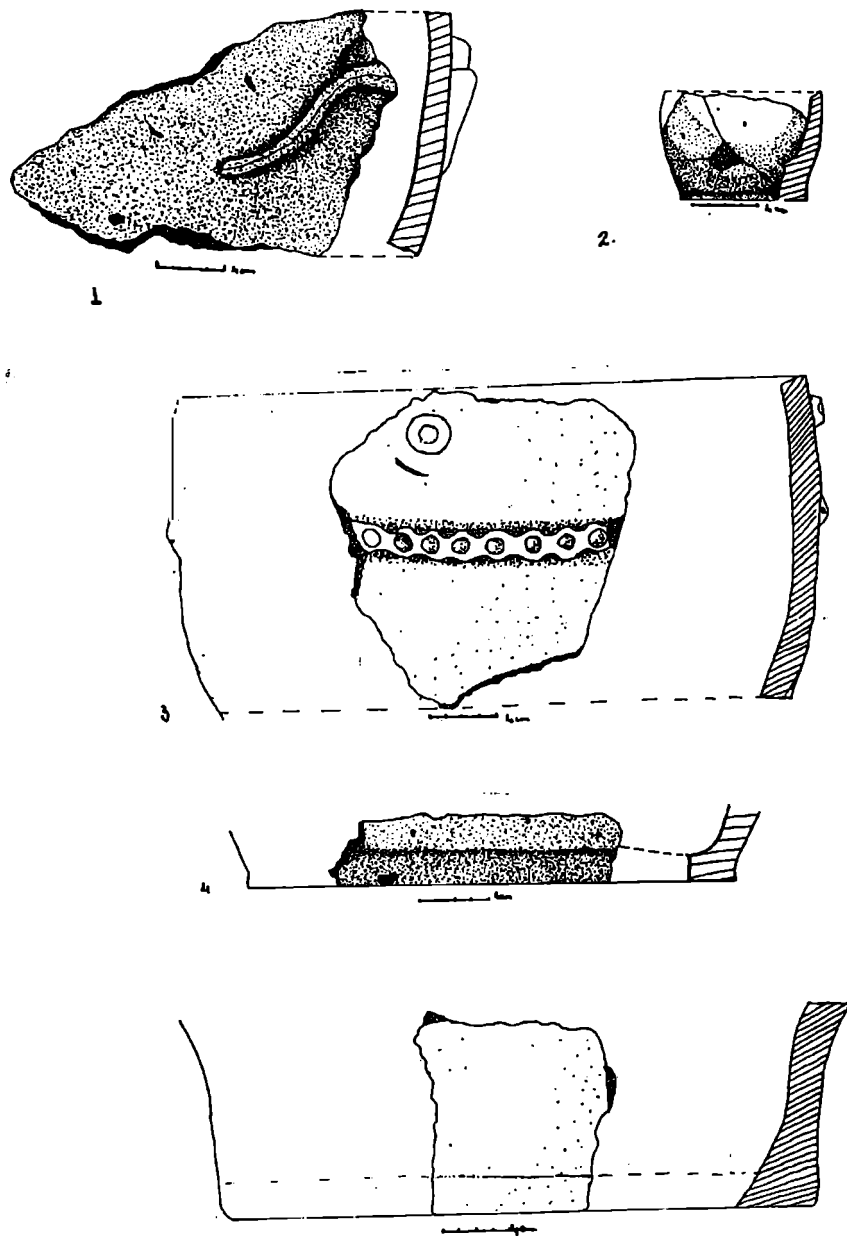
PL VI

PL III - Pradaiş - "Râpa Fântânii". Ceramică lucrată cu mâna.

PL III - Pradaiş - "Râpa Fântânii". Pottery made by hand.

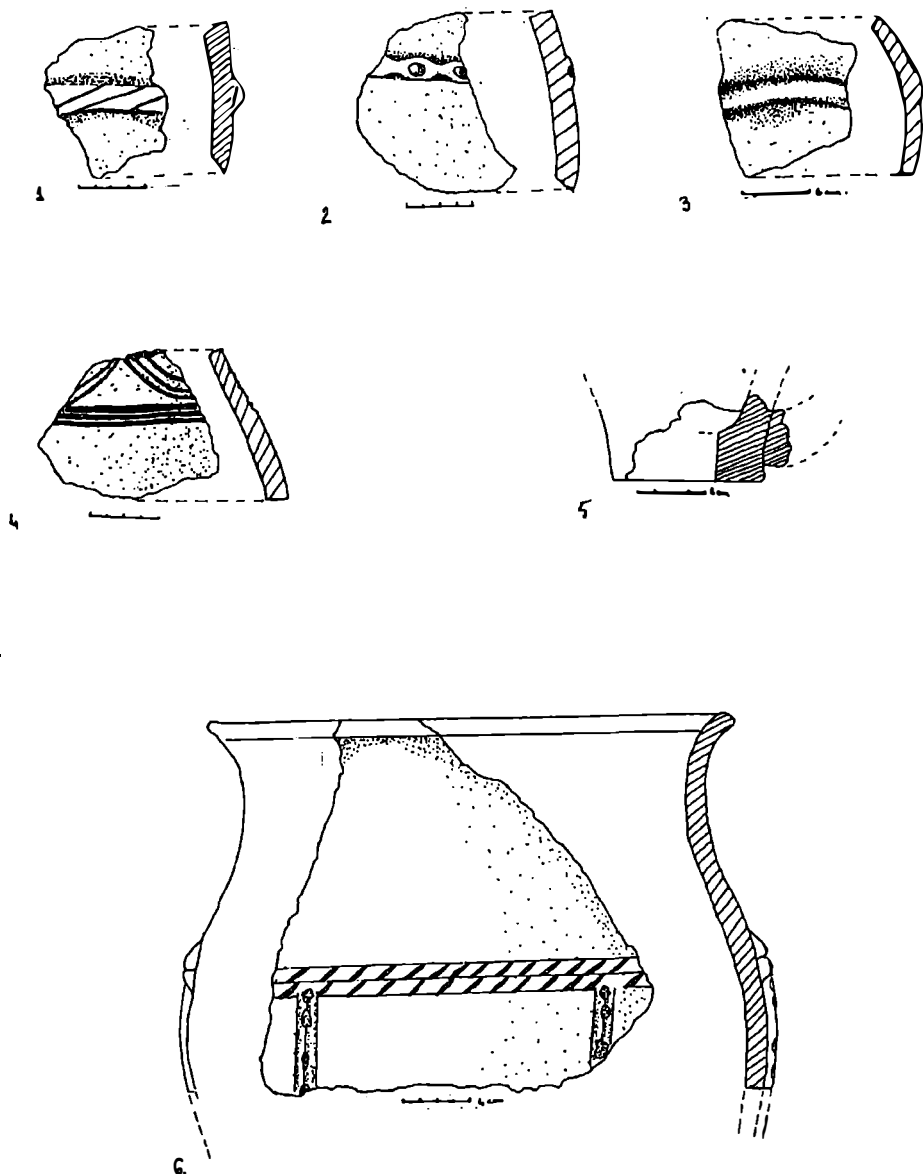
Pl. IV - Pradaiş - "Râpa Fântânii". Ceramică lucrată cu mână.
Pl. IV - Pradaiş - "Râpa Fântânii". Pottery made by hand.

PL IV

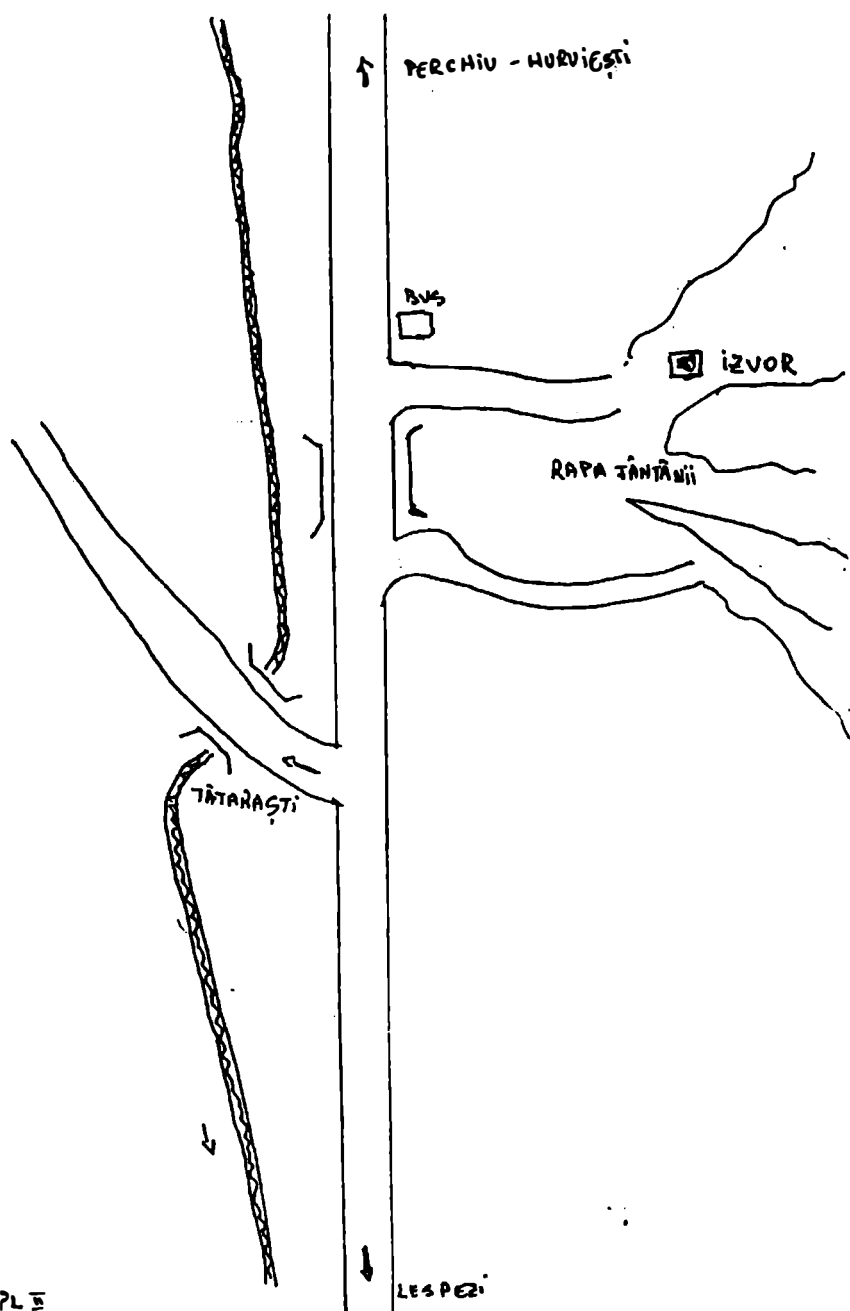
Pl. V - Pradaș - "Râpa Fântânii". Ceramică lucrată la roată.

Pl. V - Pradaș - "Râpa Fântânii". Pottery made by wheel.

Pl. VI - Pradaiş - "Râpa Fântânii". Ceramică lucrată la roată.

Pl. VI - Pradaiş - "Râpa Fântânii". Pottery made by wheel.

PL V

Pl. VII - Pradaiș - "Râpa Fântânii". Ceramică de import (1-2), fusaiolă (3), greutate de lut (5-6) și cataramă din fier (4).

Pl. VII - Pradaiș - "Râpa Fântânii". Pottery by import (1-2) and object by household use (3, 4, 5, 6).

Necropola de sec. IV p.Chr. de la Pogonești-Ivești

Mircea Mamalaucă

Anul 1998 reprezintă în istoricul cercetării necropolei de sec. IV de la Pogonești-Ivești din locul "La Movilă", anul celei de-a VI-a campanii de cercetare arheologică sistematică. Rezultatele celor șase campanii de până acum sunt, fără îndoială, promițătoare, permițându-ne o tot mai evidentă conturare a situației din necropolă. Astfel, odată cu campania din acest an, s-a reușit cercetarea a peste 2.000 m², descoperindu-se până acum 42 de morminte de înhumăție și incinerăție și două gropi menajere. De asemenea, s-a putut obține, deși parțial, un contur al necropolei, laturile de vest și sud fiind deja delimitate, urmând ca în anii viitori să conturăm limitele de est și nord ale acesteia.

În campania din 1998 atenția noastră s-a concentrat spre partea de nord, nord-est a necropolei, continuând practic pe direcția inițiată în anul anterior, zonă în care densitatea mormintelor este considerabil mai mare în comparație cu zona de sud, sud-vest. La cele 35 de morminte existente până la ultima campanie, în acest an se mai adaugă alte 7, toate de înhumăție, 6 din ele fiind deranjate din vechime, iar unul singur nederanjat. În ceea ce privește inventarul, acesta se păstrează în nota deja obișnuită, continuând să fie relativ sărac, dar îndeajuns de sugestiv, pentru a ne permite o încadrare cronologică și culturală destul de precisă. Materialele descoperite cu prilejul ultimei campanii vin să completeze mai vechile descoperiri confirmând și susținând ipotezele emise cu prilejul primelor campanii atunci când afirmam că necropola se încadrează în aria culturii Sântana de Mureș, probabil în a doua jumătate a sec. IV p.Chr.

Caracteristica definitorie a acestei necropole este existența unui inventar relativ sărac al mormintelor, incomparabil mai sărac decât în necropolele de la Târgșor, Valea Seacă, Mogoșani, Hănești etc., într-o perioadă în care, în general, mormintele aparținând acestei epoci și culturi sunt deosebit de bogate și variate constând din multă ceramică, obiecte de sticlă, obiecte de podoabă ș.a.m.d.

De asemenea, de remarcat ar fi și numărul foarte mare al mormintelor deranjate în raport cu cele nederanjate, a mormintelor de înhumăție în raport cu cele de incinerăție. În nici una din necropolele cercetate până acum neexistând un număr atât de mare de morminte deranjate, mai mult decât atât, în foarte multe situații conținutul mormintelor rezumându-se doar la 2-3 oase umane rămase. Fără îndoială, ne aflăm în fața unei comunități extrem de sărace, dar și într-o perioadă în care au loc profunde transformări în ceea ce privește ritul înmormântării. Nimic din ceea ce am descoperit până acum, nu ne îndreptățește să considerăm că avem de a face cu o comunitate creștină sau pe cale de a îmbrățișa această credință, dar este cert că în

această perioadă au loc importante prefaceri în ceea ce privește atitudinea față de cei morți. Probabil deranjarea mormintelor nu este legată de încercări de jefuire, ci de un ritual care se pare că a căpătat o oarecare extensie în această perioadă.

Se cunoaște faptul că în faza inițială a cercetării așezărilor și necropolelor aparținând culturii Sântana de Mureș-Cemeahov s-a emis ipoteza că deranjarea mormintelor ar fi un rezultat al jafului dar, ulterior, când s-a constatat că multe din mormintele deranjate aveau un inventar foarte bogat, ipoteza jafului a căzut, tot mai mulți dintre specialiști îmbrățișând ideea existenței unui anume ritual.

Această afirmație este susținută și în cazul necropolei de la Pogonești-Ivești unde câteva morminte, deși deranjate, au păstrat un număr semnificativ de obiecte de inventar. Aș aminti aici mormintele M_6 , M_{20} , M_{39} , situație valabilă din câte spunem și în alte necropole. Aș mai adăuga aici că în cadrul necropolei de la Pogonești-Ivești, cel puțin până în acest moment, numărul mormintelor de incinerare este foarte mic, practic doar 3 din cele 42 de morminte sunt de incinerare. Deci doar un procent de 7,14% din totalul mormintelor. În toate cele trei cazuri resturile cinerare au fost așezate direct pe pământ, fiind acoperite cu câteva vase sau fragmente de vase. Gropile, după cât a putut fi sesizat, sunt de formă cilindrică, cu fundul puțin albiat, urmele sau resturile cinerare fiind dispuse la circa 1 m adâncime față de nivelul actual de călcare.

Descrierea mormintelor

M_{36}

În partea vestică a secțiunii S-26 am descoperit primul mormânt din cadrul acestei campanii și cel de-al 36-lea din perimetrul necropolei. Este vorba despre un mormânt de înhumare deranjat din vechime, aparținând unui adult. Groapa sepulcrală era orientată pe axa N-S, având o lungime de 2,10 m, lățimea de 0,90 m, fundul acesteia găsindu-se la 1,60 m față de nivelul actual de călcare (fig. 1/1).

Inventarul mormântului constă din mai multe fragmente ceramice provenind de la cel puțin trei vase (străchini lucrate la roată, vase de culoare cenușiu deschis - fig. 1/2 - până la cenușiu închis spre negru - fig. 1/3 - precum și câteva fragmente dintr-o oală lucrată la mână - fig. 1/4 - din pastă grosieră). Din rândul fragmentelor se detașează cele provenite dintr-o strachină, foarte îngrijit lucrată la roată, de culoare cenușiu deschis, cu gura relativ largă, cu buza rotunjită și puțin răsfântă spre exterior, cu umărul puternic carenat, iar fundul probabil era inelar (fig. 1/2). De asemenea, în acest mormânt au fost descoperite și câteva cioburi dintr-un obiect de sticlă, fragmente însă de foarte mici dimensiuni, care nu permit o reconstituire nici cel puțin imaginară a obiectului inițial.

M_{37}

Este vorba de un nou mormânt de înhumare, deranjat, aparținând posibil unui adult, orientat, ca și cel precedent, N-S, cu o mică deviere NV-SE. Groapa are o lungime de 1,90 m, lățimea 0,86 m și adâncimea de 1,52 m (fig. 1/5). Inventarul acestui mormânt este foarte sărac, el constând din 4 cioburi, trei dintre acestea

provenind dintr-o strachină lucrată la roată (fig. 1/6) din pastă fină, cenușie, și un fragment provenind dintr-o oală din pastă grosieră, lucrată cu mâna, de culoare cărămizie (fig. 1/7).

M₃₈

În perimetrul secțiunii S-28, la 7 m est de extremitatea vestică a acestei secțiuni, am descoperit cel de-al 38-lea mormânt. Este vorba de un nou mormânt de înhumatie deranjat din vechime aparținând unui adult, orientat S-N cu o ușoară deviere NE-SV. Groapa sepulcrală avea lungimea de 1,99 m, lățimea de 0,60 m și adâncimea de 1,32 m. De remarcat la acest mormânt este prezența a două cranii, unul de adult, iar celălalt de adolescent sau femeie, oasele fiind concentrate înspre centrul mormântului. Fără obiecte de inventar (fig. 2/1).

M₃₉

Mormântul de înhumatie, schelet de adult deranjat, din vechime, orientat spre N-S (fig. 2/2). Lungimea gropii L - 1,71 m, l - 0,62 m, adâncimea 1,50 m. Mormântul se găsește la 3,20 m față de extremitatea vestică a S-28. Pe suprafața întregului mormânt există un număr foarte mare de fragmente ceramice, fragmente care au permis restaurarea a patru vase, toate lucrate la roată (un castron - fig. 2/2, o strachină - fig. 2/4 și două oale, una dintre ele din pastă fină cenușie - fig. 2/5, și una din pastă zgrunțuroasă - fig. 2/6). Alături de aceste vase, mai există un număr mare de fragmente ceramice provenite atât din vase lucrate la roată din pastă fină, cât și vase lucrate la mână din pastă grosieră. În rândul obiectelor de inventar se mai numără și o fusiola bitronconică (fig. 4/1) găsită în extremitatea sudică a mormântului, precum și câteva fragmente dintr-un obiect de sticlă.

M₄₀

În suprafața cuprinsă între secțiunile S-27, S-31, în caseta practică, am descoperit un nou mormânt de înhumatie M₄₀ (fig. 4/2). Este vorba de un nou mormânt, deranjat din vechime, de adult, orientat N-S. Groapa sepulcrală are L - 1,60 m, l - 0,80 m, fundul gropii găsindu-se la 2,5 m față de nivelul actual de călcare. Inventarul constă dintr-un fragment de strachină, fragment care a permis reconstituirea acesteia (fig. 4/3). Este vorba despre o strachină lucrată la roată din pastă fină cenușie.

M₄₁

În perimetrul secțiunii S-30 am descoperit cel de-al 41-lea mormânt. Este vorba de un mormânt de înhumatie, nederanjat, singurul din această campanie (fig. 4/4). Este vorba de un mormânt de adult, orientat N-S, cu capul la N și picioarele la S. Capul este puțin aplecat înspre partea estică, iar coloana vertebrală este puțin torsionată, brațele sunt așezate pe lângă corp, mâna stângă fiind așezată sub bazin, iar cea dreaptă de-a lungul corpului. Picioarele sunt întinse și puțin depărtate. Scheletul are lungimea de 1,60 m.

Inventarul constă din două cataramе, una ovală (fig. 4/5), iar cealaltă aproape rotunjită (fig. 4/6). Ambele cataramе sunt din fier și se află într-un puternic proces de oxidare.

M₄₂

La 12 m vest față de extremitatea estică a secțiunii S-32 am descoperit mormântul 42, mormânt de înhumare, deranjat din vechime, aparținând unui adult, fiind ca și celelalte morminte orientat pe axa N-S. Groapa avea o lungime de 2 m și o lățime de 0,90 m. Primele oase ale scheletului au apărut adâncimea de 1,40 m și coboară până la 2,10 m față de nivelul actual de călcare.

Inventarul constă dintr-un fragment provenind din corpul unui vas lucrat la roată, de culoare cărămizie, și mai multe fragmente provenind din două oale lucrate cu mâna din pastă grosieră (fig. 5/2, 3).

Descrierea inventarului

Cea mai importantă categorie de inventar este reprezentată de ceramică care, din punct de vedere al tehnicii de execuție, poate fi împărțită în două categorii: 1) ceramică lucrată la mână și 2) ceramică lucrată la roată.

1. Ceramica lucrată cu mâna

Această categorie este reprezentată de o oală descoperită în mormântul 42 (fig. 5/3). Oala are o înălțime de 18 cm, diametrul gurii de 11,5 cm, iar fundul, care este drept, are diametrul de 8 cm. Oala este realizată din pastă grosieră având o culoare cărămizie deschisă, de formă piriformă, relativ zvultă, cu buza răsfrântă în afară. Vase asemănătoare au fost descoperite și în necropolele de la Spanțov¹, Idependența², Izvorul³, Al. Odobescu⁴, Târgșor⁵, Valea Seacă⁶.

Și în perimetrul altor morminte au fost descoperite fragmente ceramice provenite din corpul unor vase lucrate cu mâna din pastă grosieră. Este cazul mormintelor 36, 37 în care s-au descoperit două funduri de oală (fig. 1/4, 7), precum și în mormântul 39 unde există mai multe fragmente aparținând corpului a cel puțin două oale, una de culoare cărămiziu închis (fig. 3/7), iar cealaltă de culoare cărămiziu deschis (fig. 3/4). În ceea ce privește forma, fragmentele rămase ne permit să presupunem că este vorba de o oală piriformă, precum și de o oală în formă de sac.

Tot în mormântul 39 a fost descoperit un fragment dintr-o oală lucrată la mână de culoare cărămiziu închis. Fragmentul provine din buza unei oale foarte interesante (fig. 3/2).

¹ Bucur Mitrea, Constatin Preda, *Necropole din sec. al IV-lea e.n. din Muntenia*, București, Editura Academiei, 1966, p. 203, fig. 5/2.

² *Ibidem*, p. 284, fig. 116/1.

³ *Ibidem*, p. 321, fig. 180/2.

⁴ *Ibidem*, p. 374, fig. 242/6.

⁵ Gh. Diaconu, *Târgșor necropola din sec. III-IV e.n.*, București, Editura Academiei, 1965, p. 188, pl. XXXVI/5.

⁶ V. Palade, *Necropola din sec. IV e.n. de la Valea Seacă*, în *Inventaria Arheologica*, 1980, p. 81, fig. 1.

Fragmente similare aparținând unor vase lucrate la mână au fost descoperite și în mormântul 42 (fig. 5/2, 3), acestea permițându-ne reconstituirea unei oale (fig. 5/3), iar celălalt fragment (fig. 5/2) provine din fundul unei oale de culoare cărămizie. Tot în cadrul vaselor lucrate cu mâna trebuie remarcată prezența unui capac de urnă (fig. 5/4), similar cu cel descoperit în campania anterioară în mormântul de incinerație M₂₁. Capacul a fost descoperit în perimetrul secțiunii 27, el provenind posibil dintr-un mormânt de incinerație distrus în urma lucrărilor agricole. De asemenea, în secțiunea S-29 a fost găsit un fragment dintr-un cazan de mari dimensiuni (diametrul gurii 45 cm) cu trei torți, având fundul distrus. Vasul are pereții destul de groși realizați dintr-o pastă nu prea fină de culoare cenușiu închis (fig. 5/5).

2. Ceramica lucrată la roată

Este cea mai bine reprezentată categorie ceramică, atât în ultima campanie, cât și în cele anterioare, numărul vaselor lucrate la roată fiind mult mai mare în comparație cu cele lucrate cu mâna. Astfel, în mormântul 36 am descoperit fragmente dintr-o strachină lucrată la roată, de culoare cenușie, având buza ușor răsfrântă în afară, umărul carenat. Strachina, care în acest moment este restaturată (fig. 1/2), având diametrul gurii de 22,5 cm, înălțimea de 8 cm, iar fundul probabil inelar. Tot în mormântul 36 am descoperit și alte cioburi provenite dintr-o strachină de culoare cenușiu deschis, precum și un ciob provenind dintr-o strachină lucrată la roată, de culoare cenușiu închis. Strachina descoperită în mormântul 36 și restaurată ulterior este similară cu cele descoperite în necropolele de la Târgșor⁷, Spanțov⁸, Valea Seacă⁹ precum și din alte necropole și așezări databile în perioada secolului IV p.Chr.

Interesant este și fragmentul din mormântul 37 provenit din corpul unei strachini de mici dimensiuni lucrat dintr-o pastă fină de culoare cenușie (fig. 1/6), strachină foarte asemănătoare cu cea din mormântul 40, singura desosebire fiind dată de dimensiunile diferite, strachina din mormântul 40 fiind ceva mai mare. Acest tip de vas este foarte răspândit, mărturie stau descoperirile de la Hănești¹⁰, Mogoșani¹¹, Spanțov¹².

Cel mai bogat mormânt cercetat în cadrul ultimei campanii a fost fără îndoială mormântul 39 în care au fost descoperite mai multe fragmente ceramice din care s-au reconstituit patru vase, toate lucrate la roată, trei din pastă fină cenușie și unul din pastă zgrunțuroasă.

Alături de fragmentele ceramice care au permis reconstituirea unor vase, mai există un număr destul de mare de alte fragmente care provin atât din vase lucrate la

⁷ Gh. Diaconu, *op.cit.*, p. 203, pl. LIII/1, p. 270, pl. CXX/1.

⁸ Bucur Mitrea, C. Preda, *op.cit.*, p. 212, fig. 2, p. 231, fig. 1.

⁹ V. Palade, *Elements geto-daces dans le site Sântana de Mureș de Bârlad Valea Seacă*, în *Dacia*, N.S., XXIX, 1980, p. 32, fig. 11.

¹⁰ Em. Zaharia, N. Zaharia, O.L. Sava, *Necropola de la Hănești*, în *ArhMold*, XVI, 1993, p. 159, fig. 6/1.

¹¹ Gh. Diaconu, *Mogoșani, necropola din sec. IV e.n.*, Târgoviște, 1970, p. 64, fig. 7/12.

¹² Bucur Mitrea, *op.cit.*, p. 236, fig. 25/1, p. 261, fig. 85/3.

roată cât și, după cum arătam mai sus, din vase lucrate cu mâna. În ceea ce privește vasele restaurate este vorba de un castron, o strachină și două oale. Castronul (fig. 2/3) realizat din pastă fină cenușie are diametrul gurii de 23,5 cm, înălțimea de 9,8 cm, iar fundul inelar cu diametrul de 9 cm. Pereții în partea superioară sunt aproape verticali, cu o foarte ușoară înclinare a buzei. Castronul are la mijlocul peretelui vertical o linie în relief care reprezintă fără îndoială decorul. Un vas aproape identic a fost descoperit în necropola de la Olteni¹³, în mormântul 12, și Mogoșani¹⁴. Tot din mormântul 39, din fragmentele împrăștiate pe suprafața întregii gropi, s-a reconstituit și o strachină (fig. 2/4) de mici dimensiuni, îngrijit lucrată, din pastă fină, cenușie. Gura strachinii are diametrul de 16,2 cm având buza mult răsfrântă în afară. Înălțimea vasului este 6 cm, iar fundul inelar. Acest gen de strachină este aproape nelipsit din așezările și necropolele aparținând culturii Sântana de Mureș, după cum o dovedesc descoperirile de la Spanțov¹⁵, Independența¹⁶, Țigănești¹⁷, Bogdănești-Fălciu¹⁸, Mogoșani¹⁹ și evident și în alte situri. Alături de cele două vase descrise mai sus, în M₃₉ mai existau două oale lucrate la roată. Este vorba despre o oală de mici dimensiuni realizată din pastă zgrunțuroasă (fig. 2/6), a cărei înălțime este de 14,3 cm, diametrul gurii de 10,3 cm, cu buza ușor rotunjită și răsfrântă în afară, de formă piriformă, cu fundul drept, cu diametrul de 5,4 cm. Și acest gen de vas este răspândit în aria culturii Sântana de Mureș, el regăsindu-se și în mormintele cercetate în anii anteriori în perimetrul necropolei. Vase similare au fost descoperite în M₄₅ în necropola de la Spanțov²⁰, în M₁₀ de la Izvoru²¹ și în M₁₈₁ în necropola de la Târgșor²². Ultimul vas întregit este o oală din pastă fină cenușie (fig. 2/5) lucrată la roată cu diametrul gurii de 12,2 cm și buza ușor răsfrântă în afară, cu înălțimea de cca. 14 cm, cu fundul inelar în diametru de 6 cm. Forma oalei este aproape sferoidală, având pe umărul carenat un decor constând într-un brâu în zig-zag. Și acest tip de vas este foarte des întâlnit, mărturie stând foarte numeroasele asemenea vase descoperite în necropole de sec. IV p.Chr. de la Valea Seacă²³, Spanțov²⁴, Târgșor²⁵.

¹³ Ibidem, p. 304, fig. 156/2, 4.

¹⁴ Gh. Diaconu, op.cit., p. 21, fig. 6/10.

¹⁵ Bucur Mitrea, op.cit., p. 21, 28, 31, 35, fig. 16/2, 49/1, 65/1, 79/9.

¹⁶ Ibidem, p. 50, fig. 121/1.

¹⁷ Ibidem, p. 81, fig. 213/2.

¹⁸ V. Palade, *Săpăturile arheologice de la Bogdănești-Fălciu, județului Vaslui, 1967-1968*, în *Materiale*, X, 1973, p. 177, fig. 7/8.

¹⁹ Gh. Diaconu, *Mogoșani...*, p. 28, fig. 6/18.

²⁰ Bucur Mitrea, op.cit., p. 33, fig. 72/2.

²¹ Ibidem, p. 72, fig. 184/4.

²² Gh. Diaconu, *Târgșor...*, p. 65, fig. CXII/2.

²³ V. Palade, *Necropole de sec. IV e.n. commencement du V siècle de Bârlad-Valea Seacă*, în *Inventaria Arheologica*, 1980, p. 79.

²⁴ Bucur Mitrea, op.cit., p. 39, 41, fig. 92/78, 98/1.

²⁵ Gh. Diaconu, op.cit., p. 41, fig. XXIX.

După cum arătam, în mormântul 39, alături de fragmentele care au permis restaurarea vaselor decrise mai sus, existau și alte fragmente provenite din corpul unor vase lucrate la roată. Este vorba de două cioburi destul de mari ca dimensiune provenite din corpul unei căni de formă piriformă, de culoare cenușiu deschis și pastă destul de aspră la pipăit, fragmente care ar putea aparține cronologic ceramicii specifice sec. III p.Chr. (fig. 3/1, 6). Aș mai remarca aici și două cioburi desprinse probabil dintr-o cană de culoare cărămizie, precum și o toartă de amforă (fig. 3/3) și un fragment din buza unei căni (fig. 3/5). De asemenea foarte interesante sunt și cele două cioburi (fig. 3/8) provenite posibil din corpul unui ulcior foarte îngrijit lucrat din pastă fină cenușie, acoperit cu angobă neagră. În mormântul 39, alături de vasele și cioburile descrise, am găsit și o fusaiolă din lut (fig. 4/1) foarte bine conservată, de formă bitronconică, la capete având câte o adâncitură de formă conică. Fusaiola are înălțimea de 2 cm și diametrul de 3,8 cm. Piese asemănătoare au fost descoperite și în mormântul M₃₀ din necropola de la Izvoru²⁶, Mogoșani²⁷, precum și în necropola de la Bogdănești-Fălciu²⁸. Trebuie spus că aceasta este prima fusaiolă descoperită în necropola de la Pogonești-Ivești.

Obiecte de metal

Din această categorie de piese, în campania din anul 1998 am descoperit două cataramae din fier, ambele în mormântul 41 nederanjat. Cele două cataramae se găsesc într-o stare de conservare precară, o bună parte din ele fiind distrusă. Nici una dintre cele două cataramae nu au placă pentru fixarea curelei. Una dintre ele este de formă ovală (fig. 4/5), iar cealaltă este de formă aproape rotunjită (fig. 4/6). În încheiere aș dori să semnaliez prezența în mormintele 36 și 39 a mai multor fragmente din sticlă provenite probabil din corpul unor pahare. Faptul că cioburile sunt foarte mărunte nu ne permite realizarea mai multor aprecieri.

La nécropole de IVe siècle p.Chr. du Pogonești-Ivești **Résumé**

Ici l'auteur présente les résultats de la quatrième campagne de recherche archéologique de la nécropole de IVe siècle de Pogonești-Ivești. Jusqu'au moment l'auteur a fouillé 2.000 m², trouvant 42 des tombes et deux trous ménagers.

Pendant la campagne de l'années 1998 sont découverts 7 nouvelles tombes d'inhumation, 6 dérangée du temps jadis. Cette nécropole fait partie dans l'horizon de la culture Sântana de Mureș, de la deuxième moitié de IVe siècle p.Chr.

²⁶ Bucur Mitrea, *op.cit.*, p. 77, fig. 203/1.

²⁷ Gh. Diaconu, *Mogoșani...*, p. 24, 28, fig. 16/5.

²⁸ V. Palade, *Săpăturile arheologice...*, p. 177, fig. 7/2.

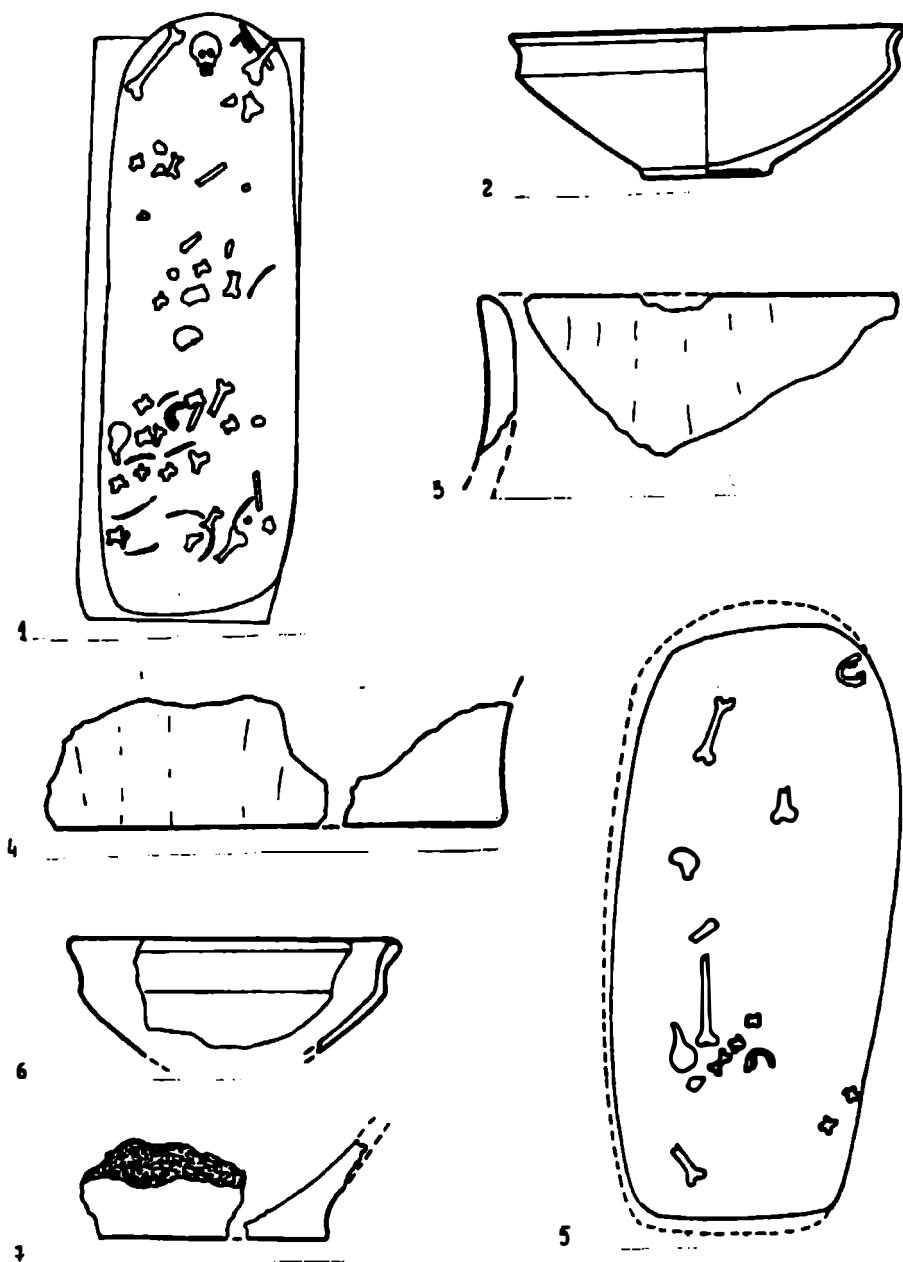
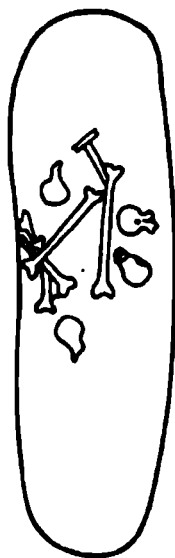

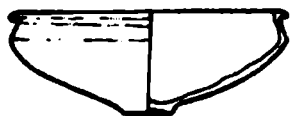
Fig. 1 - 1. M_{36} ; 2. Strachină; 3. Fragment strachină; 4. Fragment oală; 5. M_{37} ; 6. Fragment strachină; 7. Fragment oală

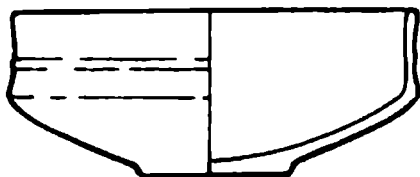
1

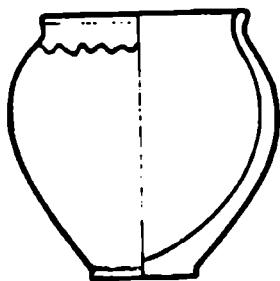
2

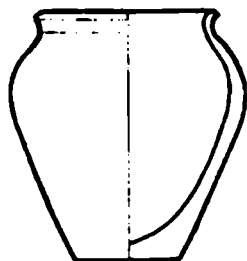
4

3

5

6

Fig. 2 - 1. M₃₈; 2. M₃₉; 3. Castron; 4. Strachină; 5. Oală; 6. Oală.

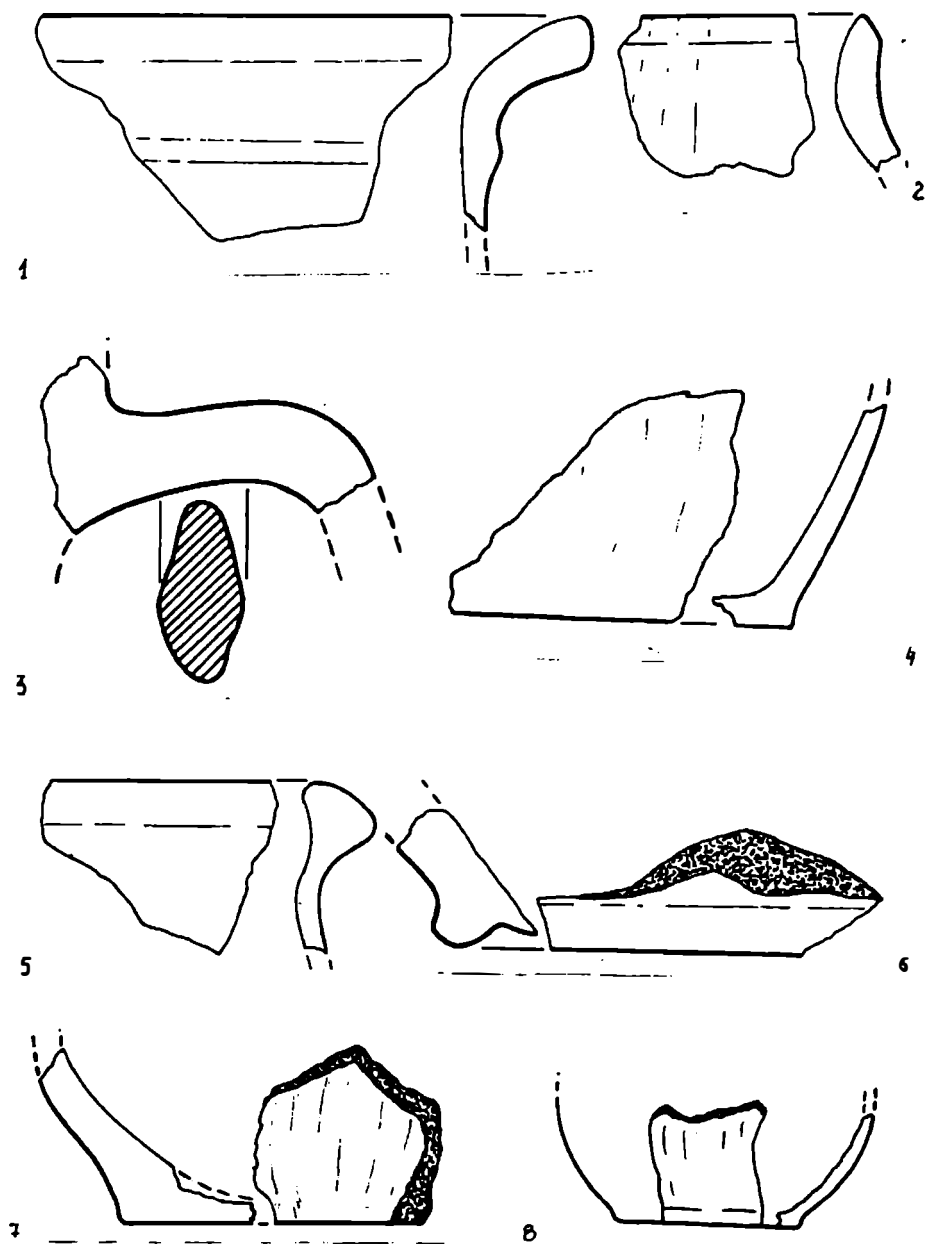
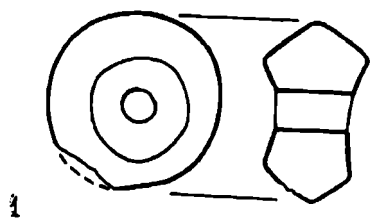
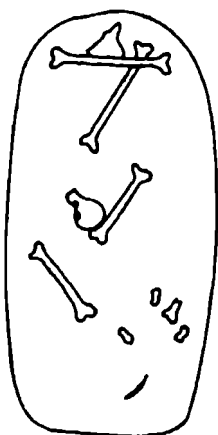

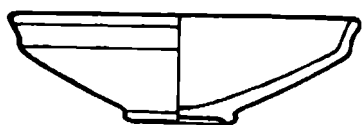
Fig. 3 - 1. Fragment ceramic; 2. Fragment oală; 3. Toartă amforă; 4. Fragment oală lucrată cu mâna; 5. Fragment cană; 6. Fragment cană; 7. Fragment oală lucrată cu mâna; 8. Fragment ulcior.

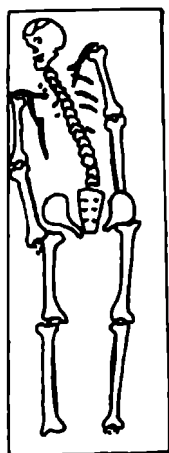
1

2

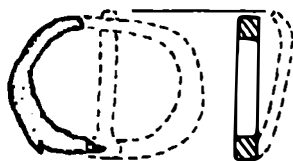
3

4

5

6

Fig. 4 - 1. Fusaiolă; 2. M_{40} ; 3. Strachină; 4. M_{41} ; 5-6. Catarame.

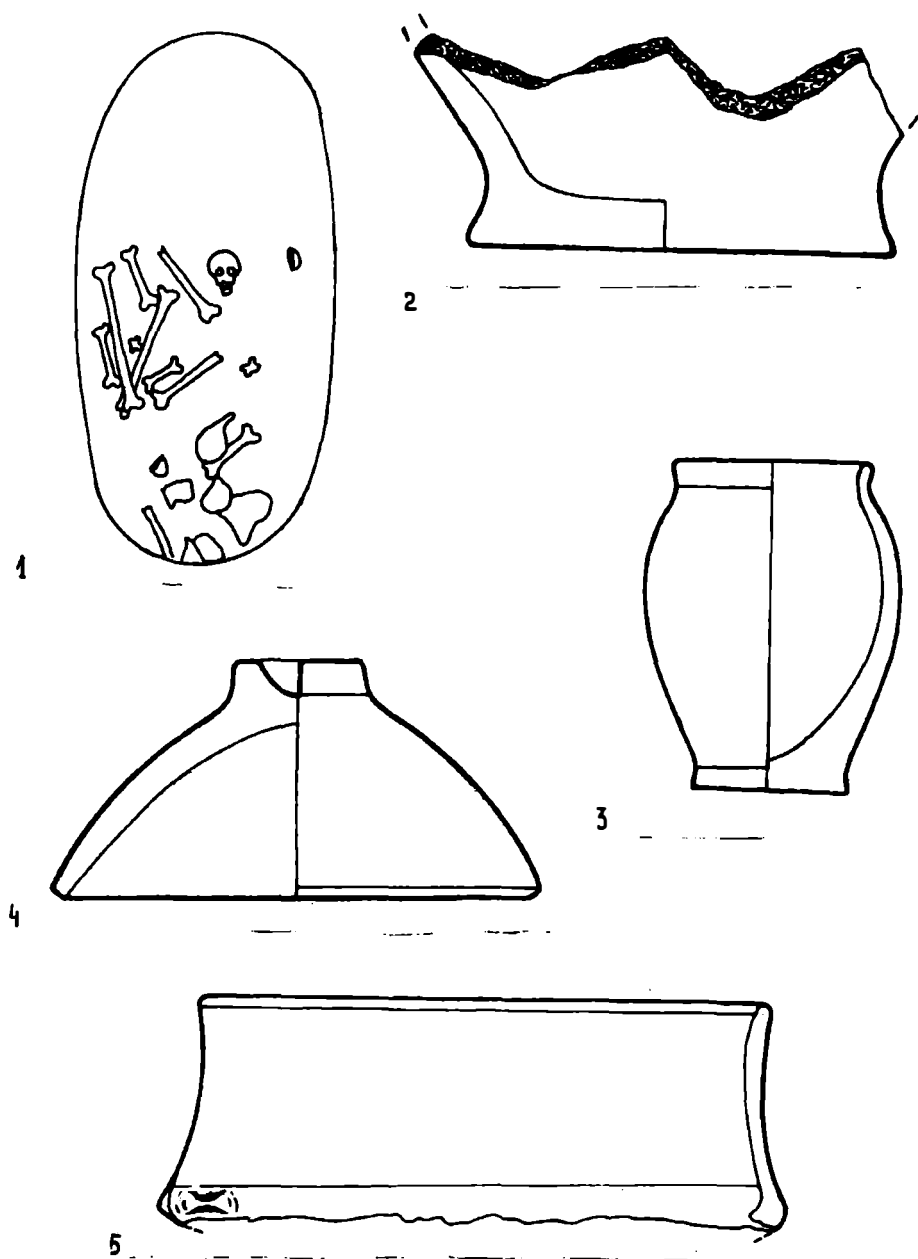

Fig. 5 - 1. M₄₂; 2. Fragment ceramic; 3. Oală; 4. Capac urnă; 5. Cazan.

Contribuții la cunoașterea obștii sătești din mileniul marilor migrații

Dan Gh. Teodor

Într-o interesantă și utilă culegere alcătuită din unele scrieri ale istoricului ieșean Alexandru Gonța, intitulată **Studii de istorie medievală**, apărută la Iași în 1998, este reprodus un articol, publicat încă în 1980, având titlul **Femeia și drepturile ei la moștenire în Moldova, după obiceiul pământului**¹.

Bazat pe o minuțioasă analiză a unor numeroase și valoroase surse istorice scrise medievale, românești și străine, istoricul ieșean arată că la alcătuirea **Codului Calimach** în 1817, legiuitorii au trebuit să introducă mai multe articole de lege noi prin care **garantau egalitatea sexelor la moștenire, după obiceiul pământului**, deoarece acest drept era în vigoare în vremea constituirii legislației amintite². Autorul menționat arată că și alți istorici de dinaintea lui, precum Radu Rosetti, Ion C. Filitti, George Fotino sau Petre P. Panaitescu au sesizat în scrierile lor această particularitate, ca fiind specifică doar Moldovei, lipsind în cursul evului mediu în legislația din Țara Românească sau Transilvania³. Cu excepția lui P.P. Panaitescu, istoricii citați s-au mărginit doar să semnaleze această singulară particularitate legislativă, fără a-I găsi originea. P.P. Panaitescu credea că dreptul la egalitate a sexelor la moștenire ar fi fost determinat de importanța mai mare pe care o avea averea mobilă alcătuită din vitele mari, în raport cu agricultura, ceea ce nu mai impunea necesitatea stăvilirii înstrăinării solului⁴. Explicația aceasta nu poate fi valabilă, susținea pe bună dreptate Alexandru Gonța, de vreme ce "ea nu poate justifica de ce femeia în Moldova putea veni la concurență cu bărbatul, când ocolul era plin de vite mari și aceea din Țara Românească, nu"⁵.

Căutând să găsească totuși o explicație logică Alexandru Gonța a încercat să vadă în ce măsură dreptul femeii din Moldova la moștenire se deosebește de cel al populațiilor din regiunile învecinate. El analizează vechiul drept slav, **Ruskaia Pravda** și **Statutul de la Vislița**, introdus pe la mijlocul secolului al XIV-lea în Polonia și Halici, precum și legislațiile medievale din Transilvania și Țara Românească. În toate cazurile el constată că acest drept nu este nicăieri consacrat, el

¹ Alexandru I. Gonța, **Studii de istorie medievală**, Iași, 1998, p. 269, 274.

² **Codul Calimach**, București, 1958, apud Alex. Gonța, **op.cit.**, p. 269.

³ Al. Gonța, **op.cit.**, p. 270.

⁴ P.P. Panaitescu, **Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova**, București, 1964, p. 177-178.

⁵ Al. Gonța, **op.cit.**, p. 270.

lipsind și în obiceiul pământului din aceste țări și nu se regăsește nici în dreptul roman și nici în cel bizantin⁶. Acest drept la moștenire a femeii din Moldova nu poate fi pus în legătură cu existența proprietății colective, ci doar cu apariția și consolidarea proprietății private familiale.

Dimitrie Cantemir în cunoscuta sa operă **Descrierea Moldovei** semnală și el existența acestui drept al femeii moldovene la moștenirea pământului deosebindu-l astfel de cele întâlnite la popoarele învecinate. El menționa folosirea în Moldova, nu numai a unui drept scris de sorginte romano-bizantină, ci și a unui străvechi, nescris, care reglementa dreptul civil⁷. Acest drept al femeii la moștenire se regăsește și în obiceiurile răzășești din regiunile est-carpătice și este ilustrat chiar de conținutul unor documente medievale, încă din vremea lui Alexandru cel Bun⁸.

Pornind de la o serie numeroasă de informații, Alexandru Gonța a emis părerea că obiceiul acesta s-a putut forma și ca urmare a prestării de către femei a unor servicii militare pentru apărarea bunurilor aparținând comunităților sătești, situație pe care el o întâlnește ca existând încă din vechime și la sarmați și mai ales la vizigoți⁹. În acest caz, s-ar putea trage concluzia că obiceiul participării femeilor la luptă a putut apare în condițiile conviețuirii mai strânse dintre carpi și goți în cursul secolelor III-IV d.Hr., fiind impus de nevoia imperioasă de apărare a obștilor băștinașe, perpetuându-se apoi până în evul mediu¹⁰. Aceasta însă nu explică de ce obiceiul acestui drept nescris nu s-a încetățenit și în Țara Românească sau în Transilvania unde necesitățile de apărare ale obștilor sătești autohtone implicau, la fel ca în Moldova și în aceleași condiții politice și militare, aceeași participare a femeilor la apărare.

Fără a exclude în principiu, măcar parțial, această posibilitate, cu consecințe eventual la început asemănătoare pe întreg spațiul locuit de romanici sau vechii români, credem totuși că acest drept trebuie mai curând căutat în nevoia de apărare a proprietății private din cadrul fiecărui sat.

Este cunoscut că obștea sătească autohtonă din mileniul marilor migrații, pentru a se putea apăra și a supraviețui în condițiile politice vitrege, determinate de prezența temporară aici a diferitelor grupuri de alogeni și a stăpânirii acestora, mai mult sau mai puțin dură, a căutat continuu să-și adapteze structurile organizatorice, economice și juridice, pentru a-i putea permite să reziste.

În legătură cu structura acestei comunități rurale autohtone, din cercetările arheologice ample întreprinse în ultima jumătate de secol în obiective arheologice diverse ca datare cronologică și situate în diferite forme de relief s-a putut deduce că

⁶ Ibidem, p. 271, nota 23.

⁷ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1972, p. 107.

⁸ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 84-86.

⁹ Al. Gonța, *op.cit.*, p. 273-274.

¹⁰ Ibidem, p. 274.

un asemenea sat era alcătuit, în principal, din 30-60 de familii, situate după criterii bine stabilite într-un perimetru determinat, care constituia **vatra satului**. Locuințele erau aliniate aproximativ în trei-patru șiruri, de-a lungul acestora fiind grupate câte cinci-șase, uneori chiar mai multe formând **cete de neam**¹¹. Obștea avea loturi agricole comune, lucrate și folosite în devălmășie, precum și iazuri, islazuri și păduri, unelte și vite. O parte din loturile arabile erau împărțite periodic unor familii, după criterii bine stabilite. Din lucrarea suprafețelor agricole ale obștii rezultau o serie de produse folosite ca rezervă în anii cu recolta compromisă, în caz de calamități naturale, pentru schimburi comerciale sau pentru plata tributului perceput de stăpânitorii alogeni.

Alături de proprietatea comună întregii obști, fiecare familie avea în proprietate privată loturi arabile, unelte și vite. S-a constatat că, aproape în toate cazurile, loturile arabile familiale, ca să nu mai vorbim de cele colective și mai mari ca suprafață, nu se aflau în **vatra** de locuire propriu zisă a satului, spațiul relativ mic dintre case nefăcând posibilă folosirea lui pentru agricultură.

Datorită existenței unor întinse suprafețe acoperite masiv de păduri în toate formele de relief, ca și tehnicii relativ rudimentare cu ajutorul căreia se defrișau unele loturi, obținerea unor noi suprafețe arabile era o întreprindere extrem de dificilă și dura destul de mult timp. De aceea, valoarea loturilor arabile a fost mereu deosebit de mare. Pentru a descoperi în microzona în care obștea își ducea existența, poieni sau locuri mai puțin împădurite, care puteau fi mai ușor transformate prin defrișare (tăieri sau ardere) în loturi destinate agriculturii, comunitatea satească era nevoită să-și strămute temporar vatra, deplasându-se mai aproape de noile suprafețe agricole obținute, eveniment ce putea să se producă chiar de mai multe ori în timpul unei generații. Această pendulare era determinată de faptul că loturile agricole, lipsite de asolamente, secătuiau după un anumit număr de ani de folosință și trebuiau schimbate pentru a da măcar randamentul minim scontat. În foarte multe cazuri, după o anumită perioadă de timp, obștea revenea pe vechi ei vatră de sat, între timp ogorurile părăsite altă dată refăcându-și potențialul productiv¹².

Prin multe din trăsăturile sale, obștea satească romanică și veche românească se deosebea net de acelea ale populațiilor migratoare care, fără excepție, prezentau numeroase caracteristici gentilece.

Așa cum s-a mai arătat¹³, obștea locală din spațiul carpato-dunărean în mileniul marilor migrații, a fost mereu o comunitate umană deschisă, de aceea una din importanțele sale trăsături, prin care se putea apăra de dezintegrare, a fost, fără îndoială, **autohtonismul** ei. Aceasta însemna că elementele alogene care intrau în

¹¹ D. Gh. Teodor, *Aspecte etno-demografice ale continuității la est de Carpați în secolele V-XI e.n.*, în *ARMSI*, s. IV, tom XII (1987), București, 1990, p. 176.

¹² *Ibidem*.

¹³ Eugenia Zaharia, *Rolul istoric al obștilor satești. Contribuție la cunoașterea românilor în mileniul I. Închinare țărâniei române*, în *ActaMM*, II, 1980, p. 133-154.

sânul obștii (de obicei prin căsătorii), indiferent dacă era bărbat sau femeie, era obligat să devină autohton, însușindu-și limba, acceptând credința, obiceiurile și organizarea social-economică a comunității în rândul căreia era primit. Această trăsătură a obștii sătești locale a contribuit într-o foarte mare măsură la continuarea, lărgirea și definitivarea procesului de asimilare a alogenilor de către băștinași, fiind astfel unul dintre mijloacele cele mai eficiente de supraviețuire a comunităților sătești romanice și vechi românești și, uneori, chiar a creșterii lor numerice. În cadrul acestui proces un rol esențial l-au avut în primul rând femeile, cu deosebire în ținuturile nord-dunărene, rol pe care de altfel îl recunoștea în cunoscuta sa operă și R. Roesler¹⁴.

În condițiile deosebit de tulburi determinate de prezența aproape permanentă a unor numeroase grupuri de migratori pe tot parcursul primului mileniu d.Hr. și dincolo de el, pe întreg spațiul carpato-dunărean, una din preocupările prioritare ale obștilor sătești autohtone a fost continuu apărarea proprietății ei, colectivă sau privat familială.

În cazul proprietății private, necesitatea de a stăvili înstrăinarea loturilor agricole sau pierderea uneltelor și a vitelor atunci când posesorul averii nu avea urmași pe linie bărbătească, a avut drept urmare impunerea descendenților de sex feminin la moștenirea bunurilor și în primul rând al pământului. În asemenea situație, de obicei prima fată născută primea **de iure** atributul de băiat, devenind astfel în mod legal moștenitorul averii. În felul acesta, putea fi împiedicată înstrăinarea proprietăților familiale și însușirea lor de către întreaga obște.

Asemenea cazuri erau, fără îndoială, numeroase și folosirea acestei practici s-a perpetuat din generație în generație, devenind cu vremea un **obicei al pământului**. Alături de cauzele menționate anterior, necesitatea salvării proprietății private familiale de la raptul întregii obști, ar putea explica astfel mai limpede dreptul egal la moștenire și al femeii consemnat până târziu în **obiceiul pământului** din regiunile Moldovei.

Firește se pune pe drept cuvânt întrebarea, de ce un astfel de **obicei al pământului** nu a dăinuit până mai târziu și în Transilvania sau Țara Românească. Răspunsul este încă dificil de dat, dar duritatea legislației maghiare, impusă în contextul unor raporturi deosebite existente între nobilime și țărănimea liberă în cazul Transilvaniei sau aplicarea pe scară tot mai largă a dreptului bizantin în Țara Românească, ar putea sugera unele posibile cauze ale neparticipării femeii la moștenirea pământului în regiunile menționate.

O reminiscență în plan lingvistic, posibil de pus în legătură cu un asemenea drept la moștenire de către femeie, ar putea fi existența în limba română a cuvântului **băiată**, întâlnit mai ales în Moldova, dar nelipsind, deși mai rar, nici în Transilvania sau Țara Românească. Dicționarul limbii române reține pentru cuvântul **băiată** doar sensul de astăzi, de copil sau eventual fetiță cu atitudini băiețești, ne mai consemnând

¹⁴ R. Roesler, *Römanische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig, 1871. p. 141.

sensul lui inițial¹⁵. Cu toate acestea, în anumite sate din bazinele montane ale râurilor Milcov și Putna din ținuturile Vrancei, Trotuș și Bistrița din cele ale Bacăului și Neamțului s-a păstrat până astăzi și sensul real al termenului, el desemnând fata care s-a născut prima, copilul mai mare dintre descendenți, chiar dacă în unele cazuri familia numără printre ei și băieți¹⁶.

Prin urmare, ne aflăm în fața unor noi dovezi interesante și importante privitoare la folosirea unor vechi practici în dreptul de moștenire al proprietății, consemnate până târziu în **obiceiul pământului**, drept impus de nevoia de a stăvilă înstrăinarea proprietății familiale. Aceste dovezi ne dezvăluie un aspect puțin sau deloc cunoscut până acum al structurii sătești autohtone din mileniul marilor migrații, deschizând calea unor noi investigații într-un domeniu în care cercetările au fost lente și nu au înregistrat progrese sensibile. Cercetarea unor aspecte de ordin social-economic, juridic sau etno-demografic, deși dificilă pentru perioada istorică menționată confruntată cu lipsa frapantă a informațiilor documentare, ar putea obține totuși noi rezultate numai prin intermediul investigațiilor arheologice, întreprinse în cât mai multe așezări și necropole, datând din diferite epoci și situate în varii forme de relief. Aceste noi rezultate, coroborate constant cu cele puse la dispoziție de lingvistică, etno-demografie, drept și sociologie, vor putea oferi astfel posibilități sporite de a obține informații de reală valoare, care să permită reconstituirea unora din realitățile vremurilor trecute, cât mai aproape de adevăr.

¹⁵ **Dicționarul explicativ al limbii române**, București, 1966, p. 89.

¹⁶ Este vorba de satele Mera pe Milcov, Prisaca pe Putna, Brusturoasa și Palanca pe Trotuș, Hangu și Buhalnița pe Bistrița; anchete personale efectuate între anii 1955-1964.

Contributions a la connaissance des communautés villageoises autochtones du millenaire des grandes migrations

Tout en partant d'un article publié par Alexandru Gonța le droit de la femme de Moldavie d'hériter la terre, droit consacré dans **"la coutume du pays"**, de ces régions, l'auteur considère qu'il pourrait être déterminé par la nécessité de défendre la propriété privée.

Dans les législations médiévales des régions voisines de la Moldavie, la Valachie, la Transylvanie, la Pologne, l'Ukraine ou la Russie ce droit d'hériter de la femme n'est pas connu. Il n'est pas garanti ni par le droit de roman ni par le droit byzantin.

Il bien connu le fait que dans les communautés villageoises de Nord du Bas Danube, à l'époque des grandes migrations, dans les communautés villageoises autochtones il existait autant la propriété collective que la propriété privée, familiale. Afin d'empêcher que la fortune familiale (composée de lots arables, animaux et d'outils) soit aliénée par son accaparement par la communauté entière, dans la Moldavie, dès les IIIe-IVe siècles après J.-C. on a accepté aussi la participation des enfants de sexe féminin à l'héritage. Une réminiscence en plan linguistique de cette expression **"la coutume du pays"** conservée dans la Moldavie médiévale est le mot **"baiata"** (garçonne), conservé jusqu'à présent dans la langue roumaine et qui, au début, a désigné une descendant de sexe féminin aux droits égaux à l'héritage.

Il est encore bien difficile de préciser pourquoi ce droit n'a pas été conservé dans la Valachie et dans la Transylvanie, mais la rigueur de la législation médiévale hongroise ou l'influence du droit byzantin dans les zones mentionnées ci-dessus pourrait éventuellement expliquer cette absence.

Biserica și necropola medievală de la Tg. Troțuș (jud. Bacău) Considerații finale

Alexandru Artimon

Cercetările arheologice întreprinse la Tg. Troțuș, în vatra veche a orașului, la locul "Țarna Nouă", în perioada anilor 1976-1997, în cadrul celor treizeci și nouă de secțiuni, au avut ca rezultat descoperirea a 42 de locuințe, a 10 cuptoare de uz casnic și ars oale, a 23 gropi menajere, cât și a fundațiilor unei biserici și a unui cimitir medieval din secolele XIV-XVII (fig. 1; fig. 2)¹.

Între descoperirile arheologice de mare valoare pentru viața spirituală a orașenilor troțușeni o considerăm dezvelirea fundațiilor bisericii românești din secolul al XIV-lea, cât și cercetarea unui întins cimitir din veacurile XV-XVII².

Investigațiile întreprinse pentru cercetarea acestor obiective istorice au fost determinate de relatările unor locuitori din Tg. Troțuș privind existența la circa 100 m spre sud de locuințele, cuptoarele și atelierele meșteșugărești descoperite în anii 1976-1980, a unui vechi beci. Cercetările de suprafață întreprinse în acest perimetru, în primăvara anului 1981, au relevat prezența unor numeroase pietre și bucăți de mortar.

Pentru verificarea acestei zone, în toamna anului 1981 s-a trasat secțiunea X în lungime de 18,50 m și lățime de 2,00 m. Rezultatele arheologice s-au soldat cu descoperirea fundațiilor unei biserici și dezvelirea a 15 morminte din secolele XIV-XVII (fig. 4; fig. 8/2).

În vederea dezvelirii bisericii, cât și a mormintelor din jurul ei au fost întreprinse între anii 1982-1983; 1990-1994 și 1997 ample cercetări, constând din trasarea unor secțiuni și casete, dispuse astfel încât, în funcție de formele de teren, dar și de posibilitățile reale de lucru, să obțină cât mai multe date și observații privind aceste obiective istorice.

Cu acest prilej s-a dezvelit întreaga construcție, au fost cercetate 214 morminte și s-au obținut date importante privind situația stratigrafică din interiorul și exteriorul bisericii, cât și perioada de ridicare a monumentului și

¹ Rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse la Tg. Troțuș au format obiectul unor studii și articole apărute în reviste și publicații. Vezi lucrarea: Alexandru Artimon, **Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Troțuș, Adjud)**, Iași, Editura Documentis, 1998, p. 93-155. De asemenea nota 120 de la această lucrare, p. 107.

² Vezi nota 1 și teza de doctorat: Alexandru Artimon, **Civilizația medievală urbană din sud-vestul Moldovei în secolele XIV-XVI (Centrele urbane Bacău - Tg. Troțuș - Adjud)**, Iași, 1998, capitolul VII, **Viața spirituală**, p. 387-402.

vremea când a fost distrusă. De asemenea, s-au adus precizări importante privind evoluția cimitirului medieval, a perimetrului lui și timpul când a fost abandonat (fig. 4; fig. 5).

În cadrul secțiunilor trasate perpendicular pe monument, solul viu, de culoare galben murdar este suprapus de un strat de pământ de culoare cenușiu închis în umplutura căruia s-au găsit rare fragmente ceramice din epoca bronzului, cultura Monteoru I C₂. La partea lui superioară s-au găsit fragmente ceramice de la sfârșitul secolului al XIV-lea și el reprezintă nivelul primilor constructori (fig. 7). Urmează un alt strat de pământ de culoare cenușiu deschis în care s-au găsit materiale din secolul XV. La partea lui superioară s-au descoperit fragmente ceramice din secolul al XVI-lea. În sfârșit, deasupra acestui strat se găsește stratul arabil actual, în care s-au descoperit la baza lui, fragmente ceramice, bucăți de mortar, pietre numeroase, cărbuni și monede din a doua jumătate al veacului al XVII-lea și care fixează un termen **postquem** pentru epoca în care s-a produs demolarea bisericii (fig. 6/1-3).

Cercetările întreprinse în secțiunile XI-XVII au dovedit că fundațiile acestei construcții au fost ridicate la sfârșitul secolului al XVI-lea. În acest sens menționăm găsirea unor fragmente ceramice caracteristice acestei perioade istorice și care corespund cu materialele arheologice descoperite în așezarea medievală din apropiere³.

În cadrul secțiunilor și casetelor trasate pentru dezvelirea bisericii s-a observat existența a două nivele de arsură. În special în secțiunea XIV, această observație ne-a prilejuit emiterea unor interesante ipoteze privind construirea și refacerea monumentului în diferite perioade istorice (fig. 6/1).

Cu acest prilej s-a constatat că șanțurile de fundație ale bisericii erau, la început, umplute cu bolovani de râu și care la suprafață susțineau o construcție de lemn. Imediat după construirea bisericii, în interior, s-a procedat la o nivelare cu pământ galben peste care s-a amenajat pardoseala de lemn. Pe acest nivel s-au găsit fragmente ceramice datate la sfârșitul secolului al XIV-lea. După o anumită perioadă de funcționare s-a produs un incendiu, probabil la mijlocul secolului al XV-lea, așa cum rezultă din descoperirea în acest strat de arsură a unor fragmente ceramice, cât și a unei monede anepigrafice (jumătate gros) destul de corodată și emisă în timpul domnitorului Alexandru cel Bun (1400-1432).

În sprijinul opiniei enunțate mai sus există și alte date ce probează incendierea bisericii în această vreme. Astfel, în interiorul bisericii, după construirea ei, au fost efectuate unele înmormântări. Acest lucru a fost surprins în cadrul secțiunii XIV, unde cele mai vechi morminte secționează această dungă de arsură. În această direcție deosebit de clare sunt mormintele M₄₈, M₅₈ și M₆₀ (fig. 6/1). Din analiza întreprinsă a reieșit, că din prima jumătate a

³ Al. Artimon, în *Carpica*, XIV, 1982, p. 101-103.

secolului al XV-lea, la un mormânt din această vreme s-a găsit o monedă emisă între anii 1432-1433 de domnitorul Moldovei, Iliaș Voievod.

După refacerea bisericii și funcționarea ei într-o anumită perioadă de timp, se produce un incendiu mult mai puternic și care distruge complet construcția. Acest incendiu a fost observat în toate secțiunile trasate în interiorul și exteriorul bisericii (fig. 6).

Din analiza materialelor arheologice, cât și din situația stratigrafică, reiese că acest incendiu a avut loc la sfârșitul secolului al XV-lea.

Într-adevăr, sub această puternică arsură s-au găsit mormintele cele mai vechi din interiorul bisericii și care cuprind perioada dintre prima jumătate a secolului al XV-lea și până în a doua jumătate a aceluiași veac. Sub această arsură s-a găsit și unul din mormintele cel mai interesante (M_{46}), cu o piatră cu inscripție în limba slavonă, în mare parte distrusă de incendiu și care aparține, probabil, unuia din ctitorii acestui monument.

Această puternică arsură a fost secționată de unele morminte de la începutul secolului al XVI-lea (cele mai vechi) și de alte morminte din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea.

La sfârșitul secolului al XV-lea se întreprind refaceri ample la acest monument, constatate peste tot în cadrul cercetărilor arheologice. Se consolidează fundația bisericii, prin amenajarea ei cu pietre de râu și foarte puține pietre de carieră, legate cu mortar alcătuit din var, nisip și cărbune.

De asemenea, se amenajează în interior pardoseala alcătuită din pietre de râu și umplutură cu pământ galben. Sub această pardoseală au fost găsite cele mai vechi morminte din secolul al XV-lea. În nivelul acesta de refacere au fost descoperite monede emise între anii 1482-1494 de Matei Corvin și Wladislav al II-lea.

În această vreme, se pare că se ridică biserica din zid (pietre de râu și mai puțin pietre de carieră) așa cum sugerează existența fundației din pietre legate cu mortar, iar acoperișul a fost construit din șindrilă. Numai așa prezența unor numeroase materiale și cuie de șindrilă găsite în acest context arheologic.

Intervențiile constructorilor din această vreme au fost observate în toată suprafața cercetată și în special la absida altarului, la absidele de nord și sud ale monumentului, cât și la intrarea în biserică (fig. 8).

Din cele constatate a reieșit că după această refacere biserica a durat până în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, când va fi abandonată și dezafectată. În sprijinul opiniei noastre menționăm descoperirea în stratul de demolare format din pietre numeroase, bucăți de mortar, cărbuni, fragmente ceramice, a unor monede, imitații de șilingi cu stema orașelor Riga și Elbing și a Livoniei bătute în monetăria Sucevei în vremea unor voievozi din Moldova, printre care și a lui Dabija Vodă (1661-1665).

Astfel, în secțiunea XV s-au găsit monede imitații de șilingi suedezi Christina pentru Riga și Livonia și imitații de șilingi de la Gustav II Adolf pentru orașul Elbing⁴.

În sprijinul ipotezei noastre privind abandonarea și dezafectarea bisericii în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, menționăm, și faptul că cele mai noi morminte (M₃₉, M₄₂) au ca inventar monede emise în anii 1649. După această perioadă nu se mai fac înmormântări în perimetrul cercetat de noi⁵.

Biserica decoperită la Tg. Trotuș face parte din tipul de construcții dreptunghiulare, cu absida altarului aproape semicirculară (fig. 4). În exterior, biserica are o lungime de 17,80 m și o lățime de 6,80 m. În interior, construcția are o lungime de 15,70 m și o lățime de 6,20 m. Fundația bisericii este alcătuită din bolovani de râu și foarte puține pietre de carieră, având adâncimea cuprinsă între 0,40-0,60 m. Din cercetările efectuate a reieșit că șanțurile de fundație nu secționează nici un mormânt. De asemenea, nu a fost surprins nici un element care să ateste existența, pe același loc, a unui monument mai vechi decât momentul săpării șanțurilor de fundație ale bisericii. Acest lucru dovedește că biserica descoperită la Tg. Trotuș, indiferent de refacerile ce s-au efectuat la ea, a reprezentat prima construcție ridicată pe locul respectiv. Grosimea zidurilor fundației bisericii oscilează între 0,90-1,10 m, iar adâncimea lor variază între 0,40-0,60 m.

Un alt aspect reliefat de cercetările noastre e acela al descoperirii în fundația construcției a unei pietre incizate și care provenea, probabil, de la o altă construcție mai veche din zona pe care o cercetăm (fig. 10/a).

De asemenea, în interiorul bisericii s-a descoperit, deasupra unui mormânt, o lespede în lungime de 1,50 m și lățime de 0,35 m, ruptă din vechime și care avea la partea superioară două litere chirilice cu dimensiunile de 7 cm. Această lespede provine de la un portal de ușă (forma pietrei ne sugerează acest lucru) și care aparținea, probabil, perioadei de început a monumentului (fig. 10/a; fig. 10/b). Această piatră a fost pusă deasupra mormântului în secolul al XVI-lea.

Din constatările întreprinse a reieșit că intrarea în biserică se făcea pe partea de vest, unde a fost surprins și pavajul aflat la 0,50 m față de nivelul actual de călcare (fig. 4).

În această zonă s-a descoperit și un interesant lacăt, ce provenea de la acest monument și care este de tipul celor de formă paralelipipedică și care are

⁴ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Opreșcu, **Monede și bancnote românești**, București, 1977, p. 95-97.

⁵ Vezi și opinia noastră în lucrarea, **Noi contribuții arheologice privind istoria așezării urbane de la Tg. Trotuș**, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 101-126.

analogii cu descoperiri similare de lacăte întreprinse la Baia⁶ și datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea (fig. 7/6).

Imediat după distrugerea bisericii a început să se scoată piatră din temeliiile ei, în vederea reutilizării la un monument, așa cum s-a constatat la zidul de sud al construcției (fig. 4). Această operațiune a fost abandonată din motive necunoscute nouă.

Cu prilejul cercetărilor arheologice s-a observat că după construirea bisericii, în jurul ei a început să se formeze un cimitir. Cu această ocazie au fost dezvelite un număr de 214 morminte de adulți și copii, constituind dovada că este vorba de un cimitir obișnuit. Precizăm că necropola n-a fost cercetată în întregime, dar limitele cimitirului au fost surprinse în toate părțile: de nord, sud, est și vest (fig. 5).

La morminte s-au făcut observații asupra felului de înmormântare, a ritului și obiectelor de inventar găsite în aceste morminte. Gropile mormintelor, de formă dreptunghiulară, erau săpate la adâncimea maximă de 1,25 m și minimă de 0,60 m față de nivelul actual de călcare. Numai la mormintele din interiorul bisericii adâncimea variază între 1,20-1,75 m, determinată și de aglomerarea pământului în această zonă după defazectarea construcțiilor medievale. În mormântările prezintă un caracter de uniformitate datorită ritului creștin, scheletele fiind descoperite culcate pe spate în poziție întinsă, cu brațele paralele cu corpul și îndoite din cot formând un unghi aproape drept. În majoritatea cazurilor, mâinile sunt îndoite în zona superioară a abdomenului, așezate una peste alta, în mod obișnuit mână stângă peste cea dreaptă, iar în rest stau așternute peste stern (brațul cu antebrațul formează un unghi drept).

În unele cazuri s-a observat că mâna stângă era așezată pe piept formând un unghi ascuțit, în timp ce dreapta se afla pe abdomen formând un unghi drept. Mormintele aveau orientarea ritului creștin de înhumare, cu capul spre vest și picioarele spre est, adică având privirea spre răsărit. Unele mici deviații de orientare spre sud-est sau spre nord-est se datoresc, probabil, anotimpului în care s-a făcut înhumarea.

Există însă și o situație specială în orientarea unor morminte, neexplicabilă nouă.

Astfel, în cadrul cercetărilor întreprinse în 1992, în secțiunea XXXI s-a constatat o abatere de la acest rit, în sensul că mormântul 126 avea poziția inversă, capul la est și picioarele la vest (fig. 11).

La fel, o poziție curioasă, care nu respectă ritul de înmormântare o au și mormintele 129, 130 (fig. 11). Mormintele 125, 131, 138, 151, 152 au și ele deviații de la acest rit de înmormântare (fig. 11).

⁶ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chepte, Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII, Iași, 1980, p. 59-60, fig. 29.

Perioada de funcționare a cimitirului este cuprinsă între secolele XV-XVII și nu există decât câteva suprapuneri de morminte. În secțiunea XIII, mormântul 29 este suprapus de mormântul 30. La fel mormântul 126 este suprapus de M_{127} .

În interiorul bisericii au fost dezvelite un număr de 20 morminte, din care 10 sunt din secolul XV (M_{18} , M_{38} , M_{46} , M_{48} , M_{31} , M_{55} , M_{58} , M_{59} , M_{60} și M_{61}), 9 din secolul XVI (M_{16} , M_{17} , M_{19} , M_{34} , M_{51} , M_{52} , M_{54} , M_{56} și M_{57}) și unul din secolul al XVII-lea (M_{28}) (fig. 4).

Referitor la mormintele găsite la Tg. Troțuș se observă faptul că au analogii cu cele descoperite la Bacău⁷, Adjudul Vechi⁸, Ștefan cel Mare⁹, Suceava¹⁰, Retevoiești¹¹, Tîrgșor¹², Tînganu¹³, Traian¹⁴ etc.

Din cele 214 morminte cercetate, numai la 63 s-au descoperit piese de inventar constând din monede, cercei, inele, mărgelile, nasturi, copci, aplice și fragmente din materialul hainelor.

Inventarul mormintelor este mai sărac în exteriorul bisericii și deosebit de bogat în interiorul ei. Este firesc să fie așa, întrucât în interiorul bisericii erau înmormântate persoane de vază, diferiți ctitori ai monumentului, care aveau o poziție socială mai bună în societatea din acea vreme.

Analiza întreprinsă asupra mormintelor pe baza obiectelor de inventar și a situației stratigrafice ne-a oferit posibilitatea să constatăm că din secolul al XV-lea datează 67 de morminte, din care la numai 17 s-au găsit obiecte de inventar.

La unul din cele mai vechi morminte (M_{83}) s-a descoperit o foarte interesantă monedă de argint emisă de domnitorul Moldovei Alexandru cel Bun între anii 1409-1415 și care face parte din tipul jumătăților de gros, timbrat de o rozetă (fig. 14/6)¹⁵.

Un alt mormânt vechi (M_{70}) avea ca inventar un gros de argint emisiune de la domnitorul Moldovei Alexandru cel Bun (1400-1432), doi nasturi globulari și cinci copci de aramă.

Între cele mai vechi morminte descoperite în interiorul bisericii este cel cu numărul 61, aflat sub dunga de arsură și la care s-a găsit o monedă de tipul gros, de argint, emisă între anii 1432-1433 de domnitorul Moldovei, Iliăș.

⁷ Al. Artimon, în *Carpica*, XIII, 1981, p. 20.

⁸ Idem, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 240-241.

⁹ Al. Artimon, C. Eminovici, în *Carpica*, X, 1978, p. 279-282.

¹⁰ *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 357; *Materiale*, V, 1966, p. 610; Al. Artimon, Al. Rădulescu, în *Suceava*, VIII, 1981, p. 85-99.

¹¹ *Materiale*, VI, p. 711-712.

¹² *Materiale*, VI, p. 736-737.

¹³ Mioara Turcu, în *CAB*, 1965, p. 264-270.

¹⁴ *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 471-472.

¹⁵ Octavian Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 27.

Voievod¹⁶. Moneda are pe avers un cap de bour cu o stea între coarne, la dreapta rozeta și la stânga semiluna. Legenda între două cercuri: ELIAS WOIWODA. Pe revers legenda ELIAS WOIWODA. În mijloc un scut despicat având în stânga trei bare orizontale inegale, iar în dreapta cinci flori de crin. Scutul este timbrat cu un cap de bour. La dreapta scutului o siglă (fig. 13/1).

La mormântul 48, aflat tot în interiorul bisericii, sub dunga de arsură, s-au găsit doi cercei și câteva fire de țesătură aurite. Cerceii sunt lucrați din argint, în tehnica filigranului, fiind ornamentați cu roțițe perlate, dobândind aspect poligonal prin perlele proeminente. Veriga este întărită cu sârmuliță împletită. Cerceii sunt similari și de aceeași tehnică cu alții descoperiți la Drobeta-Turnu-Severin¹⁷ (fig. 13/2). Asemenea cercei își găsesc analogii și în descoperirile de la Suceava¹⁸ și Tifești-Putna¹⁹, datați în secolul al XV-lea.

Fragmente de cercei de acest tip au mai fost descoperite la mormântul 58. De asemenea, la acest mormânt s-a găsit un inel de argint în greutate de 1,12 grame și cu un diametru de 15,5 mm. Veriga este bătută odată cu montura. Pe montură este incizat soarele și semiluna, iar în apropierea lor, două incizii orizontale și două verticale, de o parte și de alta a inelului (fig. 13/5). Tot la acest mormânt s-a găsit un fragment de la o monedă anepigrafă, emisă pentru Moldova în prima jumătate a secolului al XV-lea.

Mult mai bogat în obiecte de inventar este mormântul 37, dezvelit în apropierea absidei exterioare de nord a bisericii și la care s-au găsit doi cercei, șapte nasturi și un șirag de mărgele.

Cerceii sunt lucrați din argint, în tehnica filigranului. Ei sunt ornamentați cu roțițe perlate, dobândind aspect poligonal prin perlele proeminente. Perlele dau acestui corp central cu interiorul ajurat un aspect hexagonal; fețele lui laterale sunt împodobite cu câte un cerc de perle și altul mai mic concentric cu primul din sârmuliță răsucită. Între acest corp central și cele două roțițe laterale, sârma pe care sunt fixate este întărită cu sârmuliță împletită. Cerceii sunt similari și de aceeași tehnică cu cei descoperiți la Drobeta-Turnu-Severin²⁰ și datați în secolul al XV-lea (fig. 13/4).

În mormântul nr. 18, aflat în interiorul bisericii, sub dunga de arsură, s-au găsit cinci nasturi din os și care au analogii cu obiecte similare descoperite la Suceava²¹ și datați în secolul al XV-lea (fig. 13/8).

Tot din secolul al XV-lea este și mormântul 63 descoperit în secțiunea XXVII și la care s-a găsit o monedă de argint de tipul dinar, emisă între anii 1468-1471 de Matei Corvin pentru Ungaria. La fel și mormântul 50 descoperit

¹⁶ Ibidem, p. 29

¹⁷ *Materiale*, V, p. 870, fig. 3/1-2.

¹⁸ *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 360.

¹⁹ C. Moisil, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, 27, 1916, p. 13.

²⁰ *Materiale*, V, p. 780, fig. 3/1-2.

²¹ *Suceava*, VIII, p. 96.

în secțiunea XVI avea un dinar de argint emis de Matei Corvin pentru Ungaria în perioada anilor 1471-1478.

Mai menționăm descoperirea în mormântul 31 din interiorul bisericii a unor numeroși nasturi auriti și fire aurite de la îmbrăcăminte. De la acest mormânt, aflat sub dunga de arsură, s-au recuperat 55 de nasturi, de dimensiuni mai mari sau mai mici, de tipul celor de formă globulară cu fundul ușor turtit și cu o mică ureche de prins în partea superioară, asemănători cu cei descoperiți la Suceava²², în sectorul cimitir de la Cetatea de Scaun și datați în secolul al XV-lea (fig. 13/7).

Un mormânt interesant s-a descoperit în secțiunea XIV, din interiorul bisericii, sub dunga de arsură, și la care s-a aflat deasupra o frumoasă piatră cu inscripție în limba slavonă. Acest mormânt (M₄₆) a fost cercetat cu multă atenție, dar din nefericire piatra de inscripție, fiind dintr-o gresie slabă, s-a distrus, la care a contribuit și incendiul ce s-a abătut asupra bisericii și nu s-a mai putut descifra conținutul ei. De altfel, o bună parte din piatră a fost ruptă din vechime, iar bucăți din ea au fost găsite în umplutura gropii mormântului. Din cercetările întreprinse a reieșit că piatra de mormânt avea o lungime de 1,60 m și o lățime de 0,70 m. Se mai distingeau câteva litere slave situate pe marginea pietrei, în două rânduri, iar în mijloc se observă o cruce dublă cu brațele uniforme (fig. 12). Cercetările întreprinse la mormânt nu s-au soldat cu nici un fel de inventar și considerăm pe marginea observațiilor făcute, că s-a umblat la el încă din vechime. Din analiza datelor stratigrafice, a elementelor păstrate de la piatra de inscripție, reiese că acest mormânt datează din secolul al XV-lea și aparținea unuia din ctitorii acestui monument.

În interiorul bisericii s-a observat faptul că sub morminte mai noi, au existat altele mai vechi. Astfel, în apropierea mormântului 46, au fost descoperite câteva oase răzlețe ce proveneau de la un mormânt mai vechi și care a fost distrus. De la acest vechi mormânt provenea un frumos inel de argint, în greutate de 7,28 g și cu diametru de 18 mm. Veriga, semicirculară în secțiune, se lățește spre chaton, cele două părți componente fiind turnate împreună. În chaton era prinsă o piatră de culoare roșu-închis (rubin). Inelul este datat în secolul al XV-lea (fig. 13/6).

La mormântul 93 din secțiunea XXIX, caroul 8, s-a descoperit un interesant inel de argint datat în secolul al XV-lea (fig. 14/8). De asemenea, menționăm găsirea la mormântul 147 a unei monede de argint de tipul dinar, emisiune pentru Ungaria, de Matei Corvin, între anii 1471-1478. La fel la mormântul 144 s-a descoperit un interesant cercel de argint cu perle.

Din secolul al XVI-lea au fost dezvelite un număr de 109 morminte din care la 37 din ele s-au găsit obiecte de inventar.

²² SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 360, fig. 24/1-2.

Unul din cele mai importante morminte a fost descoperit în interiorul bisericii și care tăia dunga de arsură. La acest mormânt (M₅₁) s-au găsit următoarele obiecte de podoabă: un cercel, un șirag de mărgelă din sticlă vopsită în verde, verde închis, alb, cafeniu închis, cafeniu deschis și un șirag de mărgelă din bronz (fig. 13/3; 14/13).

Cercelul este format dintr-o verigă simplă lipită pe o plăcuță dreptunghiulară. Pe plăcuță sunt lipite cercuri de perle (fig. 13/3). Cercelul prezintă analogii cu un exemplar, aproape identic găsit la Popricani²³ și datat la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XVI-lea.

Mormântul dezvelit în secțiunea XXVII (M₇₇) avea ca inventar o monedă de argint de tipul dinar emisă de Wladislav al II-lea pentru Ungaria între anii 1498-1503. La fel, mormântul 74 descoperit în secțiunea XXVII avea o monedă, dar deteriorată, emisă de Wladislav al II-lea (1490-1516).

Un mormânt găsit în secțiunea X (M₂) avea ca inventar o monedă emisă la anul 1508 de Sigismund I pentru Polonia.

La un mormânt de copil, dezvelit în secțiunea XXVIII (M₇₁) s-au găsit doi aspri de argint emiși de Selim I (1512-1520) pentru Imperiul Otoman. La fel, la mormântul 21, aflat în secțiunea XII s-a găsit un dinar de argint emis în anul 1526 de Ludovic al II-lea pentru Ungaria.

Deosebit de valoros este mormântul 34 găsit în interiorul bisericii și care tăia dunga de arsură. La fel s-a descoperit o monedă de tip dinar, emisă la anul 1538, de Ferdinand I, pentru Ungaria. De asemenea, s-a găsit aici un interesant inel de argint, având veriga bătută odată cu placa. Marginea plăcii e tăiată în formă de octogon. În centrul plăcii, între două octogoane există incizate câteva litere. La mijloc, în interiorul unui octogon, o floare stilizată. Marginile exterioare ale verigii în apropiere de chaton sunt frumos încrustate (fig. 14/1). Tot la acest mormânt mai menționăm găsirea unei frumoase copci de argint, având partea exterioară sub forma unui cerc ornamentat (fig. 14/2).

Un dinar de argint, emis la 1540, de Ferdinand I pentru Ungaria s-a găsit la mormântul 89 din secțiunea XXIX. O monedă de același tip, dar emisă tot de Ferdinand I, însă în anul 1545, s-a găsit la mormântul 82.

Monede emise de Ferdinand I pentru Ungaria au mai fost găsite la mormintele 75 (1546), 33 (1549), 45 (1553), 174 (1550), 195 (1587), 203 (1550), 187 (1550). De asemenea, s-a găsit la un mormânt distrus, un triplu gros de argint, în perfectă stare și emis pentru orașul Riga la 1589.

Mai menționăm, dezvelirea în interiorul bisericii a mormântului 52, care tăia dunga de arsură și avea ca inventar o monedă emisă la anul 1558 de Ferdinand I și 6 aplici de argint frumos ornamentate (fig. 14/4).

De la același emitent, Ferdinand I, s-au găsit monede mai uzate la mormintele 85, 111, 123. Au mai fost găsite monede la mormintele 5 (dinar de

²³ Eugenia Neamțu, în *ArhMold*, I, p. 286, fig. 1/2.

argint emis de Maximilian I) și 19 (triplu gros de argint emis la anul 1599 de Sigismund III, pentru Polonia). Dinari emiși de Rudolf al II-lea, pentru Ungaria, s-au găsit la mormintele 69, 81, 94 și 187.

La mormântul 81, în afara monedei emise de Rudolf al II-lea, s-a găsit și un cercel. Corpul lui este constituit dintr-o sârmă de bronz, având unul din capete îndoite în forma unui început de spirală. Pe inel este prins la mijloc o sferă din tablă de aramă. Pe inelul cercelului, între această sferă dunt două roțițe zimțate, înfășurate de o parte și de alta de sârma de aramă. Acest inel prezintă analogii cu unul aproape identic descoperit la Bacău²⁴ (fig. 14/9).

Mormântul 93 dezvelit în secțiunea XXIX avea ca inventar un inel de bronz. Chatonul, discoidal, având marginea zimțată, era lipit de veriga simplă și acoperea locul de prindere al celor două capete ale verigii (fig. 14/8). De asemenea, la picioarele acestui mormânt din secolul al XVI-lea s-au găsit două potcoave cu gheare de fixare, de formă semiovoidală, cu capete bine ascuțite, trase spre interior și îndoite, pentru a putea fi înfipite în tocul încălțămintei, fiind prevăzute cu un cui la mijloc.

La mormântul 68 din secțiunea XXVII s-a găsit un nasture globular și o interesantă aplică de argint (fig. 14/12).

Din secolul al XVII-lea s-au dezvelit 38 de morminte, din care numai la 9 morminte s-au găsit piese de inventar. Astfel, la mormântul 73 dezvelit în secțiunea XXVIII s-a găsit o monedă de tipul dinar emisă de Rudolf al II-lea, pentru Ungaria, la anul 1602. La acest mormânt s-au mai găsit un bold și resturi de la îmbrăcăminte. La fel, la mormântul 21 din secțiunea XII s-a găsit o piesă monetară emisă pentru Polonia de Sigismund al III-lea (1587-1632).

Mormântul 28 dezvelit în interiorul bisericii și care tăia dunga de arsură avea ca inventar o monedă de argint, de tipul triplu gros, emisă în anul 1606, de Ștefan Bocskai, pentru Transilvania. Tot de la acest mormânt provine un inel de argint, având veriga turnată odată cu montura. În centrul chatonului și pe marginea lărgită a verigii sunt redată motive geometrice (fig. 14/5).

La un mormânt aflat în secțiunea XXX s-a găsit o monedă cu valoare de un gros și jumătate de argint, emisă la anul 1622, de Sigismund III pentru Polonia. La acest mormânt s-au găsit nasturi de diferite tipuri și fluturași din bronz (fig. 13/14).

Mai menționăm descoperirea unei monede cu valoarea de un gros și jumătate, emisă la anul 1626 de Gustav Adolf, pentru orașul Riga, la mormântul 44 din secțiunea XVI.

Au mai fost găsite monede din secolul al XVII-lea la mormintele 39 (un grosetto emis pentru Republica Ragusa) și 42 (un grosetto emis la anul 1649

²⁴ Cercetările arheologice de la Curtea Domnească din Bacău, inedit, inv. 8.621.

pentru Republica Ragusa)²⁵. La mormântul 172 s-a găsit o monedă emisă de Sigismund III, la anul 1614.

La morminte s-au găsit și numeroși nasturi globulari și copci din secolele XV-XVII. În suprafața cercetată s-au găsit piroane și cuie ce proveneau de la construcția bisericii și de la sicriile din morminte. Unele sunt prismatice cu patru muchii având la capăt o floare pătrată ori discoidală, altele sunt prismatice ori plate, cu floare discoidală în formă de T.

O semnificație deosebită prezintă găsirea în morminte, într-o stare precară de conservare, a unor urme din materialul îmbrăcăminții (M_{19} , M_{31} , M_{34} , M_{48} , M_{52} , M_{73}). De multe ori sunt numai fire metalice, alteori bucăți mai mari, care permit chiar identificarea tehnicii, a materialelor lor. Ele sunt țesături și cusături din lână sau mătase cu fir de argint aurit la foc, înfășurat pe fir de mătase și decorate cu motive geometrice în care predomină romburi singuri sau în combinații, zigzaguri etc.

Analiza întreprinsă asupra acestor morminte a relevat faptul că după obiectele de inventar și conform situației stratigrafice din cele 214 morminte, un număr de 67 aparțin veacului al XV-lea, 109 aparțin secolului al XVI-lea și 38 secolului al XVII-lea.

Cercetările întreprinse aici au surprins perimetrul necropolei în părțile de nord, sud, est și vest. Din constatările întreprinse ar reieși că necropola cuprindea o suprafață de cca. 6.622 m². Din calculele întreprinse ar reieși că necropola cuprindea cca. 1.468 morminte (fig. 5).

Această situație a reieșit din următoarele calcule:

1. Suprafața aproximativă a perimetrului cimitirului este de 6.622 m²;
2. Suprafața secțiunilor săpate este de 966 m²;
3. Numărul de morminte descoperite este de 214;
4. Numărul de m² pe mormânt: 966/214 este de 4,51 m² pe mormânt;
5. Numărul de morminte aproximativ din cimitir este egal cu:

Suprafața cimitirului/Nr. m² pe mormânt = 6.622/4,51 = Total morminte = 1.468

Descoperirile făcute în cadrul bisericii și necropolei de la Tg. Troțuș completează datele oferite de cercetările din cuprinsul așezării și aduc noi precizări privind geneza și evoluția istorică a orașului.

Bogăția și varietatea materialelor scoase cu prilejul investigațiilor arheologice întreprinse aici, în perioada 1976-1997 ne dovedește nivelul înalt de dezvoltare a acestui centru urban, situat în Valea Troțușului, și care avea intense relații cu orașele din Transilvania.

²⁵ Monedele au fost identificate după lucrarea lui Milon Reșetar, *Dubrovacica Numismatica*, p. 147, nr. 1606.

Descoperirea bisericii românești de la Tg. Trotuș contribuie la completarea datelor istorice privitoare la evoluția arhitecturii medievale din Moldova secolelor XV-XVII.

L'église et la nécropole médiévale de Tg. Trotuș (dép. De Bacău)

Considérations finales

Résumé

Dans cet article l'auteur se rapport aux investigations archéologiques entreprises à Tg. Trotuș pendant 1976-1997. À cette occasion, sur a découverte 42 habitations, 10 fours d'usage ménager et pour les vases, 23 trous ménagers, les fondations d'une église et un cimetière médiéval de XVe-XVIIe siècles.

Les recherches archéologiques ont prouves qu'à l'origine, l'église a été construite en bois, et un incendie qu'il a eu lieu en milieu du XVe siècle l'a détruite. Après qu'elle a été reconstruite, un nouveau incendie produit dans la seconde moitié du XVe a détruite complètement la construction.

À la fin du XVe siècle l'église a été reconstruite encore une fois, à cette fois en brique et en pierre.

Après cette reconstruction, l'église a duré jusqu'à la seconde moitié du XVIIe siècle, quand elle a été abandonnée.

L'église découverte à Tg. Trotuș fait partie du type de construction rectangulaire avec l'abside de l'autel semicirculaire.

À l'extérieure l'église a une longueur de 17,80 m et une largeur de 6,80 m. À l'intérieure la construction a une longueur de 15,70 m et une largeur de 6,20 m.

Pendant les recherches archéologiques ont été découvertes 214 tombeaux des XVe-XVIIe siècles.

Dans les tombeaux ont été trouvés des monnaies, objets de parures (boutons, bagues, boucles d'oreilles) et des traces des vêtements.

De 214 tombeaux, 67 appartiennent au XVe siècle, 109 au XVIe siècle et 38 au XVIIe siècle.

Les recherches archéologiques de Tg. Trotuș ont contribué au éclaircissement du génèse et l'évolution historique de cette ville roumaine.

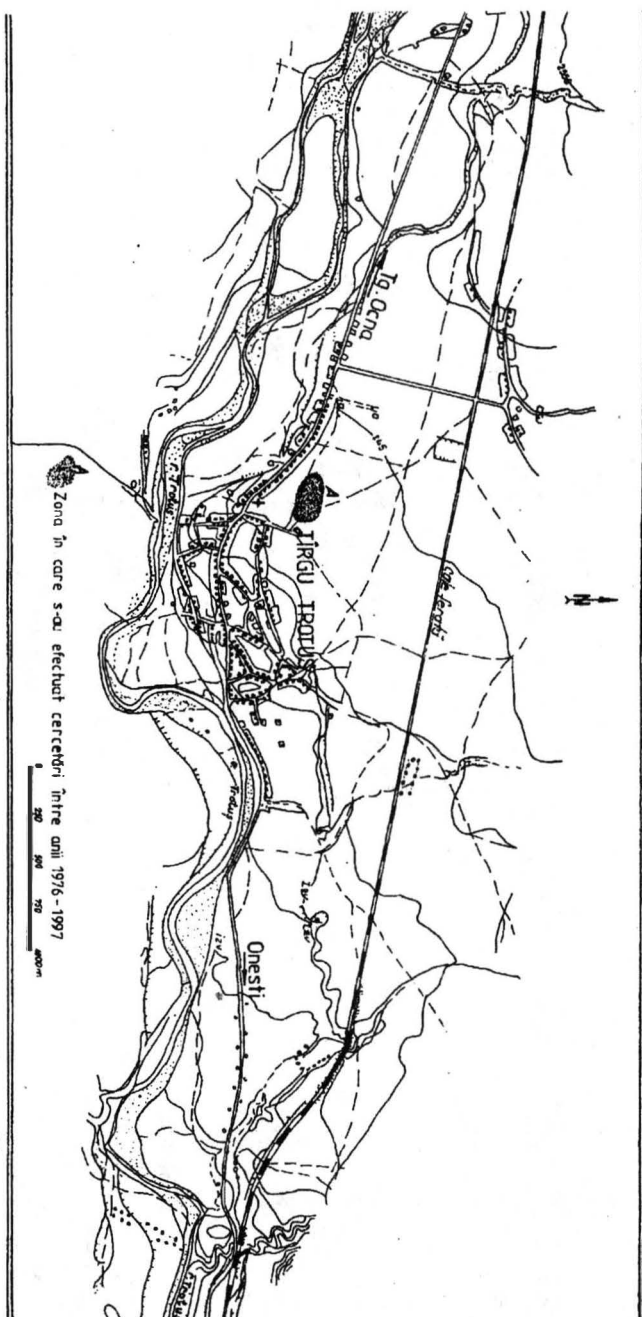
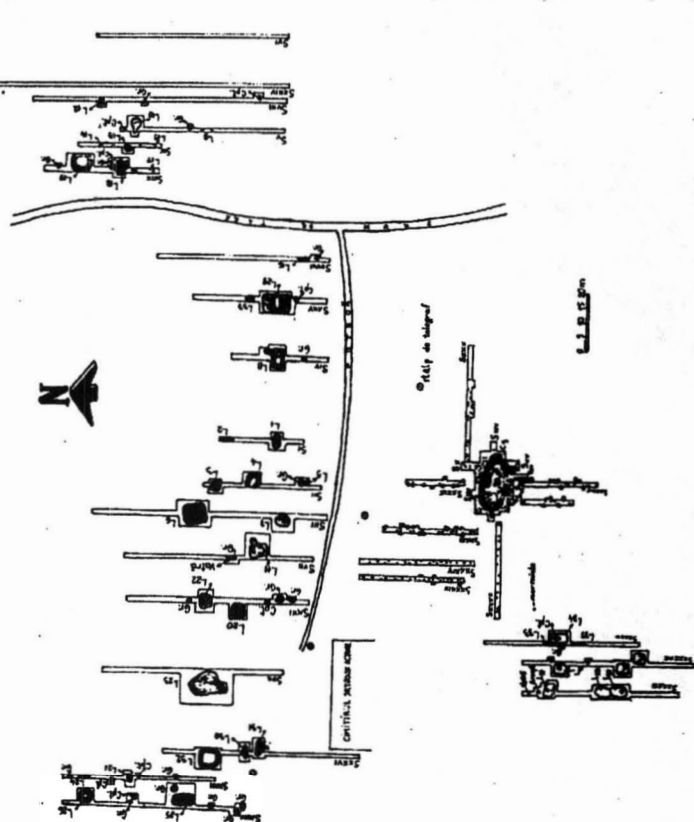

Fig. 1 - Tg. Trotuș. Zona în care s-au efectuat cercetări între anii 1976-1997.

Fig. 1 - Tg. Trotuș. La zone où se sont effectuées recherches pendant les années 1976-1997.

TG. TROTUȘ
PLANUL GENERAL AL SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE
DIN ANII 1976-1997

LEGENDA

- Locuință sec XIV-XV
- Locuință sec XVI-XVII
- Locuință sec XVI-XVII
- Groapă sec XIV-XV
- Groapă sec XVI-XVII
- Cuptor sec XIV-XV
- Cuptor sec XVI-XVII
- Vatră sec XV
- Stăp. telegraf
- Mormânt

Fig. 2 - Planul general al săpăturilor arheologice de la Tg. Trotuș din anii 1976-1997.

Fig. 2 - Le plan général des fouilles archéologique de Tg. Trotuș pendant les années 1976-1997.

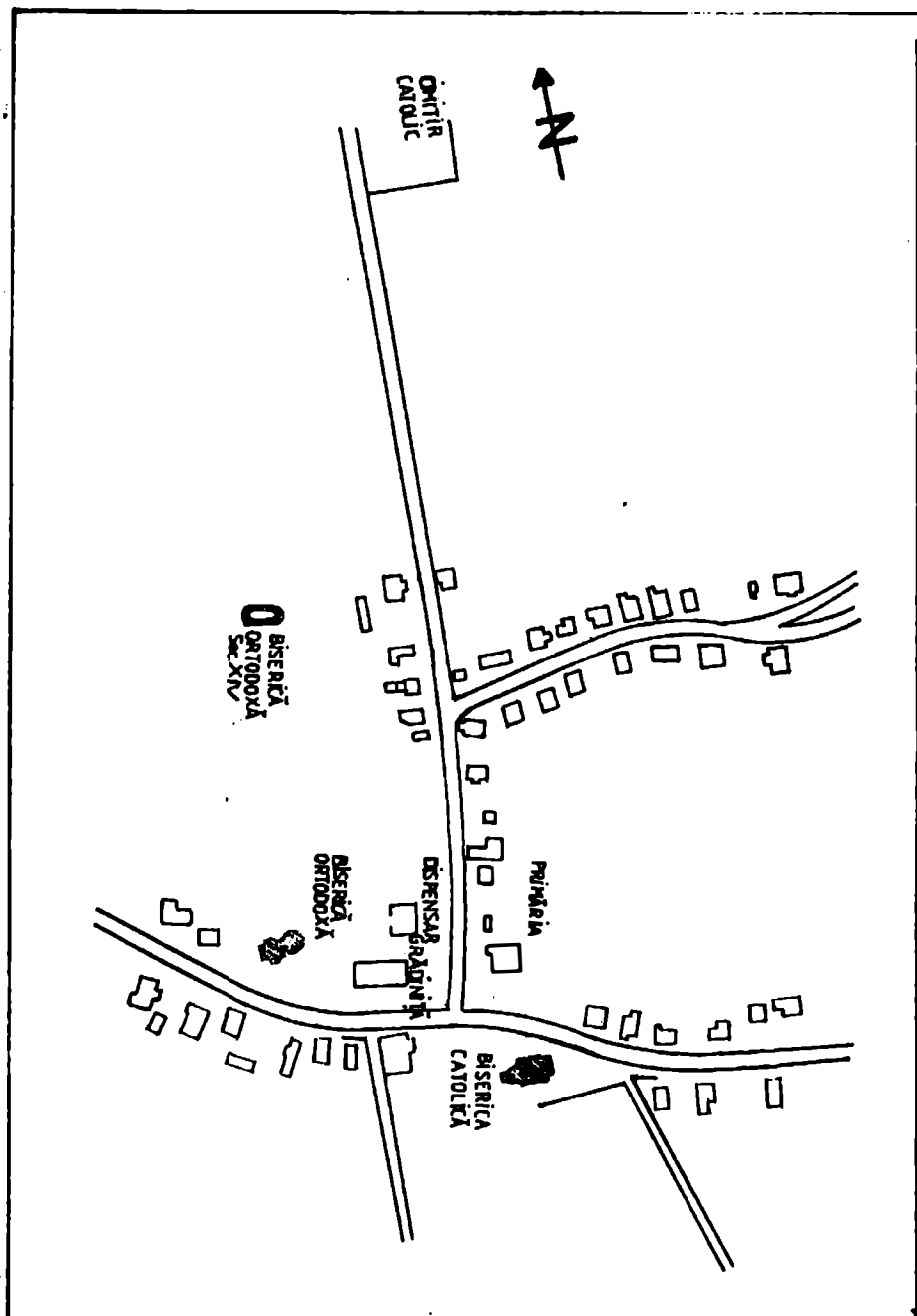

Fig. 3 - Amplasarea bisericii din secolul al XIV-lea de la Tg. Trotuș.

Fig. 3 - L'emplacement de l'église du XIVe de Tg. Trotuș.

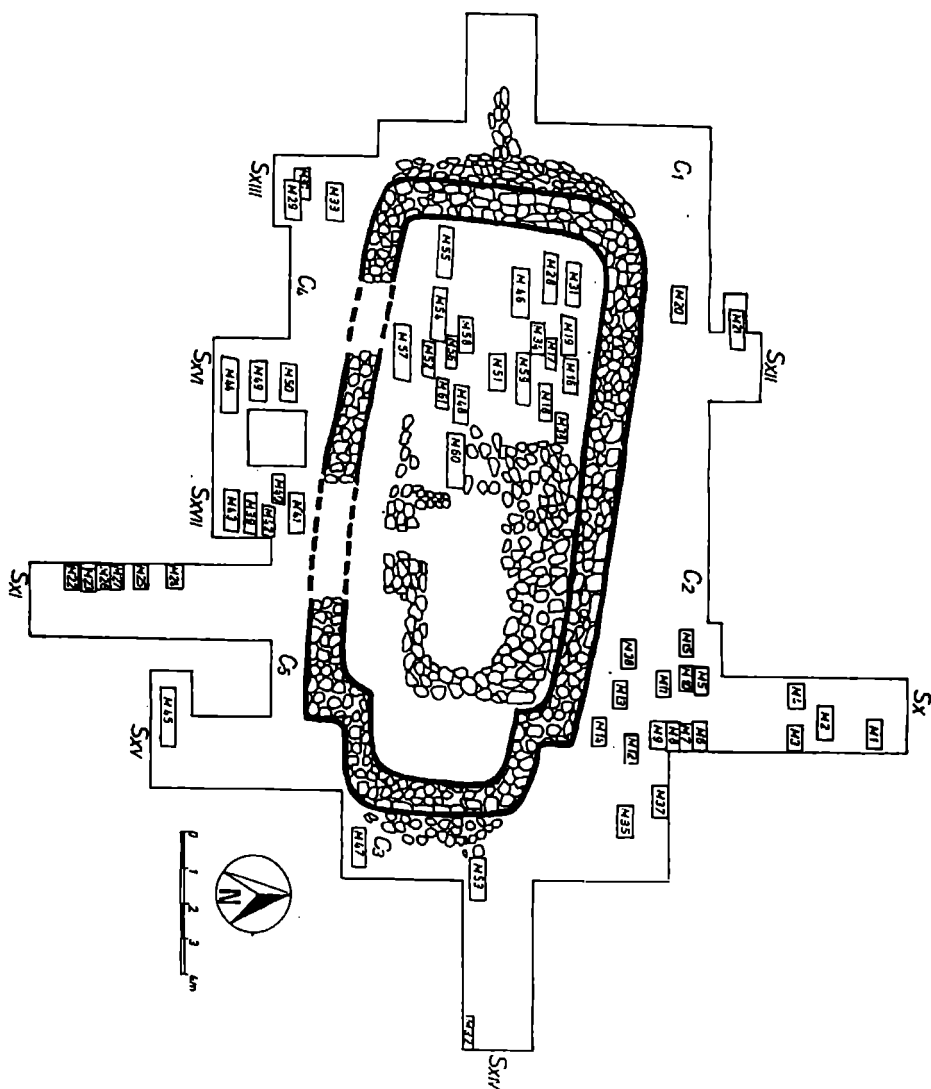

Fig. 4 - Tg. Trotuș. Planul bisericii cu localizarea mormintelor descoperite în perioada anilor 1981-1983.

Fig. 4 - Tg. Trotuș. Le plan de l'église avec la localisation des tombeaux découvertes pendant les années 1981-1983.

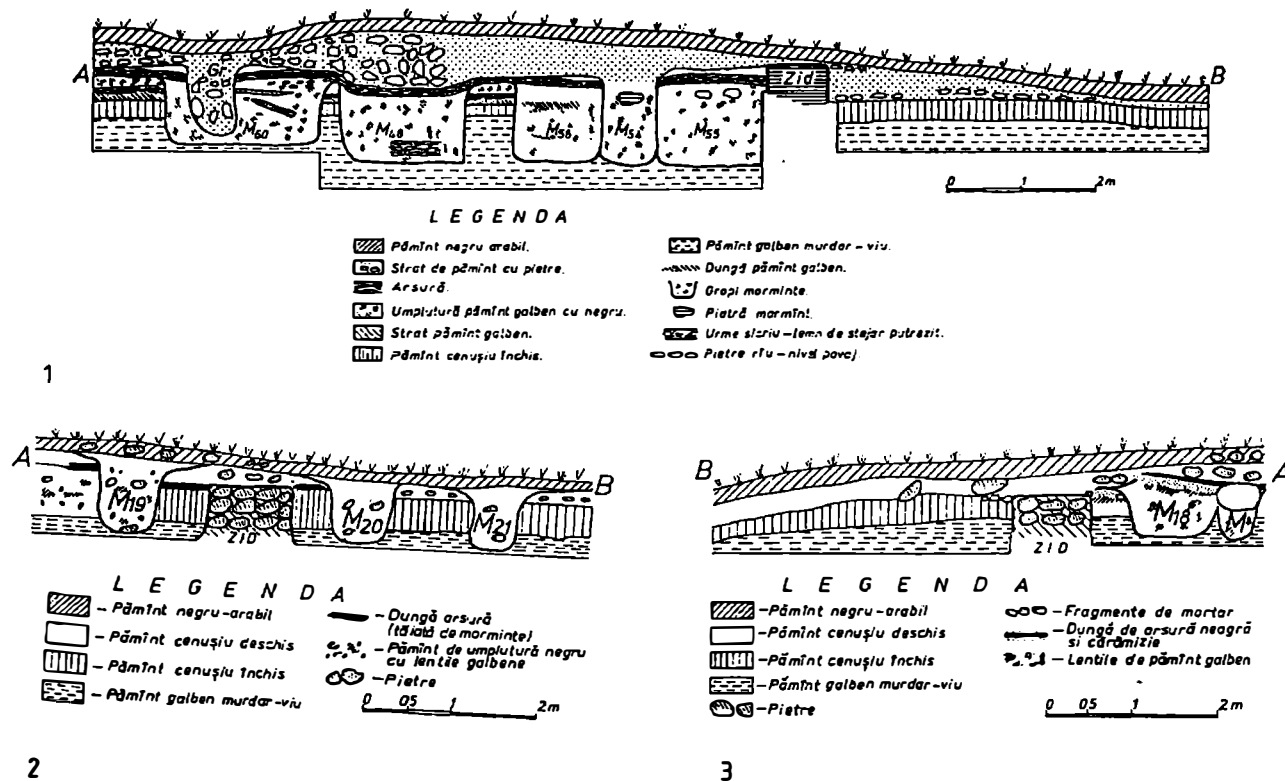

Fig. 6 - Tg. Tronuş. 1. Profilul peretelui de nord al secţiunii XIV (de la nr. 14-29); 2. Profilul peretelui de est al secţiunii XII; 3. Profilul peretelui de vest al secţiunii XII.
Fig. 6 - Tg. Tronuş. 1. Le profil du mur de nord dans la section XIV (de la no. 14-29); 2. Le profil du mur d'est dans la section XII; 3. Le profil du mur d'ouest dans la section XII.

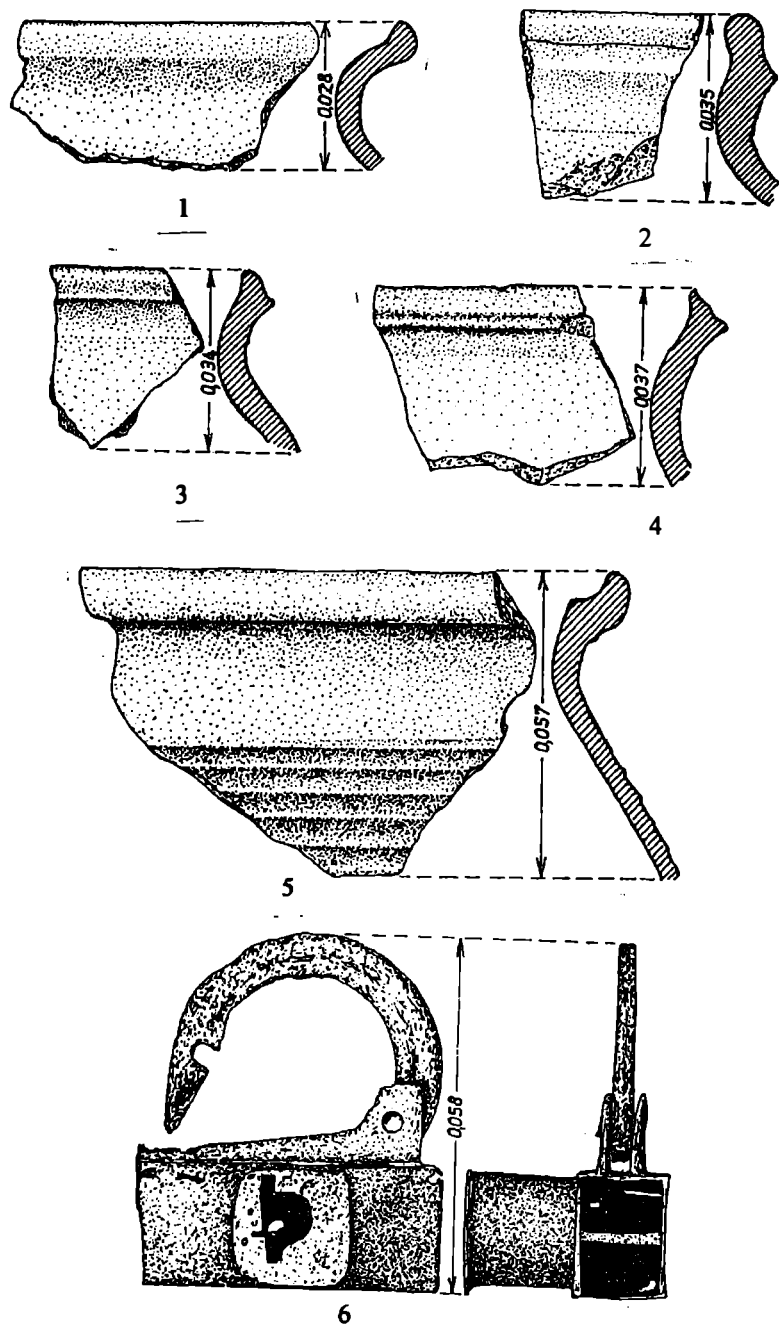

Fig. 7 - Tg. Trotuș. 1-3. Ceramică din secolele XIV-XV; 4. Lacăt din secolul XV.

Fig. 7 - Tg. Trotuș. 1-3. Céramique des XIVe-XVe siècles; 4. Cadenas du XVe siècle.

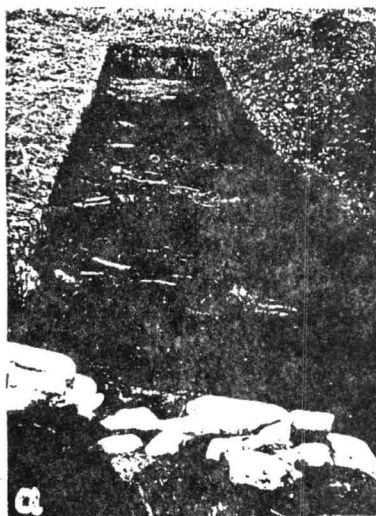

Fig. 8 - Tg. Troțuș. a. Vedere asupra cercetărilor din secțiunea X; Vedere asupra părții de nord a bisericii; c. Vedere asupra zidului de vest al bisericii.

Fig. 8 - Tg. Troțuș. a. Vue sur le recherches dans la section X; Vue sur la partie du nord de l'église; c. Vue sur le mur de l'ouest de l'église.

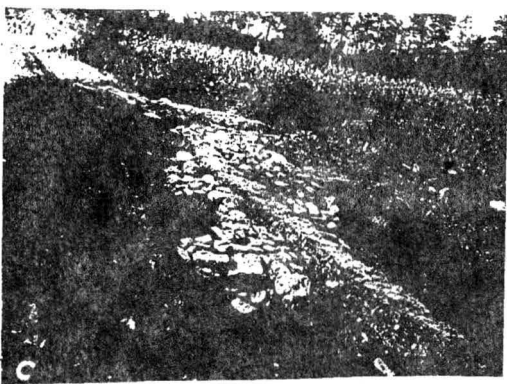
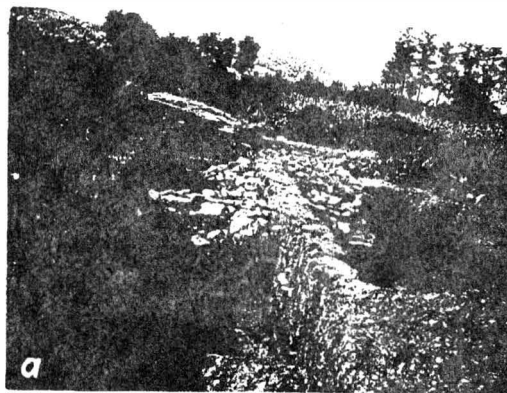

Fig. 9 - Tg. Trotuș. a. și c. Vedere dinspre est a secțiunii XIV, cu zidul de est al bisericii în prim-plan; b. Vedere dinspre est a interiorului bisericii.

Fig. 9 - Tg. Trotuș. a. et c. Vue de la partie de l'est de la section XIV, avec le mur de l'est de l'église au premier plan; b. Vue du côté de l'est vers l'intérieur de l'église.

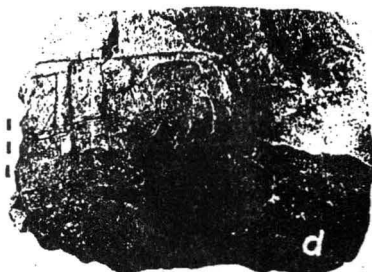
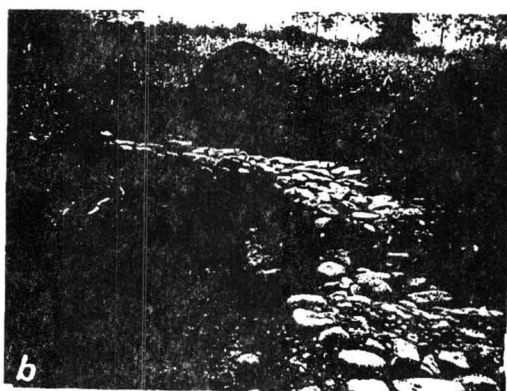
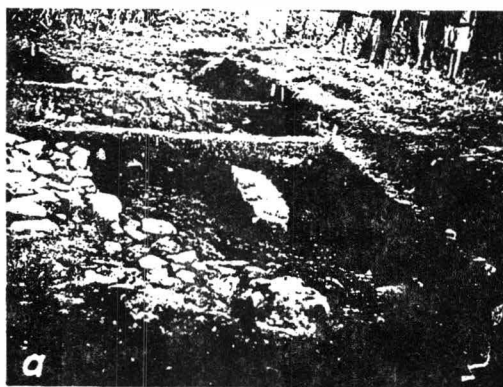

Fig. 10 - Tg. Trotuș. a. Vedere asupra unei lespede de piatră pusă deasupra unui mormânt din interiorul bisericii; b. Vedere dinspre est a zonei de nord-vest a bisericii, în prim-plan morminte; c. Piatră cu incizie descoperită la zidul de nord-vest al bisericii; d. Lespede cu litere chirilice.

Fig. 10 - Tg. Trotuș. a. Vue sur une dalle de tombeau de l'intérieure de l'église; b. Vue du côté de l'est de la zone du nord-ouest de l'église, le premier plan des tombeaux; c. Pierre avec incision découverte au mur du nord-ouest de l'église; d. Pierre avec incision slavone.

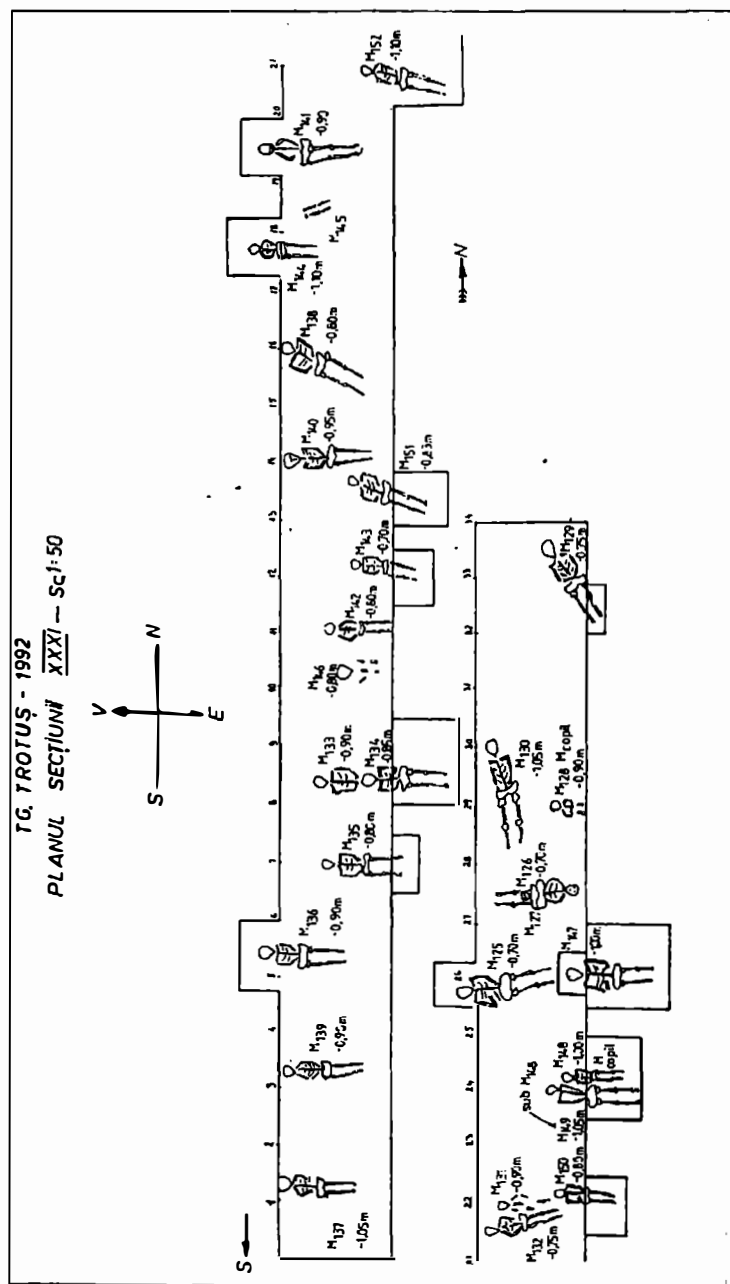

Fig. 11 - Tg. Trotuș. Morminte descoperite în secțiunea XXXI.

Fig. 11 - Tg. Trotuș. Les tombeaux découverts dans la section XXXI.

Fig. 12 - Tg. Troțuș. Piatră de mormânt cu inscripție în limba slavonă.

Fig. 12 - Tg. Troțuș. Pierre de tombeau avec l'inscription en langue slavone .

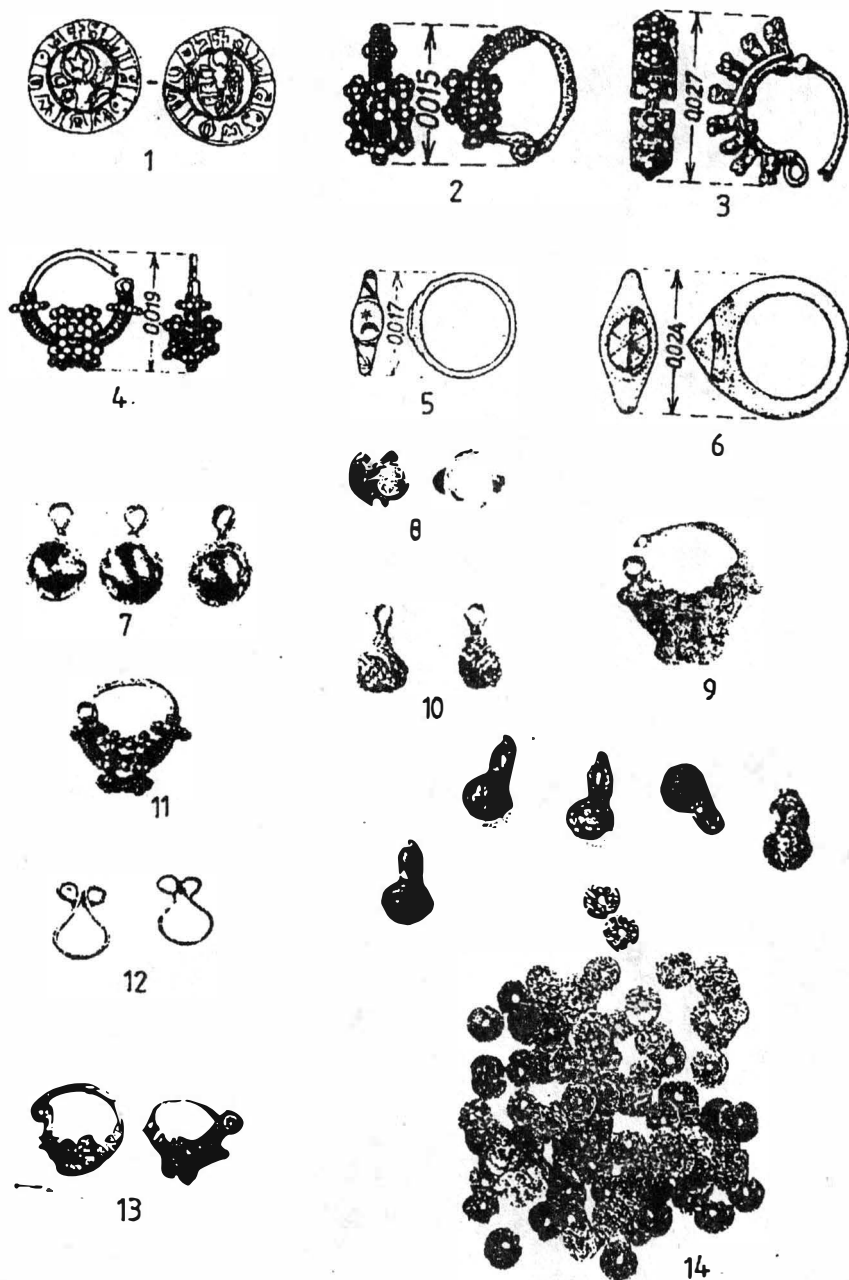

Fig. 13 - Tg. Trotuș. Obiecte de podoabă și monede găsite la morminte.

Fig. 13 - Tg. Trotuș. Objets de parure et monnaies trouvés dans les tombeaux.

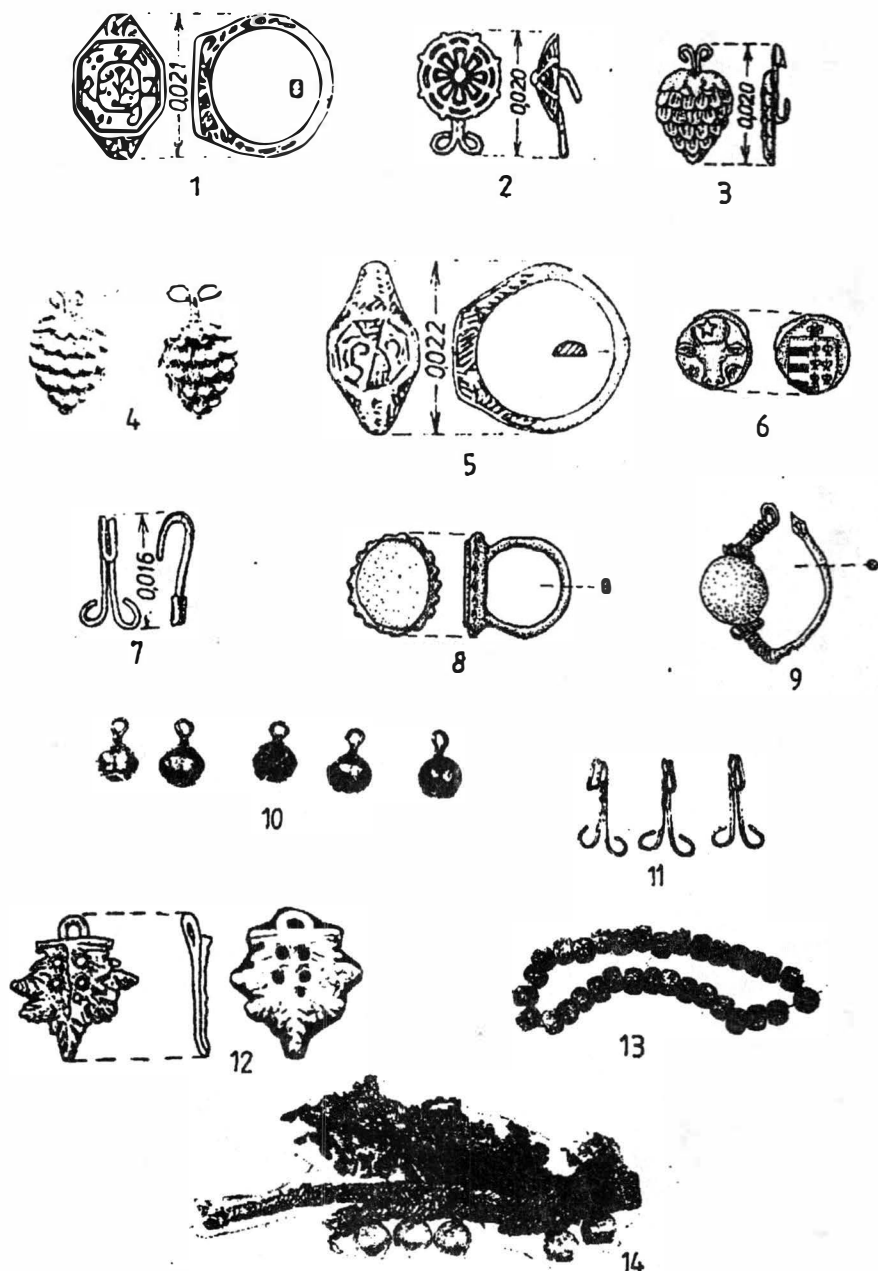

Fig. 14 - Tg. Trotuș. Obiecte de podoabă și monede descoperite la morminte.

Fig. 14 - Tg. Trotuș. Objets de parure et monnaies trouvés dans les tombeaux.

Hrincești - un sat bucovinean dispărut

Mugur Andronic

Cunoașterea realităților de habitat, inclusiv cel medieval, poate fi mult îmbunătățită - după cum se știe - prin efectuarea susținută de cercetări arheologice de teren. În plus, în cazul siturilor de ev mediu există marele avantaj al folosirii în paralel cu informația de natură arheologică și a documentului scris.

Ampla cercetare documentară și de teren, efectuată de autorul acestor rânduri, vizând arealul bazinului hidrografic Soloneț (jud. Suceava), a constatat prezența încă toponimică a memoriei existenței cândva (în hotarul localităților Todirești și Cajvana) a satului Hrincești, azi dispărut¹. Continuarea investigațiilor perieghetice, extinse în anul 1997 pe valea râului Solca, a dus la rândul său la descoperirea altor informații utile privind istoria Hrinceștiului.

Ne referim în primul rând la identificarea fostei sale vetre, amplasată pe întinsa țarină care aici îi mai poartă numele. Este vorba despre terasa înaltă de pe partea dreaptă a Solcăi, teren aflat în dreptul confluenței cu Iaslovățul și la câteva sute de metri N-E de vărsarea pârâului Creveț (Crivăț) în Solca (fig. I).

În acest loc, pe o suprafață de peste 200m², s-a observat o densitate deosebită a prezenței ceramicii fragmentare care se poate data în secolul al XIV-lea (pastă cu micropundiș și nisip cu bobul mare, arderi la nuanțe de cenușiu-cărămiziu închis, grosime mare a pereților de vas, buze trase oblic înafară și tăiate drept). În plus, ne-a atras atenția frecvența fragmentelor de oase vechi de animale și bucăților de lespezi de gresie locală.

Continuând cercetarea pe marginea terasei pe încă circa 150m spre S-V, au început să fie descoperite tot mai multe fragmente ceramice din secolele XV-XVI, dovadă deci a mutării prin extindere ulterioară a arealului locuit, cele mai noi urme materiale databile sigur înscriindu-se în veacul al XVI-lea.

Locuirea medievală a cuprins însă și terenul, în pantă domoală, de pe partea stângă a Solcăi, numit "Șesul Morii" (cf. fig. I), unde, pe mai multe ogoare s-a identificat material ceramic din secolele XIV-XVII (inclusiv fragmente de caolin cu smalt galben și maroniu) și un mic bulgăre de zgură cu fier în compoziție. Se pare deci, că aici viețuirea a dăinuit mai târziu decât pe partea cealaltă a Solcăi, și că în acest loc, prin toponim, a existat o veche moară, iar prin descoperirea unui disc ornamental, aflat

¹ M. Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, supliment VI *Suceava*, p. 45, sau în *Suceava*, XXII-XXIII, 1995-1996, p. 45. Este vorba despre o întinsă suprafață de teren, plasată la N-E de Cajvana, denumită și astăzi generic "Crincești".

în stare fragmentară, a ființat o biserică de zid, a cărei amintire, unii locuitori din Iaslovăț o mai mențin tradițional (fig. II/10).

Denumirea fostului habitat medieval Hrințești necesită unele considerații. În primul rând, în **Indicatorul localităților din România** nu există vreo așezare cu nume identic sau apropiat, menționându-se doar în județul Botoșani satul "Hrițeni", desființat prin înglobare la Manoleasa². În Basarabia există și acum, după cum se știe, localitatea Hâncești, dar în acest caz originea numelui său este clară, provenind de la antroponimul "Hâncu".

Originea numelui localității ar putea proveni de la fostul său prim proprietar. Între anii 1407 și 1425 a fost menționat în sfatul domnesc boierul "Grinco" ("Grinca", "Hrinca", "Hrinco bătrânul"). Tot în același sfat apărea în 1456 "Hrinco Levici" de la Mamornița³.

Un prim document care considerăm că ne poate oferi informații cu referire la acest sat este cel din 15 martie 1490, prin care Ștefan cel Mare întărea Episcopiei de Rădăuți 50 de biserici din ținuturile Cernăuți și Suceava, acordate inițial acesteia de către Alexandru cel Bun. După ce se enumeră bisericile de pe valea Solonețului (... a 38-a, cu popă, pe Soloneț, "la Vlad Negrul" - din actualul sat Soloneț - a 39-a, cu popă, "din jos de Vlad Negrul, unde a fost popa Matii" - din actualul sat Todirești - și a 40-a, cu popă, "la gura Solonețului" - din actualul Părghăuți), se menționează biserica de la "gura Solcâi", din apropiere⁴. Deoarece cercetarea arheologică de teren cât și consultarea hărților austriece Büschel și Oztellowicz dinspre sfârșitul secolului al

² I. Iordan, P. Gâtescu, D.I. Oancea, **Indicatorul localităților din România**, București, 1974, p. 157

³ Al.I. Gonța, **DIR, A.Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane**, București, 1995, p. 269, 282.

Cu mult timp în urmă se menționa existența amintirii locale a vechiului sat. Em. Grigorovitz (**Dicționarul geografic al Bucovinei**, București, 1908, p. 54) plasa așezarea undeva la răsărit de Cajvana, cauza dispariției sale fiind un atac al tătarilor. Informațiile fuseseră probabil preluate din ultima lucrare monografică închinată Bucovinei (**Die Bukowina**, Czernowitz, 1899, p. 219). Daniel Werenka amintea în aceeași perioadă o parte din satul Iaslovăț, numită "Hrințești" (**Topographie der Bukowina, zur Zeit ihren Erwerbung durch Österreich (1774-1785)**, Czernowitz, 1895, p. 95). Menționări de toponime (parte de hotar, țarină, codru, poiană, șanț sau deal) unde este prezent numele satului au apărut menționate relativ frecvent de-a lungul timpului (cf. N. Grămadă, **Toponimia minoră a Bucovinei**, vol. I, 1996, p. 138-139, 302, 352). Vezi și D. Dan, **Din toponimia românească**, București, 1996, p. 6 și urm.

Cu toată relativa abundență de informații (cf. și Al. I. Gonța, **DIR. Indicele numelor de locuri. A.Moldova, veacurile XIV-XVII (1394-1625)**, București, 1990, p. 127, cu numeroase trimiteri documentare), E.I. Emandi s-a hazardat să plaseze fosta vatră de sat nu în valea pârâului Solca, ci - sub simpla tentație a unui toponim - pe "Dealul Crințești" (E.I. Emandi, **Considerații istorico-geografice asupra așezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuți (secolele XIV-XVII)**, în *SCIVA*, 30, 3, 1979, p. 391), unde Hrințeștiul apare la "identificări arheologice ale vetrlor părăsite"; cf. și amplasarea total eronată de pe harta de la p. 379.

⁴ DRH, A.Moldova, III, p. 138.

XVIII-lea nu au evidențiat existența în dreptul vărsării Solcăi în Suceava a vreunei așezări mai vechi sau mai noi, suntem de părere că documentul citat se referea la sfârșit tocmai la Hrincești. De fapt, nici Părhăuțiul, plasat foarte aproape de confluența Solonețului cu Suceava, nu fusese nominalizat în această sursă informativă. În aceeași ordine de idei evidențiem faptul că cercetarea de teren în actuala modestă localitate Gura Solcii (singura de altfel amplasată pe pantele neprielnice de pe partea dreaptă a râului cu același nume!) nu a dus la descoperirea de material ceramic medieval, așezarea fiind o creație relativ recentă. În plus, documentul nu credem că s-a referit la Iaslovăț, deoarece acest sat s-a format pe alt fir de apă, pe pârâul cu același nume, cu personalitate distinctă ca cel mai important afluent al Solcăi. Prin urmare, considerăm că prima atestare documentară a Hrinceștiului aparține anului 1490. Nu peste mulți ani, în 1502, Luca Arbure posedea satele Solca (în hotarele căruia intra și teritoriul satului Arbore de astăzi, unde și-a ridicat de altfel și curțile boierești), Botoșana, Cajvana și Hrincești, așezări aflate în strânsă vecinătate⁵.

Fără să amintim aici numeroase informații legate de sat, pe care de altfel le-am folosit cu alt prilej⁶, menționăm în continuare doar câteva din informațiile esențiale destinului său istoric. După moartea lui Arbure, localitatea revine fiicei sale Marica (document 1585, reconfirmat 1587), care îl pierde în favoarea episcopului de Rădăuți Gh. Movilă, care achitase 70.000 de aspri pentru plata haraciului, în locul soțului Maricăi, logofătul Solomon. La rândul-i, Gh. Movilă îl dăruiește "cu moară și heleșteu în Solca" (vezi toponimul "Șesul Morii"!)" mănăstirii Sucevița. Reclamat de urmașii Maricăi și ai lui Solomon, fratele episcopului, domnitorul Ieremia Movilă îl întărește mănăstirii în 1605. Totuși, mai târziu, urmașii logofătului ajung în cele din urmă să vândă Hrinceștiul mănăstirii Solca. Începând cu 1625 se desfășoară, în etape, un litigiu pentru acest sat între așezămintele de cult amintite, mănăstirea Solca ajungând să rămână cu acesta în proprietate.

Discutabile rămân datele de început și de sfârșit ale locuirii în această așezare. Din analiza materialului ceramic descoperit periegetic, cel mai vechi poate data din cursul secolului al XIV-lea (fig. II/1, 8-9)⁷. Notabilă este și apariția unui fragment de fund de vas ornamentat cu motivul "brăduț". Frecvente fragmente de vase aparțin tipologic secolului al XV-lea (fig. II/2-7) și celui următor. Pentru secolele XVII și

⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan Voievod*, p. 56; DIR, A. Moldova, *veacul XVI*, III, p. 55-56, 280-281, 359-360, 387-398. Și în problema primei atestări documentare, E.I. Emandi s-a informat superficial, afirmând total eronat că prima menționare a Hrinceștiului datează tocmai din anul 1588! (E.I. Emandi, *op.cit.*, p. 391).

⁶ M. Andronic, *op.cit.*, p. 78-79, 89, 92-93, 99-100, 101-102, 106, 109, cu bibliografia respectivă.

⁷ După Malvina Pătruț, cele mai vechi sate ale căror denumire se termină în "ești", în Transilvania, Muntenia și Moldova datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Cele din Moldova ar data chiar de la sfârșitul acestui secol (Malvina Pătruț, *Despre vechimea toponimelor în "-ești"*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Philologia*, f.2, 1969, p. 131-132

XVIII menționăm o cantitate destul de mare de fragmente de vase cu pereții subțiri, cărămizii sau mai ales cenușii, din pastă nisipoasă sau fină și cu bute ale căror profile sunt mult simplificate.

În ceea ce privește data dispariției Hrinceștiului, un singur lucru este cert: satul a dispărut ca habitat în cursul secolului al XVIII-lea. În 1709 el încă ființa⁸. În 1782 (după ocuparea Bucovinei de către austrieci), egumenul de la Solca declara în fața unei comisii de delimitare funciară, că mănăstirea stăpânește “în cordon” Solca, Botoșana, Cajvana, Iașlovăț și “seliștea Hrincești”, dovadă că acesta fusese deja pustiit. Atestarea mai timpurie din 1767 nu ne dă date precise în sensul dorit, deoarece se referă la Cajvana, Botoșana și Hrincești ca simple moșii, proprietăți mănăstirești. Prin urmare, distrugerea satului - poate de tătari, cum menționează tradiția istorică - trebuie plasată între 1709 și 1782. De fapt, el nu apare în evidențele austriece imediat de după 1775 (ca de exemplu în lucrarea citată a lui D. Werenka), sau în hărțile austriece menționate deja. În sfârșit, un ultim reper cronologic: la 1742 era amintit ca “sat cu oameni, la Suceava”⁹. Dacă această ultimă sursă informativă este veridică, ca și tradiția istorică, care indica drept vinovați de distrugerea așezării pe tătari, se poate presupune că Hrinceștiul a fost desființat ca habitat în anul 1758, în urma ultimei invazii tătare în țările române.

După cum se mai afirmă în Arbore, după distrugerea satului Hrincești, locuitorii săi (cel puțin o parte dintre ei) s-au strămutat cu traiul în amonte, în perimetrul locuit actualmente al localității amintite la început. De altfel, și astăzi în Arbore sunt numeroase familii “Hrinescu”, locuind la marginea satului, spre Clit, dovadă că au venit aici mai recent, ca bejenari. Alte multe informații despre Hrincești, firește, vor putea fi furnizate în viitor, atunci când se vor iniția și aici săpături arheologice sistematice.

Hrincești - un village de Bucovina disparu **Résumé**

L'article utilise des informations archéologiques de terrain et documentaires pour à établir l'emplacement d'ancien village médiéval Hrincești, mais aussi des dates sur de son apparition, l'évolution historique et le moment de son disparition.

⁸ M. Andronic, *op.cit.*, p. 101-102.

⁹ N. Grămadă, *op.cit.*, p. 302.

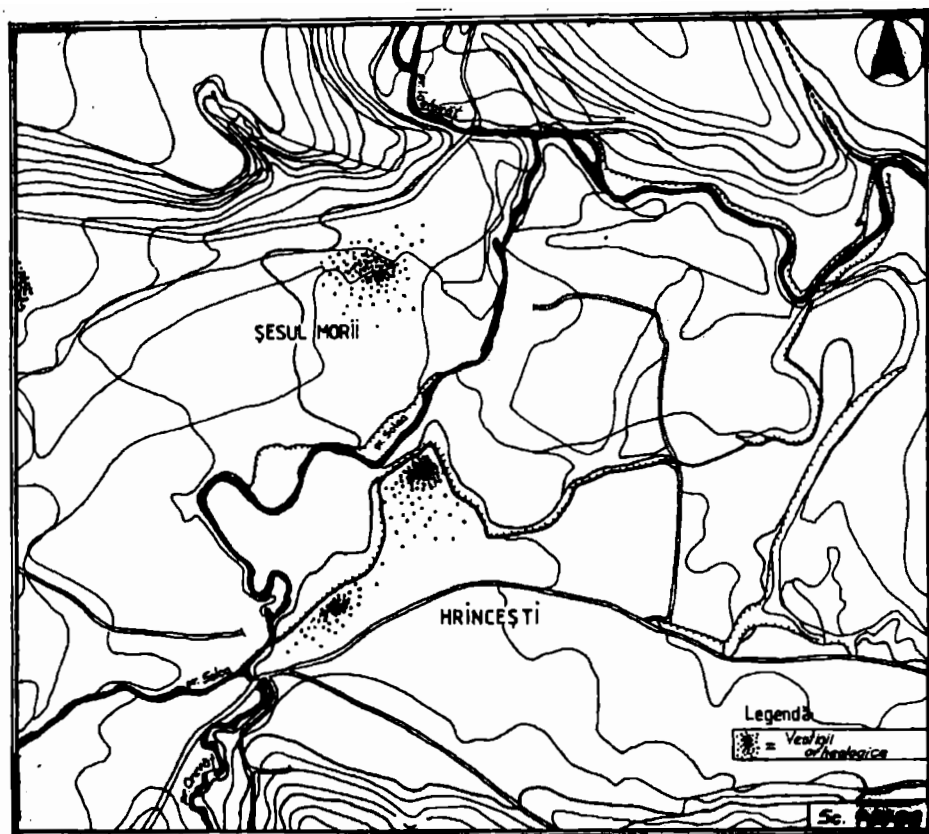

Fig. 1 - Amplasamentul vestigiilor arheologice aparținând satului medieval Hrincești.

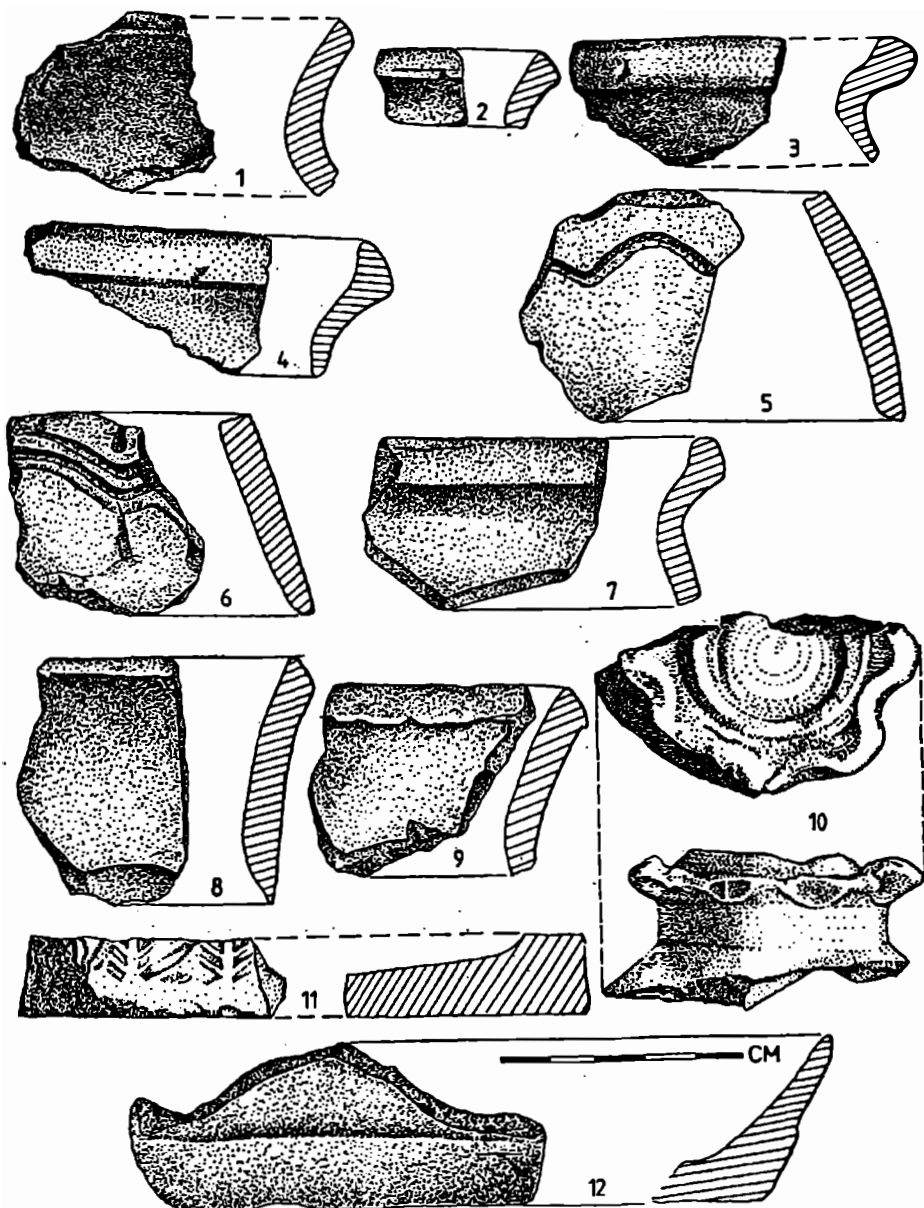

Fig. II - Ceramică fragmentară din secolele XIV-XV.

Misionari catolici despre Faraoani

Anton Coșa

Motto:

"In caritate radicati et fundati"

(Ef. 3, 18)

Situată într-o regiune bogată în lăcașuri de cult, evocând tradițiile slujirii creștine și ale păstrării credinței catolice, localitatea Faraoani este una dintre cele mai vechi așezări catolice din Moldova.

Relațiile misionarilor catolici despre Faraoani constituie unul dintre cele mai prețioase capitole din istoria acestei așezări.

Ca cercetător al istoriei catolicilor și catolicismului din Moldova, căutând "tot mai în urmă, apa proaspătă a documentelor și a textelor..."¹, (deoarece "conform unei pedagogii înțelepte, eforturile se fac progresiv"²), am considerat oportună recuperarea, repertorierea și valorificarea prin publicare a acestor izvoare străine păstrătoare a memoriei unei așezări catolice din Moldova.

"În arhive și în diverse publicații greu accesibile - prin vechimea lor, prin tirajul lor foarte restrâns sau prin limba lor - stau, încă neintroduse în circuitul științific de la noi și deci nepuse la îndemâna cercetătorilor, cantități mari de știri care privesc trecutul nostru. A le aduce la cunoștința publică pe măsură ce specialiștii le «dezgroapă» din arhive și biblioteci devine, astfel o obligație elementară"³.

Nu am urmărit o prezentare exhaustivă a izvoarelor - rapoarte, jumale, scrisori, dări de seamă, descrieri istorice ori geografice - și nici o tratare critică a acestora, rezervându-ne în acest sens un studiu special dedicat izvoarelor străine pentru istoria catolicilor și catolicismului din spațiul moldav.

În acest cadru am reprodus în ordine cronologică textele originale, menționând locul de proveniență al manuscriselor și edițiile princeps în care au fost publicate.

Deși în manuscrisul acestui studiu noi am tradus toate aceste texte în limba română, în forma pentru tipar am fost nevoiți să renunțăm la majoritatea variantelor

¹ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mil*, Paris, Flammarion, 1967, p. 10, apud Montailhou, *sat occitan de la 1294 până la 1324*, București, Editura Meridiane, vol. I, 1992, p. 12.

² Henri-Irénée Marrou, *Patristică și Umanism*, București, Editura Meridiane, 1996, p. 13.

³ Ștefan S. Gorovei, *Cuvânt înainte*, în colecția *Români în istoria universală*, III, 3, volumul *Izvoare străine pentru istoria românilor*, îngrijit de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Universității "Al.I. Cuza", 1988, p. XII.

românești întrucât păstrarea lor ar fi condus la un număr de pagini mult prea mare în economia revistei căreia i-am încredințat spre publicare materialul, iar desfacerea lucrării în două sau mai multe părți am considerat-o un mic atentat asupra întregului.

Prima mențiune documentară a toponimului Faraoani (în forma Forrofalva) o găsim într-o lucrare în limba latină a călugărului iezuit Samuel Timon⁴, care citează o sursă intitulată "Ephemerides Cibinienses", unde se arată că husiții, nu numai sași, ci și unguri din Transilvania au fugit din țară în anul 1420 (în Moldova n.n.) și s-au așezat aici, sașii la Cotnari iar ungurii la Faraoani, Valea Seacă, Bacău și în alte localități învecinate.

Cele notate mai sus ne îndreptătesc să credem că așezarea Faraoani este mult mai veche. Faptul că husiții au ales printre altele și satul Faraoani ca loc de stabilire demonstrează că aici era deja o puternică comunitate catolică, știut fiind faptul că husiții s-au îndreptat către asemenea comunități sperând în atragerea lor la noua religie pe care o propovăduiau.

Fără o autoritate religioasă, pe de o parte puternică și influentă, pe de altă parte stabilă și tenace, nu putem concepe rezistența în fața prozelitismului husit. Prin urmare, credem că un rol deosebit l-au avut în păstrarea credinței catolice preoții catolici din Faraoani și Episcopia Catolică de Bacău înființată încă în 1391-1392⁵.

Privitor la înțelesul numelui "Faraoani" trebuie să facem câteva precizări care să clarifice această problemă în legătură cu care s-au făcut și se mai fac încă afirmații fanteziste fără suport științific. "Cele mai multe polemici și-au atins scopul când au creat zăpăceală și neîncredere"⁶. Această constatare a lui N. Iorga se potrivește foarte bine problemei de mai sus.

Lingviștii susțin faptul că în privința sensului unui cuvânt, trebuie căutată întotdeauna forma primară existentă în limba de origine a acestuia. Printr-o analiză de "arheologie lingvistică"⁷ am căutat această formă primară a cuvântului Faraoani și am găsit-o în cuvântul maghiar "forró" însemnând în limba maghiară "fierbinte". Ulterior

⁴ Samuel Timon, *Imago antiquae Hungariae. Imago novae Hungariae. Additamentum ad Imagines antiquae et novae Hungariae, Cassoviae, 1733*, p. 27; vezi și ediția din 1754, Viena, p. 4 și 21.

⁵ Ștefan S. Gorovei, *La începuturile orașului Bacău*, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, p. 265-283; Anton Coșa, *Istoria în palimpsest: Episcopia Catolică de Bacău dinaintea Episcopiei Catolice de Bacău*, (manuscris), comunicare prezentată la Simpozionul: **Manifestări religioase în zona Moldovei: de la preistorie la creștinism**, 9 aprilie 1998, organizat de Muzeul Județean de Istorie din Bacău.

⁶ N. Iorga, *Cugetări*, București, [1968], p. 63, apud Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, Editura Universității "Al.I. Cuza", 1997, p. 12.

⁷ Metoda arheologiei lingvistice a fost utilizată de Lucien Fèbvre în *Civilisation, le mot, l'idée (Premier Semaine Internationale de synthèse)*, 2° fasc., Paris, 1930, p. 1-55; vezi, idem, *Capitalisme et capitalisme; mots et choses*, în vol. *Pour une histoire à part entière*, Paris, 1982, p. 325-329 și Michel Foucault, *Les mots et les choses. Un archéologie des sciences humaines*, Paris, 1966, p. 56-59; Violeta Barbu, *Concepția asupra "blagorodiei" în vechiul regim*, în *ArtGen*, Iași, Editura Academiei Române, I (VI), 3-4, 1994, p. 145-156.

acest cuvânt va deveni patronim în forma “Forrò” însemnând evident același lucru ca și cuvântul de origine, iar mai apoi toponim în formele pe care le vom menționa aici.

Un purtător al numelui “Forrò” a fost, din punctul nostru de vedere, și nu numai, strămoșul întemeietor al satului, cu alte cuvinte “moșul” sau stăpânul viitorului sat care îi va purta numele (Forròfalva).

Cum s-a ajuns însă de la Forrò la Faraoani? Din punct de vedere strict lingvistic este vorba de un împrumut din limba maghiară în limba română, mai precis de o adaptare a unui termen maghiar la sistemul fonetic românesc.

În ce condiții a putut fi posibilă o atare adaptare? Întemeietorul viitorului sat Faraoani trebuie să fi fost unul dintre boierii influenți de la începuturile statului medieval moldovenesc de vreme ce numele lui pătrunde în actele cancelariei Moldovei, devenind aici mai întâi Furău și apoi Faur. “Inversiunea este explicabilă: cum prima variantă nu avea nici un sens în limba română, ea s-a transformat treptat, tinzând spre dobândirea unui înțeles foarte clar”⁸.

Evoluția lingvistică de la patronim la toponim urmează o cale particulară, caracteristică doar satelor catolice din Moldova. Amintim aici: Săbăoani, Laslăoani, Ardeoani, Crăcăoani, Ghindăoani etc.

Ținând seama de faptul că specialiștii în lingvistică⁹ au demonstrat că “v+a” din limba maghiară va ajunge “oa” în limba română (ca în exemplul: maghiarul “avas” > românescul Oaș), considerăm firească evoluția: Forrò → Forrovan → Faraoani. Și aceasta, cu atât mai mult cu cât înțelesul noului toponim se raporta inițial la locuitorii catolici din Faraoani care vorbeau și un grai unguresc - ceangău, alături de graiul românesc transilvan (Forrovan = Forro + van ⇒ ești Forro, ești din satul lui Forro), românii adaptându-l sistemului fonetic propriu, unde va deveni: Faraoani.

În ceea ce privește originea întemeietorului satului Faraoani, istoricii au arătat că în Moldova medievală un număr apreciabil de boieri aveau o proveniență transilvăneană indubitabilă.

“Numele celor dintâi boieri reprezintă, în varietatea lor nesfârșită, o largă sinteză”¹⁰ spunea N. Iorga. “Originea plurietică a boierimii din Țările Române este un adevăr îndeobște acceptat de istorici”¹¹. Printre aceștia s-au aflat și boierii cu nume ungurești: Ianoș, Domoncuș, Micloș, Laslău, Șandru, Tamaș, Giurgiu, Forrò (Fara, Furău, Faur)¹² etc.

⁸ Maria Magdalena Székely, *Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană* (sec. XIV-XVI), în *ArhGen*, I (VI), 1-2, 1994, p. 98.

⁹ Király Fancisc, *Contacte lingvistice*, Timișoara, Editura Facla, 1990, p. 44.

¹⁰ Maria Magdalena Székely, *loc.cit.*

¹¹ *Ibidem*.

¹² Vezi: *Arhiva istorică a României*, București, I, 1865, p. 18; R. Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în *AARMSI*, s. II, t. XXVII, 1905, p. 253; M. Costăchescu, *Documente moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, Iași, vol. II, 1932; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, vol. I, 1913.

Urmărind documentele emise de cancelaria Moldovei în secolele XIV-XVI se observă “că în acte apar personaje cu nume de formă ungurească. Nu este exclus, desigur, ca folosirea unora dintre ele să reprezinte o modă, dar e greu de acceptat această posibilitate atunci când în două generații succesive se folosesc prenume cu formă maghiară, iar în prima generație, patronimul precede prenumele. S-ar putea avansa ca ipoteză și maghiarizarea unor nume românești în cancelaria regală, dar, în acest caz, se naște întrebarea: de ce, odată trecuți în Moldova, purtătorii lor n-au revenit la numele inițiale?”

Majoritatea acestor nume a fost deformată de către dieci proveniți dintr-un mediu în care nu se vorbea ungurește. Trebuie avut în vedere că ele au trecut mai întâi în română - proces în cursul căruia au intervenit primele modificări - și, de aici, în slavă, limba documentului, în care s-a consemnat forma definitivă¹³. Iată de exemplu patronimul “Ianoș” care va deveni mai întâi în documente “Ianăș” și apoi “Ivănaș”.

Prin urmare, tot Transilvania a fost și locul de origine al stăpânului satului Faraoani. Numele “Forrò” este menționat de altfel în multe documente transilvănene amintind aici doar pe Forrò Iános (Forro Ianos)¹⁴, Forrò István¹⁵, Forrò Ferenc¹⁶, Forrò György¹⁷.

Pe de altă parte, cum am amintit deja, termenul nu este singular nici printre antroponimele și toponimele din Moldova, chiar dacă mențiunile sunt în forme modificate, de exemplu: “Fara”¹⁸, “Făuroanea”¹⁹, “Miclăuș Faur”²⁰, “Furău”²¹ etc.

Prezența acestui Forrò și a locuitorilor catolici din viitorul sat Faraoani o punem în legătură cu eforturile regalității maghiare de a consolida trecătorile Carpaților în condițiile invaziei tătare din 1241-1242 (într-o primă fază) și creării de detașamente militare pentru apărarea mărcii înființate de Ludovic cel Mare în Moldova, dar și cu evenimentele care au condus la întemeierea statului medieval moldovenesc.

Noi considerăm că populația transilvăneană venită în Moldova (din diferite motive) era eterogenă din punct de vedere etnic, cuprinzând români, secui, unguri, sași. Domnii Moldovei le acordă o serie de privilegii, iar aceștia nu ezită firesc, să sprijine noua autoritate.

¹³ Maria Magdalena Székely, *loc.cit.*, p. 96-97.

¹⁴ Cf. Székely Oklevéltár, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, vol. I, 1983, p. 333.

¹⁵ *Ibidem*, vol. II, 1985, p. 373.

¹⁶ *Ibidem*, vol. III, 1994, p. 306.

¹⁷ Endes Miklós, Csik -, Gyergyó -, Kászon - Székek (Csik Megye) Földjének és Népének Története 1918-ig, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, p. 583.

¹⁸ M. Costăchescu, *op.cit.*, p. 905.

¹⁹ *Ibidem*, p. 546.

²⁰ DRH, A, Moldova, vol. III, întocmit de Const. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan, București, 1980, p. 484.

²¹ I. Bogdan, *op.cit.*, p. 92-93.

Asupra originii locuitorilor catolici din Moldova ca și a impactului avut de aceștia în societatea românească am insistat cu alte ocazii²².

1.

1588 septembrie 30, Roman

Relatarea misionarului iezuit Johannes Küinig-Schönovianus către Superiorul General iezuit, Claudius Aquaviva²³

Venind la sfârșitul lunii august a anului 1588 în Moldova, la chemarea voievodului Petru Șchiopul, acest misionar amintește printre alte așezări catolice și „Pharao” în zona Bacăului.

Deși ne-am fi așteptat să regăsim Faraoaanii în relația lui Bernardino Quirini din 1599²⁴, totuși acest deziderat nu s-a împlinit. Motivul credem că rezidă în aceea că episcopul nu a vizitat toate bisericile din Moldova.

2.

[1605 iunie-decembrie]

Anonim italian despre starea Bisericii Catolice din Moldova²⁵

“Forajano, che è villa tutta catholica, vi è chiesa senza sacerdote, come in molte altre ville dell’istesso distreto Bocconiese”.

3.

1624 [21 mai (sau mai înainte)], Roma

Raportul Cardinalului Giovanni Battista Bandini către Congregația De Propaganda Fide²⁶

Într-o scurtă privire asupra situației Bisericii Catolice din Moldova și Țara Românească, amintește printre alte localități și *“Forro falua cum duobus pagis”*.

²² Anton Coșa, *Considerații asupra originii și evoluției fenomenului ceangău*, în *Almanahul “Presă Bună”*, Iași, 1996, p. 61-76; idem, *Catolicii din Moldova și criza identitară în secolul XIX*, manuscris în curs de apariție, comunicare prezentată la Institutul de Istorie “A.D. Xenopol” din Iași, la 12 martie 1998.

²³ Manuscris în (Archivium Romanum Societatis Jesu), Archivio Generale della Compagnia di Gesù (în continuare: ARSI n.n.) Fondo Gesuitico, 650/B, No. 513/2; publicat în Eugenius Smurlo, *Rossija i Italia*, II/2, Sanktpetersburg, 1907, p. 442-446.

²⁴ Manuscris în Biblioteca Ambrosiana (Milano), Ms. H 80 INF; publicat în Hurmuzaki, III/1, CII, p. 545-551.

²⁵ Publicat în Hurmuzaki, VIII, CCCCXLI, p. 307-308; documentul apare într-o traducere românească în *Călători străini*, IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1972, p. 338, datat aici în 1606.

²⁶ Manuscris în Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli o “de Propaganda Fide”, Roma, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali*, vol. 219, Fol. 179+184 (în continuare APF SOCG, n.n.); publicat în Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467-1706), întocmit de Benda Kálmán, Budapest, vol. I, 1989, p. 162-163.

4.

[În jurul anului 1640]

Evidența bisericilor și caselor catolice din Moldova²⁷

“Numerus ecclesiarum et capellarum et domorum catholicorum Sacram Romanam fidem tenentium in dioecesi Baccouiensi:

Forwan, pagus. Ecclesiam habet ligneam parvam Sanctae Crucis; domus 57”.

5.

[1641]

**Descrierea Țării Românești și a Moldovei făcută de Petru Bogdan
(alias Pietro Deodato) Bakšic, Vicar Apostolic de Sofia trimisă
Congregației De Propaganda Fide²⁸**

“[XV] Intorno la Bachovia son 'alquante ville delli cattolici, et sotto la cura del medesimo parcho di Bachovia et tutte sono vicine.

Prima villa si chiama Foroyani, dove sono 250 anime di communione, et saranno 10 o più delli puti della natione Hungari; hanno una chiesa piccola di legno, ma non hanno niente per la celebratione della messa”.

6.

[1643 iunie-iulie, Roma]

**Relatarea călugărului franciscan minor conventual Bartolomeo Bassetti da
Piano despre bisericile catolice din Moldova²⁹**

“[XXI] Fioroan. La chiesa di Fioroan è di legno, coperta di paglia, dedicata alla Beata Vergine, longa 12 passi, larga 5. Nel altare v'è l'immagine della Beata Vergine, è un Crucifisso, ha una casa.

Casa de cattolici 64, vi sono ancora due ville sotto la cura di questa chiesa, una si chiama Posco³⁰, dove sono cinque case de cattolici, l'altra si chiama Bogdan, dove sono venti case de cattolici, anime fra tutti 459, da comunione 282. Sono sotto la cura del parcho di Baccovia”.

²⁷ Manuscris în APF SOCG, vol. 139, Fol. 357; publicat în Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467-1706), I, p. 201-203.

²⁸ Manuscris în APF Visite et Collegi, vol. 21, Fol. 3-33; publicat de Vinulescu G., Pietro Deodato e la sua relatione sulla Moldavia. 1641, în Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani, Roma, Ed. Școala Română din Roma, vol. IV, 1940, p. 75-126; trad. rom. în Călători străini, București, Editura Științifică și Enciclopedică, vol. V, 1973, p. 248.

²⁹ Manuscris în APF SOCG, vol. 219, Fol. 258-267; publicat de Călinescu G., Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi Romani, în Diplomatarium Italicum, vol. II, p. 343-352; trad. rom. incompletă în Călători străini, V, p. 185-186, document datat aici în 1643.

³⁰ Călinescu a citit “Poxo”?! Este vorba de satul Pașcani, ulterior dispărut.

7.

1648 martie 2, Bacău

Darea de seamă despre comunitățile catolice din Moldova, întocmită de Marco Bandini, Arhiepiscop de Marcianopolis către Congregația De Propaganda Fide³¹

“[XVIII] Forrofalva. Die 24. Novembris absoluto sacro et habita secundo concione populo, in Soloncza benedictionem impetivimus, et nos ab occidente ad orientem versus Bacoviam movimus. Die 26. igitur Novembris ad pagum venimus, qui ungarice Forrofalva, valachice Forovan nominatur, meri Ungar³² inhabitant; et licet iste vicus uno milliari ungarico distet Bacovia, nullus tamen episcoporum a memoria hominum illis sacramentum confirmationis administravit, nequeve illos visitavit, Nos centum et octodecim viros, de foemineo sexu-centum et sex chrismate sacro inunximus. Incole universim cum parvulis quadrigenti numerantur. Templum est ligneum rudi opere constructum, una campana, calix argenteus cum patena fractus, crucula argentea, antipendium ex turcica tella. Casula sericea flavi coloris. Alba cum superhumerali, manipulo et stola. Portatile, tintinnabula duo, quatuor vexilla, duo alba, unum ceruleum, alterum rubrum. Est in amoeno loco situs, vineas ab occidente sibi adjagentes habet, vino bono, frumentis, pecoribus, feris et avibus abundat, gratus torrens leni susurro pagum exhilarat; versus septemtrionem campus, ad orientem prope Sered fluvius, ad meridiem patentissima vallis conspicitur”.

Bandini întocmește și un **Catalogus sacerdotum, diakorum et omnium familiarum catholicarum in Moldavia** unde amintește localitatea Faraoni cu următorii capi de familie:

³¹ Relatarea este una dintre cele mai remarcabile privind comunitatea catolică din Moldova, implicit cea din Faraoni. Manuscrisul se găsește la Biblioteca Academiei Române din București și a fost publicat de V.A. Urechia sub titlul **Codex Bandinus**. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646, urmat de text, însoțit de acte și documente, în *ARMSI*, s. 2, tom. XVI, 1893-1894, p. 1-335.

³² În documentele medievale și moderne, atât cele interne cât și cele externe, catolicii din Moldova erau denumiți **unguri** sau **ungureni**, însă nu etnonimic ci cu sensul de **locuitori care proveneau din Țara Ungurească** cum mai era cunoscută Transilvania atunci. Alături de aceste două determinative, termenul **catolic** era și el întâlnit în documente, locuitorii catolici înșiși folosindu-l pentru a se autodesemna. Astfel, Dimitrie Cantemir arăta în **Descriptio Moldaviae** că “ei se denumeau catolici atât după neam cât și după religie” (Dimitrie Cantemir, **Descrierea Moldovei**, București, Editura Academiei Române, 1973, p. 82-83), iar Manolachi Drăghici spunea: “sunt mulți lăcuitori, cari atât pentru neamul lor, cât și pentru religie se numea papistași” (Manolachi Drăghici, **Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zile noastre**, Iași, tom. I, 1857, p. 69-70).

- “1. *Martinus Kantor*
 2. *Joannes Diak*
 3. *Helena*
 4. *Martinus Antal*
 5. *Antonius*
 6. *Joannes Selz*
 7. *Georgius Benke*
 8. *Jacobus Benke*
 9. *Demetrius Longocz*
 10. *Demetrius Benke*
 11. *Petrus Czipe*
 12. *Demetrius Benke*
 13. *Dobos Györgyné*
 14. *Gregorius Benke*
 15. *Joannes Gjurka*
 16. *Petrus Mesterke*
 17. *Joannes Antal*
 18. *Joannes Demze*
 19. *Atephanus Balint*
 20. *Nicolaus Nagy*
 21. *Valentinus Sebestyen*
 22. *Demetrius Benke*
 23. *Laurentius Jonasco*
 24. *Joannes Demze*
 25. *Andreas Mate*
 26. *Stephanus Balko*
 27. *Georgius Lazlo*
 28. *Demetrius Danko*
 29. *Andreas Barga*
 30. *Petrus Balan*
 31. *Simon Gagos*
 32. *Laurentius Sebő*
 33. *Andreas Dobos*
 34. *Stephanus Dobos*
 35. *Joannes Simon*
 36. *Gaspar Nevetlen*
 37. *Joannes Farkas*
 38. *Martinus Kosa*
 39. *Joannes Sipos*
 40. *Andreas Balika*
 41. *Gregorius Fabjan*
 42. *Blasius Davara*
 43. *Matthias Balasné*
 44. *Blasius Szekely*
 45. *Martinus Csiko*
 46. *Matthias Szular*
 47. *Joannes Koczanga*
 48. *Petrus Barbocz*
 49. *Joannes Sebő*
 50. *Nicolaus Simon*
 51. *Gabriel Farkas*
 52. *Joannes Balio*
 53. *Petrus Drabant*
 54. *Stephanus Butnar*
 55. *Gregorius Farkas*
 56. *Gregorius Simon*
 57. *Thomas Balaska*
 58. *Gregorius Pataki*
 59. *Jacobus Arva*
 60. *Michael Balka*
 61. *Matthias Pakorar*
 62. *Joannes Pakorar*
 63. *Stephanus Barbocz*
 64. *Georgius Doma*
 65. *Andreas Gedre*
 66. *Laurentius Sipos*
 67. *Petrus Mate*
 68. *Demetrius Mate*
 69. *Stephanus Orshik*
 70. *Cziko*
 71. *Joannes Barbos*
 72. *Martinus Barbos*
 73. *Demetrius Barbos*
 74. *Joannes Hajdo*
 75. *Georgius Hajdo*
 76. *Stephanus Banko*
 77. *Michael Pataki*
 78. *Stephanus Pataki*
 79. *Joannes Imreh*
 80. *Stephanus Doma*”

8.

[1650 mai-iunie, Roma]

**Relatarea preotului Georg Gross de la Cotnari către
Congregația De Propaganda Fide³³**

“Decima quarta (ecclesia est... întregirea noastră) in pago Foroann, quinque passuum milibus Bakovia dissito, ex ligno constructa, septuaginta familiis constat. Huic ecclesiae, ut et aliis quibusdam pagis circa Bakoviam pastor Bakouiensis sacra administrat, quia proprios sacerdotes alere nequeunt”.

9.

[1650 vara]

**Descrierea Prefectului Misiunii Apostolice a Moldovei
Bonaventura da Campofranco către Congregația De Propaganda Fide³⁴**

“Forauan: villa, vi è chiesa, vi sono da 150 famiglie d’Ongari incirca, non vi è entrata alcuna. Ha qualche cosa per elemosina”.

10.

1652-1653-1654

**Dare de seamă privind activitatea de trei ani a misiunilor iezuite în Moldova
cu referiri despre comunitățile catolice din această provincie³⁵**

“In Foroian templum est, parochus non est, catholicorum domus 100”.

11.

[1657 noiembrie 21, Bratislava]

**Raportul Custodelui Superior franciscan din Transilvania despre comunitățile
catolice din Moldova, trimis Procuratorului General al Ordinului Franciscan³⁶**

“...10. parochia Forrofalua caret parocho; ...”

³³ Manuscris în APF SOCG, vol. 269, Fol. 396-398; publicat de Călinescu G., op.cit., p. 409-412.

³⁴ Manuscris în APF SOCG, vol. 269, Fol. 355+370; publicat de Călinescu G., op.cit., p. 403-404; trad. rom. în Călători străini, V, p. 438, document datat aici în 3 septembrie 1650.

³⁵ Manuscris în ARSI, Polonia, vol. 53, Fol. 40-42; APF SOCG, vol. 269, Fol. 297+300, respectiv vol. 265, Fol. 298-299; publicat de I.C. Filitti, Din Arhivele Vaticanului, vol. I, București, 1913-1914, p. 100-103 și Francisc Pall, Les controverses tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia, în Diplomatarium Italicum, vol. IV, 1940, p. 240-243; trad. rom. în Călători străini, V, p. 508.

³⁶ Manuscris în APF Fondo di Vienna, vol. 6, Fol. 214-218; publicat în Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467-1706), vol. II, p. 511-513.

12.

1659 februarie 5

Relatarea Episcopului Catolic de Bacău, Marian Kurski despre vizita efectuată în toamna anului 1658 la comunitățile catolice din Moldova, trimisă Congregației De Propaganda Fide³⁷

“Forowan, in quo est capella seu parva ecclesia, affiliata ecclesiae Bacoviensi”.

13.

1661 iulie 29, Roman

Raportul franciscanului minor conventual Vlas Koičevic, Vicarul și Viceprefectul Vicarului Apostolic al Moldovei, fratele Gabriel Thomasii despre vizita făcută în comunitățile catolice din Moldova, trimis Congregației De Propaganda Fide³⁸

“... Fontenela, Forouani qui et suam capellam habent, sed apparamenta, praeter calicem cum patena, nulla sunt”.

14.

Înainte de 17 decembrie 1663, [Roma]

Răspunsul Prefectului Misiunii Franciscane Conventuale din Moldova, Vito Pilutio da Vignanello la chestionarul întocmit de Congregația De Propaganda Fide³⁹

“Luoghi di missione e numero d'anime.

... Foroani... appartengono alla diocese di Baccouia...”

15.

[Sfârșitul anului 1665]

Raport anonim despre starea comunităților catolice din Moldova⁴⁰

“... 4. Forro Falua...”

³⁷ Manuscris în APF SOCG, vol. 309, Fol. 181; publicat de Francisc Pall, op.cit., p. 243-244; trad. rom. în *Călători străini*, V, p. 463.

³⁸ Manuscris în APF Vienna, vol. 8, Fol. 74-77; APF Vienna, vol. 8, Fol. 78-86; publicat de Romul Cădea, *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea*, Sibiu, 1917, p. 47-53.

³⁹ Manuscris în APF Vienna, vol. 8, Fol. 115-118, respectiv Fol. 119-122; publicat în *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467-1706)*, vol. II, p. 564-576.

⁴⁰ Manuscris în APF Vienna, vol. 8, Fol. 164-165; publicat de Romul Cădea, op.cit., p. 66-68.

16.

1668 decembrie 14, Baia

Scrisoarea misionarului franciscan conventual Vito Pilutio da Vignanello, Prefectul Misiunii Apostolice a Moldovei către Nunțiul Papal din Polonia, Pietro Vidoni⁴¹

“In Foroani vi sta un prete ungaro, il padre e la madre sono luterane. La chiesa non ha niente, ha un tanto da gl’huomini in tempo di vendemie, e vi sono da 230 anime”.

17.

1670 mai 23 [Roma]

Relatarea misionarului franciscan conventual Francesco Maria Spera despre starea Moldovei și Țării Românești, în special a comunităților catolice de aici⁴²

“In Forano la chiesa non ha niente, da una misura di grano per casa, vi sta un missionario, hora vi sta un prete ungaro, vi tiene il padre e madre heretica. Vi sono 230 anime”.

18.

1670 octombrie

Darea de seamă a misionarului franciscan conventual Antonio Angelini da Norscia⁴³

“...Lontano di detta citta (Baicău n.n.) un miglio italiano vi è una villa, si chiama Forouano, li popóli sono fugiti in Valachia (sic!), solo il cantore vi è restato con un valacho”.

19.

[1670 noiembrie]

Raportul misionarului franciscan conventual Giovanni Battista Del Monte către Congregația De Propaganda Fide⁴⁴

“Forouano è villa, ha la chiesa fatta di legno, ha paramenti non troppo boni, un calice è croce d’argento, detta chiesa non ha entrata alcuna et a detto loco vi sono annessi tre villaggi, in tutto da 60 case di cattolici. Sogliono tenere il sacerdote in detto loco, ma il vicario apostolico ci manda il suo cappellano qualche volta il mese e detto vicario piglia l’elemosina che sogliano dare, id est una misura di grano, una di avena et una urna di vino per qualsivoglia casa”.

⁴¹ Manuscris în APF Scritture referite nei Congressi Moldavia, vol. I, Fol. 89-90; publicat de Bianu I., Vito Pilutio. Documente inedite din arhivulu Propagandei, în *Columna lui Traian*, s.n., IV, 1883, p. 150-153; trad. rom. în *Călători străini*, vol. VII, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 82.

⁴² Manuscris în APF SC Moldavia, vol. I, Fol. 146+149; publicat de Călinescu G., *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în *Diplomatarium Italicum*, vol. I, 1925, p. 103-105; trad. rom. în *Călători străini*, VII, p. 208.

⁴³ Manuscris în APF SC Moldavia, vol. I, Fol. 193-194; publicat în *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467-1706)*, vol. II, p. 629-632.

⁴⁴ Manuscris în APF SC Moldavia, vol. I, Fol. 221-223; publicat de Călinescu G., *Alcuni missionari...*, în *Diplomatarium Italicum*, vol. I, p. 105-108; trad. rom. în *Călători străini*, VII, p. 219.

20.

[1670, toamna târziu]

Răspunsul misionarului franciscan conventual Giovanni Battista Del Monte la chestionarul întocmit de Congregația De Propanganda Fide⁴⁵

"I. luoghi che ivi sono in detta provincia cattolici sono questi: ... Forouano..."

21.

1671 august 26, Baia

Răspunsul misionarului franciscan conventual Vito Piluzzi la chestionarul întocmit de Congregația De Propanganda Fide⁴⁶

"...la Foroano sunt 100 de credincioși. La Foroano nu este preot... biserica este de lemn... are altar cu odăjdii necesare, un potir și o cruce de argint; discul care era de argint a fost schimbat de părintele F. Paolo din ordinul Observanților, care era vicar al monseniorului Rudzinski, cu unul de aramă..."

22.

1682 iunie 12, Iași

Relatarea misionarului franciscan conventual Antonio Angelini, Prefect Apostolic al Moldovei, către Congregația De Propanganda Fide⁴⁷

"Forouano: vicino a Baccouia. La villa con la chiesa deserta per esser vicino alla strada regia, di dove giornalmente passano Turchi. Li popoli sone dispersi per le selve. Vengono serviti una volta il mese, quando han bisogno, dal P. missionario Antonio Giorgini da Tarsi con ogni puntualità, come anco serve in Baccouia appresso Msig. vescovo. La sua diligenza vien lodata da tutti populi nostri, come anco da scismatici, essendo misti, e senza alcun mercede per la gran povertà di populi, si magna pan di miglio et di arisco, materia in Italia non cognosciuta".

23.

1682 iulie 10, Bacău

Raportul Vicarului Apostolic al Moldovei, Vito Pilutio Da Vignanelo, Arhiepiscop de Marcianopolis, către Congregația De Propanganda Fide⁴⁸

"Foroano: Strappati di nessun valore sono i paramenti, calice, croce, due campane. Vi erano quest'anno passato più di 100 case, ed hora non vi saranno 60, e

⁴⁵ Manuscris în APF SC Moldavia, vol. 1, Fol. 233-236; publicat de Călinescu G., *Alcuni missionari...*, în *Diplomatarium Italicum*, vol. I, p. 108-114.

⁴⁶ Manuscris în APF SOCG, VOL. 435, Fol. 327; publicat de Francisc Pall, *op.cit.*, p. 258-267; trad. rom. în *Călători străini*, VII, p. 90-94.

⁴⁷ Manuscris în APF SC Moldavia, vol. 2, Fol. 110-115; publicat de Călinescu G., *Alcuni missionari...*, în *Diplomatarium Italicum*, p. 133-136; trad. rom. în *Călători străini*, VII, p. 338.

⁴⁸ Manuscris în APF SC Moldavia, vol. 2, Fol. 116-119; publicat de Bianu I., *op.cit.*, p. 260-263; trad. rom. în *Călători străini*, VII, p. 107.

stanno fuggitivi nelle selve. Il P. Antonio Giorgini, mio cappellano gli va a servire, ed è lontano di Baccovia mezza giornata. Iddio sa quanto s'affaticava, che molte volte va a piedi a confessarli... ha il vescovato solo una vigna in Foroano, ma credo, che anco quella sarà abbandonata..."

24.

1683 iulie 19, Iași

Scrisoarea Episcopului Catolic de Bacău, Iakub Franciszek Dluski către Cardinalul Carlo Barberini⁴⁹

"...Atri dove sono le chiese ma nessuno catholico, sono... Foruan..."

25.

[Sfârșitul anului 1686]

Relatarea Arhiepiscopului de Marcianopolis, Vito Pilutio Da Vignanello, Vicar Apostolic al Moldovei, către Congregația De Propaganda Fide⁵⁰

"... solo in... Forrano,...sono rimasti pachi cattolici..., Il P. Luccioli stette quattro settimane in Foroano, e perchè non haveva da mangiare, fu forzato di partire".

26.

1691 februarie 19

Raportul misionarului minor conventual Francesco Antonio Renzi către Congregația De Propaganda Fide despre starea Moldovei⁵¹

"În satul Faraoni se află o biserică de lemn cu clopot; sunt cam 160 de familii de catolici. Acest sat, dimpreună cu biserica, au stat sub ascultarea părintelui Rossi aproape 4 ani".

27.

[Începutul anului 1692, Roma]

Răspunsul misionarului Ioanes Baptista Berkuce la chestionarul trimis de către Congregația De Propaganda Fide⁵²

"... in Faraoni hanno chiesa di legno, dove prima era la villa, et adesso sono dispersi li abitanti per la selva. Questa chiesa intitolata l'Assunzione della Beata Vergine Maria. Hanno un semplice paramento et un calicetto dove con quelli che

⁴⁹ Manuscris în *Bibliotheca Vaticana (Roma) Codex Barberini Lat.*, LXXVII, 26 (6647), Fol. 165-166; publicat de I.C. Filitti, *op.cit.*, p. 124-127; trad. rom. în *Călători străini*, VII, p. 375.

⁵⁰ Manuscris în *APF SC Moldavia*, vol. 1, Fol. 94-95; publicat de Călinescu G., *Alcuni missionari...*, în *Diplomatarium Italicum*, p. 140-150; trad. rom. în *Călători străini*, VII, p. 438 cu datarea documentului ante 1687.

⁵¹ Text italian în *Fr. Pall, op.cit.*, IV, p. 293-296; trad. rom. în *Călători străini*, VIII, 1983, p. 118.

⁵² Manuscris în *APF SOCG*, vol. 513, Fol. 454-462, respectiv Fol. 451-452; publicat în *M. Cs. M. Ok*, II, p. 714.

sono forastieri saranno quattro cento, se non cinque cento e più. Questa parrocchia serviva un missionario giovane, dove io havevo quattro famiglie da Kotnaro, la pure prevedono il sacerdote, convengono due o tre insieme. Qui stava il padre preferetto (Giovanni Battista Volponi n.n.) et uno che diceva essere lui parcho di Ia e di Baccovia con provisione però del popolo. Et essendo ancora quattro famiglie da Cotnaro si visitano et pregato dal padre prefetto facevo quel tanto che si poteva per la loro consolazione, ma il giovane mostrò gelosia che non li occupasse il luogo; li ho dato tempo perchè si mostro troppo furioso con poca loro sodisfatione, benchè lui anco fu licentiatto da quel popolo”.

28.

1692 octombrie 23

Scrisoarea misionarului franciscan conventual Francisco Antonio Renzi Da Stîpide către Edoardo Cybo, Secretarul Congregației De Propaganda Fide⁵³
“... în Foroani il P. Bevilacqua...”

29.

1693 iunie 1, Iași

Scrisoarea misionarului franciscan conventual Giovanni Battista Volponi, Prefectul Misiunii Apostolice a Moldovei, către [Edoardo Cybo, Secretarul Congregației De Propaganda Fide]⁵⁴

Acesta menționează de mai multe ori în cuprinsul scrisorii localitatea “*Forovano*” și pe părintele L. Bevilacqua.

30.

1694 octombrie 9, Iași

Relatarea misionarului franciscan conventual Giuseppe Poeti către Edoardo Cybo, Secretarul Congregației De Propaganda Fide⁵⁵
 Amintește printre altele și localitatea “*Foroano*”.

31.

1696 februarie-noiembrie

Dare de seamă privind comunitățile catolice din Moldova (întocmită de misionarul franciscan conventual Bernardino Silvestri)⁵⁶

La sfârșitul secolului al XVII-lea misionarul Bernardino Silvestri a întocmit o dare de seamă remarcabilă privind comunitățile catolice din Moldova, care după relatarea lui Marco Bandini, constituie cel mai important izvor istoric al vremii

⁵³ Manuscris în APF SC Moldavia, vol. 2, Fol. 345-346; publicat în M. Cs. M. Ok., II, p. 716-718.

⁵⁴ Manuscris în APF SC Moldavia, vol. 2, Fol. 408-409; publicat M. Cs. M. Ok., II, p. 720-723.

⁵⁵ Manuscris în APF SC Moldavia, vol. 2, Fol. 479-480; publicat M. Cs. M. Ok., II, p. 724.

⁵⁶ Manuscris în APF Congregazioni Particolari, vol. 31, Fol. 470-482 (anexa relatării lui Bernardino Silvestri din 28 iunie 1697); publicat în M. Cs. M. Ok., II, p. 733-748.

privindu-i pe catolici. Este vorba de un recensământ al catolicilor miruiți și nemiruiți din Moldova, pe localități, întocmit ca o anexă la relatarea pe care o va trimite pe 28 iunie 1697 la întoarcerea la Roma, relatare privind starea Misiunii Apostolice a Moldovei. Printre localitățile catolice inserate în anexă apar și satele din cuprinsul parohiei "Foroano" de atunci, purtând numele pe care le vom aminti în continuare:

"2.

Catalogus catholicorum habitantium in ista parochia Foroanensi, vel solent in ista mea missione convenire et sub mea cura ac missione pro anno Domini 1696. in die Sancti Paschatis supra dicti anni.

Ego frater Aloysius Bevilacqua Ordinis Minorum Conventualium Sancti Francisci ex Provincia [...] missionarius apostolicus

[IX.] Valle Draga

Martinus Pecome cum uxore et duobus filiis.

Joannes Bene et uxor cum 4 filiis.

Petrus Gurrar et uxor et 1 filii.

Stephanus Gurar, uxor et 4 filii.

Joanna Gurar vidua cum 4 filiis.

Nicolaus Sancta, uxor et 2 filii.

Andreas Michael, uxor et 2 filii.

Joannes Gurar, uxor et 3 filii.

Buduina vidua, et 3 filii.

Andreas cum uxore et 4 filiis.

Laurentius Lorena, uxor tantum.

Barta, viduus cum quattuor filiis.

Dominicus Coscia, uxor et 2 filii.

Stephana Dobos vidua, cum 4 filiis.

Petrus Sutor, uxor et 2 filii.

Michael Sutor, uxor et 1 filius.

Elisabeth Sutor vidua, cum 3 filiis.

Giorgius Sutor, uxor et 1 filius.

Mater istorum cum duobus filiis.

Paulus Dobos, uxor et 4 filii.

Stephanus Persak, uxor et 1 filius.

Paulus Farkos, uxor et duo filii.

Michael Giorge, uxor et 2 filii.

Joannes Farkos, uxor et 2 filii.

[X.] Valle Mare

Nicolaus Farkos, uxor et 6 filii.

Martinus Farcos, uxor et 4 filii.

Michael Dogma, uxor et 2 filii.

Joannes Dogma junior, uxor et 1 filius.

Nicolaus Dogma, uxor et 3 filii.

Mater illorum vidua cum tribus filiis.

Stephanus Dogma, uxor et 4 filii.

Georgius Bartos, uxor et 5 filii.

Petrus Dogma, uxor et 2 filii.

Joannes Farkas, uxor et 5 filii.

Petrus Coscia, uxor et 3 filii.

Petrus David, uxor et 3 filii.

Paula Farkos vidua cum 3 filiis.

Margharita vidua cum uno filio.

Chatarina vidua cum uno filio.

Joannes Bene uxor et 4 filii.

Nicolaus Budu et 4 filii.

Antonius Antal, uxor et 3 filii.

Seculias cum uno filio.

Petrus Domocos, uxor et 3 filii.

Georgius Domocos, uxor et 3 filii.

Joannes Domocos, uxor et 4 filii.

Petrus Bartos viduus cum 9 filiis.

[XI.] Costiscia alias Oldola

Michael Farkos, uxor et 3 filii.

Petrus Farkos, uxor et 1 filius.

Georgius Farkos, uxor et 2 filii.

Michael Boglor, uxor et 4 filii.

Petrus Daraban, uxor et 4 filii.

Mattias, uxor cum uno filio.

[XII.] Cacova Maior

Martinus Barko, uxor et 3 filii.

Farkos Michael, uxor et filia parvula.

Georgius Miko, uxor et 2 filii.

Joannes Diak, uxor 1 filius.

Valentinus Dorkos, uxor et 3 filii.

D. Gregorius Ainer cum uxore et 2 filiis.

Nicolaus Drakot, uxor et filia 1.

Joannes Sechel, uxor et 3 filii.

Michael Istuk, uxor et 3 filii.

Georgius Sechel, mater et alium filium.

Petrus Istuk, uxor et dous filios parvulos.

Helena Istuk et unum filium et ancillam.

Joannes Claudus, uxor, 2 filii.

Michael Coscia, uxor et 2 filii parvuli.

Coscia et duae filiae nobiles.

Petrus Tzefos, uxor et 3 filii parvuli.

Georgius Tzefos liber.

Jacob Cosan viduus et filius nubilis.

Michael Cosan, uxor et

Andreas Simon cum matre.

Andreas Petros, uxor et 2 filii parvuli et ancilla.

Michael Antal, uxor.

Michael Juda, uxor.

Joannes Juda, uxor et parva filia.

Petrus Juda cum uxore.

Thomas Jurcha, uxor et 5 filii.

Catarina Sebu vidua.

Martinsu Sabo, uxor et 4 filii parvuli.

Elena Daskalizza vidua.

Petrus Miko cum femina et 1 filia parvula.

Andreas Miko, uxor et 1 filius parvulus.

Gregorius Bakoska, uxor et 5 filii.

Michael Dogma, uxor, 4 filii.

Catarina Diac vidua et 2 filii confitentes.

Michael Rotaro, uxor et filia nubilis.

Laurentius Gener, uxor et 2 filii parvuli.

Michael Antal, uxor et 4 filii.

Nicolaus Antal, uxor et 4 filii parvuli.

Demetrius Bescion, uxor et 3 filii parvuli.

Joannes Mate, uxor et 2 filii nobiles.

Michael Mate, uxor et filius nubilis.

Andreas Mate, uxor et 3 filii parvule.

Georgius Mate, uxor et 3 filii.

Michael Petras, uxor et 2 filii parvuli.

Martinus Antal, uxor et 3 filii nobiles.

Joannes Besike, uxor et 2 filii.

Martinus Gascicolus, uxor et filii 3.

Andreas Tzefos cum uxore et 3 filiis.

Petrus Tzefos, mater et alius frater et soror.

Stephanus Antal, uxor et 3 filii parvuli.

Michael Denez, uxor et filiae parvulae.

Barbara Denez cum uno filio.

Antal Mial, gener Martonka, uxor et 1 filius.

Soros ipsius: Barbara.

Petrus Figulus, uxor et filius parvulus.

Petrus Benka, uxor et 3 filii.

[XIII.] Maiaros

Andreas Diak, uxor et 1 filia.

Martinus Besciam, uxor et 1 filius parvulus.

Valentinus Balint, uxor et 4 filii.

Joannes Legas, uxor et 5 filii.

Joannes Demeter, uxor et 2 filii.
Petrus Moises, uxor et 3 filii.
Michael Sasko, mater liber.
Georgius Benka, uxor et 2 filii parvuli
et cognata ipsius.
Martinus Benka, uxor et 1 filius
parvulus.
Michael Benka, uxor, 2 filii nobiles.
Martinus Dobos, uxor et 3 filii.
Martina vidua cum uno filio nubili.
Georgius Bescian, uxor et 2 filii.
Petrus Antal, liber, mater ipsius et 2
fratres.
Petrus Balan, uxor et 2 filii cum
nepote.
Susanna vidua cum 2 filiis.
Balanassa vidua.
Margarita, libera, cum matre.

[XIV.] Clesa

Petrus Benka, uxor et 7 filii.
Michael Patachi, uxor et 3 filii et
nepos.
Petrus Patachi.
Thomas Giorgioi, uxor et 3 filii.
Joannes Sasko, uxor et 3 filii.
Andreas Patak viduus.
Andreas Benka, uxor et 1 filius.
Joannes Balint Tunice, uxor et 2 filii.
Joannes Balint, uxor et 1 filius.
Gregorius Balint, liber.
Petrus Giorat cum matre et 4 fratribus.
Georgius Susan, uxor et 4 filii nobiles,
frater ipsius seniculus, liber.
Catarina vidua cum 4 filiis parvulis.
Joannes Torda, uxor et 3 filii.

Petrus Raz, uxor et filius.
Joannes Kigit, uxor et 6 filii.
Georgius Danka, uxor.
Petrus Poschina cum filio, caecus.

[XV.] Longa Mare

Elisabet Zebe cum 4 filiis.
Martinus Petras, uxor et 3 filii.
Agata Cjabor cum filio.
Petrus Cico, uxor et 1 filius.
Joannes Cico, uxor et 4 filii.

[XVI.] Slobozia

Valentinus ex Saboana, uxor et 3 filii.
Michael ex Saboana cum uxore.

[XVII.] Valesaka

Nomina absignata cum cruce fugerunt
modo per tributa magna.
Michael Buche, uxor et 2 filii.
Petrus Bugdan, uxor et 3 filii. +
Demetrius Cosan, uxor et 3 filii.
Petrus Bugdan, uxor et 7 filii.
Nicolaus Tangu, uxor et 3 filii. +
Joannes Luca, uxor et 3 filii.
Elisabet Bodu cum 2 filiis, vidua.
Joannes Fasachas, uxor et 3 filii.
Petrus Tanco cum uxore.
Stephanus Tango, uxor et 4 filii.
Agicola alias Jeiro cum filio nubili.
Andreas Bir, uxor et 3 filii.
Joannes Tango, uxor et 3 filii.
Catarina vidua cum 2 filiis. +
Nicolaus alias Michecy, uxor et 5 filii. +
Michael Tango, uxor et 2 filii.
Joannes Crez, uxor et 2 filii.

Ita est. Frater Aloysius Bevilacqua Ordinis Minorum Conventualium Sancti Francisci,
missionarius apostolicus utrius Valachiae

Ex istis pauperculis catholicis fere omnes non sunt confirmati excepti seniores,
ex istis vero aliqui etiam inveniuntur, qui non sunt confirmati et jam sunt tredecim

anni elapsi et nunquam episcopus catholicus romanus habuit confirmationem, etiam per 8 annos ego sum illuc missionarius, et nunquam fuit facta sacra confirmatio, et sic per istum tempus, ita possum cum iuramento attestari etc.”

32.

1697 iunie 28, Roma

Relatarea misionarului franciscan conventual Bernardino Silvestri către Secretarul Congregației De Propaganda Fide, Carlo Agostino Fabroni⁵⁷

“[II. 3.] Foroano con li loghi adiacenti tutti tra selve dove si ritrova il P. Luigi Bevilacqua, cento e sessanta due famiglie”.

33.

[1774]

Raport anonim despre starea bisericilor catolice din Moldova⁵⁸

“Biserica din Foroano este rămasă afară din localitate pentru că este veche, aproape distrusă și foarte nepotrivită pentru misionari și pentru popor. În anul 1730 Pr. Manzi a făcut parohie în acel loc (noua așezare n.n.) și alături de reședința preotului, a făcut și biserica. Acasta este foarte potrivită pentru oamenii locului, care au împodobit-o cu picturi și anul trecut au adus o mică orgă din Transilvania [...]. La Foroano și împrejurimi sunt circa 220 de familii [...]. Patronul bisericii din Foroano este Sf. Anton de Padua [...]. Biserica din Foroano are un potir de argint cu discul său, o cutiuță de argint pentru Sf. Împărtășanie, o cruce de argint, o planetă nouă de mătase, albă nouă, liturghier nou, ritual unguresc, vase pentru uleiurile sfinte, o pixidă de cositor aurit, toate aduse de Pr. Manzi [...]. Pr. Manzi a cumpărat la Foroano o livadă, parte cu banii de pe liturghii și restul din daniile primite”.

Preotul Manzi a menționat într-o notiță autobiografică⁵⁹ (scrisă probabil în 1744) o serie de alte amănunte credem noi interesante:

- aprilie 1722 - octombrie 1728. În acest timp a făcut locuință din paieantă pentru preot și a dotat biserica cu odăjdiiile și cele trebuinciaose pentru cult, enumerate mai sus la biserica din Faraoani.

- 1730 - decembrie 1733. A revenit la Faraoani pentru a face biserică nouă, a împrejmuit biserica și locuința preotului cu garduri noi, cumpărând și o livadă vecină cu biserica. Pe lângă acestea, la locuința preotului a făcut bucătărie nouă și încă două camere pentru oamenii de serviciu.

- 1736 - 1738. A acoperit din nou biserica și clădirile de la locuința preotului.

⁵⁷ Manuscris în APF CP, vol. 31, Fol. 466-469; publicat de Lajos Pásztor, *L'attività missionaria del P. Bernadino Silvestri, Min. Conv. e la sua relazione sulla Moldavia. 1688-97*, în *Archivum Franciscanum Historicum*, XLII, 1949, p. 273-277.

⁵⁸ G. Călinescu, *op.cit.*, vol. I, p. 166-171.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 176-177.

34.

1741 august 2

Relatarea Episcopului Catolic de Bacău, Raimund-Stanislau Jezirski privind bisericile de pe cuprinsul Diecezei⁶⁰

"... Biserica parohială de la Faraoani este de lemn; la ea vin catolicii pentru rugăciunile obișnuite; în același loc și în același sat se mai află o biserică de zid, dărmată și fără acoperiș..."

35.

[1745]

Raport anonim dat ca răspuns la chestionarul trimis de Congregația De Propaganda Fide⁶¹

"... Biserica are patron pe Sfântul Anton de Padua. Sunt 140 de familii. La Farovano este o biserică rămasă afară de sat, la jumătate de oră distanță, închinată sufletelor din Purgator. Biserica din Farovano este în stare foarte bună. Preotul Anton Zingali a început să repare biserica rămasă afară de sat, din cimitir, spre marea bucurie a credincioșilor. La biserica din Farovano se păstrează mereu Sfânta Taină... Locuința misionarilor este de lemn, lipită cu pământ și acoperită cu paie. La Farovano casa are două camere și mai este încă o casă cu două camere pentru slugi. Aici stă numai un preot misionar, Pr. Anton Zingali, care de patru ani este misionar în Moldova".

36.

1762 aprilie 9

Relația Prefectului Misiunii Apostolice a Moldovei, Ioan-Hrisostomul Dejoannis despre catolicii din Moldova⁶²

"... Faruano... cel mai mare sat al catolicilor noștri din Moldova; are 214 case cu 900 suflete, cu toți catolici. Toate casele sunt trainic făcute și fiecare are grădină mare plină cu pomi fructiferi, așa că întreg satul pare o pădure foarte deasă. Oamenii se ocupă cu agricultura și aproape toți sunt butnari (dogari). În ceea ce privesc bunele moravuri, frica de Dumnezeu și învățătura creștinească, cu toții, fără deosebire de sex ori vârstă, sunt foarte bine instruiți și cu toate mizeriile pe care le îndură din cauza corvezilor, samavolniciilor și birurilor de necrezut la care sunt supuși, ei nu încetează de a duce viață nu numai de creștini buni, dar de creștini evlavioși... Paroh este călugărul misionar Pr. Frontali. Biserica este de lemn, dar trainică și acoperită cu draniță, așa cum se fac cele mai bune case prin Moldova; este lungă de 30 pași. La sărbătoarea Întâmpinării Domnului Prefectul Misiunii a făcut serviciile bisericești ale zilei și a venit mulțime mare de lume, care a rămas afară pentru că nu mai încăpeau în biserică..."

⁶⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I-II, București, 1901, p. 102.

⁶¹ G. Călinescu, *op.cit.*, I, p. 185-197.

⁶² *Ibidem*, p. 208-209.

Clopotnița este alături de biserică și are un clopot cam de 150 kg și altul de vreo 75 kg, dar nu este instalat în clopotniță. Biserica este închinată Adormirii Maicii Domnului. La o milă depărtare de această biserică este o altă biserică de lemn, foarte bine întărită și încheagată, închinată Sfântului Martin; este în mijlocul cimitirului plin de cruci forate mari. Îngădirea cimitirului, jur-împrejur, este cam de 400 pași. Fiind rămasă în câmp, bisericuța nu mai are nimic în ea, fără numai câteva icoane și când se servește Sfânta Liturhie acolo, se aduc odăjdiiile și cele trebuincioase slujbei, din biserica satului”.

Raportorul menționează pietatea mare a poporului, oglindită în faptul că timp de 10 zile, cât a stat acolo, au venit la el în continuu foarte mulți oameni cu probleme sufletești și gospodărești și cu toții au fost mulțumiți de sfaturile și hotărârile primite, datorită pietății și încrederii lor în păstori sufletești.

37.

1769 iunie

**Notă în registrul de administrație al reședinței Misiunii Franciscane
Conventuale de la Iași, ținut de Pr. Giuseppe Carisi⁶³**

Registrul de administrație al reședinței Prefecturii misiunii franciscanilor conventuali de la Iași, ținut de Pr. Giuseppe Carisi, notează în luna iunie 1769 drumul pe care l-a făcut Prefectul Misiunii la Făraoani pentru acoperirea bisericii.

38.

1776

Raport anonim despre starea bisericilor catolice din Moldova⁶⁴

Raportul notează că parohia Făraoani este la 10 ceasuri depărtare de Grozești, are biserică, locuință pentru preot, are dascăl și un total de 2.530 credincioși.

39.

1814 mai 30

Relația Prefectului Misiunii Apostolice a Moldovei, Pr. Iosif-Bonaventura Berardi⁶⁵

Despre Făraoani scrie următoarele: “... are biserică destul de veche, închinată Sfântului Anton de Padua, dar este bine dotată cu odăjdii bune, cu icoane bune și cu un altar foarte frumos și în timpul din urmă se adună bani pentru a le reface... Mai este și o biserică foarte veche în cimitirul comun, la locul zis <din Valle>, închinată Sfântului Martin. În prezent este paroh la Făraoani Pr. Pancratius Finta și parohia numără 443 de familii”.

⁶³ Arhiva Episcopiei Catolice Iași, Convolutul “Carisi”, publicat fragmentar de N. Iorga în op.cit., p. 74.

⁶⁴ G. Călinescu, op.cit., vol. II, Roma, 1930, p. 505.

⁶⁵ Arhiva Episcopiei Catolice Iași, relație publicată de N. Iorga, op.cit., p. 175-176.

40.

1833 martie 8

Relația Vizitatorului Apostolic al Moldovei, Pr. Petru-Rafael Arduini⁶⁶

Din această relație aflăm că *“Pr. Zomoyski stătea un an la Faraoani, reședință parohială cu biserică construită între 1822-1834 și un an la Valea Mare, unde a construit o nouă biserică”*.

41.

1852 ianuarie 18, Roma

Relație despre starea Misiunii Apostolice a Moldovei trimisă Congregației De Propaganda Fide de către Antonio De Stefano, Vizitator Apostolic în Moldova și Prefect al Misiunii Ordinului Franciscan Minor Conventual⁶⁷

“Le parrocchie di Ferrano, Calughera, Vallesacca, Clesia, Husci e Presesti posseggono alcuni pezzi di vigne che producono il vino pel consumo di casa⁶⁸ (...).

Parimenti nel villaggio Vallemare, situato nella parrocchia di Faroano, sarebbe necessario un missionario per quella numerosa popolazione; tanto più vi è chiesa e casa parrocchiale. Non vi si è istallato finora per mancanza di soggetti⁶⁹.

42.

1858 decembrie 10

Relatarea despre vizitarea Misiunii Apostolice a Moldovei făcută de Vizitatorul General Apostolic Giuseppe Tomassi și trimisă Cardinalului A. Barnabo, Prefectul Congregației De Propaganda Fide⁷⁰

“Foroano. Villaggio. Antica Chiesa Parocchiale dedicata al Taumaturgo S. Antonio di Padova. Rifabbricata in legno l'anno 1831. Non ha filale, nè altri villaggi di sorta, e numera anime 1992.

Vallemare. Villaggio. Chiesa Parocchiale dedicata allo Spirito Santo costrutta in legno l'anno 1832. Non si estende ad altri villaggi, nè ha filiali veruna, tranne una Cappellina dedicata a S. Martino Vescovo, eretta nel cimitero, che questa Chiesa ha commune con l'altra vicinissima di Faroano. Numera anime 1436⁷¹.

⁶⁶ P. Pietro Tocanel O.F.M. Conv., *Storia della Chiesa Cattolica in Romania*, Padova, Edizioni Messaggero, vol. III, parte seconda, 1965, p. 281, nota 19.

⁶⁷ Manuscris în *Archivum S. Congregationis De Propaganda Fide*, Scritture riferite nei Congressi (Fond ACPF), Moldavia, vol. II, f.f. 226 r.-229 v. publicat de Ion Dumitru-Snagov, *Le Saint Siège et la Roumanie moderne (1850-1866)*, vol. 48, Università Gregoriana Editrice, Roma, 1982, p. 245.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 247.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 249.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 341.

⁷¹ *Ibidem*, p. 345-346.

Recursul la izvoare provenind din surse arhivistice de mare autoritate și punerea lor în lumină, a fost și este pentru noi o obligație pe care dorim să o transmitem tuturor iubitorilor de adevăr. Să nu uităm niciodată faptul că istoria este nu numai **Magistra Vitae** ci și **Lux Veritatis**. Din cuprinsul documentelor inserate în lucrarea noastră se întinde chemarea firească la cunoașterea adevărului, cu acea largă disponibilitate cu care Toma a fost odinioară chemat de către **Mântuitorul Cristos**: *“Adu degetul tău și vezi mâinile mele, și mâna ta o pune în coasta mea”*. Este un îndemn la lectură și meditație, cu aceeași chemare divină, care pe Toma l-a cutremurat: *“și nu fii necredincios”*.

Missionari cattolici sulla Faraoani Riassunto

Missionari cattolici sulla Faraoani presentano numerose testimonianze storiche conservate nelle collezioni Vaticane, selezionate in quanto possono contribuire a mettere in luce la storia di questa località, di comunità cattolica dalla Faraoani, cioè con una comunità cristiana cattolica le cui origini e tradizioni, la cui lingua e cultura sono indissolubilmente legate a Roma.

Manoscritti, documenti, altrettanti momenti dell'evoluzione storica, cimeli che mettono il lettore a contatto con il tempo e i luoghi in cui hanno visto la luce.

Dallo studio dei documenti, che provengono dalla Roma, si rimane sorpresi dalla fecondità, che la vita ecclesiastica ha avuto nella Faraoani, nonché della tenacia con cui è stata difesa la fede cattolica lungo anni.

La preparazione della questa lavoro ci ha offerto l'opportunità di approfondire le ricerche sui fondi archivistici editi della Vatican, per meglio corrispondere alla fiducia mostrataci dai nostri fedeli del Paese, dai clerici e superiori ecclesiastici cattolici, per servire quanto meglio possibile la verità.

O încercare de climatologie istorică*

II

Constantin Tofan

Iarna a fost și este o etapă firească în succesiunea celor patru anotimpuri, succesiune caracteristică de altfel zonei de climă temperat continentală excesivă din care face parte și țara noastră, și în particular teritoriul Moldovei. Acest climat **caracterizat** prin diferențe mari și foarte mari între anotimpul rece și cald, mai ales în Câmpia Pontică (Stepa Bugeacului), iarna putându-se ajunge la temperaturi de -29°C sau de -34°C ¹.

Și celelalte zone geografice ale Moldovei se **caracterizează** prin aceste trăsături ale iernii, însă din **cauza** condițiilor de relief și de vegetație, există și numeroase aspecte locale, caracteristice unităților fizico geografice².

Asprimea iernii în evul mediu pe teritoriul Moldovei a fost scoasă atât de mărturiile autohtone, dar mai ales de călătorii străini, în special cei care proveneau din zone de climă temperat oceanică, sau mediteraneană.

Astfel, în descrierea Moldovei făcută de Antonio Graziani în urma călătoriei din 1564, acesta subliniază că locuitorii "... locuiesc în sate și târgușoare, în care casele sunt clădite din bârne și din paie și în care se apără de asprimea iernii"³, sau retragerea armatei poloneze ce susținea pe Alexandru Movilă "pe cel mai cumplit ger ce se poate închipui"⁴.

O altă informație care subliniază asprimea iernii de pe teritoriul Moldovei, este aceea a unui soldat suedez din armata lui Carol al XII-lea, deci a unui om obișnuit cu iernile aspre. Acesta plecând din Bender spre Constantinopol pe 28 noiembrie "... era un frig cumplit, mult mai rece decât vreodată în Suedia"⁵. O altă informație este cuprinsă în comparația făcută de Alexandru d'Hauterive, care subliniază asprimea iernii pe teritoriul Moldovei, prin următoarea însemnare "Pe când pământul este acoperit cu zăpadă și un frig tot așa de aspru ca cel de la Moscova", iar William Wilkinson notează, pentru intervalul 1814-1818, caracteristicile unei ierni aspre cum ar fi formarea unor "poduri de gheață" capabile să suporte deplasarea artileriei grele⁶. Iernile aspre se **caracterizează** nu

* Partea I a apărut în *Carpica*, vol. XXVII, p. 136-147

¹ Ioan Șandru, *Porți și culoare geodemografice în spațiul Carpato-danubiano-pontic. Considerații de ordin geografic istoric*, IV, Editura Fundației culturale Cancicov, Bacău, 1998, p. 16.

² O. Berbecel și M. Stanciu, *Agrometeorologia*, Editura Ceres, București, 1970, p. 54.

³ *Călători străini despre Țările Române*, II, p. 382. În continuare se va cita *Călători*.

⁴ *Ibidem*, IV, p. 404.

⁵ *Ibidem*, VII, p. 288.

⁶ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în sec. al XVIII-lea românesc*, București, Editura Meridiane, 1990, p. 28.

numai prin temperaturi scăzute ci și prin durata neobișnuit de mare a acestui anotimp, uneori din octombrie până în martie, aprilie, cât și prin cantitățile mari de zăpadă ale acestui anotimp, iar brumele și înghețurile nocturne, în condițiile țării noastre, apar frecvent în cursul lunii aprilie și sporadic în mai⁷.

În perioada pe care o studiem, aprecierile asupra iernilor aspre aveau de multe ori un caracter general și exprimau o anumită stare afectivă a oamenilor, de izolare a comunităților urbane și mai ales rurale din perioada respectivă. Impactul iernilor aspre, asupra societății din acea perioadă, se resimțea puternic asupra producției vegetale și animale, a cotidianului uman, a desfășurării operațiunilor militare sau a altor evenimente sociale și politice, se putea solda în mod direct sau indirect.

Asprimea deosebită a anumitor ierni este demonstrată nu numai de mărturiile directe ci și de cele indirecte, cum ar fi acele referitoare la înghețul cursurilor mari de apă, inclusiv a Dunării, și posibilitatea ca acestea să fie trecute de armate întregi. Formarea "podului de gheață" mai ales în cazul Dunării presupune existența unor temperaturi extrem de scăzute, de unor ierni foarte geroase. Asemenea situații au avut loc în anul 1459, când oastea Țării Românești a traversat Dunărea pe gheață⁸, iar aceste temperaturi foarte scăzute au fost probabil o realitate și pentru Moldova, cel puțin pentru cea sudică. Dispunem și de alte mențiuni referitoare la înghețul Dunării cum ar fi cele referitoare la iarna anului 1594-1595⁹, sau 1597-1598 când Dunărea a putut fi traversată pe gheață în Duminica tăierii împrejur (prima duminică din ianuarie)¹⁰, în 1598 începând cu 20-29 decembrie¹¹, în 1603 după 8 februarie¹², iarna anului 1699-1700¹³, sau în 1803 când Dunărea a înghețat de "Blagoveștenii"¹⁴. Deși se află la mare distanță de spațiul aflat în discuție, menționăm situațiile din iarna anului 1620, când a avut loc înghețarea Cornului de Aur¹⁵ sau a Dunării pe teritoriul Ungariei în 1664¹⁶.

Iernile geroase puteau provoca mult mai ușor formarea "podului de gheață" în cazul unor cursuri de apă mai mici decât Dunărea, cum ar fi Nistrul, Prutul, Bistrița, Jijia, etc.

Astfel înghețul Nistrului și realizarea unui pod de gheață s-a produs în mai multe rânduri, reușind identificarea câtorva situații de acest gen.

⁷ O. Berbecel și M. Stanciu, *op. cit.*, p. 44.

⁸ *Cronici turcești privind Țările Române*, extrase, I, sec. XV-lea - jum. sec. XVII-lea, Editura Academiei, volum întocmit de Mihai Guboglu, București 1974, p. 126, 292, 318, 455; în continuare se va cita *Cronici turcești*.

⁹ *Ibidem*, II, p. 34.

¹⁰ *Călători*, IV, p. 88-89.

¹¹ *Cronici turcești*, I, p. 395.

¹² *Călători*, IV, p. 272-273.

¹³ *Ibidem*, VIII, p. 171.

¹⁴ Ilie Corfuz, *Însemnări de demult*, cap. IV, nr. 53, p. 127.

¹⁵ *Cronici turcești*, II, p. 76.

¹⁶ *Ibidem*, II, p. 325.

În 1612 Tommaso Alberti menționează traversarea cu carele a următoarelor cursuri de apă înghețată: a Jijiei la 22 decembrie, iar pe 30 decembrie a trecut Nistrul pe la Hotin "și am trecut pe gheață fluviul amintit", după ce a trebuit să treacă Prutul neînghețat¹⁷. În acest caz a avut loc între 22 decembrie și 30 decembrie o scădere permanentă a temperaturilor minime negative care va duce la înghețarea unui curs de apă mai mare, cum ar fi Nistrul.

Și în iarna anului 1635-1636 a avut loc înghețul Nistrului, care s-a menținut până în a doua jumătate a lunii martie, căci pe 18-19 martie 1636 pe fluviu mai curgeau sloiuri de gheață, ne informează Jerzy Krasinski¹⁸. În acest caz iarna a fost lungă și friguroasă, podul de gheață menținându-se până pe 10-11 martie, iar după această dată a avut loc o încălzire a temperaturii care a provocat ruperea acestuia.

Alte înghețuri ale Nistrului s-au mai produs în 1640, când podul de gheață s-a menținut până pe 28 februarie când a început să prezinte spărturi și să fie subțire, devenind periculos pentru călători, după cum ne informează Woicieh Miaskowski în raportul către Dieta Poloniei, și în 1727-1728 când în urma înfrângerii răscoalei tătarilor nohai, o parte dintre căpetenii au reușit să fugă în Polonia trecând Nistrul pe gheață¹⁹.

Nici iarna anului 1656-1657 nu a fost lipsită de acest fenomen. Astfel, în călătoria sa prin Moldova călătorul suedez Conrad Iacob Hildebrandt trece Bistrița neînghețată pe 26 decembrie, iar pe 27 decembrie trece Moldova înghețată lângă Roman. Pe drumul de întoarcere din Ucraina, prin Moldova, același călător trece călare Prutul pe gheață²⁰.

Prutul a mai înghețat și în februarie 1700, la 18 februarie râul era acoperit "doar cu puțină gheață foarte subțire din pricina dezghețului, trecerea era foarte periculoasă"²¹ și în februarie 1717 datorită atât gerului cât și a ninsorilor abundente²².

Există și alte mențiuni cum ar fi cele referitoare la prezența încă pe data de 4 martie 1700 a unui pod de gheață în cazul râurilor Bârlad și Vaslui, care însă nu putea să susțină o mare greutate²³, sau cele referitoare la înghețul Bistriței din anul 1755²⁴, a Buzăului între 9 și 27 martie 1808, încât se putea trece "cu orice povară"²⁵ sau mențiunea "apele înghețate"²⁶ care permiteau trecerea acestora și în același timp pericolul unor expediții de pradă din partea unor oști străine.

¹⁷ Călători, IV, p. 362-363.

¹⁸ Ibidem, V, p. 112.

¹⁹ Ibidem, V, p. 153, 160; *Cronica Ghiculeștilor* p. 279.

²⁰ Călători, V, p. 596, 601.

²¹ Ibidem, VIII, p. 164.

²² Alexandru Amiras, *Cronica Anonimă, 1662-1733*, în *Cronicile României* ediția a III-a, III, 1874, editată de Mihail Kogălniceanu, p. 131; în continuare se va cita *Cronicile României*.

²³ Călătorii, VIII, p. 170.

²⁴ Mircea Filip, *Cartea românească veche din biblioteca G.T. Kirileanu*, p. 18-37.

²⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 128, nr. 58.

²⁶ Ion Nocolce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de Gabriel Ștrempel, p. 520; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 79, Radu Grecianu, *Începătura în Cronici Brâncovenesti*, ediție de Dan Horea Mazilu, Editura Minerva, București, p. 108.

Gheața, ca un element caracteristic, al iernii a devenit termen de comparație pentru sentimentul de teamă al domnilor Țărilor Române în fața acțiunii pretendenților la tron de la Istanbul. Astfel, știrea că Petru Rareș se află la curtea sultanului a fost comparată "ca o ghiață la inima lui Ștefan Vodă"²⁷, iar eșecul acțiunii lui Duca Vodă l-a făcut pe acesta "să se îmbrace cu cămașe de ghiață"²⁸.

Formarea podurilor de gheață la o anumită dată presupune de cele mai multe ori o perioadă premergătoare în care temperatura mediului ambiant a avut valori oscilante scăzute și după aceea existența unei perioade în care temperatura a rămas permanent sub zero grade. Acestea se mai puteau forma în urma scăderii bruște a temperaturii, a unor geruri extrem de severe. Toate acestea datorită circulației unor mase de aer de proveniență arctică. Faptul că aceste "poduri" puteau fi trecute atât de călători, cât și de armate întregi cu tot ce presupun acestea demonstrează că erau foarte groase, având uneori zeci de centimetri.

Trăsăturile iernii pe teritoriul Moldovei pot fi stabilite și prin analiza unor informații referitoare la acest anotimp în zone relativ apropiate cum a fost în iarna anului 600-601 pe teritoriul Bulgariei²⁹ sau din anul 1331 de pe teritoriul Dobrogei, când a avut loc o iarnă timpurie și cu temperaturi extrem de scăzute, după cum ne informează Ibn Battuta³⁰ în relatarea despre această călătorie. Este foarte posibil ca să existe în această descriere exagerările unui călător provenit din teritorii cu climă foarte caldă sau a unor confuzii dar și a veridicității informației transmise. Cum Dobrogea se află în vecinătatea nemijlocită a Moldovei, considerăm că nu ne îndepărtăm prea mult de adevăr dacă vom aprecia că această descriere corespunde măcar zonei de stepă a Bugeacului.

Asprimea unor ierni era reflectată de oamenii acelor timpuri prin expresii cum ar fi: "iarnă grea și geroasă cât n-au fost așa nici odinioară" pentru aceia din 1503-1504³¹, sau 1552-1553 "într-aceiași an fu omor mare și iarnă grea"³², ca de altfel pentru altă iarnă din timpul domniei lui Alexandru Lăpușeanu când "fost-au iarnă grea mare și friguroasă de au înghețat dobitoacele și heri prin păduri"³³. Măcar în acest ultim caz temperaturile extrem de scăzute au fost însoțite de mari cantități de zăpadă explicându-se în acest fel moartea animalelor sălbatice care au fost împiedicate să-și procure hrana.

Iernile aspre puteau să fie nu numai "grele", "foarte grele", ci și "cumplite", "mari", "cea mare" sau chiar "foarte mare", contemporanii referindu-se nu numai la temperaturile scăzute, ci și la cantitățile mari de zăpadă, la durata neobișnuit de mare a anotimpului respectiv.

²⁷ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediția P.P. Panaitescu, 1956, p. 149.

²⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 417-418.

²⁹ Teofilact din Simocata, *Istorie bizantină*, ediție de Haralamb Mihăiescu, Editura Academiei, București, 1985, p. 161.

³⁰ *Călători*, I, p. 4.

³¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 111-112.

³² *Ibidem*, p. 160.

³³ *Ibidem*, p. 161.

Apelativul de "iarnă grea" îl mai întâlnim pentru cele din 1673, când Ian Sobieski a renunțat la continuarea expediției din cauza "iernii grele" sau "pe o vreme de iarnă așa de cumplită"³⁴, sau din 1711³⁵. Nu mai cităm decât un singur exemplu în care se folosește acest atribut, acela referitor la iarna anului 1737 când "s-a întâmplat și iarna să fie grea cu zăpezi și frig mare"³⁶.

Asprimea iernii este demonstrată de contemporanii acelor fenomene și prin utilizarea, așa cum am mai spus de altfel, al adjectivului "mare" la toate gradele de comparație. Așa au fost caracterizate iernile din 1671-1672, 1683 ("iarna lui Kunițki"), 1739-1740, 1747-1748, 1768-1769, 1783-1784, 1841 ("omăt de un stânjen domnescu" = opt palme domnești = 226,4 cm) sau 1850³⁷, toate cu referire expresă la marile cantități de zăpadă.

În 1726 iarna a fost mare și lungă cu "omețe mari peste toată țara"³⁸, iar în 1739-1740 iarna a fost foarte îndelungată, din octombrie până în aprilie, cu mari cantități de zăpadă și extrem de friguroasă, contribuind alături de alți factori la moartea vitelor, distrugerea viilor și neefectuarea lucrărilor agricole de primăvară. În acest caz consecințele negative au fost determinate de durata foarte mare a anotimpului friguros, iarna fiind doar o componentă a "ciclului infernal", o verigă a lanțului catastrofelor care au determinat foametea din Țara de Sus³⁹.

Foarte dificilă, atât prin durata neobișnuită, cât și prin cantitățile de zăpadă la care s-a adăugat fenomenul de viscolire, a fost iarna anului 1783-1784. Ni s-au păstrat aprecieri diferite referitoare la aceasta cum ar fi "când au căzut iarna cea mare... cari, oameni de 50, 60 de ani de bătrâni n-au fost apucat iarnă ca aceasta" sau "și în anul trecut au fost iarna cea mare, care iarnă au ținut de la Vovidenie (21 noiembrie) până la Blagoveștenii (25 martie) tot omet și viscol. Și era ometul asemenea cu gardurile, de nu pute umbla omul din sat în sat și pe drum când se tâlne nu pute da drumul unul la altul"⁴⁰. O altă iarnă caracterizată asemănător a fost cea din 1798⁴¹.

Pe 26 octombrie 1804 în Moldova "au început ploii foarte rele" urmate de "o iarnă cumplită", geroasă, care a ținut până în aprilie, de vara ploioasă a anului 1805 și de ninsoarea din 15 aprilie 1806 când "a nins omăt de o palmă în Duminica Mironosișelor"⁴². Au fost pagube mari în vite, stupi, vii, culturi de cereale.

Ninsorile târzii. Au fost și sunt fenomene meteorologice cu consecințe deosebit de grave pentru desfășurarea activității umane în toate perioadele, dar mai ales pentru

³⁴ Cronici turcești, II, p. 344.

³⁵ Cronica Ghiculeștilor, p. 79.

³⁶ Ibidem, p. 411.

³⁷ Ion Neculce, op. cit., ed. cit., p. 212, 839; Axinte Uricariu Cronica paralelă a Moldovei și Țării Românești, II, ediție de Gabriel Ștrempel, p. 166; Pseudo-Enache Kogălniceanu, Cronici Moldovenesti, p. 138-139, 162; Ilie Corfus, op. cit., cap. IV, p. 20, nr. 24; p. 147, nr. 145; p. 144, nr. 130.

³⁸ Cronicele României, vol. III, p. 71.

³⁹ Cronica Ghiculeștilor, p. 499.

⁴⁰ Ilie Corfus, op. cit., p. 120, nr. 24; p. 122, nr. 31.

⁴¹ Ibidem, p. 126, nr. 48.

⁴² Ibidem, p. 302-303, nr. 7.

perioada analizată. Au împiedicat efectuarea normală a lucrărilor agricole, au distrus pomii în floare, au provocat moartea masivă a animalelor domestice, în special a celor tineri, au acționat puternic asupra mentalității individuale și colective, au prelungit în mod nefiresc de mult anotimpul rece.

În funcție de luna în care au avut loc, am reușit identificarea pentru perioada analizată a unor ninsori care au căzut în martie, în aprilie, dar și târziu și foarte târziu, în mai.

Oamenii perioadei respective au consemnat aceste ninsori tardive și le-au legat de diversele sărbători religioase, acestea fiind de altfel de multe ori singurele surse de localizare în timp a acestora.

În aceste situații, asupra oamenilor s-a exercitat un dublu impact psihologic, ca în cazul sărbătorilor din săptămâna Patimilor, sau de sărbătorile de Paște, ca în anul 1633, pe 18 aprilie 1814 (trei săptămâni după...), în 1852 pe 30 martie când ninsoarea a fost considerată "un dar dumnezeiesc"⁴³.

Alte ninsori au căzut mult mai târziu, cum ar fi cele din ziua de 25 aprilie (Sfântul Gheorghe) 1682⁴⁴, pe 24 aprilie 1788 (tot de Sfântul Gheorghe) când "a nins de o palmă"⁴⁵, de Sfinții Împărați Constantin și Elena⁴⁶.

Târzii și foarte târzii ni se par cele căzute în ziua de Ispas, deși nu în toate cazurile am putut identifica data exactă, cum am făcut-o pentru anii 1759, 1781 în ținutul Neamțului, ocolul de mijloc, când zăpada s-a menținut două zile și trei nopți și a fost mare de 5 palmaci (17,42 cm), sau în 1782 pe 5 mai, în 1810 când a nins "gioi înaintea Ispasului"⁴⁷.

Destul de târzie a fost și ninsoarea dintre 26 aprilie - 1 mai 1836 la scara întregului spațiu românesc, când au avut loc brume, ninsori și înghețuri. Au fost distruse recolta de legume, de fructe, iar în unele situații pomii s-au uscat⁴⁸. În acest caz, revenirea iernii, chiar dacă pentru scurt timp, a fost rezultatul unui val de frig de origine arctică.

Cea mai târzie ninsoare identificată în cercetarea noastră a fost aceea din 28-29 mai 1818, când după o iarnă extrem de blândă, au avut loc "noaptea senin și zioa ninsoare cu răcele deplin, stricând mai toate sămănăturile și poienile". Autorul însemnării afirmă că fiind în vârstă de aproape 70 de ani "n-a apucat omăt, ninsoare deplin" pe la această dată⁴⁹.

Această calamitate este consemnată și de Vintilă Țintilă din Cernăuți, care menționează că prețul corepului de porumb a ajuns la 2 lei⁵⁰.

⁴³ Ibidem, p. 132, nr. 74; p. 149, nr. 152, 154, 155; p. 320, nr. 13.

⁴⁴ Ibidem, p. 115, nr. 1.

⁴⁵ Ibidem, p. 123, nr. 33.

⁴⁶ Ibidem, p. 138, nr. 101.

⁴⁷ Ibidem, p. 119-120, nr. 19; p. 121-122, nr. 28; p. 122, nr. 29; p. 129, nr. 63.

⁴⁸ Ibidem, p. 141-142, nr. 115, 116, 117, 118; Ion B. Mureșan, *Carte românească veche din colecția Mitropoliei Banatului*, p. 116, 203; Florian Dudaș, *Carte românească veche din Bihor*, p. 102.

⁴⁹ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 135, nr. 85.

⁵⁰ Ibidem, p. 135, nr. 86.

În unele cazuri aceste ninsori au adus "o țără de omăt", în altele chiar mai sus menționate, "zăpada a ajuns de la câțiva centimetri până la o palmă (21,3 cm - 28,3 cm) sau până la o jumătate de metru, ori se "precizează" că a căzut "omăt mare", sau "zăpadă mare". Această putea să se oprească după o zi, sau mai mult, și să fie însoțită de ger, contribuind la accentuarea consecințelor negative.

Teama oamenilor din secolele la care ne referim față de asemenea evenimente meteorologice este sintetizată de însemnarea lui Vitalie, monah din mănăstirea Neamțului, referitoare la ninsorile dintre 17-20 aprilie, 29-30 aprilie și 1 mai 1814, când acestea consemnează printre altele "nevoie, scârbă la toate"⁵¹.

Prin toate aceste trăsături și consecințe, ierile severe, inclusiv ninsorile târzii au fost fenomene climatice cu un puternic impact negativ, care au marcat evoluția societății pe teritoriul Moldovei în a doua jumătate a mileniului nostru.

Iernile blânde nu au reprezentat o calamitate în general, dar au fost anomalii climatice care au influențat viața oamenilor. Au fost rezultatul unor variații neperiodice care au dus la încălzirile din timpul anotimpului rece, așa cum este cunoscut de toată lumea, la transformarea acestuia într-unul călduros fără nici un fel de precipitații sau cu precipitații abundente, dar sub formă de ploaie, care a determinat reluarea vegetației în această perioadă totală neobișnuită⁵².

În numeroase cazuri producerea unui asemenea fenomen a provocat uimirea oamenilor. Ca și la alte anomalii climatice similare, sau fenomene excepționale și acestea au fost considerate ca o expresie a voinței divine, după cum ne informează *Cronica Ghiculeștilor* referindu-se la iarna anului 1718-1719 "a dat Dumnezeu de a fost iarna aceea ușoară"⁵³, ploioasă ce a dus la creșterea vegetației. În condițiile de foamete provocate de invaziile repetate ale tătarilor, de vara rece a anului 1716, de seceta anului 1718, reluarea vegetației în iarna respectivă a însemnat pentru mulți locuitori ai Moldovei asigurarea unei alimentații de necesitate.

Au existat situații când aceste ierni au fost doar parțial lipsite de temperaturi scăzute și zăpadă, restul anotimpului "beneficiind" din plin de trăsăturile iernii cum ar fi aceea din 1768-1769, când nu a nins până în luna februarie⁵⁴, sau cea din 1781 "de când au fost iarna ușoară și n-au căzut umăt până la Trisfetitele (30 ianuarie)"⁵⁵, sau aceea a anului 1709-1710 când nu a nins până la 14 decembrie⁵⁶.

Alte ierni parțial blânde, cu trăsăturile mai sus analizate au fost cele din 1813, 1821, 1824 (până la 17 ianuarie), 1856 până pe 6 ianuarie⁵⁷.

Pentru plasticitatea și sugestivitatea informației vom analiza pe acelea din 1799 și 1821. În 1799 o însemnare din Isacova (Orhei) subliniază că "au iernat vrăghuile prin toate

⁵¹ *Ibidem*, p. 122, nr. 29.

⁵² O. Berbecel și M. Stancu, *op. cit.*, p. 44.

⁵³ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 225.

⁵⁴ Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescu*, în *RIAF*, XI, partea I, 1910, p. 26.

⁵⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 121, nr. 27.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 129, nr. 61.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 174, nr. 16; p. 145-146, nr. 136; p. 151, nr. 165.

streșinile"⁵⁸. În special pentru cea din 1821 informația este mai mult decât sugestivă. Astfel, din însemnarea lui Vasile Țintilă din Cernăuți, aflăm că oamenii au putut ara tot postul Crăciunului, "iar a doua zi de Crăciun așa de cald au fost, că fetele la țară, au jucat afară, desculți în cămeș"⁵⁹. Referitor tot la această perioadă a acestei ierni, o altă însemnare nelocalizată menționează că până la 27 decembrie a fost cald și că la această dată a nins⁶⁰.

Există și alte situații când lipsa zăpezii și a frigului a fost o caracteristică a întregului anotimp cum a fost în 1758-1759, 1805-1806, 1822, 1834 "goală, vânturoasă și secetoasă", 1853, 1854⁶¹.

Aceste trăsături au fost subliniate prin expresii ca "prea bună", "blândă", "ușoară", sau "oamenii n-au avut nevoie de prea multe lemne", scoțându-se în evidență caracteristicile principale.

Prin consecințele ei negative asupra vegetației, iarna a fost comparată cu efectele ocupației străine directe asupra teritoriului țării. Astfel, după evacuarea tătarilor de pe valea Bâcului, cronicarul afirmă că "și au fost hălăduit pământul Moldovei de supt cumpăna tătarilor puțină vreme ca o iarbă ce iaste nădușită de o iarnă grea"⁶².

Anii ploioși. Precipitațiile sub formă de ploaie au fost și sunt o realitate pentru zona de climă temperată continentală din care face parte și Moldova, începând din primăvară până toamna, dar nelipsind în multe cazuri nici iarna. Așteptate de multe ori cu nerăbdare, în alte situații dorindu-se oprirea acestora, atunci când se produceau în exces, ploile au avut atât consecințe pozitive cât și negative asupra vegetației, a resurselor de trai a circulației oamenilor și a mărfurilor mai ales în perioadele trecute asupra desfășurării operațiilor militare, a invaziilor străine, au influențat mentalitatea medievală.

Primăvara putea să înceapă cu o topire rapidă a cantităților de zăpadă acumulate, care singure, dar mai ales împreună cu precipitațiile sub formă de ploaie, puteau să ducă la revărsări, inundații, compromițând de la început anul agricol. Acestea puteau să apară și în urma unor ploi torențiale, de mai scurtă sau mai lungă durată, care afectau în primul rând comunitățile umane și suprafețele agricole din apropierea cursurilor de apă, sau chiar de la distanțe mai mari. Faptul că uneori ploile au ținut mai multe zile neîntrerupte a fost un element care a favorizat producerea inundațiilor și revărsărilor.

În cercetarea noastră, am reușit să identificăm revărsări și inundații de la jumătatea lunii februarie cum ar fi mențiunea faptului că la 7 februarie 1563 Prutul ține în loc, în urma revărsării lui, o oaste de 20.000 de oameni⁶³, sau primăvara timpurie în lunile martie,

⁵⁸ Ibidem, p. 127, nr. 50.

⁵⁹ Ibidem, p. 136, nr. 90.

⁶⁰ Ibidem, p. 136, nr. 89.

⁶¹ Ibidem, p. 119-120, nr. 19; p. 123, nr. 35, 37; p. 302-303, nr. 7; p. 136, nr. 91; p. 139, nr. 104; p. 151, nr. 162; Mircea Filip, op. cit., p. 27.

⁶² Acțintie I. Cronicarul, op. cit., p. 193.

⁶³ Călători, II, p. 24.

aprilie cum ar fi în martie 1700 apele Dunării "erau revărsate", sau între 13-28 aprilie 1706 când emisarii lui Thokoly sunt împiedicați să ajungă la Iași datorită inundațiilor⁶⁴.

După cum menționează cronicarul iarna anului 1728-1729 "a fost foarte grea cu multă zăpadă" iar primăvara când zăpada s-a topit" nu numai toate văile de care spusesem că secaseră de secetă, dar și acele crăpături care nu păreau să fi avut vreodată apă în ele s-au umplut de apă, iar râurile s-au revărsat într-atât, încât mulți au fost nevoiți să se mute și să se retragă în munți"⁶⁵.

În cazul de față, iarna blândă de la început s-a transformat în una geroasă și cu o mare cantitate de zăpadă, care atunci când s-a topit a dus la apariția unor inundații de anvergură. Numai faptul că vara anterioară a fost secetoasă a limitat proporțiile acestora.

O altă cauză a inundațiilor a fost aceea a ploilor torențiale, a unor cantități de precipitații în exces în o perioadă foarte mică de timp. Însoțite de multe ori de furtuni și vijelii puternice, ele erau periculoase prin transformarea oricărui curs de apă, oricât de nesemnificativ într-un pericol potențial pentru toate așezările umane de pe malul acestora sau chiar de la distanțe mai mari.

Contemporanii unor asemenea fenomene meteorologice din perioadele trecute utilizează de foarte multe ori termenul de "puhoi" sau de "povoai" cum a fost în vara anului 1504, când "au fost ploi grele și povoai și multă înecare de apă s-a făcut"⁶⁶ subliniindu-se trăsăturile și consecințele acestei veri în unele situații se utilizează superlativul relativ, cum ar fi "puhoiul mare" sau "puhoiul cel mare", cum ar fi în 1779, 17 iulie 1780 sau 19 iulie 1813. "Puhoiul cel mare" de la 17 iulie 1780 a fost determinat de o ploaie neîntreruptă de cinci zile, de joi până luni, care a dus la creșterea nivelului Prutului, la inundații de anvergură, "inundând multi sate și dobitoaci și prisăci"⁶⁷.

Ploile torențiale și neîntrerupte puteau să ducă la ruperea iazurilor și la alunecări de teren cu consecințe dramatice cum s-a întâmplat în august 1837. Astfel între 17 și 27 august a avut loc un "potop mare", o "ploaie cumplită", care a dus la dărâmbarea unei case din satul Bălățești și înecarea a 8 oameni⁶⁸.

La 21 septembrie 1676 a avut loc surparea vechii biserici catolice din Bacău datorită inundațiilor Bistriței provocate de o ploaie neîntreruptă de o săptămână. Biserica se găsea numai la "50 de pași de Bistrița", de aceea preotul a trecut la construirea unui dig, care nu a rezistat însă⁶⁹.

Așa cum am arătat în rândurile anterioare, contemporanii au mai utilizat pentru a denumi acest fenomen meteorologic și termenul de "potop", probabil asociindu-l cu diluviul biblic, considerându-l o posibilă pedeapsă divină pentru păcatele individuale și colective.

⁶⁴ Ibidem, VIII, p. 171, 243.

⁶⁵ Cronica Ghiculeștilor, p. 289.

⁶⁶ Grigore Ureche, op. cit., ed. C.C. Giurescu, 1939, p. 61-62.

⁶⁷ Ilie Corfuz, op. cit., p. 123, nr. 37; p. 162, nr. 3; p. 163, nr. 4, 5.

⁶⁸ Ibidem, p. 164, nr. 12; p. 319, nr. 13.

⁶⁹ Alexandru Artimon, *Civilizația medievală urbană din sec. XIV-XVII* (Bacău, Tg. Trotuș, Adjud), 1998, Iași, Editura Documentis, p. 50.

Au fost utilizate și alte denumiri pentru a sublinia trăsăturile și consecințele ploilor în exces, cât și a verilor răcoroase asupra agriculturii, cum ar fi acelea de "ploi rele", sau "ploi grele" ce subliniază impactul negativ asupra comunităților umane.

Așa au fost denumite ploile din vara anului 1504, sau după ocuparea Căminului de turci și tătari, acele "ploi reci" care au limitat acțiunile de pradă ale acestora și i-au obligat să înceteze asediul Liovului⁷⁰, ori începând cu 1 august 1804 acele "ploi foarte rele"⁷¹.

Ploile obișnuite au stânjenit acțiunile de pradă ale tătarilor, după înfrângerea pe care au suferit-o forțele ruso-moldovenești la Stănilești. Astfel, pe 12 iulie 1711, după amiază, după ce au prădat Tătărașii, acțiunea tătarilor a fost limitată de intensitatea și durata acestora, după cum afirmă contemporanii⁷². De altfel, ploile din lunile iulie-august 1711, care au venit după o primă jumătate secetoasă a acestui an, au provocat creșterea apelor Siretului și Nistrului. După ce au prădat și ars tătarii au fost opriți de "apele mari ale Siretului"⁷³. Ele au fost considerate rezultatul benefic al acțiunii lui Dumnezeu.

În numeroase cazuri ploile au fost o trăsătură a unei luni, anotimp sau an, revărsările și inundațiile devenind o realitate. Chiar și când acestea din urmă nu s-au produs, impactul negativ al anilor ploioși a fost o realitate.

Astfel de situații de ani parțiali sau total ploioși au fost în 1504, 1670 (aprilie-iulie) cu distrugerea culturilor de cereale, a pășunilor și a fânețelor, inclusiv inundații⁷⁴, a doua parte a verii anului 1711, vara anului 1716 cu ploi multe și reci care au compromis recoltele de "mălaiu, viță de vie și pomi fructiferi, ci numai pâinile (grâul), orzul și fânul, miere puțină s-au făcut"⁷⁵, 1753 primăvara⁷⁶, toamna anului 1804 și vara anului 1805⁷⁷.

Anii secetoși au reprezentat calamități naturale cu un puternic impact negativ material și psihologic asupra comunităților umane, distrugând vegetația, atât cea spontană, cât și cea cultivată, punând efectiv în primejdie viața animalelor și a oamenilor, toate acestea ducând la instalarea foametei, consecință firească într-o economie bazată pe subzistență.

De cele mai multe ori, foametea nu a fost provocată de un singur an secetos, ci de o succesiune sau asociere a acestora cu același tip sau cu alte calamități naturale sau social-politice care puneau sub semnul întrebării supraviețuirea fizică a comunităților umane.

Spre deosebire de alte calamități care au avut un caracter local, conjunctural, cum ar fi brumele, piatra sau uneori chiar inundațiile, secetele au avut un caracter zonal, regional, cuprinzând întreaga Moldovă, uneori întreg spațiul locuit de români.

Seceta apare și se manifestă în toate anotimpurile, primăvara, vara, toamna și este aproape demonstrativ faptul că anii anteriori perioadelor de secetă au fost extrem de

⁷⁰ Axinte Uricariu, *op. cit.*, ed. cit., p. 122.

⁷¹ Ilie Corfuș, *op. cit.*, p. 302-303, nr. 7.

⁷² *Cronica Ghiculeștilor*, p. 115.

⁷³ Axinte Uricariu, *op. cit.*, ed. cit., p. 250.

⁷⁴ *Călători*, VII, p. 170.

⁷⁵ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 195.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 667.

⁷⁷ Ilie Corfuș, *op. cit.*, p. 302-303, nr. 7.

ploioși, sau măcar normali în ceea ce privește regimul precipitațiilor, constatare bazată pe analiza datelor meteorologice pentru ultimul secol și jumătate.

În condițiile în care secetele au avut consecințe dramatice pentru existența umană s-a încercat combaterea ei prin diferite metode. Bineînțeles această combatere s-a redus la practica descântecului de tradiție ancestrală sau a procesiunii religioase.

Astfel, în spațiul de la nord de Dunăre locuit de români și în special în Moldova, Dobrogea și Transilvania s-a practicat pentru combaterea secetei, obiceiul denumit "Paparuda" sau "Papaluga".

Descris de Dimitrie Cantemir, Paparuda nu este altceva decât o fată de 10 ani, însoțită de alte fete care sunt udate la fiecare casă a satului și care invocă ploaia "Papaluga" sui-te la ceriu și deschide porțile sale, și trimite ploaie de sus ca să crească grâu, alac, mei și altele⁷⁸.

Un alt obicei utilizat în combaterea secetei a fost acela al înmormântării simbolice a Caloianului, o păpușă de lut, de către un grup de tinere fete care intonează un bocet cum ar fi:

"Iene, Iene

Caloiene

Măta te cată

Prin pădurea rară

Cu inima amară..."⁷⁹.

sau o incantație simbolică și sugestivă:

"Caloiene, iene

Caloiene, iene

Du-te în cer și cere

Să deschidă porțile

Să sloboadă ploile

.....⁸⁰.

Combaterea secetei s-a realizat de asemenea prin utilizarea procesiunilor religioase cum a fost cazul în 1748 în timpul celei de a treia domnii a lui Constantin Mavrocordat. Pentru a combate seceta din acel an, domnul a organizat o procesiune religioasă cu moaștele Sfintei Paraschiva cu participarea Cărții domnești, a mitropolitului, a episcopilor, a preoților, realizând o "mobilizare generală" cu ajutorul zapciilor a populației orașului Iași, poruncind efectuarea de rugăciuni la toate bisericile, citirea moliftelor pentru ploaie, și facerea de aghiazmă. Cronicarul sugerează succesul acțiunii, ploile care au căzut după aceasta asigurând o recoltă deosebită⁸¹.

⁷⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Academiei, 1973, p. 543.

⁷⁹ Teodor Burad, *Istoria teatrului în Moldova*, I, Iași, p. 80-81.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 82.

⁸¹ *Cronici moldovenești*, p. 39.

Unele dintre acestea sunt menționate încă din secolul al XV-lea cum ar fi cea din 1476, când alături de alți factori a stânjenit considerabil înaintarea armatei otomane, conform cronicelor turcești⁸².

Parțial sau total, anii secetoși au influențat în primul rând producția vegetală internă reducând considerabil resursele de hrană din interior pentru populația țării, inclusiv cele de furaje pentru animalele domestice. Din această cauză mărturiile contemporane asociază anii secetoși cu foametea produsă atât în anii respectivi, cât și în cel ulterior, pentru că producția agricolă proastă afectează resursele de subzistență pentru anul următor.

Anii secetoși prin limitarea producției agricole au determinat în numeroase cazuri imposibilitatea satisfacerii cererilor de furnituri agroalimentare pentru Imperiul Otoman.

O primă situație de acest gen avem din anul 1560, când datorită secetei ce a afectat Crimeia, Moldova, Țara Românească și Dobrogea se creează o lipsă de provizii pentru meșterii și soldații otomani de la Silistra, Hârșova, Chilia, Brăila, Techirghiol, de furaje pentru turmele beilului de Akkerman și se amână reparațiile cetății Oceakov (Ozu)⁸³.

Alte situații de acest gen în care se menționează imposibilitatea livrării de zahare sau cel puțin dificultatea procurării acestora datorită secetei avem din 1792 pentru Țara Românească, 1796 pentru Moldova⁸⁴. Seceta putea determina cereri pentru livrarea de zahare pentru garnizoanele din raiale, cum a fost cazul înainte de 25 aprilie 1795, când marele vizir Mehmet Izzet pașa poruncește lui Mihail Șuțu să livreze în 6 luni, 1265 chile de grâu plătit cu 9000 de guruși pentru garnizoana cetății Hotin⁸⁵, deși din alte informații rezultă că Moldova se găsea în aceeași situație.

Unele dintre aceste secete au avut proporții apocaliptice, după cum suntem informați în special de mărturiile cronicilor și a călătorilor străini. Astfel, în 1585 seceta a fost extrem de puternică, ducând la secarea iazurilor, copacii și pășunile s-au uscat. Seceta a durat din primăvară până în toamnă, când în sfârșit ploile căzute au determinat creșterea mohorului care a constituit o hrană de necesitate pentru oamenii săraci⁸⁶.

Seceta s-a manifestat pe un areal foarte întins din Moldova, Țara Românească până la Constantinopol, ducând la o foamete extremă, "se moare literalmente de foame", la zeci de mii de emigranți balcanici care s-au deplasat spre Transilvania, Boemia, Polonia, spre zone în care seceta s-a manifestat cu mai puțină intensitate sau chiar deloc⁸⁷.

Nici Transilvania nu a fost ocolită de această calamitate, deși cu mai puțină intensitate. Acesta a fost precedat de un alt an secetos, 1584, când în intervalul aprilie-noiembrie prețul găleții de grâu a crescut de la 44 la 80 de dinari⁸⁸, datorită unei recolte ratate de grâu determinate de o secetă de primăvară-vară.

⁸² Cronici turcești, I, p. 322, 458.

⁸³ Catalogul documentelor turcești, I, nr. 25; II, nr. 71.

⁸⁴ Ibidem, I, nr. 490; II, nr. 1391.

⁸⁵ Ibidem, II, nr. 1369.

⁸⁶ Grigore Ureche, op. cit., ed. P.P. Panaitescu, p. 202.

⁸⁷ Călători, III, p. 126.

⁸⁸ Samuil Goldenberg, Clima, climatologia și istoria, în *AJIC*, XVI, 1973.

Alți ani extrem de secetoși, sau măcar apropiați de proporțiile celui din 1585, au fost în 1659, 1684-1686, 1710, 1711 (până în iunie), 1718, 1724, 1728, 1731-1732, 1733, 1734, 1735, 1743, 1748, 1754, 1790, 1794, 1795, 1815, 1834, 1847. Unii dintre aceștia sunt doar parțiali secetoși, alții sunt într-un procent mai mare, sau se încadrează doar într-un anumit context nefavorabil climatic și social-politic.

Lista, sumară de altfel, prezintă și situația când au existat ani consecutivi de secetă care au amplificat proporțiile dezastrului provocat de fenomenul climatic respectiv.

Anii 1684-1686 au fost extrem de secetoși pe teritoriul Moldovei după cum relatează Philippe le Masson du Pont, care afirmă că timp de 3 ani de zile nu mai căzuse nici o picătură de ploaie, că toate sursele de apă inclusiv Bahluiul secaseră, că erau crăpături atât de adânci încât putea să intre un om în întregime, iarba deși înaltă era atât de uscată încât tătarii o incendiau pentru a opri înaintarea armatei poloneze⁸⁹.

Și alți participanți la această campanie a lui Ion Sobieski în Moldova, cum ar fi François Gaston de Bethune vorbesc de "o secetă așa de mare" sau de o "arșiță așa de cumplită"⁹⁰.

Dincolo de exagerările martorilor, proporțiile și efectele secetei asupra locuitorilor, dar și a armatei poloneze au fost mari, iar intervalul 1684-1686 a fost extrem de secetos.

După părerea noastră, seceta s-a instalat în lunile iunie, iulie, august și a fost una de vară, caracterizată prin arșiță, călduri excesive, care au uscat iarba înaltă de două picioare (0,60 m) și a determinat o evaporare aproape totală a surselor de apă din bazinul Prutului. Existența pe suprafețe destul de mari și în cantități care să constituie o sursă de hrană pentru armată, a peștilor, castraveților, iarba deosebit de înaltă demonstrează că cel puțin prima parte a anului a fost destul de bogată în precipitații.

Alt an secetos a fost 1718 atât în Moldova, dar și în Țara Românească, inclusiv în Țara Bârsei. Foametea provocată de secetă, dar și de alte evenimente anterioare, a dus la consumarea rădăcinilor de papură în loc de pâine, la recrudescența cerșetoriei, repartizarea oamenilor săraci boierilor pentru a fi hrăniți, importul de cereale din Polonia și Imperiu Otoman, la o explozie de prețurilor⁹¹.

Între 1731-1735 teritoriul Moldovei a fost lovit din nou de secetă, chiar dacă proporțiile, atât ca suprafață, cât și ca intensitate, au fost moderate. Astfel între 1731-1732 în regiunea de la nord de Iași recolta de grâu a fost distrusă, dar Grigorie Ghica dispunând de mari cantități de mălai strâns din ușur, la Chișinău și Fălciu, a reușit să înlăture consecințele secetei.

În prima domnie a lui Constantin Mavrocordat (1733-1735) seceta a lovit din nou țara, iar cronicarii perioadei îl consideră fără noroc "Pe acest domnu nu-l iubie țara, căci era domnu fără de noroc. Tot scumpe era toate căci era săcită mari, de nu s-au făcut pâinile"⁹².

⁸⁹ Călători, VII, p. 296-297, 301, 302.

⁹⁰ Ibidem, VII, p. 408.

⁹¹ Cronica Ghiculeștilor, p. 225.

⁹² Cronici moldovenești, p. 2.

Seceta a lovit din nou în timpul celei de-a treia domnii a lui Constantin Mavrocordat în Moldova, iar în 1754 sudul țării a fost puternic afectat de o secetă de primăvară-vară, care a distrus culturile de cereale, dar din fericire anul a fost singular fiind urmat de un an foarte bun⁹³.

Ani secetoși au mai fost în 1834 cu informație relativă la Țara Românească și Transilvania, dar valabilă și pentru Moldova, sau primăvara anului 1847 în sudul Moldovei⁹⁴.

Au fost și situații când ani secetoși s-au transformat în ani buni din punct de vedere agricol, dintre aceștia analizăm doar anul 1677, când cel puțin până la începutul verii a fost secetă, ploile reîncepând la sfârșitul lunii iunie, anul agricol fiind foarte bun la toate culturile⁹⁵.

Nu a fost în intenția noastră să înregistrăm toate evenimentele, manifestările și fenomenele de acest gen ale acestei perioade. În același timp suntem conștienți că documentarea noastră este lacunară, că suntem departe de a fi realizat o cercetare exhaustivă și interdisciplinară. Aprofundarea temei prin continuarea cercetării nu poate fi decât benefică. Specialiștii de la Chișinău au întocmit și publicat un articol și un tabel sinteză al "hazardelor naturale" pe teritoriul Moldovei în perioada celui de-al doilea mileniu⁹⁶.

Un essai de climatologie historique Résumé

Cette deuxième partie de notre étude analyse des phénomènes climatiques tels: les hivers rudes, les neiges tardives, les hivers doux sans neige, les années pluvieuses et celles de sécheresse.

Nous avons identifié un grand nombre de calamités naturelles et d'anomalies climatiques des type mentionés ci-dessus. Le point de départ de ces identifications est constitué par des sources diverses, telles: les chroniques, les annotations de livres, les notes de voyage fait par des voyageurs étrangers. Nous avons aussi procédé a une analyse complexe interdisciplinaire, des phénomènes climatiques et de leur influence sur la mentalité individuelle et collective de l'homme médiévale.

On peut énuméré parmi les plus graves calamités naturelles et anomalies climatiques: les hivers rudes de 1503-1504, 1671-1672, 1683-1711, 1739-1740, 1747-1748, 1783-1784, les neiges tardives de l'Assomption de 1759, 1781, ou des 28-29 mai 1818; les hivers doux de 1718-1719, 1821, 1834; les pluies a verse et les inondations de 1779, 1780, et les années de sécheresse de 1560, 1585, 1718.

⁹³ Cronica Ghiculeștilor, p. 707.

⁹⁴ Ilie Corfus, op. cit., p. 140, nr. 108, 109; p. 297, nr. 4.

⁹⁵ Călători, VII, p. 327, 356, 361.

⁹⁶ Constantin Mihăilescu, C. Gâlcă, I. Hodoș, Manifestările secetelor și a altor hazarde naturale pe teritoriul Moldovei în perioada istorică, în Rezumatele..., Chișinău, 5-6 iulie, 1995, p. 102.

Evoluția raporturilor româno-otomane în secolul al XVII-lea

Comel Vivi Cioaric

Desfășurarea raporturilor dintre Europa creștină, în componența căreia intrau țările române, și Înalta Poartă au fost influențate, în plan general, de noi realități politico-economice, ai căror factori determinanți își fac simțită prezența încă din veacul al XVI-lea. Acum, cuvintele de ordine, în relațiile dintre statele europene, sunt sintetizate în cadrul conceptelor de "echilibru de forțe" și "rațiune de stat"¹.

Cum ele erau reflectarea în plan extern a ideologiei monarhiei absolute, au favorizat înlocuirea vechiului sistem politic feudal cu o nouă structură, modernă, guvernată de alte principii, ce a fost definită și de apariția și consolidarea unor mari puteri care și-au impus punctul de vedere în relațiile internaționale, în detrimentul statelor mici². Așadar, începutul sec. al XVII-lea a debutat cu sensibile schimbări în sistemul raporturilor internaționale de pe Continent, anunțând, în primul rând, sfârșitul preponderenței spaniole, care a fost înlocuită, în Europa de Vest, de către Olanda, Franța și Anglia³. Realizarea acestei schimbări nu a fost, firește, spontană, ci a durat timp de un secol, începutul și sfârșitul ei, în linii generale, putând fi plasat, cronologic, între pacea franco-spaniolă, de la Cateau-Cambrésis, din anul 1559, și cea din Pirinei, din anul 1659.

Fenomenul, în discuție, s-a înscris în "cadrul unui echilibru politic între principalele puteri" și a avut semnificația unui "primat între egali decât a unei hegemonii categorice"⁴. Lucru dovedit și de sfârșitul Războiului de 30 de ani, când poziția Franței pe Continent s-a consolidat foarte mult, tinzând la ruperea echilibrului politic, fenomen însoțit de apariția a numeroase coaliții anti-franceze ce au reușit să contracareze planurile lui Ludovic al XIV-lea. Aceasta deoarece păcile westfalice, din anul 1648, impun și consfințesc conceptele de "echilibru de forțe" și "rațiune de stat", ca o caracteristică a politicii internaționale⁵, cu atât mai mult, cu cât, la păstrarea "echilibrului" european, contribuie, acum, noi state, Prusia-Brandenburg și Suedia, ce se ridică la statutul de mari puteri.

Dacă după anul 1648, în ceea ce privește marea "bătălie religioasă" de pe Continent - limitele Reformei și ale Contrareformei fuseseră mai mult sau mai puțin

¹ Bela Köpeczi, *La formation des grandes puissances au XVII-e et au XVIII-e siècle*, în *Rapports des XVe congrès international des sciences historiques*, vol. II, Section Chronologique, București, Editura Academiei, 1980, p. 450 (în continuare se va cita *Rapports*).

² *Ibidem*, p. 445.

³ Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, vol. III, București, Editura Meridian, 1993, p. 6.

⁴ Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, București, Editura Academiei, 1994, p. 9.

⁵ *Idem*, "Rațiune de stat" și "solidaritate creștină" în secolul al XVII, în *AJAZ*, XXXII, 1995, p. 71-72; Bela Köpeczi, *op. cit.*, p. 450.

atinse - Europa intră, totuși, într-o lungă perioadă de "război rece"⁶ presărată de lupte ce scoteau în evidență și rivalitățile de ordin economic existente între puterile ce ocupau spațiul geo-politic central-european.

Reorganizarea politică a spațiului baltic, în urma păcii de la Oliva, din 3 mai 1660, și a armistițiului de la Andrusovo, din 30 februarie 1667, a creat Rusiei posibilitatea obținerii statutului de forță hegemonică a slavilor răsăriteni⁷, transformare ce a contribuit la degradarea poziției, de mare putere, a Poloniei, eveniment resimțit din plin în zona estică a continentului. Astfel, sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor duceau la apariția, la granița răsăriteană a Europei, a unui nou pretendent, ce nu fusese observat până atunci, și anume Rusia.

Un "barometru", ce a înregistrat transformările petrecute pe vechiul continent european, îl reprezintă poziția papalității, a cărei pondere, în jocurile politice internaționale, se restrânge treptat, impunând, ca atare, și căderea în desuetudine a ideii "solidarității" lumii creștine⁸.

Convulsiile politico-religioase, determinante pentru evoluția țărilor europene, în această perioadă, nu sunt fenomene singulare, ele sunt însoțite de mutații similare, în cadrul lumii musulmane. Disoluția "unității" lumii creștine, ce avea la bază un puternic substrat religios, este acompaniată, în Orient, de ruperea "blocului" islamic, în două mari tabere: sunniții, reprezentați de Imperiul Otoman, și šiitii iranieni. Scindarea religioasă a lumii orientale, a influențat negativ politica europeană a Porții Otomane care a fost nevoită să facă față, în Asia, unei crize permanente însoțită de numeroase războaie purtate împotriva Iranului šiit⁹.

Fenomenul a fost cu atât mai grav, cu cât starea de precaritate de la granițele orientale ale statului otoman s-a suprapus cu momentul declanșării crizei interne ce a afectat, în primul rând, vechile instituții ale Imperiului¹⁰, incapabile să se adapteze la noile cerințe ale vremii, ele sfârșind prin a capota în fața Europei moderne¹¹. La toate acestea se

⁶ Immanuel Wallerstein, op. cit., p. 108-109.

⁷ Zbigniew Wojcik, *From the Peace of Oliva to the Truce of Bakchisarai. Relations in Eastern Europe 1660-1681*, în *Acta Poloniae Historica*, nr. 34, 1976, p. 256.

⁸ Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri. Țările Române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, Iași, Editura Junimea, 1991, p. 97.

⁹ Referitor la desăvârșirea conflictului otomano-iranian se pot vedea următoarele lucrări: Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978; Andrina Stiles, *Imperiul Otoman 1450-1700*, București, Editura All, 1995; Dimitrie Canemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui*, traducere de dr. Ios. Hodosiu, vol. I-II, București, 1876-1878; Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976; Halil Inalcik, *Istoria Imperiului Otoman. Epoca clasică*, București, Editura Enciclopedică, 1996.

¹⁰ Schevill, *The History of the Balkan Peninsula. From the earliest times to the present day*, New York, Harcourt, Brace and Company, 1933, p. 226 și urm.; Mustafa Ali Mehmed, op. cit., p. 213 și urm.; Halil Inalcik, op. cit., p. 92-95.

¹¹ Halil Inalcik, op. cit., n. 44; Mustafa Ali Mehmet consideră că domnia lui Soliman Magnificul a reprezentat "epoca de aur", dar, în același timp, și "izvorul dezordinilor viitoare" (Mustafa Ali Mehmed, op. cit., p. 205); Andrina Stiles plasează acest moment la 1580 (Andrina Stiles, op. cit., p. 95).

adaugă și imposibilitatea adoptării unor măsuri reformatoare, datorită tradiționalismului conceptelor Islamului, care nu au permis o certă modernizare a societății otomane.

Rezultat al unei serii de cuceriri militare, care i-au marcat caracterul și au determinat particularitățile regimului politic, economic și social impus învinșilor, Imperiul Otoman nu a putut realiza simbioza, între elementul cuceritor și cucerit, necesară creării și supraviețuirii unui sistem politic nou. Nemodificarea, în sens calitativ, a ocupației otomane în teritoriile cucerite a făcut imposibilă omogenizarea social-culturală, în plan intern a Imperiului, ceea ce a contribuit din plin la dezorganizarea sistemului politic otoman care, era, în mare parte, un sistem de relații ideologice¹². Eterogenitatea etnică, culturală, religioasă și contradicțiile de ordin economic, social și ideologic au fost permanente surse de coroziune și disoluție a statului otoman¹³, în ciuda preocupărilor și încercărilor autorităților, de la Istanbul, de a le elimina.

Mutarea capitalei Islamice, la Constantinopol, coroborată cu înăsprirea măsurilor luate împotriva nemusulmanilor, din interior și exterior, au avut menirea să marcheze hegemonia mondială la care ajunsese Imperiul Otoman, în urma campaniilor lui Soliman Magnificul. Pe de altă parte, conjunctura a favorizat triumful, către sfârșitul sec. al XVI-lea, a fanatismului religios care, împreună cu începutul decăderii Imperiului, au făcut să crească prețul material și moral plătit de nemusulmani pentru a-și menține individualitatea¹⁴.

Deși criza internă a Imperiului Otoman a evoluat destul de rapid, degradarea statutului internațional, de mare putere, s-a făcut mai lent, evoluția descendentă fiind întreruptă de unele momente de revigorare. Unul din motivele care a impus apariția unor diferențe, în ceea ce privește viteza cu care s-a realizat decăderea internă și cea externă, a fost atitudinea contradictorie a marilor puteri vecine cu statul otoman¹⁵.

Secolul al XVII-lea aduce o modificare a poziției statelor europene față de Înalta Poartă, în sensul că pericolul otoman începe să fie receptat în mod nuanțat de țările europene. Landurile germane au văzut în acesta un prilej, bine venit, de a se opune tendințelor absolutiste ale Casei de Austria. De aceea, ideea de cruciadă antiotomană care a persistat, totuși, în acest veac, a avut, în concepția unora dintre propovăduitorii săi, și un evident ascuțit antiprotestant¹⁶. O poziție asemănătoare are și Franța care vedea în Imperiul Otoman elementul necesar înfăptuirii planurilor sale de subminare politică a Imperiului Habsburgilor pe Continent. Pe de altă parte, Casa de Austria, Veneția și Polonia, cea din urmă din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, nu abandonează ideea de cruciadă antiotomană, idee care avea în vedere și atragerea statelor din sud-estul Europei.

¹² Théodore Papadopoulos, *Le modèle ethnohistorique et L'Empire Ottoman. Considérations théorétiques*, în *Rapports*, p. 258-259.

¹³ *Ibidem*, p. 262.

¹⁴ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 147-148.

¹⁵ Veniamin Ciobanu, *Implicațiile ideologice ale impactului otoman asupra Europei (sec. XIV-XVII). Câteva considerații*, în *AZAI*, XXXI, 1994, p. 175 și urm.

¹⁶ *Ibidem*, p. 177.

Pentru acestea, amenințarea otomană a devenit o preocupare permanentă, sentimentului de frică începând să-i fie asociat și un sentiment de admirație, datorat, în mare parte, puterii militare a primilor¹⁷.

Atrudinea față de "problema otomană" a fost, deci, diferențiată, în funcție de conceptele politice și obiectivele urmărite de cei care au abordat asemenea relații¹⁸. Divergențele dintre puterile europene, în raport cu acest subiect, au la bază un adevăr de netăgăduit, deoarece, referindu-se la istoria Peninsulei Balcanice după dispariția Imperiului Bizantin, putem vorbi de o adevărată "epocă otomană" ce ar dura, potrivit opiniei istoricului american Ferdinand Schevill, până la mijlocul sec. al XIX-lea¹⁹. Dacă, din punct de vedere ideologic, statele europene nu au mai fost capabile să adopte o poziție comună, în politica lor față de Poarta Otomană, aceasta din urmă menține cadrul juridic, ce avea la bază doctrina Hanefi²⁰, care statua desfășurarea relațiilor sale cu lumea nemusulmană, de mult timp.

Pactul din anul 632, încheiat de profetul Muhammad cu creștinii din Nadjiran, este cel care a dat orientarea, constantă, a politicii Porții Otomane, în raport cu statele creștine. Actul asigura păstrarea entității statale, garanta neamestecul în treburile interne și intangibilitatea teritoriului propriu, supus autoconducerii, în schimbul unor obligații materiale, foarte clar stabilite²¹. Acesta este, în esență, statutul de *ahd*, care trebuia reînnoit, fiind o stare temporară, pentru că actul Profetului, din anul 632, a fost reînnoit de succesorul său Abu Bakr²². Pacea nu duce la anularea stării de război, dar ea poate fi privită și ca o stare de drept care se instalează după terminarea războiului. Pentru musulmani, criteriul de bază în aprecierea momentului încetării *djihad*-ului era servirea interesului comunității islamice²³. Convertirea la islam constituia condiția teoretică și practică care, îndeplinită de inamicul somat, ducea la "încheierea păcii" și stoparea definitivă a *djihad*-ului²⁴. Formal, pacea era consfințită printr-un *ahd* sau *sulh* care reglementa raporturile dintre Imperiul Otoman și statele tributare și netributare²⁵.

Din acest moment, principală obligație a statului supus, intrat sub protecția statului otoman, era plata tributului, în schimbul păstrării individualității statale. Statutul populației din aceste teritorii era sensibil diferit de acela al locuitorilor din provinciile Imperiului, primii plătind un impozit colectiv, prin intermediul conducătorului statului, în timp ce ultimii plăteau un impozit individual²⁶.

¹⁷ Ibidem, p. 182.

¹⁸ Ibidem, p. 183.

¹⁹ Ferdinand Schevill, op. cit., p. 9-10.

²⁰ Mihai Maxim, op. cit., p. 144; Mejdudi, *Introducere în Islam*, București, Editura Chrater, 1991, p. 92.

²¹ Mihai Maxim, op. cit., p. 147-148.

²² Viorel Panaite, *Considerații privind legea păcii în islamul medieval*, I, în *AJIAI*, XXIV, vol. II, 1987, p. 569.

²³ Ibidem, p. 570.

²⁴ Ibidem, p. 572.

²⁵ Ibidem, p. 582.

²⁶ Ibidem, p. 584-585.

Fundamentală, pentru păstrarea relațiilor de pace, rămânea plata la timp a tributului, interdicția de a da ajutor inamicului, participarea la expedițiile suzeranului musulman și de a-i urma politica externă²⁷. Cum doctrina Hanefi nu recunoștea decât "*Casa Islamului*" și "*Casa războiului*", Imperiul Otoman a avut o politică graduală, de încorporare a teritoriilor din *dar al harb*, conform căreia, într-o primă etapă, se instaura suzeranitatea asupra statelor, iar în a doua etapă, eliminându-se dinastiile locale, se instaura controlul direct, prin încorporare în Imperiu.

Existența unui regim al frontierelor, între Țările Române și Înalta Poartă, reglementate prin așa numitele *sinusnâme*-le, cât și a altor documente oficiale, ne demonstrează că Moldova și Muntenia nu au făcut parte din *dar al Islam*²⁸. O dovadă în plus o reprezintă și denumirea pe care o aveau românii în actele otomane, de *zimmi* (*dhimmi*) care, potrivit codului lui Ibrahim Halebi, erau străini, supuși dominației, nu administrației mahomedane. Esența raporturilor juridice româno-otomane vine în contrast cu încercările Porții de a-i asimila pe locuitorii de la nordul Dunării, plătitori de haraci, cu cei din sudul fluviului, plătitori de capitație, deoarece doctrina Hanefi considera că ținuturile din *ahd* fac parte din *dar al Islam*²⁹.

Toate aceste concepte, *dar al Islam*, *dar al harb* și *dar al ahd*, sunt elemente componente ale doctrinei *djihad*-ului, potrivit căreia "*Casa războiului*" trebuia, teoretic, să se diminueze progresiv în folosul "*Casei Islamului*"³⁰. Având drept scop final impunerea "legii sacre", ideea esențială a războiului dintre musulmani și nemusulmani, în accepțiunea primilor, era legitimitatea³¹. Deoarece, treptat, apar doctrine care legitimează și războaiele dintre musulmani, doctrina *djihad*-ului primește o puternică lovitură, reducându-și eficacitatea³². Ideea triumfului religiei ca scop final pentru orice război, ca argument de legitimitate³³, începe să piardă teren, în fața altor realități, mult mai pragmatice.

Începutul decăderii interne și externe a sistemului politic otoman reprezintă elementul cheie al desfășurării relațiilor dintre Înalta Poartă și țările române, pe parcursul veacului al XVII-lea. Toate dificultățile pe care puterea otomană le înregistrează se regăsesc, acum, sub diferite forme, în modul de abordare a politicii sale față de români. De asemenea, și transformările care survin în viața internă a celor două țări românești, își pun amprenta, în mod hotărâtor, asupra situației lor internaționale.

După anul 1595, în Moldova și Țara Românească s-au manifestat două concepții asupra cârmuirii țării: aceea a Porții Otomane, care desemna pe candidatul la domnie, lăsând stărilor boierești din țară doar "grija" de a-l primi și de a i se închina; și aceea a

²⁷ *Ibidem*, II, în *AJIAI*, XXV, vol. II, 1998, p. 397-398.

²⁸ *Ibidem*, p. 400; *Ibidem*, III, *AJIAI*, XXVI, vol. I, 1989, p. 48 și urm.

²⁹ Mihai Măxim, op. cit., p. 145-155; Viorel Panaite, Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII), București, Editura All, 1997, p. 408.

³⁰ Viorel Panaite, Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina *djihad*-ului, I, în *AJIAI*, XXII, vol. II, 1985, p. 711-712.

³¹ *Ibidem*, p. 714-715.

³² *Ibidem*, p. 718.

³³ *Ibidem*, II, în *AJIAI*, XXIII, vol. II, 1986, p. 409 și urm.

cercurilor conducătoare românești care apără vechiul lor drept de alegere a domnitorului³⁴. Acutizarea, în decursul sec. al XVII-lea, a conflictului dintre cele două concepții a făcut imposibilă, până către sfârșitul perioadei înclinarea balanței, în mod efectiv, către una dintre cele două părți.

Astfel, sfârșitul sec. al XVI-lea, aduce în raportul dintre țările române și puterea suzerană modificări importante ce se vor perpetua și în primul deceniu al veacului următor. Noul cadru al relațiilor bilaterale a fost determinat, în primul rând, de evoluția situației interne și internaționale a Imperiului Otoman³⁵. Hotărârea, acestuia din urmă, de a depăși puternica criză internă printr-un nou război împotriva Casei de Austria, s-a dovedit, în linii mari, o eroare. Acestea i s-a datorat, între altele, și numirile în domnie a lui Aron Vodă³⁶, în Moldova, și Mihai Viteazul³⁷, în Muntenia, care trebuiau, în concepția otomanilor, să consolideze legăturile dintre cele două țări și puterea suzerană, împotriva Habsburgilor³⁸.

Momentul scoate în evidență, pentru cele două țări românești, un statut politico-juridic ce le plasa pe acestea sub un regim de strictă dependență, politico-economică, față de Istanbul, ele, cu prilejul reînnoirii tratatului de pace polono-otoman, la 9-18 octombrie 1591, fiind considerate drept *"teritoriile mele binepăzite"*³⁹. Dar, strângerea legăturilor politice, dintre cele trei state românești⁴⁰, realizată în februarie 1594, și aderarea la Liga Sfântă au dus la răsturnarea calculelor făcute de otomani. În fața răscoalei lui Mihai Viteazul Poarta a reacționat, inițial, prin numirea de noi domni, mai întâi, a lui Bogdan Sasul, apoi a lui Radu Mihnea pe care îl și trimite în Muntenia, cu misiunea de a determina țara să se închine, pentru a evita declanșarea unei campanii militare⁴¹.

Eșecul misiunii lui Radu Mihnea a determinat Imperiul Otoman să-și schimbe atitudinea și să atace decisiv Țara Românească, înaintea continuării războiului în

³⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 81; Veniamin Ciobanu, "Rațiune de stat", p. 88.

³⁵ Călin Felezeu, *Statutul principatului Transilvanie în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996, p. 87; Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 93; Aurel Decei, *op. cit.*, p. 23; Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 44.

³⁶ Aron Vodă vine domn în Moldova în ciuda încercărilor lui Ioan Bogdan de a ocupa tronul acesteia cu ajutorul Franței (Th. Holban, *Documente din arhivele polone și franceze, în România în istoria universală*, volum îngrijit de Ștefan S. Gorovei, vol. III/3, Iași, 1988, p. 400-401).

³⁷ Mihai Viteazul ocupă scaunul Munteniei în dauna lui Petru Șchiopu, fostul domn al Moldovei, care obține iertarea sultanului pentru fuga sa din domnie. Dar, se pare că, din cauza *"zăbovirii sosirii lui"* la Istanbul, domnia a fost dată lui Mihai Viteazul (Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, p. 94, 95, 97).

³⁸ Călin Felezeu, *op. cit.*, p. 89.

³⁹ Mustafa Ali Mehmet, *Documente turcești privind istoria României (1455-1774)*, București, Editura Academiei, 1976, p. 136.

⁴⁰ I.C. Filitti, *Documente din arhivele Vaticanului. II. Documente politice (1526-1788)*, București 1914, p. 54; ambasadorul Alessandro Comulea într-o scrisoare către cardinalul San Giorgio vorbește despre înțelegerea dintre domnii Moldovei, Munteniei și Transilvaniei împotriva turcilor.

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, p. 101-102, 102-103.

Ungaria⁴². Intervenția armată, din vara anului 1595, a produs, ca-i drept, pentru scurt timp, o modificare a politicii Porții față de Muntenia și Moldova. Acum, pentru prima dată, autoritățile de la Istanbul iau hotărârea transformării celor două țări românești în teritorii otomane, acordând Țara Românească lui Saîrgi Mehmed pașa iar Moldova lui Gafer pașa⁴³. Practic, între lupta de la Călugăreni și 31 octombrie, Muntenia a fost tratată ca o "provincie" a Imperiului Otoman⁴⁴, încercându-se, astfel, impunerea în practică a celei de a doua etape fundamentată pe baza doctrinei Hanefi care statua desfășurarea relațiilor dintre Poarta Otomană și români.

Transformarea în teritorii otomane a țărilor române era considerată de otomani ca parte integrantă, necesară, a ofensivei împotriva Casei de Austria⁴⁵, deoarece, pentru a face față "blocului creștin", Poarta nu-și permite pierderea controlului asupra spațiului românesc. Concepția sultanului stă la baza refuzului formulat, în anul 1595, hanului tătar care solicitase numire unui "emir tătar" în Moldova, acțiune pe care o socotea "o asociere la domnia vilaietului Moldovei"⁴⁶, ceea ce nu era de dorit pentru Poarta Otomană.

Din fericire, grava atingere adusă statutului juridic al celor două țări românești a fost de scurtă durată, deoarece, Mihai Viteazul, cu ajutorul Ardealului, a reușit eliberarea țării, iar în Moldova intervenția polonă duce la înscăunarea lui Ieremia Movilă. În urma tratatului polono-otoman, de la Țuțora, rolul Moldovei de stat tampon, între cele două puteri, devine tot mai bine conturat⁴⁷. Fiind forțată de împrejurări externe, nu tocmai favorabile, Poarta acceptă, ca pe o soluție de moment, impunerea unei suzeranități colective polono-otomană, asupra acestui stat. Cu toate că steagul de domnie era remis de han în numele sultanului, iar domnul era obligat să plătească acestuia tribut, valoarea politico-juridică a acestor prerogative ale Porții era drastic diminuată, deoarece țara nu mai cerea domn de la sultan ci de la regele Poloniei⁴⁸. Noua realitate politico-juridică pentru Moldova s-a perpetuat, cu o scurtă întrerupere, determinată de înfăptuirea unirii de către Mihai Viteazul, până la începutul veacului următor.

Creșterea presiunii polone asupra Dunării de Jos, datorat, în primul rând, mutațiilor produse în Moldova și în Ardeal, cât și menținerea posibilității unei intervenții otomane,

⁴² Mustafa Selaniki, *Tarih-i Selaniki Mustafa efendi*, în *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I sec. XV - mijlocul sec. XVII, volum îngrijit de Mihail Guboglu și Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Academiei, 1966, p. 367.

⁴³ Kiatip Celebi, *Fezleke-i Tarih*, p. 33; Kara Celebi, *Ravdat ub-ebrar*, p. 551; Ibrahim Pecevi, *Tarih-i Pecevi*, în *Cronici turcești privind Țările Române*, Extrase, vol. II, sec. XVII - începutul sec. XVIII, volum întocmit de Mihail Guboglu, București, Editura Academiei, 1974; p. 502; Mustafa Selaniki, *op. cit.*, p. 372; informația mai este prezentă și în scrisoarea lui Ahmed, pașa de Silistra, către regele Poloniei (Mustafa Ali Mehmet, *Documente turcești*, p. 140).

⁴⁴ Aurel Decei, *Relațiile lui Mihai Viteazul cu Imperiul Otoman*, în *Relații româno-orientale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 225-226.

⁴⁵ Cristina Rotman Bulgaru, *Relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în *Revistă*, t. 29, nr. 5, București, 1976, p. 680.

⁴⁶ Ibrahim Pecevi, *op. cit.*, p. 506.

⁴⁷ Cristina Rotman Bulgaru, *op. cit.*, p. 686.

⁴⁸ Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 121.

deși Mihai Viteazul reluase plata haraciului⁴⁹, au adus Țara Românească în situația unui ultim bastion al politicii habsburgice în zonă⁵⁰. Ieșirea din această situație periculoasă a avut la bază o soluție pur românească, unirea celor trei țări românești, ce a reprezentat reluarea sub alte dimensiuni a frontului comun, românesc, antiotoman⁵¹. În urma trativelor purtate cu Mihai Viteazul, Poarta s-a văzut nevoită să recunoască realizarea domnului muntean. Această mutație a servit, în parte, și intereselor otomanilor, deoarece, ea a dus la înlăturarea, pentru scurt timp, a influenței polone și habsburgice din spațiul românesc, de aceea Înalta Poartă renunță la planul de a-l impune, în scaunul Moldovei, pe Iancu Vodă⁵², acceptând, pentru moment, supunerea formală a lui Mihai Viteazul. Realizarea unirii celor trei țări românești a reactivat rivalitatea polono-habsburgică, asupra Moldovei, și pe cea otomano-habsburgică, asupra Munteniei, contribuind la o nouă apropiere polono-otomană care a influențat, în mod hotărâtor, situația politică din perioada imediat următoare a spațiului românesc⁵³.

Acțiunea domnului muntean a dus la trezirea conștiinței creștine și la sud de Dunăre, el încercând să mobilizeze popoarele balcanice împotriva Imperiului Otoman, pentru a da o replică ortodoxă "Ligii Sfinte catolice"⁵⁴. Luptele purtate de Mihai împotriva turcilor au dus la dispariția unui important corp militar otoman, ceea ce a avut repercursiuni importante asupra politicii Porții la Dunărea de Jos. Modificarea, mai sus menționată, împreună cu răscoala domnilor români, de la "cumpăna" celor două veacuri, a determinat Poarta să pună o nouă forță militară, care să supravegheze zona și să suplinească trupele de *akînçi*, în speță tătarii⁵⁵. Aducerea tătarilor în Bugeac a reprezentat una dintre măsurile luate de puterea suzerană pentru a-și reimpune controlul efectiv asupra țărilor române, tătarii reprezentând o permanentă amenințare pentru Moldova și Țara Românească până la sfârșitul sec. al XVII-lea, îndeplinind și rolul de garant al dominației otomane în zonă.

Tragica dispariție a puternicii personalități a lui Mihai Viteazul, foarte mult mediatizată în epocă⁵⁶, a dat speranțe Porții de a readuce Țara Românească sub controlul său. Eșecul lui Simion Movilă de a se menține în scaunul Munteniei⁵⁷ a determinat guvernul otoman să treacă la acțiune punând, mai întâi, în aplicare planul de impunere în

⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, p. 108.

⁵⁰ Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 205.

⁵¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 8.

⁵² *Ibidem*, p. 21.

⁵³ Veniamin Ciobanu, *La cumpăna de veacuri*, p. 266.

⁵⁴ N. Iorga, *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestiune)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Victor Spinei, Iași, Editura Institutul European, 1998, p. 245; Aurel Decei, *Relațiile lui Mihai Viteazul cu Imperiul Otoman*, p. 228; Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, p. 109; C. Göllner, *Broșuri ritmate despre campania lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării în toamna anului 1598*, în *RI*, anul XXV, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1939, p. 218.

⁵⁵ N. Iorga, *Chestiunea Dunării*, p. 251.

⁵⁶ În acest scop se poate vedea studiul lui N. Iorga, *Faima lui Mihai Viteazul în Germania*, în *RI*, anul XXV, nr. 10-12, octombrie-decembrie, 1939, p. 334 și urm.

⁵⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 38.

domnie a fiului lui Petru Șchiopu⁵⁸, apoi, datorită cererilor din țară, prin numirea lui Radu Mihnea⁵⁹. În paralel Poarta și-a declarat intenția de a-și impune punctul de vedere în tot spațiul românesc, în sensul că dorea ca domniile ambelor țări românești să fie numite în exclusivitate de ea⁶⁰. De aceea Simion Movilă primește ordin să lase domnia Munteniei lui Radu Mihnea⁶¹, iar sursele poloneze vorbesc, tot acum, de promisiunea hanului "să recupereze Țara Moldovei, a Munteniei și a Transilvaniei pentru sultan"⁶².

Intervenția militară a lui Radu Șerban realizată cu sprijinul Casei de Austria, în Muntenia, zădărnicește planurile otomane mai sus enunțate⁶³, transferând acest stat în sfera de influență a habsburgilor. Reacția Porții Otomane a constat în reactualizarea ideii impunerii lui Simion Movilă, cu ajutorul Poloniei, pe tronul de la București⁶⁴. Situația nu era tocmai favorabilă planurilor otomane la nordul Dunării, deoarece, pe de o parte, războiul cu Habsburgii continua, iar, pe de altă parte, la Istanbul izbucnește, acum, "răscoala răzvrătiților", într-un moment când și în Orient s-au reluat, în anul 1603, ostilitățile cu Iranul⁶⁵.

Presată din atâtea părți, Poarta cedează la insistențele hanului tătar⁶⁶, recunoscând domnia lui Radu Șerban, căruia îi trimite și steag de domnie⁶⁷. Acceptarea lui Radu Șerban a pus în practică sistemul suzeranității colective, habsburgo-otomană, asupra Munteniei⁶⁸. Totuși impunerea sistemului de suzeranitate colectivă polono-otomană, în Moldova, și habsburgo-otomană, în Muntenia, nu a reprezentat decât o cedare temporară din partea Imperiului Otoman.

Schimbarea situației în Transilvania, unde, în anul 1604, izbucnește răscoala antihabsburgică condusă de Ștefan Bocskay și succesele obținute de otomani, pe fronturile din Apus și Orient, au determinat Istanbulul să repună pe tapet problema transformării spațiului românesc în teritoriu otoman⁶⁹, pentru a-și putea restabili autoritatea asupra regiunii. Planul nu a putut fi pus în acțiune, în primul rând, datorită situației internaționale,

⁵⁸ Ibidem, p. 39.

⁵⁹ Ibidem, p. 43 și urm.

⁶⁰ Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie*, p. 23.

⁶¹ Hurmuzaki, *Supliment II/2*, p. 94-95; Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei. Secolul al XVII-lea*, București, Editura Academiei, 1983, p. 8.

⁶² Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 20.

⁶³ Alexandru Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele de la Simancaș*, București, 1940, p. 215; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 22; Hurmuzaki, *Supliment II/2*, p. 209; Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Românești*, ediție critică de la Darnaschin Mioc, București, 1991, p. 84.

⁶⁴ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 76, 278.

⁶⁵ Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, p. 292.

⁶⁶ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 279.

⁶⁷ Nagy László, *Hadtörténelmi okmánytár*, în *Hadtörténelmi közlemények*, vol. I, Budapest, 1956, p. 328 (Accesul la lucrările în limba maghiară s-a făcut cu ajutorul d-lui Anton Coșa, de la Muzeul Județean de Istorie "Iulian Antonescu" Bacău).

⁶⁸ Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie*, p. 43-44.

⁶⁹ Ambasadorul Octavian Bon, în raportul său, din 15 mai 1605, către Doge, spunea: "... perche qui hanno fermo pensiero di riddur se moi potranno in Beglierbenti tutte tre le provincie, cioe la Transilvania, la Valachia et la Moldavia..." (Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 284).

care nu permitea realizarea unei astfel de acțiuni, și, în al doilea rând, starea de slăbiciune a otomanilor era prea accentuată, ei nereușind, din acest motiv, schimbarea din domnie a lui Radu Șerban, dar, el denotă hotărârea Porții de a-și reimpune suzeranitatea ei restrictivă asupra întregului spațiu carpato-danubian.

Moartea lui Ieremia Movilă, ce marchează începutul unei crize dinastice în Moldova, a reprezentat momentul ales de Poartă pentru a-și reimpune poziția în zonă. În acest sens Înalta Poartă se va folosi de opoziția antipolonă ce începe să se manifeste în rândul unei părți a boierimei moldovene, recunoscând dreptul țării de a alege domnul⁷⁰. Scurtul interregnum reprezentat de domnia lui Simion Movilă, 1606-1607, complică și mai mult lucrurile, dând posibilitatea otomanilor să intervină, în mod hotărât, în Moldova, apelând la unitatea de acțiune a țărilor române, pentru sprijinirea lui Mihailaș Movilă⁷¹, acțiune ce eșuează, totuși, prin înfrângerea acestuia la Ștefănești. Forțați de împrejurări, otomanii trebuie să renunțe, pentru moment, la planurile lor, recunoscând în acest sens pe Constantin Movilă ca domn al Moldovei⁷², deși venise cu sprijin polonez.

Cererea boierimii moldovene, de a-l primi ca domn pe Mihailaș Movilă, avea și semnificația unei reconsiderări a politicii externe a Moldovei oferind, astfel, Porții baza legală a intervenției sale menită să pună capăt suzeranității colective cu Polonia⁷³.

Deoarece primul deceniu al sec. XVII-lea nu mai produce mutații semnificative asupra statutului politico-juridic al țărilor române, putem considera că în această perioadă suzeranitatea otomană asupra Țărilor Române a avut mai mult un caracter formal, Imperiul Otoman fiind nevoit să recunoască domni ce nu mai erau numiți de el și care nu mai reprezentau în totalitate interesele sale. Abia următorul interval de timp aduce înlăturarea acestei situații supărătoare pentru Înalta Poartă. Domniile lui Radu Mihnea⁷⁴, în Muntenia, și Ștefan Tomșa⁷⁵, în Moldova, reprezintă momentul de cotitură în desfășurarea relațiilor româno-otomane.

Reactualizarea în anul 1612, a ideii transformării în teritorii otomane a statelor românești⁷⁶, datorită imixtiunilor poloneze și habsburgice în acest spațiu⁷⁷ pe care otomanii și-l doreau pentru ei, vine să confirme schimbarea care începea să se producă. Instalarea lui Radu Mihnea pe tronul Țării Românești a fost singura opțiune posibilă într-un moment când războiul cu Iranul continua, iar hanul tătar se eschiva să participe la efortul de război al Porții, ea a avut, totuși, menirea să vestească un posibil pașă⁷⁸.

⁷⁰ Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie*, p. 80.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 291-292; Ilie Corfuz, *op. cit.*, p. 45.

⁷² Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 296.

⁷³ Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie*, p. 76.

⁷⁴ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 312.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 329.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 340; "che si pensa di unire la Valachia, et Bogdania in uno stato solar et darne il comando a Musulmani" (*Ibidem*, p. 338).

⁷⁷ *Idea. Supliment*, I/1, p. 146-147; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 116, 118.

⁷⁸ Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie*, p. 110-111.

Măsurile energice, luate în anii 1611-1612, au reușit să aducă Moldova și Muntenia *"ca mai înainte sub ascultarea firmanului scris"*⁷⁹. Aprecierea, transmisă de Kara Celebi, căruia îi aparține acest citat, sugerează că abia acum, după o lungă perioadă de timp, care a început către sfârșitul sec. al XVI-lea, Poarta Otomană reușea să readucă țările române sub strictul său control⁸⁰. Acțiunile otomanilor împotriva Moldovei și a Țării Românești au fost completate cu înlăturarea de pe tronul Transilvaniei a lui Gabriel Bathory care, prin planurile sale "dacice", pune în pericol stăpânirea otomană la nordul Dunării și incomoda efortul Porții de a realiza unitatea de acțiune a spațiului românesc, sub autoritatea sa și în folosul său.

O consecință a îndeplinirii obiectivului otoman la nordul Dunării a fost orientarea Poloniei spre tabăra habsburgică, cu care a încheiat un tratat de alianță, la 23 martie 1613, provocând o vie agitație în rândul factorilor politici austrieci care, încep să fie tot mai preocupați de intenția turcilor de a ocupa țările române⁸¹. Realizarea unității de acțiune a spațiului românesc sub controlul Porții a fost însoțită de o serie de măsuri ce au avut ca finalitate acordarea unui statut de preeminență Transilvaniei în raport cu Moldova și Muntenia⁸², cât și agravarea conflictului dintre cele trei mari puteri implicate în zonă⁸³. Creșterea tensiunii dintre acestea a avut repercursiuni negative asupra statutului celor două țări românești care trec, acum, printr-o perioadă de instabilitate a domniei⁸⁴, datorată în mare parte intervențiilor din exterior. Acestea din urmă au dus la intensificarea presiunii otomane, concretizată într-un nou proiect de transformare a Moldovei, Munteniei și Transilvaniei în teritorii otomane⁸⁵, în anul 1614, și în sporirea tributului Țării Românești⁸⁶. Mai mult, țările române sunt constrânse să participe la luptele duse de Imperiul Otoman împotriva cazacilor zaporojeni⁸⁷. Obligația voievozilor români de a participa personal sau cu oșteni la expedițiile militare otomane a fost, de asemenea, una din invariabilele statutului juridic al țărilor române față de Poartă, care se păstrează și în sec. XVII-XVIII⁸⁸.

⁷⁹ Kara Celebi, *op. cit.*, p. 554.

⁸⁰ Kiatip Celebi spunea: *"El «Ketengi Omer pașa, care a participat la înscăunarea celor doi domni, n.n.» a pus ordine în acele locuri unde, de la vremea lui Mihai «Viteazul, n.n.» încorase, nu lipseau stările de răscoală"* (Kiatip Celebi, *op. cit.*, p. 68).

⁸¹ Alexandru Ciorănescu, *op. cit.*, p. 251; Silágyi Sándor, *Erdélyi országgnyűlések Emlékek*, vol. VII, 1614-1621, Budapest, A.M. Tud Akadémia Könyvkiado-Hivatalo, 1881, p. 169.

⁸² Kiatip Celebi, *op. cit.*, p. 71-72.

⁸³ Silágyi Sándor, *op. cit.*, p. 470-471; Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie*, p. 158 și urm.

⁸⁴ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, prefată de Elvira Sorohan, Iași, Editura Junimea, 1984, p. 27 și urm.; Ștefan S. Gorovei, *Cronica armenilor din Camenița. Noi fragmente*, în *Românii în istoria universală*, volum îngrijit de Ștefan S. Gorovei, vol. III/3, Iași, 1988, p. 24 și urm.

⁸⁵ Ambasadorul De Harlay transmitea, la 15 ianuarie 1614, știri despre acest proiect (Hurmuzaki, *Supliment I/1*, p. 162).

⁸⁶ Idem, *Documente*, IV/2, p. 346.

⁸⁷ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 22.

⁸⁸ Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam*, p. 340.

Confirmarea, pe plan internațional, a noii stări de fapt introduse de otomani la nordul Dunării a fost reglementată prin tratatul cu Polonia, de la Jarucha⁸⁹, din anul 1617, în urma căruia regele polon era obligat și la retrocedarea Hotinului către Moldova⁹⁰. Accentuarea crizei interne a Înaltei Porți, moartea sultanului Ahmed I, la 22 noiembrie 1617⁹¹, deschide o perioadă de instabilitate a tronului, coroborată cu prelungirea conflictului oriental⁹², a determinat Imperiu să-și întărească, în permanență, controlul asupra țărilor române și, mai ales, să elimine influența poloneză. Domnia lui Gașpar Grațiani care vine în scaunul Moldovei, în anul 1618⁹³, a reprezentat prilejul mult dorit de Poartă. Numirea acestui străin pe scaunul Moldovei, a însemnat ~~lezarea~~ lezarea unui principiu fundamental, ce a stat în permanență la baza relațiilor româno-otomane, și anume, domniile desemnați trebuiau să fie pământeni. Actul, în sine, a reprezentat un pas important făcut de turci pentru atingerea scopurilor lor care aveau drept finalitate restrângerea autonomiei interne a celor două state românești, urmărind includerea lor treptată în componența imperiului. De aceea, în anul 1620, odată cu revolta lui Gașpar Grațiani⁹⁴, guvernul de la Istanbul își manifestă deschis intenția de a transforma spațiul românesc în teritorii otomane⁹⁵.

Pacea de la Hotin, din 9 octombrie 1621, deși înlătură aplicarea proiectului Porții, nu întrerupe cursul ascendent al dominației otomane, proces însoțit și de pătrunderea masivă a elementelor grecești în structura internă a Moldovei și Țării Românești⁹⁶. Linia politică dură a otomanilor este evidențiată și de obligația domnilor din cele trei țări românești de a participa personal cu armata la campaniile militare ale Imperiului, chiar dacă sultanul nu conducea personal oștile⁹⁷. Prin această măsură se urmărea ca instituția

⁸⁹ Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional 1621-1672*, București, Editura Academiei, 1979, p. 39.

⁹⁰ Importanța strategică a acestei cetăți era scoasă în evidență de contemporani, astfel Cf. Besoldus, în lucrarea *Historia Constantinopolitana*, Straussburg, 1634, spunea că ea reprezintă "*bulevardul Moldovei și poarta prin care intri în Turcia*" p. 335-336 (Apud N. Iorga, *Călători, ambascadori și misionari în țările noastre*, la V.A. Urechia, *Opere complete. Discursuri academice*, seria B, tom II, ediția a III-a, București, 1882); Dimitrie Cantemir spunea despre aceeași cetate că "*di cu dreptu cuvântu se poate numi bulevardul întregului imperiu contra Rusiei și Poloniei*" (Dimitrie Cantemir, op. cit., vol. I, p. 362).

⁹¹ Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, p. 313.

⁹² *Ibidem*, p. 314.

⁹³ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 376; Ștefan S. Gorovei, op. cit., p. 25.

⁹⁴ Gașpar Grațiani a contribuit, din plin, la încordarea relațiilor dintre Imperiul Otoman și Casa de Austria și la declanșarea războiului cu Polonia (Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 379-380; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor. Acte străine din arhivele Galiei, vechii Prusii și Țerilor de Jos*, vol. XXIII, București, 1913, p. 119-121; Ilie Corfuz, op. cit., p. 128-130).

⁹⁵ Ambasadorul Césy spunea, la 23 octombrie 1620, într-o scrisoare, că "*mesme d'estabir des gouverneurs Turcs qu'ils appellent Beglierbeis en Moldavie, Valachie et Transilvanie*" (Hurmuzaki, *Supliment I/1*, p. 189).

⁹⁶ Tahsin Gemil, op. cit., p. 49; V. Mihoide, *Un izvor polon asupra luptei de Țuțora (1620) - "Imitatio Christi"*, în traducerea lui Năsturel, în *R.I.*, an XXV, nr. 7-9, iulie septembrie, 1939, p. 242.

⁹⁷ Mustafa Ali Mehmet, *Documente turcești*, p. 152; Această stare de fapt îl determină, în anul 1623, pe misionarul Andrei Bogoslavich, în relatarea despre Moldova, să spună că ea este "*o țară a Imperiului Otoman*" (George Călinescu, *Altre notizie dei missionari cattolici nei paesi Romeni*, în *Diplomatarij Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani*, II, Roma, 1930, p. 327, 329).

domniei care, a reprezentat în tot sec. al XVII-lea, un element cheie al bazei juridice a raporturilor româno-otomane, să fie transformată într-un simplu instrument al politicii Înaltei Porți în zonă, încercându-se astfel să se distorsioneze statutul obligațiilor principiilor tributari de însoțire a suzeranului în război. Hotărârea, ce a afectat în mod clar poziția domnilor în raport cu puterea suzerană, a consfințit dezechilibrul, tot mai accentuat, ce a afectat relațiile bilaterale. Astfel, deceniul trei al sec. al XVII-lea reprezintă o perioadă de întărire a regimului dominației otomane în Moldova și Muntenia, într-un moment când Europa era răvășită de Războiul de 30 de ani, iar declinul Imperiului Otoman se accentuează⁹⁸, în ciuda unei refaceri temporare a unității dinastice dintre Moldova și Țara Românească⁹⁹.

Caracterul economic al crizei otomane, manifestat în special în domeniul financiar, a produs o adevărată goană după surse de câștiguri în rândul cercurilor conducătoare de la Istanbul care a avut drept rezultat accentuarea instabilității interne a celor două principate românești și sporirea obligațiilor lor pecuniare¹⁰⁰.

Reacția elementului autohton împotriva situației existente are loc odată cu instalarea la domnie a lui Matei Basarab, în Muntenia, și Vasile Lupu, în Moldova, cu prilejul răcoalelor antigrecești¹⁰¹, ce au avut și un puternic substrat antiotoman. Unica alternativă a boierimii autohtone, sprijinită și de Ardeal, a fost refacerea opoziției coalizate a celor trei țări românești împotriva presiunii Imperiului Otoman¹⁰². Coalizarea boierimii autohtone cu noii domni, ce în Moldova a fost de mai scurtă durată, a dus la întărirea poziției țărilor române în raport cu Poarta, ele bucurându-se acum de o mai mare libertate politică¹⁰³, în ciuda insistenței cu care puterea suzerană declara acest spațiu "*țările noastre binepăzite*"¹⁰⁴. Scopul răcoalelor a fost redobândirea autonomiei autentice în relațiile cu Înalta Poartă¹⁰⁵; iar, în Muntenia, datorită opoziției țării față de domnul numit de sultan¹⁰⁶, se obține recunoașterea principiului alegerii domnului de către boierime, tocmai ceea ce, de câțiva ani, Poarta nesocotise în mod deliberat, deoarece acest drept era expresia autonomiei interne.

Evitând să provoace o intervenție directă în Țara Românească, datorită complicațiilor sale cu Polonia, sultanul a încredințat lui Vasile Lupu misiunea înlăturării lui Matei Basarab¹⁰⁷. Cum Gheorghe I Rakoczy și Matei Basarab și-au început domniile

⁹⁸ Florin Constantiniu, *De la Mihail Viteazul la Fanarioți: observații asupra politicii externe românești*, în *SMIM*, vol. VII, 1975, p. 122.

⁹⁹ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. II, București, Editura Albatros, 1988, p. 35.

¹⁰⁰ Tommaso Alberti transmitea obligațiile financiare ale Țărilor Române la începutul sec. al XVII-lea: "*In detta provincia <Moldova, n.n.> sono 24m ville. Paga distributo al Gran Turco taleri 60 m. La Valachia paga 100 m taleri, ed ha nel suo stato 24m ville*" (N. Iorga, *Călători, ambascadori*, p. 61).

¹⁰¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 85-86.

¹⁰² Călin Felezeu, *op. cit.*, p. 102.

¹⁰³ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 88.

¹⁰⁴ Mustafa Ali Mehmet, *Documente turcești*, p. 159.

¹⁰⁵ Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 139.

¹⁰⁶ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *op. cit.*, p. 100.

¹⁰⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 202; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 90.

nesocotind poziția otomanilor, cei din urmă, în aprilie 1634, reactivează planul de transformare a Moldovei, Transilvaniei și Munteniei în teritorii otomane¹⁰⁸. Proiectul a rămas nerealizat, deoarece începerea campaniei militare împotriva Bagdadului, în anul 1637, în care Murad al IV-lea a întrebuintat *"toată puterea imperiului său otoman"*¹⁰⁹, a constrâns Poarta să nu mai provoace tulburări la Dunărea de Jos.

Anul 1637 a dus, printre altele, la creșterea siguranței externe a țărilor române în urma scoaterii tătarilor nogai, conduși de Cantemir bey, din Bugeac, acțiune la care participă și cele două țări românești. Îndepărtarea de la granițele românești a forței militare a tătarilor, ce avea rol de control și de garant al dominației otomane în zonă, a creat condițiile necesare, ca prin intermediul lui Gheorghe I Rakoczy, să se realizeze apropierea politică dintre Matei Basarab și Vasile Lupu la sfârșitul anului 1637¹¹⁰.

Stabilirea unor relații bune între cele trei țări românești îl determina pe Matei Basarab să vorbească, într-o scrisoare către ambasadorul Veneției, Césy, despre o ligă românească ce era, momentan, îndreptată împotriva Casei de Austria¹¹¹. Dar, campania otomană victorioasă, din Asia, a dus la întreruperea procesului normalizării relațiilor dintre Vasile Lupu și Matei Basarab, datorită sprijinirii pretențiilor dinastice ale primului, asupra țărilor vecine, de către turci¹¹². Tentativa eșuată de înscăunare a lui Ioan, fiul lui Vasile Lupu, pe tronul muntean a atras, printre altele, mazilirea importantului guvernator otoman Mehmed pașa de Silistra¹¹³. Poziția fermă a domnului muntean, de a se opune militar, conjugată cu începutul războiului turco-venețian, au silit Poarta să aibă, către sfârșitul deceniului cinci, o poziție de expectativă față de țările române, datorată imposibilității de a-și impune autoritatea asupra lor, mai ales după ce, în anul 1647, eșuează un nou plan al puterii suzerane de a transforma spațiul românesc în teritorii otomane¹¹⁴.

Proiectul din anul 1647, s-a încercat a fi o replică otomană la orientarea politicii externe a lui Vasile Lupu spre Polonia și la aderarea țărilor române la ideea cruciadei antiotomane ce era vehiculată de Veneția și Polonia începând cu anul 1644¹¹⁵. Deși, la Istanbul, erau cunoscute opțiunile românilor *"la urmă s-a găsit cu cale a simula și a zăbovi în privința domnului Moldovei ca și a domnului Țării Românești (care și acela stă rău aici la Curte <Istanbul, n.n.>)"*¹¹⁶. Încercând să depășească problemele interne, datorate

¹⁰⁸ Hurmuzaki, Supliment II/2, p. 607.

¹⁰⁹ Dimitrie Cantemir, op. cit., p. 373.

¹¹⁰ George Călinescu, op. cit., p. 340.

¹¹¹ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria României*, vol. I, București, 1895, p. 81.

¹¹² Tahsin Gemil, op. cit., p. 104-105.

¹¹³ Kiatip Celebi, op. cit., p. 95.

¹¹⁴ Mihail Meger scria, la 11 martie 1647, către Pinit, spunându-i: *"On affirme aussi que l'Empereur de Turquie a l'intention d'abolir des Hospodarots de Moldavie et de Valachie et qu'il vuet y é tablir des Pachas..."* (Hurmuzaki, Supliment II/3, p. 24, 26).

¹¹⁵ Ștefan Andreescu, op. cit., p. 190-191.

¹¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 215-216; Hasan Vegihi, *Tarih-I vegihi*, în *Cronici otomane*, de Mihail Guboglu, p. 171. Aceste spune că Vasile Lupu nu a putut fi înlocuit din domnie că *"era puternic și în ceea ce privește armata, cât și în bani, în așa măsură că dacă ar fi urmat mazilirea sa, cu siguranță ar fi dat naștere la răsccoală și la tulburări în acele părți"*.

haosului economic și politic, și cele externe, ce erau create de războiul cu Veneția, Poarta a reanimat, la sfârșitul anului 1649, vechea formă de presiune și control față de Moldova și Muntenia, chemând domnii acestor țări la Istanbul¹¹⁷. Solicitarea Sublimei Porți, din anul 1649, vine să ne confirme faptul că și în sec. al XVII-lea, în momentele de bănuită revoltă a domnilor tributari, s-au din cauza slăbiciunii, prea mari, a puterii suzerane, Poarta va cere "închinarea" personală a voievozilor, deși se practica, deseori, ca acest omagiu să fie adus prin intermediari¹¹⁸. Dar, ca o consecință a îmbunătățirii poziției țărilor române în raport cu puterea suzerană, cei doi domni nu au dat curs solicitărilor.

Chiar dacă Poarta avea motivele sale de a fi nemulțumită de Vasile Lupu¹¹⁹, condițiile în care el a fost înlăturat de pe tron, în anul 1653, de forțele autohtone, reprezintă ignorarea totală a elementelor esențiale ale dominației politice otomane în spațiul românesc. Unitatea de acțiune politică a țărilor române a impus Înaltei Porți recunoașterea dreptului țării de a-și alege domnul¹²⁰, înlăturând, astfel, principala modalitate de imixtiune a Imperiului Otoman în treburile interne ale țării.

Lungile domnii ale lui Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe I Rakoczy au reprezentat o epocă, atât prin durată cât și prin conținut, acești principii ignorând statutul politic extern, din acea vreme, a țărilor române, dominată de idealul moștenirii lui Mihai Viteazul. Lupta coalizată a celor trei state românești, în faza imediat următoare, reprezintă o consecință a acestei epoci. Opoziția hotărâtă a elementului autohton față de încercările Porții, de intervenție în spațiul românesc, s-a materializat în "constrângerea" exercitată asupra puterii suzerane care renunță la sprijinirea lui Vasile Lupu¹²¹, pedepsind, în același timp, pe marele vizir, ce la sprijinit pe fostul domn, în anul 1654¹²², și la confirmarea lui Gheorghe Ștefan¹²³, a cărui domnie este produsul, exclusiv, a unității de acțiune a spațiului românesc¹²⁴. Aceași situație benefică o găsim și în Muntenia, unde, după moartea lui Matei Basarab, ajunge domn Constantin Șerban, un boier "*ales de jură*" și recunoscut de otomani mai mult datorită slăbiciunilor proprii decât poziției lor de putere suzerană¹²⁵.

¹¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 571.

¹¹⁸ Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam*, p. 308 și urm.

¹¹⁹ Unul din motivele nemulțumiri Porții față de Vasile Lupu era căsătoria fiicei acestuia cu Timuș Hmielnički. "*Această legătură a lui vodă Lupu cu Rușii nu e prea plăcută la această Curte <Înalta Poartă, n.n.>, căci nu are nici o înfățișare de lucru bun*" (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 219-220; Hurmuzaki, *Documente*, IX/1, p. 4).

¹²⁰ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 145.

¹²¹ Hurmuzaki, *Documente*, IX/1, p. 41.

¹²² *Ibidem*, p. 48.

¹²³ *Ibidem*, p. 29.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 6.

¹²⁵ Kiatip Celebi spunea următoarele în legătură cu acest moment: "*La moartea sa, Matei voievodul Țării Românești, recomandase în locul său pe unul din suita sa. Acesta <Constantin Șerban, n.n.>, trimițând la Poarta împărăției o mie de pungi de aspri, a trecut domn în locul său*" (Kiatip Celebi, *op. cit.*, p. 103); Constantin Cantacuzino Stolnicul, *op. cit.*, p. 117.

Izbucnirea războiului suedo-polon, în anul 1655, a pus țările române pe noi coordonate ale relațiilor internaționale din Europa Est-Centrală¹²⁶. Alianța dintre Gheorghe II Rakoczy cu Suedia și intrarea acestuia în Polonia, însoțit de domnii Moldovei și a Munteniei, a nemulțumit profund Imperiul Otoman. Acum, la Istanbul, candidatura lui Ahmed Köprülü, la funcția de mare vizir era susținută astfel: "*De nu s-ar pune un om ca acesta ispravnic împărăției, Ardealul, Moldova și Țara Românească sântu ieșite din mâna împăratului*"¹²⁷. Venirea "dinastiei" Köprülü la conducerea imperiului, coincide, așadar, cu momentul în care Poarta Otomană se hotărăște să readucă țările române la statutul de dinaintea domniei lui Matei Basarab și Vasile Lupu, de fapt de a-și face simțită poziția de putere suzerană atât de neglijată în ultimul timp de domnii români. Anul 1656 reprezintă momentul modificării liniei politice externe otomane, schimbare ce s-a materializat în concentrarea trupelor Imperiului la Dunăre pentru a realiza o strictă supraveghere a spațiului nord-dunărean, pefigurând, astfel, refacerea Imperiului Otoman sub conducerea acestor viziri, cât și activarea politicii europene ce a vizat, în primul rând, tranșarea în favoarea sa a divergențelor, ce începeau să se manifeste tot mai acut, cu Imperiul Habsburgilor, Polonia și Rusia.

Temerile Porții au erupt, în acel moment, cu atâta putere, deoarece unitatea politică de acțiune a țărilor românești se realizase și acționase în afara controlului său și, chiar, în detrimentul intereselor sale¹²⁸. Acestea este motivul real, ce a determinat Imperiul Otoman să crească presiunea asupra Moldovei și a Țării Românești pentru a le desprinde din coaliția cu Transilvania, și pentru care readucerea întregului spațiu românesc sub controlul Porții a căpătat, în concepția guvernului de la Istanbul, valoarea unei "*chestiuni de prestigiu*"¹²⁹. După înfrângerea și înlăturarea lui Gheorghe II Rakoczy, în anul 1657, de pe tronul Transilvaniei Poarta s-a grăbit să facă același lucru în Muntenia și Moldova, dorind să anuleze orice posibilitate de revigorare a unității politice de acțiune a țărilor române¹³⁰.

Numirea noilor domni, Mihnea al III-lea, în Țara Românească, și Gheorghe Ghica, în Moldova¹³¹, avea menirea să readucă aceste teritorii la statutul politic de dinaintea domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cât și semnificația reimpunerii controlului Porții asupra succesiunii la domnie în cele două principate¹³². Revenirea pe tronul Transilvaniei a lui Gheorghe II Rakoczy, ales de dietă la 29 septembrie 1659, a deschis o nouă fază a războiului antiotoman care a avut și colaborarea lui Mihnea al III-lea¹³³. Hotărârea celor doi de a-l impune în Moldova pe Constantin Șerban a dus la refacerea,

¹²⁶ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană 1648-1711*, Iași, Editura Institutul European, 1997, p. 48.

¹²⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 201.

¹²⁸ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 165-166.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 170.

¹³⁰ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 58.

¹³¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 205.

¹³² Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 171-172.

¹³³ Alexandru Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihai Radu (1658-1659)*, București, 1934, p. 10; Constantin Cantacuzino Stolnicul, *op. cit.*, p. 133.

formală, a coaliției românești. Noua alianță era întemeiată, acum, pe principiul egalității depline a membrilor săi deoarece ei aveau deopotrivă nevoie unul de altul¹³⁴.

Unul din mobilurile ce a contribuit la declanșarea acestei acțiuni a fost speranța într-o intervenție a Casei de Austria la Dunărea de Jos, speranță năruită încă de la sfârșitul anului 1658, când poziția Curții de la Viena, de neutralitate, era clar exprimată și conturată¹³⁵. Mai mult, hotărârea lui Mihnea al III-lea de a executa pe boierii ce s-au opus declanșării războaielor antiotomane¹³⁶ a reprezentat un pas spre decăderea așezămintelor statale ale Munteniei. Din acest moment regimul de stări se prăbușea accentuând și mai mult fărâmițarea boierimii în partide ce urmăreau interese diferite¹³⁷.

Lupta coalizată a țărilor române, ce subminase atâta vreme autoritatea Porții în această regiune, a determinat autoritățile de la Istanbul să reactualizeze, în vara anului 1659, problema transformării întregului spațiu românesc în pașalâc¹³⁸, idee înlocuită, totuși cu hotărârea de a-i schimba pe domni. Intervenția otomană la nordul Dunării a început în Moldova, deoarece, aceasta era considerată veriga cea mai slabă a coaliției, unde reușește să-l impună pe Ștefăniță Lupu, la sfârșitul anului 1659.

Schimbarea din Moldova a însemnat sfârșitul unității de acțiune politică a spațiului românesc. Următorul pas a fost înlocuirea lui Mihnea al III-lea, în Muntenia, cu Gheorghe Ghica, astfel că la începutul anului 1660 ambele state românești aveau domni numiți de Poartă "*deși de multe ori țara își alegea ea însăși domnul*"¹³⁹. Faza, dintre anii 1658-1660, a alianței țărilor române, a reprezentat, fără îndoială, afumarea fățișă și cu putere a aspirațiilor către libertate care domneau în spațiul românesc. Dar, în condițiile politice internaționale aflate pe făgașul unor adânci transformări¹⁴⁰ această luptă nu a putut depăși unele limite care, în ultimă instanță, au hotărât și neizbânda ei¹⁴¹.

Coaliția țărilor române, de la mijlocul sec. al XVII-lea, a fost rezultatul intereselor fundamentale, comune celor trei state, și un efect al marii idei a unirii, concretizată prima dată de Mihai Viteazul, dar eșecul ei s-a soldat cu o accentuare a dominației străine. Procesul de diminuare a potențialului militar al țărilor române a fost însoțit de întărirea sistemului de fortificații otomane din jurul lor, proces ce a fost însoțit, în paralel, de întărirea rolului tătarilor ca forță de supraveghere în zonă¹⁴².

Domniile următoare deschid o nouă fază în care statutul politico-juridic al țărilor române suferă adânci transformări. Este perioada când supremația otomană, în ultimă ofensivă asupra Europei, apasă cu toată greutatea asupra principatelor românești¹⁴³.

¹³⁴ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 177; Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 61.

¹³⁵ Alexandru Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihai Radu*, p. 58-59, 101.

¹³⁶ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *op. cit.*, p. 133.

¹³⁷ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 93-94.

¹³⁸ Hurmuzaki, *Documente*, IX/1, p. 132.

¹³⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, București, Editura Academiei, 1981, p. 127-129.

¹⁴⁰ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 72 și urm.

¹⁴¹ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 181.

¹⁴² *Ibidem*, p. 182.

¹⁴³ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 96-97.

Acum, pentru o scurtă perioadă de timp, Poarta Otomană reface unitatea de acțiune politică a teritoriilor românești sub controlul și în folosul său¹⁴⁴.

Amenințarea rusă, de după anul 1660, și bararea, temporară, a înaintării Rusiei către sud, de către alianța polono-tătără, au lipsit țărilor române de elementul extern al sprijinului lor în fața presiunii otomane intensificate. După anul 1660 orientarea externă a Moldovei și Munteniei s-a aflat sub semnul condițiilor politice înăsprite impuse lor în cadrul dominației otomane. Marea boierime, a cărei poziție în stat s-a întărit, a imprimat opțiunii externe a celor două state cursul dorit de Poartă¹⁴⁵. De asemenea, cei doi domni îndatorați Porții pentru scaunele voievodale ce le ocupau, nu au avut posibilitatea de a proceda altfel, politica lor limitându-se la apărarea tronului, prin slujbe credincioase către puterea suzerană, și prin relații bune cu tătări, de care depindea atunci securitatea domniei lor.

În aceste condiții, dezavantajoase, trupele celor două țări românești au participat la campania otomano-tătără, din anii 1660-1661, împotriva Transilvaniei, iar în vara anului 1661 au ajutat la construirea cetății Tugan-Geçidi, pe Nipru¹⁴⁶. Pe de altă parte Imperiul Otoman caută, acum, după jumătatea sec. al XVII-lea, noi soluții de organizare a spațiului românesc care să-i faciliteze stăpânirea. De ele sunt legate proiectele Înaltei Porți de a transforma țărilor române în teritorii otomane¹⁴⁷, de a le comasa într-un singur stat împreună cu Ucraina¹⁴⁸ sau de a le impune domni de origine greacă¹⁴⁹, care erau mult mai ușor de controlat și nu erau legați de interesele fundamentale ale țării.

Creșterea rolului elementului grecesc, atât la Istanbul cât și în principatele române, nu a făcut altceva decât să ducă la deteriorarea, puternică, a statutului politico-juridic al spațiului românesc în raport cu puterea suzerană¹⁵⁰. Promovarea elementului levantin reprezintă un experiment al unui nou sistem de numire a domnilor, ce urmau a fi recrutați, în exclusivitate, din rândul grecilor ce locuiau în capitala Imperiului, cu scopul de a asigura fidelitatea țărilor române față de Poartă¹⁵¹. Această stare de fapt îl determină pe Vito Piluzzi, din Vignanello, să scrie, în anul 1670, despre țărilor române că se aflau *"într-o stare de plâns", "datorită neîncetatei năvăliri ale tătarilor și turcilor, cât și datorită birurilor"*¹⁵².

Toate aceste mutații ce au loc, acum, în spațiul românesc, se petrec într-un moment în care puterea militară a Imperiului Otoman se revigorase, manifestându-se printr-o politică externă agresivă, ce urmărea reluarea conflictului cu statele de la granița

¹⁴⁴ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, Acte și scrisori (1661-1690), București, 1939, p. 10-12, 14-15, 34.

¹⁴⁵ *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729. Pseudo-Amiras*, ed. Dan Simionescu, București, 1975, p. 48.

¹⁴⁶ Constantin Cantacuzino Stolnicul, op. cit., p. 164; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 253-254.

¹⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IX/1, p. 229; *Ibidem*, V/2, p. 106.

¹⁴⁸ *Ibidem*, IX/1, p. 224.

¹⁴⁹ *Ibidem*, V/2, p. 227, 242.

¹⁵⁰ *Ibidem*, V/2, p. 115.

¹⁵¹ Veniamin Ciobanu, *România în politica est-central europeană*, p. 76.

¹⁵² *Călători străini*, vol. VII, p. 87.

europenă: Casa de Austria, Polonia și Rusia. Implicarea Porții în problema ucrainiană a avut, așadar, repercursiuni negative asupra situației internaționale a țărilor române. Retrocedarea către marea boierime a dreptului de a-și alege domnul, după anul 1660, nu a însemnat o concesie, aceasta avea menirea de a atribui responsabilitatea colectivă, nobililor locali, pentru conduita domnului. Astfel, Poarta urma să confere acestora un rol sporit în afirmarea intereselor sale europene¹⁵³. Crearea unei zone militare otomane în Ucraina, în urma ocupării Căminitei, însemna înfăptuirea unei legături între toate elementele sistemului politic otoman din regiune¹⁵⁴, pe de o parte, iar pe de altă parte, se observă continuarea rezistenței românești¹⁵⁵, față de creșterea presiunii otomane în Europa, datorită căreia, în ultimii 20 de ani ai sec. al XVII-lea, s-a vorbit din nou de organizarea statelor românești sub forma pašalâcurilor¹⁵⁶. Reacția românească la aceste amenințări s-a văzut în timpul domniilor lui Ștefan Petriceicu, în Moldova, și a lui Grigorie Ghica, în Muntenia, când, în urma alianței cu Polonia, ei au urmărit să repună în practică sistemul suzeranității colective, polono-otomană, asupra spațiului românesc, ale cărui avantaje erau net superioare suzeranității restrictive a Porții¹⁵⁷.

Declanșarea războiului dintre Imperiul Otoman și "Liga Sfântă", în anul 1683, și gravul eșec al forțelor militare turcești, în fața Vienei, pun relațiile dintre români și Înalta Poartă pe un nou făgaș. Planul coaliției europene de a-i ataca pe otomani din două direcții: prin Ungaria, Banat spre Dunăre, de către forțele habsburgice, unde trebuiau să facă joncțiunea cu trupele polone, ce urmau să ajungă acolo trecând prin Moldova și Țara Românească, a scos în evidență importanța strategică a spațiului românesc. Ca acțiunea să aibă succes trebuiau câștigați principii Transilvaniei, Moldovei și Munteniei de partea creștinilor, în urma unei puternice propagande declanșată de "Liga Sfântă"¹⁵⁸. Aderarea, în secret, a domnilor români la acest plan¹⁵⁹ și punerea pe tapet a unui nou proiect de confederație între Muntenia și Transilvania¹⁶⁰ a determinat guvernul otoman să opereze o serie de schimbări în politica sa față de țările române. Între acestea se numără reconfirmarea dreptului țării de a-și alege domnul și acordarea unor scutiri pentru plata

¹⁵³ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 194-195.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 207.

¹⁵⁵ Andrei Veress, *Acte și fragmente*, vol. XI, p. 146-148.

¹⁵⁶ *Călători străini*, vol. VII, p. 229.

¹⁵⁷ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 97.

¹⁵⁸ Alexandru Lapedatu, *Jurnalul principelui Jacob Sobieski, fiul regelui Ioan, asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, în *AARMSI*, seria III, tom XIII, 1933, p. 2.

¹⁵⁹ Ambasadorul Franței, la Istanbul, Seville, într-o scrisoare către rege spunea: "*Il est très certain que les Moldaves, Valaques et Transilvanes demandent la protection de l'Empereur et du Roi de Pologne pour secourir le jug tyrannique des Turcs*". (Hurmuzaki, *Documente 1603-1824*, p. 51; Andrei Veress, *Acte și scrisori*, vol. XI, p. 400-401; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 151).

¹⁶⁰ Andrei Veress, *Acte și scrisori*, vol. XI, p. 224; solii ardeleni Sarosi și Balo într-o scrisoare către "*Senatul Ardealului*", din 9 iunie 1686, spune că Șerban Cantacuzino "*caută să obțină Ardealul, mai vârtos pentru sine (dar pe ascuns nu pe față)*" (*Ibidem*, p. 236-237).

haraciului, în schimbul participării celor două principate românești la efortul de război al Porții¹⁶¹.

Concesiile făcute de Poartă survin într-un moment de accentuare a decăderii forței politico-militare a otomanilor și a manifestării incapacității sale de a controla efectiv spațiul nord-dunărean¹⁶². Totuși, în ciuda acestor schimbări, țările române continuă să se manifeste în raporturile internaționale ca parte componentă a sistemului politic otoman, calitate în care ele au participat cu trupe la impunerea, efemeră, pe tronul Transilvaniei a lui Imre Thokoli, în aprilie 1690¹⁶³. Numeroase tratative purtate de otomani cu statele europene, implicate în conflict, ce își pun amprenta asupra ultimei părți a războiului, și pacea de la Carlowitz, din ianuarie 1699, nu fac altceva decât să crească importanța țărilor române pentru politica europeană a otomanilor¹⁶⁴. Această "valorizare" are loc pe fondul creșterii influenței ruse în spațiul românesc, după anul 1700¹⁶⁵, și încetățenirii ideii eliberării creștinilor din Balcani cu ajutorul "imperului ortodox" de la răsărit¹⁶⁶.

Politica prudentă a domnilor români care până acum s-au remarcat prin efortul de a evita angajarea fermă, fără perspectivă sigură de realizare, în plan internațional, este influențată tot mai mult de trei factori majori: apropierea Rusiei de Moldova; prezența imperialilor pe linia Carpaților și accentuarea decăderii Imperiului Otoman¹⁶⁷. Complicarea situației internaționale pentru țările române survine într-un moment când poziția lui Constantin Brâncoveanu, pe plan intern, slăbește datorită rupturii definitive dintre el și Cantacuzini, ce survine în anul 1706¹⁶⁸. Înfrângerea Suediei în fața Rusiei, la Poltava, din 27 iunie 1709, a precipitat lucrurile însuflând noi speranțe de eliberare creștinilor din Balcani, dar, îndemnând, totodată, pe turci să se pregătească de război¹⁶⁹. Deși speranța în victoria Rusiei asupra Imperiului Otoman era mare, Constantin Brâncoveanu a dus o politică prudentă, de neangajare, pe față, de partea Rusiei, spre

¹⁶¹ Hurmuzaki, *Documente*, V/2, p. 185; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 313-314.

¹⁶² Silahdar Findiklî Mehmed Aga, *Silahdar Tarih*, în *Cronici otomane...*, de Mihail Guboglu, p. 377: "Nu s-a dat învoire pentru numirea craiului de curuș <Imre Thokoli n.n.> ca domn în Țara Românească, într-o vreme tulbură, socotind că acesta ar putea fi motivul unei mari răscoale".

¹⁶³ Andrei Veress, *Acte și scrisori*, vol. XI, p. 432, 438-439.

¹⁶⁴ Hurmuzaki, *Supliment I/1*, p. 317-319; un articol secret din tratatul de la Carlowitz prevedea ca otomanii să plătească Casei de Austria o sumă de bani din veniturile principatelor române, datorită păstrării lor, așa cum reiese din raportul ambasadorului francez la Istanbul, de Ferriol (*Ibidem*, p. 352); Silahdar Findiklî, *op. cit.*, p. 502-504.

¹⁶⁵ Hurmuzaki, *Documente*, IX/1, p. 416; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. II, p. 787.

¹⁶⁶ Mario Ruffini, *L'influsso italiana in Valacchia nell'epoca di Constantino-vodă Brâncoveanu (1688-1714)*, în *Acta Historica*, tomus XI, Monachii, 1974, p. 23; Andrei Pippidi, *Ecouri ale evenimentelor din 1711 în corespondența diplomatică, în România în istoria universală*, vol. III/3, Iași, 1988, p. 404.

¹⁶⁷ Mario Ruffini, *op. cit.*, p. 25.

¹⁶⁸ Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe ale lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în volumul *Constantin Brâncoveanu*, coord. Paul Cernovodeanu și Florin Constantiniu, București, Editura Academiei, 1989, p. 131.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 134.

deosebire de Dimitrie Cantemir în Moldova¹⁷⁰ care a adoptat o atitudine fățișă antiotomană.

Dezastrul armatelor ruse la Stănilești coroborat și cu dorința Porții de a-și reface intrarea, în forță, în Europa, cu scopul declarat de a modifica clauzele tratatului de pace de la Carlowitz, au avut repercursiuni nefaste asupra statutului țărilor române. Dacă în Muntenia Constantin Brâncoveanu reușește să-și salveze domnia, în urma unei politici abile de corupere a demnitarilor otomani¹⁷¹, în Moldova, anul 1711, marchează începutul unui nou regim, și anume, cel fanariot. Ca o dovadă a modului unitar în care a fost tratat spațiul românesc, de către Poarta Otomană, statutul politico-juridic impus Moldovei a fost repede extins și asupra Țării Românești în anul 1716¹⁷².

Schimbarea sistemului de guvernare, prin înlăturarea totală a dreptului țării de a-și alege domnul, acum, la începutul sec. al XVIII-lea, nu reprezintă o măsură surprinzătoare. Ea a fost o consecință a evoluției raportului de forțe dintre români și Înalta Poartă, cât și a încercării ultimei de a reorganiza spațiul românesc sub controlul său, pentru a putea corespunde situației internaționale, schimbate, din zonă. Ideea impunerii principiilor greci pe scaunele domnești, de la București și Iași, este mai veche, ea apare la mijlocul sec. al XVII-lea, dar abia acum, în al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea, condițiile necesare realizării ei au devenit realitate.

Apariția la granița românească a unor competitori periculoși, Casa de Austria și Rusia, care amenințau grav pozițiile europene ale Porții, a reprezentat resortul care a declanșat punerea în practică a hotărârii ce viza realizarea unor schimbări majore în țările române. Aceasta arată clar că Imperiul Otoman nu-și mai putea permite apariția unor "defecțiuni" în teritoriile românești.

Practic secolele XVII-XVIII marchează o schimbare în raporturile de forțe româno-otomane în favoarea ultimilor, deși în viziunea juridică a Înaltei Porți româniei continuă să fie tratați ca oameni ai pactului¹⁷³, cu o sensibilă schimbare de tonalitate, ei fiind considerați acum de condiția supușilor nemusulmani ai sultanului. Dar, în practică, nu se poate pune semnul de egalitate între români și creștinii din teritoriile aflate sub ocupația directă a Imperiului¹⁷⁴. Se poate afirma, cu certitudine, că țările române au ieșit din "*Casa războiului*" dar nu au intrat niciodată în "*Casa Islamului*", locul lor fiind "*Casa protecției tributare*", dar *ad dhimma*, sau "*Casa armistițiului*", *dâr al muvâda'a*¹⁷⁵. Modificările aduse statutului juridic al Moldovei și Țării Românești sunt expresia schimbării concepției otomane în ceea ce privește rolul acestora în politica europeană a Porții. Vechea lor poziție de state tampon este acum reconsiderată, ele jucând în continuare rolul de zonă strategică, necesară expansiunii spre centrul Europei și asigurării protecției drumului imperial Salonic-Istanbul-Europa Centrală. În același timp, mutațiile

¹⁷⁰ Mario Ruffini, *op. cit.*, p. 28-29.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 29; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 137.

¹⁷² Hurmuzaki, *Documente*, XIV/I, p. 580.

¹⁷³ Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam*, p. 364.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 432.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 433.

realizate aveau menirea transformării Dunării într-un fluviu interior, aflat sub strictul control al Înaltei Porți.

Istoriile cronicarilor otomani contemporani epocii sunt o dovadă în acest sens, ei au făcut o distincție clară între teritoriile islamice și cele românești, indicând drept graniță Dunărea¹⁷⁶. Existența frontierei, a reprezentanțelor diplomatice, a diferențelor dintre obligațiile financiare ale românilor în raport cu cele ale locuitorilor din provinciile Imperiului, sunt elemente incontestabile care demonstrează existența individualității politice a țărilor române în raport cu Poarta Otomană¹⁷⁷.

Transformările din plan extern coincid, în plan intern, cu ceea ce I. Lupaș a numit "*epocă nouă sau epoca tendințelor de unitate națională, politică, religioasă și culturală*"¹⁷⁸, ce a caracterizat întreg secolul al XVII-lea. Unirea înfăptuită de Mihai Viteazul a reprezentat un postulat la care s-au gândit majoritatea domnilor ce i-au urmat și care au apreciat la o reală valoare forța celor trei state unite, fapt remarcat, de altfel, și de marile puteri vecine. Realizarea unității de acțiune politică a spațiului românesc, sau pericolul înfăptuirii ei, de atâtea ori prezent în această perioadă, în afara controlului Porții, a reprezentat elementul de greutate cu ajutorul căruia țărilor române au reușit, de multe ori, să forțeze mâna puterii suzerane, să le respecte individualitatea politică și autonomia internă. Pe de altă parte, în această perioadă, rolul țărilor române de "*contrafort al creștinătății*" a încetat să mai funcționeze, datorită intrării acestui spațiu sub controlul exclusiv al Porții, cât și datorită modificărilor ce survin în plan internațional, vecinii teritoriilor românești, Casa de Austria, Polonia și la începutul sec. al XVIII-lea Rusia, nu urmărea, în fond, funcționarea acestui concept, în conținutul și semnificația sa, ci înglobarea, în granițele lor, a teritoriilor românești¹⁷⁹.

L'évolution des rapports roumains-ottomans dans le XVIIe siècle

Résumé

L'étude met en valeur le problème des rapports politiques et juridiques roumains-ottomans dans le XVIIe siècle. Dans ce but l'auteur a déterminé comme limites chronologiques pour cette période la guerre habsburg-ottoman de la fin de XVIe siècle et l'instauration des règnes phanariotes, au début de XVIIIe siècle, parce que maintenant on se passe une série de changements aux rapports roumains-ottomans. Ainsi, l'Empire Ottoman a gagné territoire dans ces rapports; et par exemple on mentionne que les pays roumains ont perdu le droit des régnes autochtones, dans la faveur de l'instauration des règnes phanariotes.

¹⁷⁶ Kara Celebi, vorbind de răscoala domnilor români, din anul 1595, spunea că: "*Astfel rânduiala de la granița islamică s-a încălcat ca părul indienilor*" (Kara Celebi, op. cit., p. 549-551); Kiatip Celebi spunea că "*în nordul lui <fluviul Dunărea n.n.> fiind puține teritorii musulmane, cele mai multe sunt teritorii ghiaure <românești n.n.>*" (Kiatip Celebi, *Gihannūma*, în *Cronici otomane...*, de Mihail Guboglu, p. 110); "*Aceasta <Dunărea n.n.> desparte pînutul Rumeliei de ȧra ghiaurilor Țării Românești și Moldovei și a leahului*" (Ibidem, p. 118); în anul 1712, Izmir Ismail pașă, însărcinat cu însoțirea lui Carol al XII-lea în Suedia, spunea "*să împiedicăm ocuparea Țării Românești și Moldova căci astfel rușii vor înainta spre Istanbul reprezentând un pericol pentru pămînturile otomane*" (Silahdar, *Nursetname*, în *Cronici otomane...*, de Mihail Guboglu, p. 521).

¹⁷⁷ Călin Felezeu, op. cit., p. 221 și urm.

¹⁷⁸ I. Lupaș, *Epocile principale în istoria Românilor*, Cluj, 1927, p. 21 și urm.

¹⁷⁹ Veniamin Ciobanu, *Implicațiile ideologice ale impactului otoman asupra Europei*, p. 194.

"Prințul Aurului" și pacea de la Carlowitz

Laurențiu Stroe

Secolul XVIII, "marele secol" sau secolul "fericirii", cum a fost considerat în alte regiuni europene, a găsit spațiul românesc sub amenințarea unor nori plumburii, aduși de unele dintre prevederile congresului de pace de la Carlowitz. Aici, în 1699, s-a pus pentru prima dată problema împărțirii Imperiului Otoman, a cărui suzeranitate asupra Ungariei și Transilvaniei a fost substituită cu dominația pajurilor Casei de Austria¹. Îngrijorarea față de soarta Țării Românești plutea și asupra factorilor de decizie de la București, iar domnitorul Constantin Brâncoveanu, "Altân Bey", cum îl numeau turcii, a urmărit îndeaproape desfășurarea negocierilor, printr-un agent al său, medicul de curte Iacob Pylarinos².

Acesta era considerat de către negociatorii păcii, lordul Paget și olandezul Colyer, ca un reprezentant personal al domnitorului Țării Românești, iar misiunea lui a fost, se pare, aceea de a face să nu se menționeze în tratatul încheiat nimic referitor la *statu-quo*-ul țării și la statutul internațional al acesteia, pentru a preveni o interpretare ulterioară tendențioasă din partea marilor puteri, prevenind astfel aducerea unor prejudicii grave celor două Principate dunărene³. La momentul oportun, domnitorul muntean a reușit "să obțină consimțământul diplomaților austrieci, dar și englezi, de a nu include în tratatul de pace nici o aluzie la raporturile Țării Românești cu Înalta Poartă", iată o soluție de moment a problemei orientale, aleasă de "Prințul Aurului", care nu s-a lăsat amăgit de iluzoriile promisiuni ale Ligii Sfinte, păstrând oficial tradiționalele legături cu Poarta pentru a menține neatinse autonomia și vechile privilegii⁴.

Acțiunea politico-diplomatică a Bucureștilor a fost luată în deplină cunoștință de cauză, a fost o reușită diplomatică sau o gafă de proporții - iată întrebări la care vom încerca să dăm un răspuns. Vom porni de la "câteva încăperi ale Curții Vechi, din inima Bucureștilor, unde s-au concentrat în anii de trecere dintre al XVII-lea și al XVIII-lea veac cea mai intensă activitate din Europa de sud-est. Fire tainice, care atingeau în nord-vest Viena, în nord-est Moscova, prin Iași, Baturin și Kiev, în sud Constantinopolul și Ierusalimul, în vest Venetia, se înnodau pe masa de lucru a stolnicului Cantacuzino, care a condus politica externă a Țării Românești pe timpul a

¹ Ștefan, Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Editura Meridiane, 1990, p. 11.

² L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (sec. XVIII)*, Iași, Junimea, 1986, p. 45.

³ N. Ciachir, *Istoria modernă universală*, vol. I, București, 1994.

⁴ L. Boicu, *op. cit.*

trei domnitori - fratele Șerban, nepotul Constantin și fiul Ștefan - vreme de 38 de ani"⁵.

Experiență, competență, informații, legături internaționale, intuiție - iată la prima vedere trăsături dominante ale celor care, în acele timpuri apăsătoare, și-au asumat răspunderea unei politici românești externe limitate, specifică statelor autonome, o politică externă oficioasă, de multe ori secretă, tănuită⁶.

În cazul tratatului de la Carlowitz, Casa de Austria s-a mulțumit cu consacrarea de drept internațional public a unei prime etape din programul său politic oriental, dar în perspectivă Habsburgii se pregăteau să "ajusteze" statutul juridic al celor două Principate Române, Țara Românească și Moldova, la dimensiunile politicii orientale a Curții de la Viena⁷.

Încă din timpul implicării sale în războiul de succesiune la tronul Spaniei, Austria a tras concluzia că, pentru a evita agravarea unor complicații gen "răscoala curuților", când turcii au încercat să reia stăpânirea asupra Transilvaniei și a Ungariei prin intermediul principelui Francisc II Rakoczy, trebuia cu orice preț Imperiul Otoman împiedicat să-și consolideze pozițiile în jurul provinciilor de graniță controlate de Curtea de la Viena. Analistii politici imperiali au trimis împăratului un memoriu avertisment, cu supratitlul "**Cauzele pentru care Austria trebuie să declare răzbel Turcilor**", având ca dată aproximativă anii 1714-1716, motivând necesitatea reactivării programului oriental al Vienei⁸.

Potrivit specialiștilor care au redactat documentul, denunțarea de către sultan a păcii de la Carlowitz era doar o chestiune de timp, deoarece structura imperială otomană avea un singur mijloc de a preveni războiul intern, prin agresiune externă. Ținte mai mult decât probabile pentru fanaticii dornici de revanșă erau Ungaria și Transilvania, lucru demonstrat prin faptul că la "granițele creștinilor", în cele două Principate Române, existau puternice fortificații și concentrări de trupe otomane, care nu mai trebuiau ignorate de generalii austrieci.

În calcul erau luate și poziția geografică, potențialul economic și faptul că prezența militară otomană în Principate amenința serios stabilitatea stăpânirii habsburgice în Transilvania și Ungaria, stimulând permanent pe unguri să se răscoale împotriva Casei de Austria.

În mod obligatoriu, pentru siguranța noilor achiziții teritoriale de la Carlowitz, Viena trebuia să-i împiedice pe otomani să-și consolideze pozițiile în Țara Românească și în Moldova. Reprezentanții Porții, în opinia analiștilor vienezi, s-ar fi eschivat de a face în tratatul de la Carlowitz vreo mențiune privind Principatele, deoarece urmăreau să-și întărească aici poziția, transformându-le în provincii

⁵ V. Căndea, *Diplomația românească sub Constantin Brâncoveanu*, în *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, Editura Politică, 1969, p. 169.

⁶ L. Boicu, *op. cit.*, p. 15.

⁷ Veniamin Ciobanu, *Statutul politic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. XVIII)*, Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 1999, p. 22-23.

⁸ V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 48.

otomane. Mediatorii Paget și Colyer, prezenți la negocieri la insistența Porții, erau grăbiți să determine Austria să încheie pace în condițiile în care se prefigura criza spaniolă, făcând astfel eforturi de a degaja Curtea de la Viena de obligațiile militare din Orient, pentru ca aceasta să se implice deplin în proiectele viitoarei Ligi de la Haga⁹.

Au fost oare diplomații austrieci neglijenți, neintroducând în tratat măsurile de securitate necesare pentru Transilvania și, implicit, pentru Ungaria, mediatorii Paget și Colyer au făcut jocul Semilunii, urmărindu-și și propriile interese, demersurile lui Pylarinos, făcute în numele lui "Altân Bey" au coincis cu cele ale celor care, pe de o parte, urmăreau degajarea Vienei de efortul militar în Orient pentru a avea mână liberă în succesiunea la tronul Spaniei, dar, pe de altă parte, urmărind echilibrul "balanței puterii", lăsaseră prin imperfecțiunile semnalate de noi în tratat o veșnică amenințare pentru Casa de Austria, venind dinspre cele două Principate?

Pentru Viena exista o singură rezolvare pragmatică, în viziunea analiștilor imperiali: reafirmarea drepturilor suzeranității Habsburgilor asupra spațiului extracarpatic, reluând pretențiile de acest fel formulate anterior de regalitatea maghiară, moștenite prin includerea Ungariei în structura imperiului. Transpunerea în practica politică a acestei interpretări a statutului Principatelor Române se putea realiza în acele momente prin redeschiderea programului oriental imperial, folosindu-se prilejul de a intra în război împotriva Porții, alături de Venetia¹⁰. Revenind la tratatul de la Carlowitz, ne permitem să sugerăm că cei doi negociatori, Paget și Colyer, solicitați cu insistență de Poartă, au manevrat în așa fel încât în tratat să nu se facă nici o mențiune despre statutul internațional al Țării Românești, pentru a se crea un permanent focar de tensiune la noile granițe ale Austriei, printr-o posibilă și ușor de provocat diversiune otomană dinspre Principate, în condițiile unei întăriri previzibile a regimului suzeranității otomane în zonă. Diplomații austrieci, care nu puteau fi chiar atât de neglijenți cu protecția unor provincii proaspăt achiziționate, au putut lăsa întâmplător, dar mai mult ca sigur premeditat, ca în tratat să se strecoare imperfecțiuni, chiar prin omisiune, în cazul Principatelor, considerând că se-ncheiase pentru moment doar un prim episod din programul oriental, în a cărui derulare ar fi urmat cucerirea celor două principate, justificată prin moștenirea preluată de Habsburgi de la fosta regalitate maghiară, la care adăugăm motivațiile geostrategice analizate de noi până acum. Cât privește demersurile făcute din ordinul "Prințului Aurului", ele au avut la bază o prudență excesivă, pentru a împiedica pentru moment agravarea controlului otoman asupra Principatelor, ca și o acțiune de forță a Curții de la Viena, deoarece era evident că în următorii ani, atât Constantinopolul cât și Viena vor face eforturi de a modifica statutul principatelor în funcție de coordonatele programului lor politic. Dintre două rele, românii l-au ales pe cel mai mic, câștigând

⁹ J. Carpentier, F. Lebrun, *Istoria Europei*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 227.

¹⁰ V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 28.

timp în încercarea de a descifra jocul marilor puteri și de a se integra într-o combinație care să garanteze autonomia celor două Principate.

Cât privește pacea de la Carlowitz, încheiată pe fondul imposibilității Porții, din cauza anarhiei interne și a conflictului militar cu Persia, de a rezista în fața "Ligii Sfinte", putem considera că a marcat un moment important pentru relațiile internaționale, iar pentru Țara Românească "... intrând sub Austria..., soarta ei ar fi fost aceea nu de invidiat a Transilvaniei"¹¹.

Chiar dacă, după unii cercetători, după Carlowitz în Principatele Dunărene situația s-ar fi înrăutățit sub toate aspectele, ca urmare a creșterii controlului economic și politic exercitat de către Semilună¹², nu putem să ignorăm faptul că tratatul de la Carlowitz a diminuat momentan primejdia unor pretenții potențiale de anexiuni.

În 1857 danezul Schierren consemna că pentru români momentul Carlowitz produsese "prima despicare adâncă a neamului lor", aducând în același timp o modificare în conduita Poloniei față de Moldova. Chiar dacă polonezii nu au renunțat în totalitate la planurile lor de a încorpora Moldova sau de a o transforma într-un stat-tampon, nevoia de aliați a îndemnat "partida patriotică" să ducă o politică de conciliere și alianță cu Imperiul Otoman, renunțând pe moment la pretențiile de suzeranitate asupra Moldovei, dând astfel un nou curs și un nou cadru juridic de manifestare a relațiilor politice româno-polone până la pacea de la Iași, din 1792¹³.

Referindu-se la Carlowitz, A.D. Xenopol consemna că tratatul "aduse rezultatul cel prea fericit pentru noi de a nu fi smulși atunci de sub suzeranitatea turcească, ci lăsați acolo, nu e vorba îngropați într-o mocirlă, dar de noroiul căreia era să ne spele limpedele izvor al regenerării noastre morale și intelectuale, care ne cuprinse în veacul (sec. XIX - n, L.S.) care trăim".

Pacea de la Carlowitz, când Țările Române au devenit "obiect imediat al chestiunii orientale", marcând efectiv "începutul dezmembrării Imperiului Otoman", a deschis problema orientală, plasând centrul politicii europene în răsăritul continentului, în condițiile în care "puterea musulmană a început definitiv mișcarea sa de recul", Austria a devenit și o putere balcanică, iar Rusia una europeană, fiind astfel stabiliți pentru mai bine de două secole partenerii confruntărilor din regiune. Decăderea Poloniei, avansul Austriei și apoi al Rusiei au impus Angliei și Franței să vadă în Principatele Române "ultimele bastioane ale Imperiului Otoman spre nord și est", alcătuind astfel unul dintre elementele definitorii pentru problema orientală¹⁴.

Urmărind cu atenție evenimentele din Țara Românească imediat după Carlowitz, ne propunem să analizăm un alt eveniment semnificativ al domniei lui "Altân-Bey", înregistrat în vara anului 1702, când la Mogoșoaia s-a organizat o

¹¹ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. VIII, București, 1926, p. 49.

¹² V.A. Vlasova, *Moldovsko-polskie politiceskie sveazj v poslednei cetverti XVII-naciale XVIII v.*, Kîșinev, 1980, p. 28.

¹³ L. Boicu, *op. cit.*, p. 26.

¹⁴ A. Oțetea, *Influența Moldovei și a Țării Românești asupra politicii Porții*, în *RevArh*, 1960, nr. 1, p. 49.

consfătuire secretă, la care au participat domnitorul, stolnicul Constantin Cantacuzino, spătarul Mihai Cantacuzino, patriarhul Ierusalimului-Dosoftei, elaborându-se un plan vast de acțiune antiotomană, prezentat ulterior cancelarului Rusiei.

Participanții, "rugăți și îndemnați la acest sfat de toți grecii și sârbii, bulgari, albanezi, macedoneni, precum și de românii din Transilvania, precum și de alți vecini care trăiesc în jurul Țării Românești", s-au pus în poziția unui nucleu conducător în regiune, care, punându-și nădejdea în țarul Petru cel Mare, se arăta gata să declanșeze război când țarul va deschide campania antiotomană, mai ales că "păgănu... este foarte neputincios și sărac în bani, ea și în oști și în buni sfătuitori, chiar sultanul nefiind bun să-și cârmuiască țara".

Scrisoarea trimisă cercurilor imperiale din Rusia informa, dacă mai era cazul, că "toți pravoslavnicii care trăiesc sub Cesar, sârbii și românii din Transilvania și alții, sunt siliți grozav să primească unirea bisericească", iar împăratul Austriei "face fărâdelegi și supărări mai vârtos decât turcii". Brâncoveanu și patriarhul Dosoftei cereau insistent țarului să intervină pe lângă împăratul Austriei pentru a-i lăsa pe ortodocși "în credința lor, după cum au trăit și sub turci neclintit... Cu toate că episcopul Transilvaniei și mulți popi au primit Unirea, totuși numeroși preoți mai trăiesc în credința pravoslavnică, [...], și se roagă cu lacrimi în ochi ca Măria Sa țarul să-i scrie Cezarului să-i lase să trăiască în credința lor".

Documentul reflectă decizia factorilor politici de la București de a sprijini acțiunea militară antiotomană proiectată de țar, posibilitatea ca acest conflict să devină un război al popoarelor creștine, condus de Petru I contra Porții, ca și vădita preocupare de a limita efectele Unirii cu Roma, solicitare motivată prin faptul că printre semnatori se afla patriarhul Dosoftei, că Brâncoveanu deținea avuții în Transilvania, dar și prin faptul că aceasta era locuită de români. Pentru a sensibiliza pe țar, semnatorii scrisorii se refereau la bisericile ortodoxe din Serbia și din Brașov, considerându-le ctitorii zidite, cel puțin în cazul celei din "Piața Comună" a Țărilor Române, de "strămoșii țărilor Moscovei și de domnii Țării Românești"¹⁵. Cu toate că răspunsul Rusiei a fost mai mult decât prudent, deoarece în respectivul moment aceasta nu era pregătită și nu putea risca un război cu Poarta, fiind angajată în Războiul nordic, "Altân-Bey" asigura încă din februarie 1700 pe hatmanul Mazepa că ar avea pregătiți, "în taină", pentru ruși, "câteva mii de ostași".

Pregătindu-ne să încheiem analiza noastră despre "Prințul Aurului" și tratatul de pace de la Carlowitz, din 1699, având mereu în față ideea exprimată de Nicolae Iorga, potrivit căruia "istoria noastră se înalță cu cât o cunoaștem mai bine", constatăm că firul ontologic în spațiul românesc nu a putut să fie întrerupt de interesele expansioniste ale unor imperii cărora, nu o dată, Principatele Române le-au căzut victime nevinovate. Dând dovadă de o rezistență deosebită, făcând apel la resurse pe care le putem aprecia ca inepuizabile, românii au reușit să se facă cunoscuți nu numai în zona lor geografică, ci și în altele, devenite centre europene de putere,

¹⁵ L. Boicu, *op. cit.*, p. 49-52.

"reușind uneori să-i forțeze pe puternicii lumii să ridice, fie și pentru câteva clipe istorice, privirile asupra unui popor al cărui strigăt de revoltă asupra tuturor nedreptăților ce i se făcuseră și aveau să i se mai facă nu putea fi ignorat la infinit". Mai subliniem preocuparea factorilor politici de a menține contacte permanente cu vecinii și cu puterile europene implicate în problema orientală, ca și contribuția, în funcție de împrejurări și de posibilități, la făurirea societății moderne europene¹⁶.

Căile și mijloacele preconizate și întrebuințate de conducătorii românilor în acest scop nu au fost, poate, întotdeauna, cele mai fericite, devenind în anumite cazuri veritabile săbii cu două tăișuri, dar nu trebuie uitat faptul că în destule momente existența politico-statală a românilor a fost amenințată și, pentru evitarea unor catastrofe, s-au impus soluții urgente, de alegere între sau dintre relele care se prefigurau a ceea ce ne permitem să numim răul cel mai mic. Cum altfel am putea considera sfârșitul tragic al lui "Altân-Bey", ca și al sfetnicului său principal până aproape de finalul domniei, stolnicul Constantin Cantacuzino? Chiar dacă în epocă pacea de la Carlowitz era comparată cu lumina care venea după întuneric, Principatele Române continuau să fie două corăbii care se încăpățâneau să plutească pe o mare furtunoasă.

“Le Prince d’Or” et le paix de Carlowitz Résumé

Grâce à leur position géographique, qui était à la frontière des trois grands empires qui se disputaient la suprématie politique au sud-est de l'Europe, à savoir l'Empire des Habsburg, l'Empire ottoman et l'Empire tsariste - chacun d'entre eux soutenu par d'autres grandes puissances du temps, desirables que l'évolution de la situation politique de cette partie du continent n'affectent pas leurs propres intérêts - les représentants politiques des Roumains ont joué un rôle important dans le déroulements des événements du centre, de l'est et du sud-est de l'Europe. Pour nous en faire une image d'ensemble, il suffit de nous rapporter aux implications multiples dans le temps et dans l'espace du Carlowitz, 1699.

¹⁶ Veniamin Ciobanu, **La granița a trei imperii**, Iași, Editura Junimea, 1985, p. 5-6.

Biserica armenească "Sfânta Treime" din Suceava. Între legendă și adevăr istoric

Daniel Ciobanu

Capitală a Țării Moldovei vreme de mai bine de un veac și jumătate și oraș de frunte al acesteia, Suceava a beneficiat, aproape pe întreg parcursul existenței sale, de importantul aport economic și cultural al comunității armenesti.

Bogați și culti, oameni dotați cu un deosebit spirit întreprinzător, armenii, prin însăși natura profesiunilor pe care le exercitau, s-au situat, secole de-a rândul, în fruntea patriciatului sucevean¹.

Vreme îndelungată, la Suceava, a existat o numeroasă colonie armenească², membrii săi contribuind la "ridicarea economică a orașului, ca mijlocitori ai comerțului între Polonia și Orient, prin Moldova"³. Beneficiind de importante resurse financiare, armenii suceveni au lăsat, cândva, posterității, printre altele, și o deosebită moștenire arhitectonică: șase biserici și mănăstiri și numeroase edificii civile.

Dintre lăcașurile de cult, patru mai ființează încă. Este vorba de bisericile **Sf. Cruce** și **Turnul Roșu** (cu hramul "Sf. Simeon cel Bătrân") și mănăstirile **Hagigadar** (cu hramul "Sf. Maria") și **Zamca** (cu hramul "Sf. Auxentie")⁴.

Istoria acestora este, în linii mari, destul de bine cunoscută⁵. Ne-am propus, în lucrarea de față, așa cum lesne se poate observa din titlu, să dăm contur unei imagini, fie ea și foarte palidă, a istoriei unui lăcaș de cult puțin cunoscut. Este vorba de una dintre cele două biserici armenesti demolate în veacurile trecute: **Sf. Maria**⁶ și **Sf. Treime (Troita)**, aceasta din urmă făcând obiectul de studiu al prezentei lucrări.

Ne-am lovit însă, în cursul investigațiilor noastre, de un serios impediment: zgârcenia surselor documentare. O întâmplare fericită ne-a pus la dispoziție un izvor

¹ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *Să nu dărmăm dacă nu știi să zidești (Contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava. 1388-1988)*, Rădăuți-Iași, Editura "Glasul Bucovinei", 1991, p. 70.

² Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie medievală suceveană*, în *Suceava*, X, 1983, p. 215.

³ Nicolae Grămadă, *Aspecte de viață din trecutul orașului Suceava*, în *MMS*, 10-12, 1957, p. 877.

⁴ Grigore Goilav, *Bisericile armene din Țările Române*, extras din *RIAF*, XII, 1912, p. 4; vezi și Hagop Dj. Siruni, *Bisericile armene din Țările Române*, în *ArtRom*, tom V (1940), p. 180-181 și Nicolae Grămadă, *op.cit.*, p. 883. Deasemenea, bibliografia problemei poate fi consultată la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 801, 810, 811.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Relativ la aceasta, avem puține informații, adunate și transmise de Hagop Dj. Siruni, (*Bisericile armene din Țările Române*, în *Anz*, 1942-1943, p. 522) și Emil Ioan Emandi (*Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Iași, Editura "Glasul Bucovinei", 1996, p. 246-247).

istoric interesant, merit să lămurească, parțial, un moment din trecutul acestui lăcaș de cult: **Genealogia familiei Baron Kapri**. Adevărată cronică de familie, prima de acest gen, la noi, ea a fost publicată, relativ recent de către d-l profesor Ștefan S. Gorovei⁷. Manuscrisul după care a fost întocmită ediția are însă câteva pagini lipsă. O parte dintre aceste lipsuri pot fi însă ușor suplinite cu ajutorul unui alt manuscris ce se găsește în colecția Muzeului de Istorie din Roman. La locul potrivit, mai jos, vom comenta pe larg pasajele din manuscris, care servesc la întocmirea acestei lucrări.

Data ctitoririi acestui lăcaș nu se cunoaște⁸. Construită, probabil, în secolul al XVI-lea⁹ sau la începutul celui următor¹⁰, biserica Sf. Treime era amplasată în partea de sud-vest a orașului. Ruinele sale se aflau, în secolul trecut, în grădina doctorului Volcinski, lângă Poșta veche, zonă a internatului de mai târziu "Vasile Cocîrlă" al Liceului "Ștefan cel Mare"¹¹, azi spațiu construit al cartierului Mihai Viteazul¹².

După cum deja am amintit, informațiile relative la istoria bisericii acesteia sunt foarte puține. Chiar și descrierile de călătorie ale străinilor care au trecut pe la noi în evul mediu, foarte abundente în unele locuri și cu referire doar la anumite lucruri sau fapte, cuprind, rareori, referiri, indirecte însă, la momente din existența bisericii armenesti Sf. Treime.

Astfel, în 1608, călătorul armean Simeon Dbir Lehați menționa, la Suceava, existența a trei biserici armenesti de piatră în oraș și a două mănăstiri, una lângă oraș (= Zamca) și alta aflată la două mile depărate (= Hagigadar)¹³. Pietro Bogdan Bakšić, în 1641, amintea tot cinci biserici¹⁴, în timp ce Bartolomeo Bassetti, doi ani mai târziu, menționa doar "trei biserici și o mănăstire în afară de oraș, în care își are reședința episcopul lor, cu doi preoți"¹⁵. Marco Bandini, în 1646, scria despre armenii

⁷ Ștefan S. Gorovei, *O veche cronică genealogică: familia baronilor Kapri*, în *ArhGen*, III, (VIII), 1996, nr. 1-2, p. 145-178.

⁸ Acest manuscris a fost achiziționat și păstrat în colecția sa de către regretatul profesor românec Neculai Grigore Ștețcu. În primăvara anului 1998, împreună cu o mare parte din arhiva acestuia, manuscrisul în cauză a fost donat muzeului. Exprimăm, pe această cale, membrilor familiei Ștețcu mulțumirile noastre.

⁹ Grigore Gailav, *op. cit.*, p. 4.

¹⁰ Hagop Dj. Siruni, *Bisericile...*, în *ArhRom*, V (1940), p. 180-181.

¹¹ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 810; Emil Ioan Emami, *op. cit.*, p. 246-147.

¹² Dimitrie Dan, *Die orientalischen Armenier in der Bucovina*, Czernowitz, 1890, p. 13; Grigore Gailav, *loc. cit.*; Ioan Emil Emami, Mihai Ștefan Căușu, *op. cit.*, p. 270, nota 140, p. 72-73; Ioan Emil Emami, *op. cit.*, p. 246-247; 277, nota 123.

¹³ Grigore Foi, *Monumente de cultură armeană medievală ale Sucevei*, în *Aspecte ale civilizației românești în secolul XIII-XVII - Culegere de studii*, redactor coordonator Emil Ioan Emami, Suceava, 1986, p. 115.

¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1972, p. 346; vezi și Hagop Dj. Siruni, *Bisericile...*, în *Ani*, 1942-1943, p. 517 și Ștefan S. Gorovei, *Note...*, p. 215.

¹⁵ *Călători străini...*, vol. V, București, 1973, p. 240.

¹⁶ *Ibidem*, p. 182 și *Diplomatariu Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani*, II, Roma, 1930, p. 347.

din Suceava că aveau patru biserici, iar episcopul lor locuia afară de oraș, într-o mănăstire vestită¹⁶, nepunând la socoteală, probabil, mănăstirea Hagigadar¹⁷.

Datorită războaielor din veacul al XVII-lea, mare parte dintre bisericile armenesti sucevene au fost părăsite. La aceasta au contribuit nu numai atacurile diverselor armate, ci și scăderea numărului populației armenesti, ca o consecință a omorurilor, robirilor și, nu în ultimul rând, și deplasării multor armeni în Ardeal¹⁸.

În august 1671, trecând prin Suceava, misionarul Vito Piluzzi din Vignanello, scria superiorilor săi: "biserici de ale armenilor sunt două; afară din oraș este o mănăstire de armeni, la o depărtare de o milă italiană, unde își are reședința episcopul lor și el este un persan"¹⁹.

Când a fost dezafectată biserica Sf. Treime, e greu de precizat. Cert este însă faptul că, în 1646, acolo încă se mai oficia Liturghia. În acel an, conform unei notițe de pe un manuscris păstrat în biblioteca mechtariștilor din Viena, în lăcașul de cult susmenționat, episcopul Anton îl hirotonea preot, la 14 martie, pe Khaciatur, fiul preotului Simeon²⁰.

Este posibil ca această biserică să fi fost părăsită, potrivit informațiilor transmise de către Georg Kraus²¹ și Paul din Alep, în urma războiului din anul 1653, purtat pe teritoriul orașului²², când Timuș Hmelnițki "a prădat bisericile și mănăstirile din Suceava". Aici Timuș "dărmase mănăstirea armenescă și ucisese pe vartabed, pe preoți, pe călugări și pe toți armenii care se adăpostiseră acolo. Cum ei erau peste măsură de bogați, el a pus mâna pe toate averile lor, pe lucrurile lor de preț, pe aurul lor, pe mărgăritarele lor și pe nenumăratele lor giuvaeruri fine; cât despre monetele de aur, erau două butii pline"²³. La un an după desfășurarea acestor evenimente, călătorind prin Ucraina, Paul din Alep avea ocazia să noteze următoarele: "am ajuns în sfârșit, într-un oraș numit Subotov, unde locuia în mod obișnuit Timuș, fiul hatmanului. Locuitorii au venit cu mare alai să ne întâmpine și ne-au dus într-o biserică nouă, mare, cu hramul Sf. Mihail, în care sunt adunate tezaurele bisericilor armenesti jefuite și ruinate de răposatul Timuș în timpul șederii lui la Suceava, oraș din Moldova, pe care l-am pomenit mai înainte"²⁴. Așadar, diaconul a corectat cele scrise de el însuși cu un an mai înainte, notând faptul că Timuș nu jefuise doar una din bisericile armenesti.

¹⁶ V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, în *ARMSZ*, s. II, XVI, 1895, p. 249.

¹⁷ Ștefan S. Gorovei, *Note...*, p. 215.

¹⁸ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *op.cit.*, p. 70.

¹⁹ *Călători străini...*, vol. VII, București, 1980, p. 91-92; *Diplomatarium...*, vol. IV, Roma, 1940, p. 125.

²⁰ Hagop Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 524.

²¹ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608-1665*, București, 1965, traducere și studiu introductiv de G. Duzinchievici și E. Reus-Mirza, p. 165.

²² Ioan Emil Emandi, *op.cit.*, p. 246-247.

²³ *Călători străini...*, vol. VI, București, 1976, p. 99-100.

²⁴ *Ibidem*, p. 306.

Afectarea acestora în 1653 este foarte posibilă, ținând cont de faptul că două decenii mai târziu, după cum am mai amintit²⁵, Vito Piluzzi consemna existențe doar a două biserici armenesti. Și dacă Timuș Hmelnițki nu le-a jefuit pe toate, la vremea sa, această faptă au avut grijă să o comită apoi alții: "toate bisericile din Suceava au fost devastate de turci", scria în 1674, misionarul italian²⁶. În 1709, Suceava era încă plină de "biserici multe și ruinate"²⁷.

Târziu, abia în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea (mai exact, în anul 1768), existența lăcașului **Sf. Treime** este consemnată, din nou, în scris: "așa-numita Uliță Boierească... începe de la poarta bisericii **Sfintei Treimi** și duce în sus, pe lângă biserica armenescă, care se află în mijlocul orașului, până iarăși în cartierul armenesc, care uliță a fost pavată cu piatră, și pe care uliță se afla casa postelnicului Țica. Pivnița lui e mai sus de dughenele lui Ioan Kapri"²⁸.

Acest Ioan Kapri²⁹, membru de frunte al comunității armenesti, va juca, după cum se va putea observa mai jos, un rol foarte important în istoria bisericii **Sf. Treime**. Negustor bogat, el era proprietarul a numeroase terenuri, pivnițe, dughene și case din Suceava³⁰. În posesiunea sa a intrat chiar și terenul pe care se afla lăcașul nostru de cult. Odată înfăptuit acest lucru, soarta bisericii a fost pecetluită.

Cronica familiei baronilor Kapri conține, în manuscrisul păstrat la Roman, un pasaj interesant, relativ la istoria bisericii **Sf. Treime**. În cadrul medalioanelor întocmite lui Ioan (Ovanes) Kapri și soției sale Maria, autorul cronicii, Asfădur (Bogdan) Romașcan, a inserat câteva informații pe care le redăm mai jos:

"**Ovanes (Ion)**, feciorul lui Grigorie Kapri, născut la Suceava la 1722, repaosat la 1791 și înmormântat la biserica cu hramul **Sf. Cruce**; este și peatră scrisă pe mormânt.

Maria, soția lui Ovanes, fiica lui Hagi Manug din Iași, repaosată la Suceava prin un accident și anume: în ograda caselor soțului ei Ovanes era o veche biserică armeană cu hramul **Trei Erarchi** în ruină și, voind a o desființa meșterii, ca să aibă mai puțin de lucru, au început a o dărâma de jos și soția lui Ovanes s-a dus să privească când va pica și, când au strigat meșterii să fugă, că a început a se clătina, atunci, fugind, s-a împedecat și a picat jos și atunci pică biserica pe ea și rămâne moartă sub dărâmături; și se înmormântează, la 1775, la biserica cu hramul **Sf. Cruce** și, spre pomenire, soțul ei Ovanes Kapri zidește din acest material, la biserica **Sf. Cruce**, pridvorul, unde se slujește Sf. Lăturghie în tot anul, în ziua Sf. Ion, pomenind toți morții familiei".

²⁵ Vezi supra, nota 18.

²⁶ *Călători străini...*, vol. VII, p. 101.

²⁷ Nicolae Stoicescu, *op.cit.*, p. 784.

²⁸ **Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388-1918**, vol. I, București, DGAS, 1989, p. 431.

²⁹ Ștefan S. Gorovei, *O veche...*, p. 152-153.

³⁰ A se vedea registrul cadastral din 1785, publicat de către d-l Mihai Ștefan Ceaușu în lucrarea regretatului Ioan Emil Emandi, *op.cit.*, p. 562-568.

Această legendă circula printre armenii din Suceava încă la sfârșitul veacului trecut. Într-o formă apropiată, au consemnat-o în scris Dimitrie Dan³¹ și Grigore Goilav³²: "tradiția spune că un zid al bisericii s-a surpat peste o doamnă Kapri, ce se plimba prin grădina ei, omorând-o, dar lăsând teafăr copilul ce-l purta în brațe. Din dărâmăturile ei s-a clădit pridvorul bisericii Sf. Cruce"³³.

Că această legendă se bazează pe un fapt real, este neîndoielnic. Era o modă, mai ales în veacurile XVIII și XIX, ca doritorii de materiale ieftine de construcție să le obțină în urma demolării unor edificii aflate în ruină. Deasemenea, nu este întâmplător, credem, faptul că Ovanes Kapri a ales ca hram pentru capela construită în anii 1775-1776, ziua Sf. Ioan Botezătorul, și tocmai la biserica Sf. Cruce, o adevărată necropolă a familiei sale³⁴. Avea de ispășit un păcat Ovanes și a acționat în consecință³⁵.

A avut 10 sau 11 copii: 6 băieți și 4 sau cinci fete³⁶. O parte dintre aceștia erau încă în viață în anii 1834-1836, atunci când a fost întocmită cronică, astfel încât Asfador Romașcan a avut de unde procura informații de cea mai bună calitate.

Totuși, asupra acestui subiect mai persistă încă un semn de întrebare. Hramul Sfinților Trei Ierarhi nu există în Biserica Armeano-Orientală. Cum este, atunci, posibil, ca un preot, Ștefan Moisa, traducătorul în limba română a cronicii, să comită o greșală de acest gen, substituind hramul Sfinților Trei Ierarhi celui al Sfintei Treimi? Un răspuns la această întrebare nu se poate însă da decât în cazul unei posibile descoperiri a originalului în limba armeană al cronicii.

Întâmplarea din 1775 și-a pus, destul de mult, amprenta asupra familiei baronilor Kapri. Nu degeaba, armenii din Suceava nu au uitat de existența acelei vechi biserici. O aminteau curioșilor, de pildă membrilor comisiei austriece însărcinate, în 1784, cu delimitarea proprietăților din oraș³⁷, sau călătorilor interesați de istoria armenilor³⁸.

Ruinele bisericii se mai cunoșteau încă la sfârșitul veacului trecut³⁹. Cimitirul ei a dispărut, pietrele tombale fiind mutate, în secolul trecut, în curtea bisericii Sf. Cruce⁴⁰, unde se află și astăzi.

³¹ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 14.

³² Grigore Goilav, *loc. cit.*; mai nou, vezi și Ioan Emil Emandi, *op. cit.*, p. 246-247.

³³ Grigore Goilav, *loc. cit.*

³⁴ *Ibidem*; Hagop Dj. Siruni, *Bisericile...*, p. 524; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 801; Ioan Emil Emandi, *op. cit.*, p. 246-247.

³⁵ De altfel, și în alt loc din corpul cronicii (cf. Ștefan S. Gorovei, *O veche...*, p. 153), în introducere, este menționată cîntorirea pridvorului de la Sf. Cruce.

³⁶ *Ibidem*, p. 156.

³⁷ Rudolf Gassauer, *Contribuțiuni la istoria Sucevii și a împrejurimei*, în *Anuarul Liceului Ortodox Orășenesc "Ștefan cel Mare"*, Suceava, 1927, p. 27 (apud Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 876).

³⁸ Minas Păjășkianț, *Călătorie în Polonia și în alte părți locuite de armenii din Ani, Veneția, 1830*, p. 191 (apud Hagop Dj. Siruni, *Bisericile...*, p. 524).

³⁹ Vezi supra, nota 10.

⁴⁰ Grigore Goilav, *loc. cit.*; Hagop Dj. Siruni, *Bisericile...*, p. 524; Grigore Foit, *op. cit.*, p. 115.

Asemenea crâmpie din istoria unui lăcaș de cult nu vor impresiona, probabil. Ne rămâne însă speranța că se vor găsi persoane care, după cercetări rodnice, vor da la iveală o monografie a bisericii Sf. Treime.

**L'église arménienne "Sfânta Treime" de Suceava.
Entre légende et vérité historique
Résumé**

L'auteur a suivi dans cet oeuvre de mise en évidence l'image d'histoire d'une église peu connue: Sfânta Treime, qui a été démolie des époques passées.

L'auteur a utilisé un document historique intéressant pour expliquer un moment du passé de cette église, appartenant de la communauté arménienne de Suceava.

Aspecte din viața comunității evreiești din Roman

Iulia Butnariu

Minoritatea evreiască din Roman nu a făcut până în prezent obiectul unui studiu aprofundat, deși unele aspecte au fost abordate mai ales de către istorici aparținând etniei¹.

Fără a fi un model de existență, nici integrată pe deplin, minoritatea locală a conviețuit cu majoritatea creștină timp de câteva secole. Nu poate trece neobservată contribuția evreimii românești la viața orașului, chiar dacă este recunoscut caracterul conservator, tradiționalist al acestora. Constituind un grup exclusivist din punct de vedere etnic și religios, cu numeroase aspecte formale distincte ale vieții comunitare și prea puțin sensibil la influențe exterioare, cu deosebire la ceea ce le era impus, evreii s-au manifestat, în același timp, ca un adevărat receptor al noului, având importante resurse de adaptare.

Fiind o primă etapă în preocupările noastre referitoare la minoritatea evreiască din Roman, nu avem pretenția unei abordări exhaustive. Urmărim, deocamdată, să fixăm repere, să delimităm problemele semnificative: vechimea, originea, structura comunității locale, aspecte ale evoluției acesteia și implicit relațiile cu majoritatea creștină. Accentul cade asupra secolelor XVIII-XIX, când s-a produs structurarea și apoi întărirea vieții comunitare în formele proprii, până la primul război mondial.

Situarea Romanului pe ruta comercială dinspre N-E european cu deschidere la Marea Neagră a favorizat circulația oamenilor și a mărfurilor lor. În particular, a fost înlesnit tranzitul și apoi așezarea evreilor, cunoscuți mai ales ca negustori, în funcție de interesele proprii și în momentele prielnice.

În privința vechimii comunității evreiești locale, informațiile credibile sunt puțin numeroase. Tradiția orală susține vechimea comunității de peste cinci secole, coborând chiar până la domnia lui Alexandru cel Bun. Un vechi act scris în limba ebraică, ce pomenește de existența unei sinagogi în târgul Romanului, apare menționat pentru a susține vechimea comunității cel puțin de la 1572². Autorii lucrării nu fac însă nici o referire la natura ori proveniența actului respectiv, astfel încât nu se poate verifica adevărul celor afirmate.

Un important argument îl poate constitui vechimea pietrelor funerare din cimitirul vechi evreiesc, cunoscându-se că apariția unui cimitir presupune ființarea unui grup mai mare de 15-20 de familii evreiești. Dintre inscripțiile pietrelor funerare

¹ Sami Wechsler, *Contribuție la monografia comunității evreiești din Roman*, Roman, Tipografia "Viitorul", 1929; Suchard Rivensohn, *Școlile evreiești din târgul Romanului până în 1893*, Roman, 1932; A. Eliezer, *Pinkasul comunității evreiești din Roman*, în *Revista Culturii Mozaic*, București, VII, 1963, nr. 90 și IX, 1964, nr. 100.

² A. Streja, L. Schwartz, *Sinagogi din România*, București, Hasefer, 1996, p. 88.

păstrate, cea mai veche, identificată de I. Kara, este datată 1745 (5506 HESVAN)³. Este foarte probabil ca vechimea să fie mai mare, însă modificările survenite în decursul timpului, stadiul avansat de degradare a pietrelor tombale și deteriorarea părții dinspre sud - est a cimitirului vechi (datorită erodării și surpării în albia râului Moldova, locul fiind cunoscut drept "Balta Jidanului") nu a permis stabilirea unei date anterioare certe.

Cu siguranță putem afirma însă, că era constituită o comunitate evreiască în Roman și nu erau doar prezențe sporadice, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Astfel, într-un document din 14 iunie 1709 sunt menționați negustorii evrei din târgul Romanului, printre cei ce trebuiau să plătească dări Episcopiei: "... de toată dughena, câte 2 bani (...) ori creștini, ori armeni, ori jidovi..."⁴.

Mențiunile documentare sunt destul de numeroase pentru a demonstra prezența stabilă a evreilor în Roman, în secolul al XVIII-lea. În decursul acestui secol, în Roman, ca, de altfel, și în alte centre urbane din Moldova, s-a produs o creștere numerică și o diversificare a ocupațiilor evreimii. Au înflorit dughenele și atelierele evreilor din târg, mai ales micul comerț și cărăușia.

Documentele prezintă o imagine asupra dinamismului comunității locale, asupra relațiilor dintre meșterii, negustorii evrei, și a legăturilor acestora cu cei aparținând majorității creștine. În general, relațiile cu aceștia din urmă au fost pașnice, în măsură să le asigure prosperitatea și stabilitatea. Divergențele semnalate ocazional sunt, cu precădere, de natură economică, neavând legătură cu etnia. Despre divergențe între evrei pomenește un document din 1742, anume Haim Lungul, Volia, un alt Haim, Isac ginerele lui Moisa se judecau "pentru socoteli de tovărășie"⁵.

Drept exemplificare a conflictelor între evrei și creștini, un document din 1743 vorbește despre un anume Cerbu, evreu din Roman, care ajungea la judecată în Iași, fiind pârât că ar fi înecat un bou în Nistru. Adus la judecată de un anume Pavăl cărăușul, era absolvit de orice vină: "... să dea pace Cerbului..."⁶.

Un alt caz în care pricina trecea de autoritatea locală se regăsește într-un document din 12 iulie 1756: un evreu Iacob din târgul Romanului cerea dreptate pentru o datorie imputată de Ion sucământariul din Iași⁷.

Din documentele vremii se desprinde și diferența de statut dintre membrii comunității, se ipostaziază bunăstarea ori greutățile cărora trebuie să le facă față.

³ Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, , București, editat de Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul de istorie, vol. II/1, 1988, p. 170 (în continuare se va cita IMER).

⁴ Ibidem, p. 16; vezi și Melchisedec Ștefănescu, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, I, București, 1874, p. 331.

⁵ IMER, II/1, p. 158.

⁶ Ibidem, p. 160.

⁷ Ibidem, II/2, București, 1990, p. 21.

Spre exemplu, într-un document din 21 ianuarie 1755, printre evreii ce aveau case în Iași apare și un Cerbul din Roman⁸.

Într-un catastif cu datornici ai boierului Constantin Balș figurează mai mulți evrei din Roman: Solomon, fiul lui Cerbea, Lupul, Bercu, ginerele lui Leib, Lupul Focșăneanu, Litman, Giacal, o Peisala, David, feciorul Leibii, Iasăp⁹.

Interesante pentru sec. al XVIII-lea sunt raporturile Episcopiei Romanului cu evreii, fie că era vorba de tranzacții, de reglementarea anumitor obligații de natură fiscală ori de recunoașterea unor servicii și bunelor relații cu figuri reprezentative din rândurile evreimii. Astfel, într-un document din 7 iunie 1756, un evreu Haim vindea episcopului de Roman două dughene în Focșani¹⁰. Un document din 27 mai 1788 arată cum domnia, respectiv Alexandru Callimachi, stabilea dreptul Episcopiei Romanului asupra târgului și târgoveților, și specifica, de asemenea, obligațiile orăndarilor evrei¹¹.

Drept indiciu pentru bunele relații, cel puțin în limita unor interese personale, considerăm cazul unui anume "doctor Moissă". Astfel, printr-un act din 20 august 1792 episcopul Romanului dădea loc de casă acestui personaj "... pentru așezarea sa definitivă în târg (...) ca unuia ce au slujit și slujește și acum casei acesteia (...) cunoscându-l cu multă sânguință și silitor"¹².

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au adus o importantă creștere a numărului evreilor în Moldova. Mai mult decât sporul natural al comunităților locale, se produc valuri de emigrație, mai ales dinspre Polonia și Galiția. Cauzele recunoscute au fost restricțiile impuse evreilor în teritoriile aflate sub administrație rusă ori austriacă, condițiile prielnice găsite la noi și nu în ultimul rând climatul general de instabilitate creat de repetatele conflicte ruso-austro-tuce. Datele statistice demonstrează că ținutul Romanului reflectă aceeași situație demografică din Moldova. Fără a reproduce aici datele oferite de statisticile oficiale subliniem că doar în trei decenii (de la 1774 la 1803) se observă o creștere importantă a populației evreiești impozabile¹³.

La începutul secolului al XIX-lea crește și numărul evreilor stabiliți în târgurile din jurul Romanului, mai ales în Băcești, Onișcani, Bîra. Drept consecință a desființării monopolului economic otoman asupra Principatelor, a măsurilor de încurajare din partea statului, care avea nevoie de producători și de negustori cu spirit întreprinzător, cu o mare mobilitate pe piață și cu relații, dar mai ales de o masă de

⁸ Ibidem, p. 17.

⁹ Ibidem, p. 348-350; vezi și D. Rîpă-Bucliu, N. Capsali-Vasilescu, *Un document cămătăresc inedit de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *AIZAI*, XIV, 1977, p. 567-581.

¹⁰ IMER, II/2, p. 20-21.

¹¹ Ibidem, p. 452-453; vezi și N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București, Minerva, 1902, I, p. 484-485.

¹² Ibidem, p. 380-381.

¹³ Vezi E. Negruți, *Evoluția numerică a evreilor din Moldova de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la primul război mondial (1774-1914)*, în *Europa XXI*, V-VI, 1996-1997, p. 81-113.

contribuabili care să crească resursele vistieriei, evreii erau în căutarea locurilor favorabile pentru practicarea meseriilor și comercializării produselor.

Stratificarea în rândurile membrilor comunității, care însoțește creșterea cantitativă, face diferența și între evreii "pământeni" și cei nou veniți, dintre care o mare parte și-au menținut statutul de sudiți (din considerente mai ales fiscale, beneficiind de protecție, de scutiri). Aceștia din urmă, alături de cei care solicitau să le fie acordată protecția străină, rusă ori austriacă¹⁴ erau de regulă, considerați membri ai elitei.

Modul specific de organizare a comunității evreiești implică existența unei solidarități de grup, pentru apărarea intereselor economice, cele care asigură supraviețuirea, (casele de comerț fiind un bun exemplu, vezi cazul fraților Focșăneanu, respectiv al lui Mendel Focșăneanu, care apare trecut printre fruntașii din Roman¹⁵). Același rol, de adunare a intereselor în scopul asigurării supraviețuirii, l-a avut și organizarea în bresle. În Roman la 1794 exista o breaslă¹⁶.

În egală măsură necesare pentru păstrarea identității erau obiceiurile, limba și credința. Conform tradiției, comunitatea era aceea care trebuia să satisfacă trebuințele de hrană și de baie rituală, de practicare a serviciului religios în lăcașuri proprii. Cerințele cu fundament religios de întrajutorare și instrucție au strâns eforturile locale în jurul caselor de rugăciune. Mulțimea sinagogilor arată măsura solidarității locale. Centrul vieții religioase, spirituale fiind sinagoga (cu întreitul său rol de lăcaș de cult, casă de întrunire și casă de învățătură), rabinii erau figurile reprezentative ale comunității. În partea de vest a cimitirului vechi evreiesc se păstrează încă capela rabinilor. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea funcționau mai multe sinagogi: Rinzler, Löw, Poel, Zedec, Baiș Hudroș, Zalmina, Gherșin, Feder, Baiș A Tflin, sinagoga centrală.

Ca o dovadă a începutului întăririi structurilor și solidarității comunitare încă din secolul al XVIII-lea este constituirea Confreriei SACRA la Roman. Confreria SACRA era organizația care dădea ajutor pentru cei săraci și pentru bolnavi, trebuia să asigure, conform tradiției, ritualul înmormântării. Membrii acesteia trebuiau să aibă calități morale deosebite, fiind, în general dintre oamenii de vază ai comunității. Confreria trebuia să se întrețină din taxe obligatorii, dar și cu sprijinul benevol al celor prosperi.

Spre sfârșitul secolului trecut apar asociații de întrajutorare ce se implică mult în viața comunității: din 1879 "Prima societate fraternală pentru vindecarea bolnavilor din Roman" și din 1894 "Societatea fraternală pentru vindecarea bolnavilor meseriași din Roman".

¹⁴ IMER, II/2, p. 429.

¹⁵ I. Kara, Din istoria comerțului moldovenesc între 1829-1831. O corespondență comercială inedită, în *AJAL*, IX, 1972, p. 479.

¹⁶ IMER, II/2, p. 440.

Comunitatea se îmbogățește cu noi edificii care deserveșc credincioșii mozaici: sediul central al comunității (amenajat în 1894), baia proprie (1892), spitalul (1897)¹⁷.

Învățământul se dezvoltă mai întâi pe lângă lăcașurile de cult, respectiv cursurile de Talmud Tora, apoi separat. La începutul secolului nostru, învățământul primar se desfășoară în edificii separate (școala primară israelită de băieți și școala primară de fete)¹⁸.

Comunitatea dispune și de presă proprie, în limba ebraică și în idiș (Haaor, Hatzofe, Volks Dolmechter)¹⁹.

Fără a discuta aici problema statutului juridic al evreilor merită semnalat faptul că implicarea acestora în problemele majorității a fost în măsură să asigure obținerea cetățeniei (în războiul pentru independență²⁰ și în războiul de reîntregire²¹). Prin participarea directă, dar și prin contribuții materiale evreii din Roman au făcut dovada disponibilității în privința conviețuirii cu majoritatea și nu doar a intereselor de grup. Se poate aprecia că, deși văzuți în ipostaze distincte față de majoritate, s-a ajuns la un **modus vivendi** între evrei și creștini, cel puțin la nivel local.

Aceste considerații preliminare asupra evreilor din Roman, ce urmăresc evoluția acestora de la prezențe sporadice la structuri organizate și consolidate către sfârșitul sec. al XIX-lea, ne dorim a fi un prim pas în realizarea unei monografii asupra comunității evreiești locale.

Lista ilustrațiilor

- 1 - pietre tombale din cimitirul vechi evreiesc
- 2 - pietre tombale din capela rabinilor, aflată în partea de vest a cimitirului evreisc
- 3 - sinagogă, str. Vlad Țepeș, demolată
- 4 - monumentul ridicat în cinstea eroilor evrei din Roman căzuți în războiul de reîntregire, (dezvelit în 1924) prin grija comitetului societății SACRA

.....
 Fotografiile 1, 2, 4 au fost realizate de dl. dr. V. Ursachi, căruia îi mulțumim pe această cale.

¹⁷ Registrul averii imobiliare a orașului Roman, fost la primăria Romanului, actualmente în colecția Muzeului de Istorie din Roman, nr. inv. 33970, f. 35, 36.

¹⁸ Ibidem, f. 38.

¹⁹ N. Iorga, Istoria evreilor în țările noastre, ARMSI, s. II, t. XXXVI, p. 41 și Istoria orașului Roman (1392-1992), Roman, editat de Societatea culturală "Roman-600", 1992, p. 337.

²⁰ Arhivele Statului Neamț, fond Prefectura județului Roman, dos. 1/1878, passim.

²¹ Evreii din România în războiul de reîntregire a țării (1916-1918), editată de D. Hincu și L. Beniamin, București, Hasefer, p. 41.

Aspects de la vie de communauté des Juifs de Roman

Résumé

Cet article présente quelques considérations sur l'évolution de la communauté juive de Roman (leur origine et leur structure sociale pendant des XVIIIe - XIXe siècles). Mais aussi, l'auteur surprend les rapports avec la majorité chrétienne.

Ainsi, l'auteur nous démontre que cette communauté a essayé de s'intégrer plutôt dans le cadre de la société de ville de Roman.

Foto 1

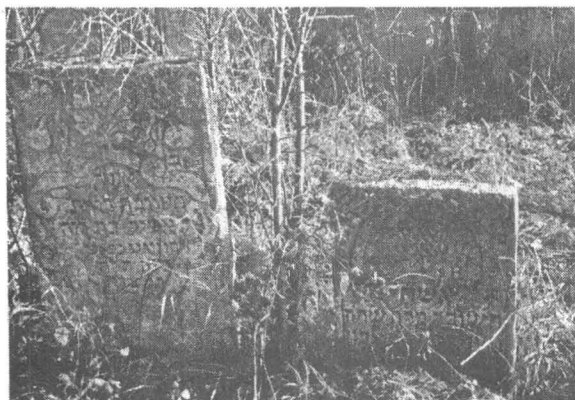

Foto 2

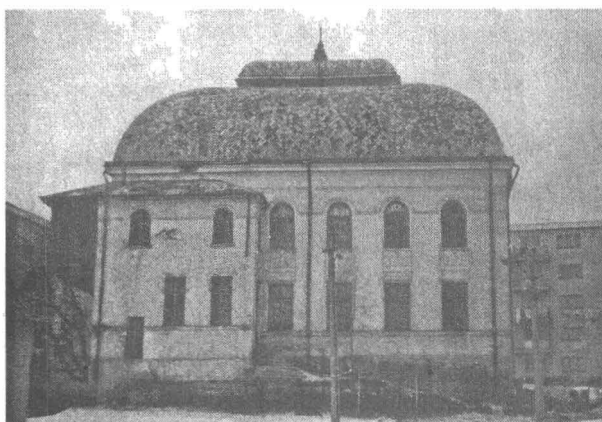

Foto 3

Foto 4

O "fabrică" de sare huscă în satul Luncani din ținutul Bacău în anul 1817

Ioan Murariu

De exploatarea sării în Moldova, precum și de comercializarea ei pe piața internă și externă s-au ocupat câțiva istorici și cercetători, care au adus importante contribuții la cunoașterea acestui aspect al vieții economice¹. Dar ei au fost preocupați de sarea solidă, extrasă din salina de la Tg. Ocna, proprietate domnească², și nu de sarea numită **huscă**, obținută prin fierberea apei din izvoarele sărate.

În Arhivele Naționale din Bacău se păstrează un document din anul 1817, inedit, privitor la înființarea unei "fabrici" de sare huscă în satul Luncani din ținutul Bacău³. După părerea noastră, acolo urma să se construiască nu o fabrică, ci o **manufaktură**, asemănătoare cu alte câteva existente atunci în Moldova⁴.

Documentul la care ne referim este un **Contract** încheiat pe data de 1 august 1817 între Gheorghe Dulghieru, împreună cu asociații lui, care doreau să înființeze o "fabrică" de huscă, și niște răzeși din satul Luncani, pe al căror pământ se aflau izvoarele de slatină (apă sărată). Contractul conține 10 clauze, mai importante fiind următoarele:

- Slatina a fost arendată pe timp de 12 ani pentru o arendă anuală de 550 de lei, deci, în total, pentru 6.600 de lei. Pe vremea aceea, 6.600 de lei reprezentau valoarea a 120 de chile de grâu (circa 37 de tone), sau a 300 de chile (92 de tone) de porumb boabe, sau a 100 de boi, sau a 66.000 de ocale (circa 85.000 de kg.) de sare⁵.

- Lemnul necesar pentru fiertul slatinei, pentru construirea caselor lucrătorilor și a șurilor, să fie luat gratuit din pădurea proprietarilor din satul Luncani.

- Proprietarii să dea un loc pentru construirea magaziei de sare, o jumătate de falce (adică 40 de prăjini sau 72 de ari) de imasă pentru pășunatul vitelor lucrătorilor, iar pentru lemn de foc "să nu fie opriți".

¹ Vezi, de exemplu, Constantin Broșteanu, **Salinele noastre**, București, 1901; Dumitru Vitcu, **Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă**. Supliment (IX) al *AIIA*, 1987. Numai la pagina 151 autorul amintește vag că în ținuturile Neamț, Suceava, și în sudul Basarabiei se folosea și "sarea rezultată din prelucrarea așa-numitelor «sărături» din fântânile deschise pe diverse moșii boierești, răzeșești și mănăstirești"; Lucia Antohi, **Câteva date privind istoricul salinelor și mișcării muncitorești din Tg. Ocna până la 1944**, în *Carpica*, vol. XVII, 1985, p. 179-187.

² Constantin Broșteanu, **op. cit.**, p. 260.

³ Arhivele Naționale Bacău, Colecția Documente, P. V/128.

⁴ L. Boicu, **Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova**, în *SCSIași*, anul XI, fasc. 1, 1956. La pagina 133 autorul a susținut că "la jumătatea veacului al XIX-lea existau în Moldova 5 manufacturi" (însă nici una dintre acestea nu se afla în ținutul Bacău); C. Șerban, **Știri despre o sticlărie în ținutul Romanului la sfârșitul sec. al XVIII-lea**, în *SMIM*, 1, 1956, p. 353-361.

⁵ Ioan Murariu, **Prețurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea**, în *Carpica*, VII, 1975, p. 126 și urm.

- Cărușii care vor veni să cumpere sare, să aibă voie a-și paște boii în pădure sau pe imaș.
 - Din pădurea de lângă slatină, lucrătorii să nu aibă voie a tăia lemne de foc, ci numai pari și nuiile.
 - Arendașii slatinei să aibă voie a ține și o crâșmă, lângă viitoarea "fabrică" de huscă.
 - Gheorghe Dulghieru și tovarășii lui se obligau să achite suma prevăzută în contract pentru toți cei 12 ani, chiar dacă ar seca izvorul slatinei, sau, din alte motive, ar înceta producția de sare huscă.
 - Aceștia se mai obligau să întrețină drumul din sat pe care se transporta sarea.
 - Prin ultimul punct din contract, arendașii slatinei se obligau să le împrumute răzeșilor, dacă aceștia vor avea nevoie, suma de 1.000 de lei, cu dobânda anuală "din zece, unu", adică 10%.
- Acest contract a fost legalizat în aceeași zi la Isprăvnicia ținutului Bacău. Îl publicăm mai jos, în grafie latină, pentru a servi cercetătorilor.

**Une "fabrique" de sel obstenu par saunage dans le village Luncani
le district de Bacău en 1817
Résumé**

Ce document inédit révèle qu'en 1817 dans le village Luncani situé a l'Ouest de la ville de Bacău on a construit une fabrique capable d'obtenir du sel par la perte de l'eau des sources salines. Le document c'est un contract comprenant 10 articles passé entre les propriétaires du domaine avec les sources salines et les quelques associés qui voulaient construire. Les associés ont pris le domaine a ferme pour une période de 12 ans, payant aux propriétaires les arrérages de 6600 lei (qui a l'époque représentaient la valeur de 100 boeufs).

Anexă

"Dat-am ade(vă)rat și încredințat conductul mieu la mâna răzeșilor din satul Luncani, din bătrânul Miron și din bătrânul Burduganu, precum să știe că pe această moșie a lor aflându-să slatina, m-am alcătuit cu dânșii de mi-au vândut în orendă slatina în vreme de doisprzecii ani, ca să fac huscă, cu tocmală precum în gios să arată:

1. Pe fiștecare anu să am a plăti câte 550 lei, adică cincisutecinzeci lei pe an, care bani să-i dau la începutul anului, iar anii să încep de acum 1817, avgust 1, și până la 1829, octomvrie 30, la care vadé să îplinească 12 și dou luni, și să aibă voia răzeșii a-ș(i) lua slatina pentru casăle lor.

2. Toate lemnele de foc ce vor trebui la fabrica aceasta pentru hert slatină a să face huscă, să aibă a le tăia din pădurea lor fără nici o oprire până la împlinire anilor, cum și lemnul ce ne-a trebui pentru șure și alte casă a lucrătorilor ce vor fi la fabrică.

3. Loc pentru făcut magazai casă meșterului și fabricanților, să aibă a-m(i) da lângă fântâna slatinii, cum și giumătate falce de iarbă acole pe deal, și oamenii lucrători a fabricii ce să vor așaza cu casăle acole, la fabrică, să aibă a-ș(i) pășuna vitele ce vor ave, în codru, pe imaș, păzându-le ca să nu facă stricăciuni la țarina și la fânaț, cum și lemne de foc ce le va trebui pentru casăle lor, să nu fie opriți.

4. Căruțașii ce vor veni să încarce huscă de la fabrică, să aibă vo(i)e a-și pășuna boii în codru la imaș fără niș o oprire.

5. La pădure ce este aproape împregiur slatinii unde să face fabrica, să nu aibă voie iai a tăia lemne de foc, fără numai pari și nuele ce vor trebui.

6. La fabrică să am a ține și crășma cu băutura până la împlinirea anilor, fără nici (o) oprire.

7. De să întâmpla a săca izvoriul slatinei, sau din alte întâmplări nu va pute a să lucra huscă la fabrică până la împlinire anilor, atunci eu, pe câtă vreme va urma lucru fabricii, până atunci să le plătesc.... a tocmelii mai sus arătate.

8. Dacă freunul din răzeși s-ar scula în urma tocmelii a face freo pretenția din împotriva noastră, ei să aibă a răspunde și a să judeca cu dânșii, iar eu să nu fiu în paci a-mi lucra fabrica după tocmala de mai sus arătată, ferind numai locul de țarină și fânațul a nu strica.

9. Drumul pin sat, unde va cere trebuință, să avem a-i alcătui ca să pota (poată - n.a.) umbla cu lesnire, fiindu și pentru a noastră trebuință.

10. De le vor trebui bani pentru hotărât moșiilor, să aibu eu să le dau împrumut o mie de lei, cu dobânda din zeci unsprezece pe anu, și cu vadé, la care vadé să aibă a-mi plăti bani după sănetul lor ce vor da, cum și la alte trebuințe a lor, când vor ave nevoie de bani, să aibă a-i împrumuta părăle o mie lei, rânduri, cu dobânda din zece unu, și cu buna cheazășie, și la vadelile ce vor pune prin zapisă ce vor da, să aibă a plăti bani(i).

Toate aceste mai sus coprinsă ponturi a tocmelii ce am făcut, plătind bani la începutul a fiitecărui an, au a să păzi cu ceia mai puțină strămutare, și a să urma întocma de cătră amândouă părțile. Și, spre încredințare, s-au făcut dou(ă) asămine condcontracturi, și am iscălit.

1817, avgust 1,
Gheorghe Dulghieru și tovarășii.

De la Is(prăvnicia) Bacăului.

Numitului mai sus iscălit, dumnealui Gheorghii Dulgher vechil, și din parte tovarășiei dumnealui, venind înainte noastră și arătând că tocmala cuprinsă prin contractul acesta este făcută cu bună primire dumnealor și a toată tovarășie, s-au încredințat și cu a noastră iscălitură.

1817, avgust 1".

(Semnătură indescifrabilă)

O publicație necunoscută din 31 decembrie 1831 privitoare la reorganizarea justiției și comerțului în Moldova

Ioan Murariu

Regulamentele Organice ale Țării Românești și Moldovei au reprezentat, după expresia cunoscutului istoric Vlad Georgescu, "o curioasă și eclectică primă Constituție românească"¹. Necesitatea elaborării lor fusese înscrisă în textul Tratatului de pace ruso-turc de la Adrianopole din 2/14 septembrie 1829².

Textele Regulamentelor au fost redactate de două comisii de boieri (munteni și moldoveni) și trimise, pentru aprobare, Curții imperiale din Petersburg. Apoi, după îndelungi dezbateri în cele două Adunări Obștești Extraordnare de Revizie de la București și Iași, Regulamentele au intrat în vigoare la 1/13 iulie 1831 în Țara Românească, și la 1/13 ianuarie 1832 în Moldova³.

Regulamentele Organice aveau un conținut contradictoriu: pe de o parte prevedeau numeroase măsuri prin care se urmărea modernizarea instituțiilor Statului, iar, pe de altă parte, prevedeau scutirea boierilor de dări și sporirea, prin **nart**, a obligațiilor de clacă ale țăranilor clăcași⁴.

Regulamentul Organic al Moldovei avea 435 de articole⁵. Măsurile ce urmau a fi luate pentru modernizarea comerțului moldovenesc au fost înscrise în capitolul al V-lea, intitulat "**Reglement de comerție**", precum și în articolele 333⁶, 334⁷, 338⁸ și

¹ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre* (ediția a II-a, revăzută și adăugită), Oakland California, U.S.A., 1989, p. 126-127.

² *Ibidem*, p. 126. Vezi și Ștefan Pascu, Liviu Maior, *Culegere de texte pentru Istoria României*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 158.

³ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 126. Vezi și *Istoria României în date* (sub conducerea lui Constantin C. Giurescu), București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 174.

⁴ *Istoria României*, București, Editura Academiei, 1964, p. 947.

⁵ *Regulamentul Organic al Prințatului Moldovei*, Iași, Tipografia: Institutul Albinei, 1846.

⁶ "Art. 333. Spre înlesnire și siguranța negoțului să va așeza un Tribunal de Comerțu în orașul Galații, alcătuit din trei fețe presustvitoare, dintre care prezidentul va fi boieriu, neguțitorii mădulari ai acestui tribunal vor fi cei mai întâi, mai vechi și mai înșămnați atât întru purtările cele bune, cât și întru știința rânduielilor și a iconomiei, iar în orașul Iași, după osăbit Așăzământ ce este, acel mai mare staroste de neguțitori va presustvui ca un cilen (?) în Giudecătoria ținutului în pricinile atingătoare de comerțu. Osăbit, în Focșani și în Botoșani, ca niște orașe de negoțu, să vor orându în fiește care câte doi neguțitori, seau târgoveți șăzători în acele orașe, și cu însușirile cerșute, pe care prezidentul Tribunalului ținutului îi va chiuma de a să face și ei părtași la toate sesiile când să vor căuta pricini neguțitorești".

⁷ "Art. 334. Acest tribunal va giudeca toate pricinile atingătoare atât în îndatoririle și alcătuirile urmate între neguțitorii boltași (?) și bancheri, cât și de toate acturile de comerțu".

⁸ "Art. 338. Giudecătoria ținutului cu acei neguțitori (articolul 333) în orașele Iași, Focșanii și Botoșanii vor giudeca cu desăvârșire toate pricinile de comerțu care nu vor trece peste somă ce au valori de una mie cinci sute lei, iar Tribunalul Comerciului din Galați, până la somă de douăzeci mii lei".

340⁹. Articolele menționate mai sus cuprind doar prevederi generale cu privire la reorganizarea comerțului moldovenesc. Problemele de amănunt sunt înscrise într-o **Publicație** din 31 decembrie 1831, păstrată în Arhivele Naționale din Bacău, și încă nevalorificată de cercetători¹⁰.

Publicația a fost tipărită pe două pagini și semnată de "îiitorul locului de mare logofăt, Constantin Conachi vornic", care, după cum se știe, a avut o importantă contribuție la redactarea Regulamentului Organic al Moldovei¹¹. Pe scurt, **Publicația** ne oferă următoarele informații:

1. În orașul Iași se va organiza o Judecătorie de Comerț formată din cinci persoane, dar la început va funcționa numai cu trei, din care doi boieri - unul având funcția de președinte - și un negustor fruntaș, cu bune purtări și cu temeinice cunoștințe profesionale.

2. La judecătoriile ținutale din importantele orașe comerciale Galați, Focșani și Botoșani, atunci când la procese vor fi "pricini neguțitorești", să participe și câte doi negustori sau târgoveți cu domiciliul stabil în acele orașe.

3. Pentru negustorii din târgurile mici, instanța de judecată va fi Judecătoria ținutului, iar apelurile vor putea fi făcute la "Giudecătoria neguțitorească din Eși".

4. La judecătoriile ținutale din Galați, Focșani și Botoșani, judecătorii, împreună cu cei doi negustori, vor judeca numai pricinile mici, de până la 1.000 de lei; Judecătoria de Comerț din Iași va judeca pricinile mai importante, de până la 5.000 de lei.

5. Împotriva hotărârilor luate de judecătoriile ținuturilor se va putea face apel la Judecătoria de Comerț din Iași, iar, de acolo, la ultima instanță, adică la Înalțul Divan.

6. Termenul (vadeaua) pentru recursul împotriva hotărârilor Judecătoriilor de Comerț din orașele Galați, Focșani și Botoșani va fi de 15 zile, iar termenul de apel de la Judecătoria de Comerț din Iași către Înalțul Divan va fi de trei luni.

7. Pricinile mici dintre locuitorii orașului Iași, adică cele legate de tulburarea liniștii publice, se vor judeca de către Judecătoria de Poliție Îndreptătoare.

8. Contractele cu diferiți meșteri se vor încheia la Poliție.

9. Ispravnicii de ținuturi vor avea în grijă executarea pedepselor cu închisoarea mai mici de 5 zile, date de Poliția Îndreptătoare.

10. Pentru greșeli mai mari, vinovatul va fi judecat la Judecătoria ținutului "fără de nici o prelungire".

11. Cei ce se vor considera nedreptățiți la judecată, vor putea depune jalbă la Judecătoria ținutului unde s-a petrecut infracțiunea, sau la Judecătoria Criminalicească din Iași.

⁹ "Art. 340. Giudecățile de comerțu în Tribunalurile ținutale pomenite mai sus vor ave apelațiile lor la Divanurile de Apel respective, și de acolo la Divanul domnesc, iar giudecățile făcute în Tribunalul de Comerț din Galați vor ave apelație drept la Divanul domnesc".

¹⁰ Arhivele Naționale din Bacău, Colecția **Documente**, XCVII/3.

¹¹ Paul Păltânea, **Contribuția lui Costachi Conachi la redactarea Regulamentului Organic**, în *AIIA*, XXXIV, 1997, p. 58.

12. Hotărârea luată de judecătoria după o astfel de jalbă va putea rămâne definitivă numai după o cercetare a Înalțului Divan, întărită și de semnătura domnului Moldovei.

Această reorganizare a justiției moldovenesti a fost o urmare a aplicării principiului modern al separării puterilor în stat și s-a menținut în întreaga epocă regulamentară.

**Une publication inconnue du 31 décembre 1831 concernant
l'organisation de la justice et du commerce en Moldavie
Résumé**

L'auteur y analyse le contenu d'un document gardé aux Archives Nationales de Bacău. Le document en question contient le mode concret d'organisation de certains établissements publics et du marché intérieur de Moldavie conformément au Règlement Organique introduit le 1-er (13) janvier 1832.

Anexă

"Publicație

Logofeția cea Mare a Principatului Moldovii.

În urmarea noului Așezământ, se publică

Spre înlesnirea și siguranța negoțului, se va așeza în orașul Eșii o Giudecătorie de Comerț, alcătuită, mai cu vreme, de cinci mădulari, iar acum, deodată, de trei mădulari: adică, de doi boieri, dintre carii unul va fi prezident, și de un neguțitor din cii mai întâi, mai vechi și mai înșămnați, atât întru purtările cele bune, cât și întru știința rânduielilor neguțitorești.

Asemenea și în orașele Galații, Focșenii și Botoșenii se vor rândui în fieștecare oraș câte doi neguțitori sau târgoveți, șezători în acele orașe, pe care prezidentul Giudecătoriei ținutului, când se vor căuta pricini neguțitorești, precum socoteli, comisioane, vecsele, falimenturi, și alte de acest feliu, îi va chema spre a s face și împărtăși la cercetarea pricinelor neguțitorești.

Pe la târgurile pe unde nu sânt dughene neguțitorești, se vor giudeca la Giudecătoria ținutului, iar apelațiile se vor îndrepta iarăș către Giudecătoria neguțitorească din Eși.

Giudecătorii ținutului în numitele trii orașe, cu acii doi neguțitori, vor hotări cu desăvârșire toate pricinile de comerț care nu vor trece peste soma sau prețul de una mie lei, iar Giudecătoria de Comerț din Eși va hotări cu desăvârșire până la soma de cinci mii lei.

Giudecățile în pricini neguțitorești de pe la Giudecătoriile ținuturilor se vor apelarisi la Giudecătoria de Comerț din Eși, și, de acolo, la Înaltul Divan.

Vadelile de apelație asupra hotărârei Giudecătoriilor de Comerț de pe la numitele orașe s-au așezat până la trii luni, cu aceasta înse ca ori care din amândouă părțile va voi a apelarisi, de îndată să fie volnic, și Giudecătoria neguțitorească să pue soroc de 15 zile spre înfătoșare, socotite acele 15 zile din ziua primirei chemărei, iar de la Giudecătoria de Comerț din Eși către Înaltul Divan va urma vadea apelației de trii luni, fără osebie.

Căutarea acestor pricini și desăvârșita hotărâre vor fi întocmai, după regulile publicate pentru pricinile cele politicești.

Giudecătoria de Poliție Îndreptătoare va giudeca toate micile pricini ce se întâmplă între lăcuiitorii acelor mai de gios trepte a orașului Eșii, precum bătați, sfezi, și alte pricini de acest feliu, care tulbură liniștea.

Contracturile închiete cu deosebiți meșteri, precum dulgheri, petrari, și alții de acest feliu, se vor adiveri de către Poliție.

Privighierea întru ale Poliției Îndreptătoare este încredințată pe la ținuturi ispravnicilor ocârmuitori, carii sânt însărcinați de a înfrâna acest fel de greșele, a căroră pedeapsă nu ar trece peste o închisoare de 5 zile.

Iar la întâmplare de greșele mai mari, vinovatul se va da în judecata Giudecătoriei ținutului, carii fără de nici o prelungire va cerceta vinovăția lui.

Oricine se va socoti obijduit prin vre o faptă înrăutățită și nelegiuită, va putea porni jaloaba sa la Giudecătoria ținutului unde s-a întâmplat fapta, sau la Giudecătoria Criminalicească din Eși, și a încredința prin dovezi neîndoitoare și prin viderat chip fapta înrăutățită, sau nelegiuirea pârâtului.

Hotărârile făcute de această Giudecătorie se vor pune în lucrare numai după cercetarea lor de către Înalțul Divan și întărirea lor de către Domnul.

Eșii, 31 decembrie 1831.

Țiitorul locului de mare logofăt, Constantin Conachi vornic".

МОГОФЕЦІА ЧЕМАРЭ А ПРЫНЦЫПАТЭЛЭЙ МОДЛОВІЙ

Дн Врмарк ноуади ашизмант, спнзелик.

[illegible][illegible]

Убедително цимбулаби димитриас трий браше кубачи димитриас трий хоте
ра ку димитриас трий причиниле да комити кафе нб вор тече писна сола сад
прица дабуна мислел, нр убедително да комити димитриас трий хоте ку да сити
шме пенз аа сола да чини мб аа

УБД-ація на причини небутиності і на УБД-ацію інших осіб се по-
аварити до УБД-ації де комісія для цього, що в згоду до адміністрації.

ВЪВЕДЕНИЕ ДЪ ВПЕЧАТІЕ АСЪ ПРА ХЪ ТЪРЪЖЕНІИ СЪ, ИЗСТЕРІИЛОР ДЪ КОМУ ДЪ ПІА И ЧУМ-
ТАЕ ОРАШЕ, СОБЪ АШІХЕТ ПОНЯ ЛЕ ТРИІ АНЪ, КЪ АНАСТА ІАНЕ НА СЪН ПОСЪ ДАНЪ ВЪЛНЪ АТІЕ

Franța și problema prințului străin (începutul sec. XIX-1866)

Marius Alexandru Istina

Secolul al XIX-lea și începutul celui actual au reprezentat, pentru istoria românilor, o epocă de împlinire a dezideratelor naționale și, în același timp, de rapidă modernizare a țării, de “ardere a etapelor” și de realizare a sincronizării evoluției spațiului românesc cu cel european. O asemenea evoluție a implicat eforturi multiple ale românilor care, în “secolul naționalităților”, urmăreau afirmarea drepturilor lor naționale, doreau realizarea unirii și dobândirea independenței, dar și recunoașterea acestora de către Europa, în ciuda opoziției și chiar a ostilității unor mari puteri. În același timp, această perioadă a fost și una a căutării sprijinului internațional pentru realizarea dezideratelor naționale și a progresului României moderne. Cadrul juridic internațional al Principatelor, ca și interferența în zonă a intereselor divergente ale marilor puteri, au obligat pe români să-și ia soarta în propriile mâini, ei îndeplinindu-și programul național prin ceea ce, în istoriografia noastră, s-a numit “politica faptului împlinit”. Un astfel de moment l-a reprezentat și cel din anul 1866, momentul în care românii, mergând pe calea realizării programului înscris în hotărârile Adunărilor ad-hoc, prin voință și ațiune proprie, reușeau să aducă pe tronul tânărului stat român un prinț străin, în persoana lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen.

Actul realizat în 1866, considerat în istoriografia noastră “începutul «revoluției pentru independență»”¹, nu a reprezentat “un hotar, o dată limită, care ar marca, chipurile, începutul unei perioade complet distincte de cea anterioară”². Putem afirma că, de fapt, evenimentele petrecute în acest an au fost de o importanță deosebită, venind, practic, în continuarea unei evoluții istorice normale și fiind, în același timp, doar o etapă necesară în evoluția internă și internațională a statului român.

Din păcate, însă, evenimentele desfășurate în 1866 reprezintă încă o pagină destul de controversată în istoriografia noastră. Merită, totuși, subliniat faptul că, dacă asupra modului în care a avut loc detronarea lui A.I.I. Cuza și în care acesta a fost înlocuit în fruntea statului cu Carol de Hohenzollern-Sigmaringen există păreri diferite, uneori chiar contradictorii, păreri influențate de subiectivismul unor autori sau de unele interpretări partizane, asupra necesității actului există un deplin acord. Și, pentru a nu cita decât un singur exemplu, vom apela la un autor străin și anume la Paul Henry.

¹ Gh. Platon, 1866 - începutul “revoluției pentru independență”. Ecouri în presa europeană (I), în *AJIAI*, XXI, 1984, *passim*.

² V. Russu, *Cauzele luptelor politice dintre grupările liberale și conservatoare în anii instabilității guvernamentale și parlamentare (1866-1871)*, *CI*, S.N., IX-X, 1978-1979, p. 413.

Acesta, în lucrarea *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de la Roumanie* (Paris, 1930), aprecia că : "Nici un domnitor pământean n-ar fi putut merge mai departe decât mersese Domnitorul Unirii, independența și unitatea deplină, mai cu seamă, nu puteau fi realizate decât prin răsturnarea completă a statutului juridic al Principatelor; numai un prinț străin putea să aibă îndrăzneala și să obțină sprijinul diplomatic necesar pentru a se putea gândi serios la aceasta"³.

Pe de altă parte, momentul 1866 a reprezentat un eveniment cu implicații profunde și pe plan internațional, mai ales dacă evenimentele din România (Principatele Unite - denumirea oficială de atunci) sunt coroborate cu lupta pentru unitate națională a germanilor și italienilor, în speță cu desfășurarea războiului prusaco-italo-austriac, și implicațiile acesteia. De altfel, legăturile dintre evenimentele petrecute în Europa și implicațiile internaționale ale abdicării lui A.I. Cuza și proclamării ca domn a lui Carol I sunt evidențiate și de cercetătorii care s-au ocupat de acest subiect. Astfel, într-un articol din 1986, Gh. Cliveti aprecia că: "Oricât de însemnată s-ar dovedi însă ponderea conflictului austro-prusian în generarea mutațiilor survenite în configurația politică a Europei, relevarea determinantelor momentului în cauză s-ar constitui într-un tablou incomplet dacă nu ar fi avute în vedere, între altele, și implicațiile externe ale evenimentelor din România (Principatele Unite)". Autorul citat scoate în evidență și faptul că : "actele înfăptuite de români în 1866 se impun atenției prin expresia edificatoare pe care o dau strânsei conexiuni dintre rolul factorului intern și al celui extern în desfășurarea procesului de făurire a României moderne" și de eludare a statutului juridic al României impus prin voința marilor puteri europene după războiul Crimeii⁴.

Fără a face un istoric amplu asupra cercetărilor asupra momentului 1866 (care nu-și are nici locul, nici rolul în demersul nostru), trebuie să specificăm faptul că această problemă s-a aflat în centrul atenției unor numeroși cercetători, începând încă din momentul desfășurării evenimentelor (sau la scurt timp de la acestea). Interesante contribuții în cercetarea acestui subiect au adus D. Bolintineanu⁵ și D.A. Sturdza⁶, care au fost martori, iar Sturdza chiar participant, la evenimente, A.D. Xenopol⁷ sau N. Iorga⁸. Mai recent despre unele aspecte ale momentului în discuție s-au ocupat

³ Apud Gh. Platon, op.cit., p. 443, nota 18.

⁴ Gh. Cliveti, *Interferențe româno-germane în raporturile politice internaționale la 1866*, în *AIZAI*, XXIII/2, 1986, p. 619-620; idem, *România și crizele internaționale 1853-1913*, Iași, 1997, p. 121-122.

⁵ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, ediția a V-a, București, 1873.

⁶ D.A. Sturdza, *Însemnătatea europeană a realizării definitive a dorințelor rostite de Divanurile ad-hoc în 7/19 și 9/21 octombrie 1857*, în *ARMȘI*, s.II, tom XXXIV, 1911-1912.

⁷ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903; idem, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. XIV, București, f.a.

⁸ N. Iorga, *Cuza Vodă și dușmanii săi a doua zi după detronare*, Vălenii de Munte, 1909; idem, *Istoria românilor*, vol. IX-X, București, 1938-1939; idem, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1991.

C.C. Giurescu⁹, V. Russu¹⁰, Gh. Cliveti¹¹ sau Gr. Chiriță¹². Cu toate acestea, persistă încă unele neclarități sau există unele aspecte abordate doar fragmentar de cercetători.

Pomind tocmai de la aceste premise, dar și de la faptul că în istoriografia noastră (cel puțin din ceea ce ne-a fost nouă accesibil) nu există un astfel de demers, ne propunem să prezentăm în continuare câteva aspecte privind poziția Franței față de ideea prințului străin și de evenimentele petrecute în România în 1866. Un astfel de demers ne apare cu atât mai necesar, cu cât Franța a fost una din principalele protagoniste pe eșichierul problemei orientale. În același timp, după războiul Crimeii, Franța celui de-al II-lea imperiu este principala sprijinitoare a principiului naționalităților (chiar dacă, datorită intereselor proprii, această politică nu a fost una consecventă), ceea ce a cântărit mult în ajutorul diplomatic acordat românilor în perioada luptei pentru unire și în perioada consolidării noului stat românesc, mai ales că ea deținea, practic, un fel de primat politic în Europa. Mai mult decât atât, nu trebuie uitat nici faptul, scos în evidență de istoriografia românească, că: "Fișec, încă de la începuturile existenței sale națiunea română s-a îndreptat spre Franța. În strategia politicii naționale, orientată, de la început încă, spre unitate și independență, Franța juca un rol de prim plan, aceasta nu numai pentru faptul că lumea timpului era o lume franceză dominată de strălucirea politică și intelectuală a Franței, nu numai pentru că Franța, leagăn al marii revoluții, contribuisese generos la mutațiile care aveau să afecteze atât de puternic lumea, la întărirea spiritului național și intensificarea mișcărilor naționale. Latinitatea crea multiple afinități, deschidea un drum larg pentru înțelegerea și receptarea ideilor și orientărilor"¹³. Toate acestea, la care se mai pot adăuga și alte elemente, ne fac să credem că înțelegerea evenimentelor petrecute în 1866 nu poate fi completă fără studierea poziției Franței, chiar dacă aceasta este făcută într-un mod destul de schematic, căci materialul pe care l-am avut la dispoziție și natura demersului nostru nu ne permit o imagine exhaustivă asupra problemei tratate.

Nu putem, însă, trata momentul 1866 fără a încerca să urmărim în ce mod a evoluat ideea de prinț străin în istoria noastră. Mai mult decât atât, deoarece această idee nu apare în preajma anului 1866, ni se pare necesar a scoate în evidență și modul

⁹ C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970.

¹⁰ V. Russu, *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie-iunie 1866)*, în *ASUL* XVI, 1972, fasc. 2, p. 135-155; idem, "Monstroasa coaliție" și detronarea lui Alexandru I. Cuza, în vol. *Cuza Vodă. In Memoriam*, Iași, 1973; idem, *Cauzele luptelor politice...*

¹¹ Gh. Cliveti, *Interferențe româno-germane...*, p. 619-638; idem, *România și puterile garante 1856-1878*, Iași, 1988; idem, *Românii și crizele...*

¹² Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în *Revist* 29, 1976, 3, p. 347-371; idem, *România la 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în *Revist* 31, 1978, 2, p. 2197-2220; idem, *România și Conferința de la Paris - februarie-iunie 1866*, în *Revist* 31, 1978, 12, p. 2197-2220 și 38, 1985, 11, p. 1075-1100;

¹³ Gh. Platon, *Franța și Principatele dunărene în epoca de constituire a națiunii, de formare a statului național român*, în *CZ* S.N., IX-X, 1978-1979, p. 403.

în care Franța - atât cea oficială, cât și opinia publică - a receptat necesitatea aducerii pe tronul Principatelor a unui prinț străin înainte de 1866.

În primul rând, trebuie amintit faptul că ideea unei dinastii de origine străină nu este specifică istoriei noastre. Acest fapt este relevat de evenimente petrecute, în epoca modernă, și în alte țări. Ne putem referi la exemplul Suediei, care, cu sprijinul Franței napoleoniene îl proclamă rege pe generalul Bernadotte, sau la cel al Belgiei unde, odată cu proclamarea independenței, pe tron urcă Leopold de Saxa-Coburg (și nu trebuie uitat impactul pe care l-a avut modelul belgian asupra politicienilor români din epoca modernă). De asemenea, Grecia a avut și ea regi din casa de Bavaria și apoi din dinastia daneză¹⁴. Tot spre un prinț străin - și din considerente asemănătoare cu românii, adică pentru a asigura un regim monarhic constituțional capabil să asigure stabilitatea internă și modernizarea statului, în același timp cu o reprezentare externă avantajoasă, prin sprijinul țării de origine a prințului și legăturile de familie - se vor orienta și bulgarii, adică spre dinastia de Battemberg.

În ceea ce privește spațiul românesc, putem spune că ideea prințului străin apare încă de la începutul secolului al XIX-lea. Nu putem afirma cu certitudine, dar nici infirma, că ideea își poate avea originea în unele planuri ale puterilor din jur, și în primul rând ale Rusiei. Este vorba, în speță, de "planul dacic" al Ecaterinei a II-a, plan ce prevedea crearea unui stat independent românesc, sau a unui "regat dacic" cum era numit atunci, cuprins între Nistru, Marea Neagră, Bucovina, Olt și Dunăre, stat ce urma să fie condus de marele duce Constantin, sau de Potemkin¹⁵. De asemeni, putem aminti și planul din 1816 a lui Capodistria¹⁶, sau de cel al consilierului imperial rus Alexandru Sturdza¹⁷ din septembrie 1828, care prevedeau și ele aducerea unui prinț străin pe tronul Principatelor.

În orice caz, indiferent cum s-a ajuns la cristalizarea acestei idei, este cert faptul că exista deja în deceniul trei al secolului trecut. Astfel, într-un memoriu datat 1828 și semnat de boieri munteni, se cerea unirea celor două principate românești extracarpatiche sub conducerea unui prinț "din Germania de Sus". De asemeni, în perioada discuțiilor privitoare la Regulamentul Organic, Iordache Catargiu sau Mihail Sturdza inițiază un alt memoriu cu cerințe asemănătoare¹⁸. În opinia lui A. Stan, chiar și documentele și memoriile în care nu se specifică expres principiul prințului străin, el este subînțeles "sub forma voalată" a unei domnii ereditare în Principate. Autorul citează, ca exemplu edificator, memoriul "cărvunilor" din 1824¹⁹.

¹⁴ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...*, p.352.

¹⁵ *România în relațiile internaționale 1699-1938*, (coordonatori L.Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Iași.

¹⁶ Capodistria urmărea întemeierea unei Confederații între Principate și Serbia, conduse de principii germani și aflate sub garanția colectivă a Rusiei, Austriei, Angliei și Franței (*Ibidem*, p.83-84).

¹⁷ *România în relațiile internaționale...*, p. 92.

¹⁸ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...*, p. 350; *România în relațiile internaționale...*, p. 99.

¹⁹ A. Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, 1979, p. 280-281.

În orice caz, ideea unui stat național, format prin unirea celor două principate, continuă să se îndeplinească strâns, până la 1848, cu ideea unui prinț străin. Acest fapt reiese din numeroase documente de epocă. Interesant este și faptul că această idee începe să-și facă loc și în rândul politicianilor, diplomaților și publiciștilor francezi. De altfel, Franța urmărea cu atenție evenimentele de la Dunărea de Jos, factorii politici francezi fiind conștienți de importanța lor în ansamblul european, fapt demonstrat de aprecierea lui Talleyrand, care considera că "centrul de gravitate al lumii nu este nici pe Elba, nici pe Adige, el este acolo la frontierele Europei, pe Dunăre"²⁰. Așa încât faptul că diplomații francezi aflați în Principate înserează această dorință a românilor în rapoartele lor, așa cum procedează Bois le Comte, care aprecia că acest act ar putea completa independența și regenerarea națională a românilor²¹, nu trebuie să ne mire. Dacă la aceasta adăugăm și faptul că în presă, în cărți și în broșuri franceze (avându-i autori pe Felix Colson, Vaillant, Saint-Marc Girardin și alții) apar informații tot mai numeroase despre români și dezideratele acestora, putem afirma că, deși nu are încă rezultate practice, ideea de care vorbeam este receptată și luată în considerare în mediile franceze.

Dacă în timpul revoluției de la 1848 ideea prințului străin pare abandonată, căci în documentele revoluției se cerea unirea sub prinț pământean (ales eventual pe o perioadă determinată de cinci ani)²², ea re apare în prim-plan la puțin timp după revoluție ca o cerință fundamentală a forțelor naționale românești. În această perioadă, sunt redactate un mare număr de memorii și proiecte (în jur de 200²³), care se refereau la problemele organizării Principatelor și în multe dintre acestea apare ideea aducerii la tron a unui prinț străin. Fără a ne opri asupra acestora, vom arăta că acum apare un element nou. Este vorba de faptul că problema prințului străin "era înscrisă aparte, nemaifiind încorporată ca până atunci drept o condiție *sine qua non* a Unirii Principatelor. Disocierea era necesară pentru a nu se prejudicia opera de creare a statului național, care avea mulți sorți de izbândă, printr-o identificare a ei cu postulatul prințului străin ce era îndepărtat de puterile garante pe motivul că el reprezenta un pericol pentru menținerea pe mai departe a suzeranității Porții asupra Principatelor"²⁴.

Un argument în acest sens îl reprezintă faptul că, în cadrul dezbaterilor Adunării ad-hoc din Moldova, Mihail Kogălniceanu, propunând cele cinci puncte -

²⁰ G. Petrescu, D.C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VIII, București, 1892, p. 251.

²¹ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, vol. I, 1982, doc. 20, p. 89.

²² Nu putem, totuși, afirma că această idee era exclusă cu totul din vederile conducătorilor revoluționari. Nu trebuie să uităm că tocmai aceștia sunt cei ce vor susține cu tărie acest principiu în etapa următoare. Credem că este vorba doar de faptul că, în condițiile anului 1848, această cerință nu era de actualitate, nu putea obține un ecou internațional favorabil și, de aceea, din calcul politic, ea nu a fost pusă în discuție.

²³ Gh. Platon ș.a., *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993, p. 78.

²⁴ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...*, p. 351.

“dorințele țerii - în fața lui Dumnezeu și a oamenilor”, plasează la punctul al doilea “Unirea Principatelor într-un singur stat sub numele de România”, și apoi, la punctul al treilea, în mod distinct, “Prinț străin cu moștenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare de ale Europei, și a cărui moștenitori să fie crescuți în religia țerii”²⁵. Argumentând pe aceeași linie, tot în ședința din 7 octombrie 1857 (ședință în care Kogălniceanu propusese cele cinci puncte), C. Hurmuzachi arăta că: “dorim Unirea, pentru că nu mai voim să fim pomul discordiei între puterile rivale [...]. Dorim Unirea, dar tot așa de fierbinte dorim și un prinț străin, dintr-una din familiile suverane de-ale Europei, cu înlăturarea staturilor vecine, pentru că numai un asemenea prinț poate însufla în lăuntru și în afară respectul, fără de care cele mai bune legi rămân litere moarte; numai un prinț străin poate să ne asigure drepturile, poate impune partidelor, poate să ne scutească de nepotism; numai un prinț străin poate pune capăt ambițiilor nenumăraților aspiranți la Domnie și intrigilor acestora și ale partisanilor, care paralizează chiar și cele mai bune plecări; pentru că numai un prinț străin poate lupta cu succes în contra influințelor străine, cărora Tratatul de la Paris a voit să facă sfârșit”²⁶. Am insistat asupra acestui fragment, deoarece el este o argumentare foarte clară a necesității prințului străin (a se vedea în acest sens și exemplul Serbiei, reprezentativ - după opinia noastră - pentru evoluția istorică a unui stat în care pe tron au existat prinți autohtoni), dar trebuie să subliniem că luciditatea de care au dat dovadă conducătorii politici români din această perioadă s-a dovedit remarcabilă, evenimentele dovedind că au avut dreptate disociind cele două probleme - unirea și prințul străin.

În ceea ce privește poziția Franței față de principiul prințului străin, trebuie să remarcăm faptul că, dacă în perioada anterioară mediul politic și opinia publică franceză luau act de dorința românilor, începând din timpul războiului Crimeii partea franceză sprijină realizarea acestei idei fie prin presă și diverse publicații, fie pe cale diplomatică. Ceea ce este interesant de subliniat este că acest sprijin apare în mod clar în timpul unor conferințe internaționale, iar, pe de altă parte, că poziția Franței celui de-al doilea imperiu este, practic, una singulară, celelalte puteri refuzând să ia în calcul o asemenea posibilitate.

Interesul și sprijinul opiniei publice franceze, al publiciștilor și ziariștilor în speță - căci ei sunt cei care iau pulsul publicului larg și sursa la care putem apela - este evident în numeroase scrieri. Pentru a exemplifica însă acest interes, ne-am oprit doar la câteva cazuri. Astfel, în *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Élias Régnault ia în discuție și această problemă²⁷. Mai elocventă ni se

²⁵ D.A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VI, partea I, București, 1896, p. 68.

²⁶ *Ibidem*, p. 72; Gh. Platon, 1866 - începutul “revoluției pentru independență”..., p.440, nota 6.

²⁷ *Apud Români la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană* (coordonatori I. Ardeleanu, V. Arimia, Gh. Bondoc, M. Mușat), vol. II, București, 1984, p. 16.

pare însă a fi poziția lui Paul Bataillard care considera drept unică alternativă posibilă pentru Principate unirea acestora sub “un principe străin, un principe aparținând de aproape, sau de departe uneia din familiile domnitoare din Europa, ales sau recunoscut de toate puterile și așezat acolo atât prin simpla sa calitate de străin, cât și, dacă s-ar putea, prin calitățile lui personale, deasupra sau în afara rivalităților dintre boieri”. Bataillard adăuga în același timp că “evident, principele ereditar nu poate fi nici turc, nici grec, nici rus, nici austriac, adăugăm nici chiar german, căci orice german ar deveni instrumentul Austriei”²⁸. Pentru a nu mai aminti decât câteva nume, vom cita aici pe Louis de Nalèche sau Edmond Textier, ultimul scoțând în evidență avantajele și prestigiul de care s-ar bucura Franța în cazul realizării dezideratelor naționale ale românilor²⁹.

În ceea ce privește poziția oficială a Franței, cele mai interesante aspecte apar în intervențiile diplomaților acesteia la discuțiile privind pregătirea păcii din 1856. Astfel, în cadrul Conferinței de la Viena din 1855, în ședința din 26 martie, reprezentantul Franței, baronul Bourqueney, prezenta un memorandum prin care se propunea unirea Principatelor sub un prinț străin dintr-o familie domnitoare europeană³⁰. Intervenția lui Bourqueney și memorandumul francez sunt extrem de importante deoarece, chiar dacă Conferința de la Viena se va termina fără a lua în calcul o asemenea propunere, este pentru prima dată când problema unirii și a prințului străin apar în dezbaterile internaționale în mod oficial și neechivoc.

Problema prințului străin va fi reluată apoi la Congresul de la Paris, ale cărui lucrări s-au deschis la 25 februarie 1856. Chiar înainte de deschiderea Congresului, la 20 februarie, Napoleon al III-lea își exprima deschis dorința luării în discuție a acestei probleme în cadrul lucrărilor acestui forum internațional³¹. În timpul desfășurării Congresului, în ședința din 8 martie 1856, contele Walewski, președintele acestuia și prim plenipotențiar al Franței, pune în discuție problema unirii Principatelor. Chiar dacă în timpul dezbaterilor problema prințului străin nu apare în mod direct, din faptul că baronul Bourqueney aduce în discuție memorandumul francez de la Viena (la care ne-am referit mai sus), ca și din dorința exprimată de împărat înainte de începerea lucrărilor Congresului putem concluziona că Franța își păstra poziția favorabilă acestei idei³², chiar

²⁸ Paul Bataillard, *Premier point de la question d'Orient. Les principautés de Moldavie et de Valachie devant le Congrès*, Paris, 1856; apud *România la 1859*, vol. II, p. 62.

²⁹ A se vedea fragmente din lucrările acestora în *România la 1859*, vol. II, p. 64-85.

³⁰ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 252; Gh. Cliveti, *România și crizele...*, p. 87; pentru textul memorandumului francez a se vedea *Acte și documente...*, vol. II, doc. 403, p. 641-643 și *România la 1859*, vol. I, doc. 18, anexa, p. 50-51 și 52-53; pentru atmosfera epocii și tratativele din perioadă a se vedea și J.A.S. Grenville, *Europe Reshaped 1848-1878*, Ithaca, New York, 1976, passim.

³¹ *România în relațiile internaționale...*, p. 143.

³² A se vedea textul Protocolului nr. 6 al Congresului (ședința din 8 martie 1856) în *Acte și documente...*, vol. II, doc. 490, p. 1013-1017.

dacă celelalte puteri apreciau negativ acest fapt, după cum rezultă din numeroase documente din perioada Congresului sau de după încheierea acestuia.

Din păcate însă, poziția Franței și, în special, a împăratului Napoleon al III-lea nu a fost consecventă, uneori făcându-și loc chiar și ideea folosirii Principatelor ca monedă de schimb pentru realizarea altor obiective ale politicii franceze. Considerăm că, de fapt, nu era vorba atât de inconsecvență, cât mai degrabă de oportunitate politică și pragmatism, fapt relevat, după părerea noastră, și de întâlnirea de la Osborne, unde Napoleon a renunțat, temporar, la ideea prințului străin³³, tocmai din cauză că ea putea împiedica realizarea unirii. Aceeași situație o întâlnim și în cadrul Conferinței de la Paris (mai-august 1858) unde, deși Walewski a susținut cererea de unire sub un prinț străin, aceasta era, după părerea lui Leonid Boicu, “un bluf, Walewski neurmărind altceva decât formularea unei cereri maximele[...] pentru a-și rezerva teren de retragere”³⁴ în condițiile în care era evident că o asemenea cerere nu putea întruni asentimentul puterilor garante.

După ce Conferința de la Paris din 1858 a hotărât, practic, păstrarea celor două principate despărțite, deși în articolul I al Convenției din 7/19 august se vorbea de constituirea “Principatelor Unite ale Moldovei și Valahiei”³⁵, partida națională din Principate va ajunge la soluția unei duble alegeri a unui candidat pământean, în persoana lui Alexandru Ioan Cuza. Cu toate acestea, ideea prințului străin nu este abandonată nici în perioada alegerilor, nici după aceea. Astfel, la începutul lui ianuarie 1859, Anastasie Panu, pe atunci caimacam în Moldova, întocmește un plan în șapte puncte, pe care îl propune unor fruntași ai partidei naționale, iar la 3 ianuarie consulului Franței la Iași, Victor Place, și celui al Prusiei, Theremin. Acest plan (care, după aprecierea lui N. Corivan avea asentimentul lui Place, ceea ce nu este însă cert) va fi apoi prezentat, la 4 ianuarie în Adunarea electivă moldavă³⁶, dar va fi respins, astfel încât o zi mai târziu va fi ales un domn pământean în persoana colonelului Alexandru Ioan Cuza. Planul Panu va fi însă repus pe tapet mai târziu, în cursul anului 1859, sub mai multe forme, dar fără nici un rezultat.

Faptul că ideea prințului străin nu a dispărut în momentul unirii nu trebuie să ne mire. De altfel, chiar și Alexandru Ioan Cuza, proaspătul domn al Principatelor Unite, într-o discuție cu Jacques Poumay - consulul Belgiei la București -, se pronunța pentru prinț străin. Astfel, Cuza declara că: “Puterile, în înalta lor înțelepciune, vor sfârși prin a înțelege și aprecia nefericita noastră poziție și ele ne vor acorda, mai devreme sau

³³ *România în relațiile internaționale...*, p. 159-160.

³⁴ *Ibidem*, p. 161.

³⁵ A se vedea textul Convenției în *Acte și documente...*, p. 306-314; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, doc. 61, p. 331-343.

³⁶ N. Corivan, *Alegerea ca domn a lui AL. I. Cuza*, în vol. *Cuza vodă. In Memoriam*, p. 102-107.

mai târziu un prinț străin”, considerând în același timp că un candidat potrivit pentru tronul Principatelor Unite ar fi fost contele de Flandra³⁷.

Ceea ce ne interesează, însă, în contextul demersului nostru, este modul în care privea Franța o asemenea încercare. Am arătat deja că unii istorici consideră, justificat sau nu, că Victor Place a susținut planul Panu, în mod neoficial însă. Parisul se va dovedi, totuși, reticent la acest plan, fapt explicabil prin situația internațională din acel moment. Mai mult, după dubla alegere a lui Cuza, tot din capitala Franței vor veni sfaturi, adresate noului domnitor, de a se acționa moderat și a se renunța la planul Panu chiar într-o formă modificată, deoarece acesta putea fi nefast pentru interesele românilor³⁸.

Se poate deci observa că Franța a fost, până la unirea Principatelor, o sprijinitoare aproape constantă a românilor în ceea ce privește dezideratul aducerii pe tronul Principatelor a unui prinț străin. Am afirmat că aproape constantă, deoarece, după cum am arătat deja, uneori s-au făcut planuri de către partea franceză, în special de către împăratul Napoleon al III-lea (reluat chiar și la 1866), de utilizare a celor două principate extracarpatiche drept compensație teritorială acordată Austriei pentru rezolvarea în spirit național a problemei italiene. Excuzând acest aspect, sprijinul francez a reprezentat un factor de o covârșitoare importanță pentru acțiunile românilor. Se pune însă întrebarea: care a fost poziția Franței față de această problemă în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și, mai ales, față de evenimentele de la 1866? Considerăm că nu putem răspunde la această întrebare fără a face câteva considerații, sumare ce-i drept, asupra modului în care s-au desfășurat evenimentele încheiate cu abdicarea lui Cuza, proclamarea și recunoașterea ca domn a lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen.

Problema prințului străin va fi readusă, cu acuitate, în prim-plan spre sfârșitul domniei lui A.I. Cuza, atunci când se va concretiza și acțiunea opoziției împotriva “Domnului Unirii”. Istoriografia noastră, a considerat abdicarea lui Cuza un act necesar, un act care trebuia să ducă la îndeplinirea dezideratului din punctul al treilea al hotărârilor Adunărilor ad-hoc. Mai mult, se consideră că detronarea lui Alexandru Ioan I și aducerea la tron a lui Carol I își “au rădăcinile în însăși dubla alegere” a lui Cuza în 1859. V. Russu aprecia că “ales domn în împrejurări excepționale, A.I. Cuza a primit, de fapt, nu o coroană, ci un mandat imperativ”. Autorul citat adaugă că domnia lui Cuza “n-a fost socotită decât ca ceva provizoriu, ca o etapă intermediară, spre a se ajunge, fără a se mai solicita bunăvoința Europei marilor puteri, la îndeplinirea dorințelor exprimate de Adunările ad-hoc și reînnoite de Adunarea electivă a Moldovei în direcția pregătirii terenului pentru aducerea unui prinț străin”³⁹, fapt de

³⁷ *România la 1859*, vol. I, doc. 150, p. 421 și 424.

³⁸ N. Corivan, *op.cit.*, p. 109.

³⁹ V. Russu, “Monstruasa coaliție”..., p. 507; Gh. Platon ș.a., *Cum s-a înfăptuit România modernă...*, p. 104.

care era conștient chiar și domnitorul. Situația nu se va schimba nici după recunoașterea oficială a unirii pe timpul vieții lui Cuza, căci starea de provizorat se menținea. Astfel, Grigore Chiriță aprecia într-un articol recent că "limitarea domniei lui Cuza Vodă la durata domniei vieții constituia, într-o dialectică stranie, atât punctul tare pentru că, întru chipând într-un simbol aspirațiile unioniste ale neamului, nu putea fi înlăturat de pe tron fără riscul imens al desfacerii unirii; slăbiciunea - fiindcă tocmai pentru a se consacra definitiv, o dată pentru totdeauna, unirea cu corolarul său firesc, statul național român, trebuia să i se pună capăt stării de provizorat"⁴⁰.

Trebuie remarcat în ceea ce privește problema prințului străin că, dacă până la realizarea unirii Principatelor acțiunea factorilor politici, a partidei naționale, a fost una concertată, unită în jurul acestui scop, după această dată situația se modifică substanțial. În perioada domniei lui Cuza, datorită conflictelor politice și divergențelor de opinii existente în societatea românească în privința modului și momentului rezolvării acestei probleme, dar și datorită unor orgolii și resentimente personale, unitatea de acțiune a tuturor factorilor responsabili nu mai este posibilă⁴¹. Din această cauză, acțiunea pentru aducerea pe tron a unui prinț străin se va desfășura în această perioadă pe două planuri diferite (paralele chiar) și anume pe de o parte va acționa domnitorul Cuza, pe de alta "monstruoasa coaliție" - ai cărei componenți principali erau liberalii radicali și conservatorii - fiecare parte încercând rezolvarea problemei în avantaj propriu.

Am arătat deja că, încă din 1859, la puțin timp după alegerea ca domn, Alexandru Ioan Cuza își exprima disponibilitatea de a părăsi tronul în favoarea unui prinț străin. El urmărea, astfel, ca prin tratative cu puterile garante și folosindu-se de conjunctura internațională - așa cum făcuse și atunci când s-a pus problema recunoașterii unirii depline pe timpul vieții sale, sau a acceptării **Statutului dezvoltător al Convenției de la Paris** - să îndeplinească și punctul privitor la prințul străin. Acest fapt, chiar dacă ar fi dus la retragerea sa de pe tron - în momentul și în modul ales de el - i-ar fi adus un prestigiu deosebit și o poziție dominantă în stat, căci noul domnitor i-ar fi fost, într-un fel, dator. În orice caz, este clar că cel ce fusese ales ca primul domnitor al Principatelor Unite căuta o soluție la această problemă și că, agasat de opoziția internă și de intervențiile și greutățile pe care i le făceau marile puteri, dorea să abdice. Astfel, încă din 1862, Alexandru Ioan Cuza își exprima îngrijorarea față de situația incertă în care, totuși, se afla, pentru ca în 1863 să-i specifice lui Negri că era gata să abdice dacă nu găsea sprijin pentru îndeplinirea programului său politic⁴². În acel moment, Costache Negri îl sfătuia pe domn să renunțe la un astfel de plan deoarece punerea lui în practică ar fi dus la punerea în

⁴⁰ Gr. Chiriță, *De la domnia pământească la dinastia de Hohenzollern (1859-1866). Prerogativele și însemnătatea domniei în edificarea statului român modern (II)*, în *RI, S.N.*, VI, 1995, 1-2, p. 91, nota 6.

⁴¹ Idem, *Preludiile și cauzele...*, p. 367.

⁴² D. Ciurea, *Alexandru Ioan Cuza și rolul personalității*, în *AJAI, X*, 1973, p. 447.

pericol a unirii Principatelor⁴³. O informație asemănătoare ne oferă și R. Bossy, după care în august același an, într-o convorbire cu Tillos - consulul francez la București - Cuza se exprimase pentru abdicare, declarând în același timp că în momentul ales pentru aceasta "va cere împăratului Napoleon un general francez"⁴⁴ pentru tronul Principatelor Unite. Cuza se va exprima și cu alte ocazii în favoarea prințului străin, atât în mediul apropiaților și susținătorilor săi, cât și în contactele sale externe, mai ales în cele cu Franța. Acest fapt reiese și din convorbirea dintre Cuza și ducele de Gramont, ambasadorul francez la Viena, desfășurată în aprilie 1868. Încercând să-l convingă să revină pe tronul României, ducele recunoaște faptul că domnul unirii pledase cauza prințului străin pe lângă cabinetul francez⁴⁵.

Dacă până la 1865 utilizarea ideii abdicării și a aducerii unui prinț străin de către Cuza poate fi privită și ca un instrument de șantaj, pentru a obține recunoașterea internațională a actelor și reformelor sale, din acest an, în mod clar, Cuza se gândește și urmărește realizarea acestui act cu foarte mare acribie. Acest fapt reiese cu claritate din scrisoarea adresată, la 1 octombrie 1865, împăratului Napoleon al III-lea, în care își exprima intenția de a abdica (fără însă a specifica nimic despre prințul străin)⁴⁶. Scrisoarea lui A.I.I. Cuza nu va fi înmănată împăratului francez decât la 2/14 februarie 1866, întârzierea fiind datorată împăratului și cercurilor oficiale franceze, în condițiile în care atitudinea Franței față de Cuza se modificase substanțial (dar asupra acestui aspect vom reveni mai jos).

Cel mai important moment în ceea ce privește poziția lui Cuza față de problema prințului străin este, însă, cel al deschiderii Camerei, în decembrie 1865. Obosit, bolnav, aflat în fața unei opoziții puternice și a unei situații interne critice, dezamăgit și de atitudinea Franței care nu-l mai sprijinea, Cuza își arăta în mod clar disponibilitatea de a abdica în favoarea unui prinț străin. Astfel, în mesajul tronului se arăta că: "Fiți convinși că eu nu aș vrea o putere care nu s-ar întemeia decât pe forță. Fie în capul țării, fie alături de dumneavoastră, eu voi fi totdeauna cu țara și pentru țară, fără altă țintă decât voința națională și marele interese ale României. Eu voesc să fie bine știut că nici odată persoana mea, nu va fi o împiedecare la ori-ce eveniment care ar permite de a ne consolida edificiul politic la al cărui așezare am fost fericit a contribui. În

⁴³ Comelia Apostol, *Activitatea diplomatică a lui Costache Negri pentru întărirea autonomiei Principatelor Unite*, în *MN*, IV, 1978, p. 127.

⁴⁴ Apud Gr. Chiriță, *România și Conferința de la Paris (II)*, p. 1094, nota 104. Se poate remarca faptul că în 1866, după unele informații, împăratul Napoleon al III-lea ar fi propus candidaturile generalilor francezi Bourbaki și Ladmirault, propuneri neacceptate de aceștia, dar, în același timp, neacceptabile nici de români, căci generalii respectivi nu făceau parte din una din casele domnitoare europene (*Ibidem*, p. 1076 și 1094, nota 104).

⁴⁵ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, p. 54.

⁴⁶ A se vedea în acest sens Irina Rădulescu-Valasoglu, *Alexandru Ioan Cuza și politica europeană*, București, 1974; Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...*, p. 365. A se vedea textul scrisorii lui Cuza, datată 9/21 octombrie 1865, în *România la 1859*, p.599-607.

Alexandru Ioan I, domn al României, Românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, pe acel colonel Cuza care a proclamat în adunarea ad-hoc și camera electivă a Moldovei marile principii ale regenerației României și care, fiind domn al Moldovei, declara oficialmente Înaltelor Puteri garante când primia și coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresia neîndoielnică și statornică a voinței naționale pentru unire - însă numai ca un depozit sacru⁴⁷. Am insistat asupra acestei declarații oficiale a lui Cuza, căci ea are o importanță deosebită. Aceasta se datorează faptului că prin cele spuse la deschiderea Camerei Cuza își îndepărta și pe ultimii săi fideli, care nu mai erau dispuși să sprijine o domnie cu sfârșit anunțat oficial, mai ales că, după informațiile oferite de Vasile Alecsandri, Cuza decisese chiar și data abdicării - 8 martie 1866⁴⁸ - și, în același timp, această declarație va fi reluată ulterior cu diverse prilejuri. Pe de altă parte, declarația lui Cuza pune în gardă pe opozanții săi care, astfel, erau nevoiți să se grăbească să acționeze, pentru a nu-i da prilejul domnului să rezolve problema prințului străin într-o manieră proprie. Nu este lipsit de importanță nici faptul că mesajul, publicat în *Monitorul oficial* și adus la cunoștința diplomației marilor puteri, era de o importanță deosebită și pentru acestea care, puse în gardă, puteau reacționa la timp și în cunoștință de cauză.

Am specificat, deja, că mesajul tronului din decembrie 1865 a alertat opoziția, în speță “monstruoasa coaliție”, care urmărea și ea aducerea prințului străin. Dar, spre deosebire de Cuza, “monstruoasa coaliție” dorea ca acest act să fie unul realizat de către forțele politice interne, fără asentimentul prealabil al marilor puteri. Practic, se dorea realizarea a încă unui “fapt împlinit” prin care marile puteri să fie puse în fața realizării de către români a ideii de prinț străin și, prin aceasta, de eliminare a provizoratului unirii sub semnul căruia se desfășurase domnia lui Cuza. Bineînțeles că există o paletă diversă de cauze care au dus la cristalizarea “monstruoasei coaliții” - îndepărtarea de la exercitarea actului politic a forțelor componente ale coaliției, divergențe în ceea ce privește căile de dezvoltare a României, nemulțumiri în ceea ce privește reformele lui Cuza (văzute ca fiind prea radicale sau, din contră, prea moderate). La acestea am putea adăuga și unele orgolii personale, unele nemulțumiri individuale. Istoriografia noastră a reușit, considerăm noi, să scoată în evidență aceste nemulțumiri, aceste cauze⁴⁹. Ceea ce ne interesează în contextul lucrării noastre este poziția față de ideea prințului străin și acțiunile “monstruoasei coaliții” pentru punerea în practică a acesteia.

Este foarte clar faptul că această coaliție a avut drept scop, încă de la înfiriparea ei în ianuarie 1863, detronarea lui Alexandru Ioan Cuza. Acest fapt devine și mai evident dacă ne gândim că ea avea o compoziție eterogenă, fără posibilitatea unor

⁴⁷ Apud A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, p. 56-57.

⁴⁸ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...*, p. 27.

⁴⁹ A se vedea în acest sens A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*; V. Russu, “Monstroasa coaliție”...; Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...*; A. Stan, op.cit.

apropieri programatice. În sânul ei existau divergențe destul de mari și doar un punct comun, abdicarea lui Cuza, înlocuirea lui cu un prinț străin. Cu toate acestea, se cuvine remarcat faptul că existau și personalități din sânul acestei coaliții care nu erau de acord cu această idee, pe care o vor îmbrățișa doar de nevoie. Astfel, după cum arată V. Russu, conservatorii doreau înlocuirea lui Cuza cu un domn indigen din rândurile lor⁵⁰. Chiar și în tabăra radicalilor existau unele personalități care nu erau de acord cu ideea prințului străin, după cum o demonstrează o scrisoare a lui Ion Ghica, scrisoare în care este amintită dorința lui C.A. Rosetti de a propune la 7/19 mai 1866 un caimacam indigen, pe care să-l proclame apoi domn⁵¹. Cu toate acestea, pentru a se putea ajunge la o acțiune comună, toate părțile au acceptat platforma abdicării lui Cuza și înlocuirii lui cu un prinț străin.

Față de Cuza, care, aproape paradoxal ținând cont de poziția ocupată, nu putea acționa decât pe cale diplomatică, “monstruoasa coaliție” a acționat pe mai multe planuri - în Cameră, prin influențarea opiniei publice din țară și din străinătate, dar și prin contacte cu mediile oficiale ale marilor puteri, încercând denigrarea domnitorului și obținerea sprijinului pentru răsturnarea acestuia. Astfel, încă din ianuarie 1863, discutându-se proiectul de răspuns la mesajul tronului, Cuza este atacat atât de conservatori, cât și de radicali⁵². Este, practic, momentul în care “monstruoasa coaliție” își începe acțiunea în cadrul Camerelor, acțiune ce va continua apoi pe toate planurile, mergând de la obstrucționarea lucrărilor legislativului, până la calomnii și zvonuri nefondate, așa cum este cazul cu vehicularea ideii că domnitorul ar fi dorit să cedeze tronul ducelui de Leuchtenberg, rudă cu țarul Rusiei⁵³. De asemenea, poate fi amintită și campania deschisă dusă de “monstruoasa coaliție” de răspândire a ideii că Alexandru Ioan Cuza urmărea ereditatea tronului în propria familie, mai ales după ce-i adoptă pe cei doi fii nelegitimi, Alexandru și Dumitru.

Cele mai importante acțiuni, cel puțin în viziunea noastră, sunt cele desfășurate în străinătate. Este vorba de misiunea lui Anastasie Panu la Paris, prin care se urmărea obținerea sprijinului Franței pentru detronarea lui Cuza. În același timp, Parisul devine practic centrul de acțiune în exterior al “monstruoasei coaliții”, presa franceză fiind influențată de acțiunile opoziționiștilor față de Cuza. Cu toate acestea, până în 1865 situația lui Cuza este una favorabilă. Pe de altă parte, Cuza are un ascendent puternic datorită realizării unirii depline în 1862 (dar doar pe timpul vieții lui), ca și loviturii de stat din 2 mai 1864, lovitură care practic a dezorganizat coaliția care era, oricum, subminată în acel moment de divergențele interne.

Anul 1865, însă, schimbă situația în defavoarea lui Cuza, evoluția evenimentelor mergând spre realizarea dezideratelor “monstruoasei coaliții”. În primul

⁵⁰ V. Russu, “Monstruoasa coaliție”..., p. 543; a se vedea și A. Stan, *op.cit.*, p. 167.

⁵¹ Maria Dogaru, V. Miron, *Scrisori inedite de la Ion Ghica*, în *RevArh*, an XLIX, XXXIV, 1972, p. 65.

⁵² A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, p. 151-157.

⁵³ *Ibidem*, p. 167

rând, deși destul de greu, coaliția se reorganizează în vara acestui an, în iunie 1865 ajungându-se la un angajament al fruntașilor coaliției potrivit căruia, în cazul vacanței tronului, liberalii și conservatorii urmau să acționeze în comun pentru aducerea prințului străin⁵⁴. Mai mult, încercând să profite de orice prilej favorabil, ei încearcă o mișcare de stradă, la 3/15 august 1865, într-un moment în care domnitorul lipsea din țară, dar “încăierarea de piață” a fost înăbușită rapid de armată. Deși nu există informații certe, se pare că se urmărea înlăturarea de la tron a domnului Cuza⁵⁵. Experiența din 3/15 august a avut o importanță deosebită, influențând poziția externă a lui Cuza în mod total defavorabil. Pe de altă parte, evenimentele din august și declarația domnitorului din decembrie același an vor reprezenta un nou impuls pentru conspiratori. Așa se va ajunge și la contactarea unor elemente din armată cu ajutorul cărora se vor produce evenimentele din 11/23 februarie 1866 - abdicarea forțată a lui Cuza Vodă.

Trebuie să specificăm că Franța a avut, pe parcursul domniei lui Cuza, o poziție extrem de favorabilă acestuia, sprijinindu-i în mare măsură programul de guvernare. Pentru a nu da decât câteva exemple, putem aminti aici că atât Napoleon al III-lea, în 1863, cât și Drouyn de Lhuys, în 1864, îi scriau lui Cuza că Franța, prin persoana împăratului, îl sprijinea pe el și pe români și că “românii vor putea aprecia dacă le-a înțeles aspirațiile și nevoile”⁵⁶. Putem adăuga, tot spre a exemplifica sprijinul Franței, momentul din 1864, atunci când încercând să obțină aprobarea din partea Porții pentru **Statutul dezvoltător** și lovitura de stat din 2 mai, Cuza, în timpul vizitei la Constantinopol, va primi ajutorul ambadorului Franței în capitala otomană, marchizul de Moustier⁵⁷. În ceea ce privește ideea prințului străin însă, Franța nu este de acord, considerând-o inoportună, indiferent de cine ar fi reușit să acționeze practic în această direcție, și acest fapt este vizibil pe tot parcursul domniei lui Cuza. Astfel, în 1863, atunci când opoziția readuce în discuție acest principiu, atât presa franceză (a se vedea *Moniteur Universel de L'Empire français*), cât și mediile oficiale îl sprijină pe Cuza. Pe de altă parte, marchizul de Moustier îi declara lui Costache Negri că “ideea unui principe străin face mai mult rău decât bine țarei voastre”⁵⁸. Această poziție persistă până la sfârșitul domniei lui Cuza (a se vedea în acest sens și rezultatele misiunii lui Panu în străinătate), chiar dacă, din 1865, Franța nu mai sprijină poziția lui Cuza.

Schimbarea poziției Franței față de domnitorul Cuza a fost un fapt care a favorizat, în mod esențial, acțiunea “monstroasei coaliții” pentru detronarea domnului unirii. Cu toate acestea, nu putem afirma că aceasta ar fi fost **cauza** principală a acțiunii

⁵⁴ V. Russu, “Monstroasa coaliție”..., p. 543.

⁵⁵ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...*, p. 364.

⁵⁶ D. Ciurea, *op.cit.*, p. 447.

⁵⁷ *Independența României. Documente*, vol. II, partea I, București, 1977, doc. 12, p. 36-37.

⁵⁸ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. XIII, p. 168.

coaliției îndreptată împotriva domnitorului. Așa cum o demonstrează studiile de specialitate în această privință, cauzele au fost multiple. Fără a intra în detalii, deoarece considerăm că acestea sunt cunoscute și nu își au locul în demersul nostru, trebuie să specificăm faptul că situația României la sfârșitul anului 1865 și începutul celui următor era una deosebit de dificilă. Unii istorici, ca de exemplu G. Zane, consideră că dacă “privim în ansamblu gestiunea financiară a primei domnii, constatăm că peste toate greutățile de care am vorbit [deficite de casă, rămășițe la încasări, neplata la timp a salariilor etc. - n.n.], societatea românească a reușit - printr-un efort mai ales al maselor contribuitoare - să-și asigure baza financiară nu numai a administrației curente, dar și a unei dezvoltări, prin crearea instituțiilor indispensabile în acel moment istoric”⁵⁹. Cu toate acestea, situația economică a României, mai ales cea imediată, era una aflată, practic, în pragul colapsului. Dacă la acestea adăugăm nemulțumirile vizibile în toate mediile societății, inclusiv al armatei, lipsa unui sprijin din partea forțelor interne și externe, ne putem explica faptul că soluția abdicării a fost privită ca cea mai eficientă în acel moment. Datorită acestor factori se va ajunge la momentul 11 februarie 1866 fără a se înregistra, practic, nici o opoziție față de acțiunea “monstruoasei coaliții”⁶⁰.

În continuare, încercăm să urmărim în ce mod s-au desfășurat evenimentele de la abdicarea (sau detronarea) lui Cuza și până la recunoașterea ca domn al Principatelor Unite (România) a lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. În același timp, vom încerca să urmărim și poziția Franței față de aceste evenimente. Dacă până acum, din motive strict metodologice, am urmărit separat poziția internă față de problema prințului străin și poziția Franței, fără însă a eluda legăturile dintre ele, în continuare vom încerca să tratăm cele două probleme într-o viziune unitară, mai ales că aspectul intern și extern se împletesc, fiind dificil de disociat. Mai mult, Franța joacă un rol hotărâtor în desfășurarea evenimentelor, rol ce nu poate fi negat sau minimalizat.

Am arătat, deja, că spre sfârșitul domniei lui Cuza, poziția Franței și a împăratului Napoleon al III-lea față de acesta s-a modificat substanțial, ceea ce a contribuit, în mod indirect dar, după părerea noastră, hotărâtor, la detronare acestuia. În fapt, așa cum remarcă și V. Russu, acest lucru deveni vizibil mai ales după mișcarea din 3 august și reprezintă, în esență, răbufnirea unor nemulțumiri apărute și acumulate treptat. Principalul vinovat de situația critică a României era, în viziunea factorilor politici francezi, Cuza Vodă, căruia i “s-au dat nu atât sfaturi, care de altfel, nu erau oportune în cazul unui conducător de stat, cât mai ales avertismente ce lăsau să se întrevadă posibilitatea înlăturării de la tron a celui ce nu se arătase demn de misiunea

⁵⁹ G. Zane, *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în vol. *Cuza Vodă. In Memoriam*, p. 265.

⁶⁰ Pentru cauzele și împrejurările momentului 11 februarie 1866 a se vedea: A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*; V. Russu, “Monstroasa coaliție”...; Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...*; A. Stan, *op.cit.*

ce-i fusese încredințată”⁶¹, mai ales în condițiile în care acțiunile lui Cuza începuseră să aibă un ecou nefavorabil în Franța. Acest lucru este vizibil în presa franceză din 1865-1866, cât și în actele și acțiunile Franței oficiale, fapt ce nu putea decât să-l îngrijoreze pe Alexandru Ioan Cuza⁶². Am revenit asupra acestui aspect deoarece, în anumită măsură, în perioada următoare abdicării lui Cuza, politica Franței va merge pe o linie asemănătoare, fiind în același timp și o explicație pentru aceasta.

După cum se știe, odată cu abdicarea s-a pus problema înlocuirii lui Cuza cu o altă persoană. Datorită faptului că “monstroasa coalitiție” avea ca punct de coalizare ideea întronării unui prinț străin și, pe de altă parte, datorită faptului că actul din 11/23 februarie era justificat de către realizatorii lui tocmai prin prisma acestei idei, ca îndeplinire a programului Adunărilor ad-hoc, încă din ziua loviturii de stat s-a pus problema proclamării ca “rege” al României a contelui de Flandra. Acest fapt era scos în evidență de către Jacques Poumay, consulul general al Belgiei, la foarte puțin timp după abdicarea forțată a lui Cuza. În același timp însă contele Charles Rogier, ministrul de externe belgian, apreciind alegerea lui Filip de Flandra ca neașteptată și măgulitoare, declina - în mod elegant și diplomatic - candidatura acestuia, fapt care însă la București nu a fost interpretat ca un refuz absolut⁶³.

În istoriografia noastră există mai multe păreri privitoare la proclamarea lui Filip de Flandra ca domn. De exemplu, V. Russu consideră că proclamarea fratelui regelui Belgiei ca domn al Principatelor, proclamare realizată la 12/24 februarie, dovedea că în sânul colțiței care l-a detronat pe Cuza existau serioase divergențe. Autorul citat consideră că o parte a conservatorilor și liberalilor moderați doreau să dovedească imposibilitatea încoronării unui prinț străin și să deschidă astfel calea unui domnitor indigen din sânul grupărilor din care făceau parte⁶⁴. Dacă părerea autorului citat este întemeiată în ceea ce privește existența unor divergențe între grupările politice care l-au detronat pe Cuza și în faptul că unii membri ai ei doreau un domnitor indigen, considerăm că ea nu acoperă întrutotul realitatea. Înclinăm să credem că proclamarea lui Filip de Flandra, în ciuda faptului că acesta nu putea accepta tronul, reprezenta pe de o parte o încercare de tragere de timp în vederea găsirii unui alt candidat (și unii lideri ai coalitiției se puteau gândi chiar și la o candidatură indigenă). Pe de altă parte, actul de mai sus reprezenta și o nouă afirmare a dorinței românilor de menținere a unirii, dar sub un prinț străin, marile puteri fiind puse din nou în fața “faptului împlinit”. Nu trebuie uitat nici faptul că scopul declarat al loviturii din 11/27

⁶¹ V. Russu, “Monstroasa coalitiție”..., p. 517

⁶² Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele...* p. 364-365; *Români la 1859*, vol. I, doc. 217, p. 599-607.

⁶³ Gh. Platon, 1866 - începutul “revoluției pentru independență”..., p. 444-445; de altfel Filip de Flandra declinase atât în 1857, cât și în 1865 oferta de ocupare a tronului Principatelor Unite. Motivația putea consta în dorința Belgiei, un stat mic, de a nu fi implicată în problema orientală și a-și menține neutralitatea (*România în relațiile internaționale...*, p. 204-205).

⁶⁴ V. Russu, *Constituirea și organizarea regimului politic...*, p. 151.

februarie a fost tocmai aducerea unui prinț străin. De altfel, aceasta este viziunea dominantă în istoriografia problemei⁶⁵.

Situația internațională a Principatelor Unite era, imediat după abdicarea forțată a lui Cuza, una extrem de dificilă, fiind pusă din nou în discuție problema unirii. Nu se poate afirma că marile puteri au fost luate prin surprindere de abdicarea lui Cuza, act ce era previzibil și chiar așteptat. Acest fapt reiese și din încercarea lui Drouyn de Lhuys, din toamna anului 1865, de a ajunge la o concertare a pozițiilor Franței, Angliei și Austriei în fața evoluției evenimentelor care puteau “da un motiv de gândire asupra problemei succesiunii” în România⁶⁶. Odată criza deschisă, marile puteri se văd nevoite să caute soluții cât mai acceptabile. De altfel, se va putea observa în timp o polarizare a pozițiilor acestora, Franța, Prusia, chiar și Anglia susținând unirea și ideea prințului străin (Anglia va accepta mai greu un domn de origine străină pe tronul Principatelor), în timp ce Turcia și Rusia se vor exprima pentru desfacerea unirii. Turcia va încerca chiar să obțină acceptul celorlalte puteri pentru o intervenție militară în Principate. Această încercare va fi însă sortită eșecului datorită opoziției Franței care, încă din 12/24 februarie propusese întrunirea unei conferințe la Paris pentru a decide asupra problemei românești⁶⁷, conferință deschisă la 26 februarie/10 martie 1866. Astfel, problema prințului străin apărea acum pe două planuri, unul al marilor puteri întrunite în conferință, celălalt în afara conferinței, cuprinzând contactele și eforturile oamenilor politici români de a convinge puterile să accepte această idee și, în același timp, căutările pentru găsirea unui prinț care să ocupe tronul rămas vacant.

În cadrul Conferinței de la Paris sunt foarte evidente diferențele de opinie dintre marile puteri, despre care aminteam mai sus. Discuțiile sunt practic sterile, fără a lăsa să se întrevadă vreo soluție. Deoarece prințul străin nu putea întruni unanimitatea de vederi (așa cum se întâmplase și înainte de 1859), se va încerca reactualizarea unor planuri mai vechi, cum era cel al cedării Principatelor Austriei. Mai importantă ne apare însă reactualizarea unui plan francez din 1858. Căutând să scoată din impas lucrările Conferinței și să se ajungă la o soluție de compromis, Franța propunea alegerea pe o perioadă limitată de timp a unui prinț indigen (probabil N. Bibescu). Prin aceasta se urmărea menținerea unirii și, în același timp, amânarea punerii în discuție a problemei prințului străin, într-un moment în care situația internațională era încordată⁶⁸, mai ales datorită rivalităților pruso-austriece în problema unificării Germaniei. O astfel de propunere, acceptată de Conferință, nu putea fi însă acceptată de către români. Nici declarația finală a Conferinței, adoptată în unanimitate la 20 aprilie/2 mai, care respingea candidatura lui Carol I și plebiscitul ce avusese loc în

⁶⁵ Gr. Chiriță, *România la 1866...*, p. 2198; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 406; Gr. Chiriță, *De la domnia pământească...*(II), p. 98.

⁶⁶ Irina Rădulescu-Valasoglu, *op.cit.*, p. 186.

⁶⁷ Gr. Chiriță, *România la 1866...*, p. 2199.

⁶⁸ Idem, *România și Conferința de la Paris (II)*, p. 1082.

Principate, nu era convenabilă românilor. În această declarație se prevedea că Adunarea Principatelor va proceda la alegerea unui domn (sau chiar doi) în conformitate cu prevederile Convenției de la Paris, deci domn pământean⁶⁹. Publicată în *Monitorul oficial*, ea va fi practic respinsă de către factorii politici români.

Problema prințului străin va fi, însă, soluționată tocmai de către clasa politică românească. Imediat după abdicarea lui Cuza și preluarea puterii de către Locotenenta Domnească și Guvernul Provizoriu, au fost trimise în străinătate două misiuni diplomatice, la Constantinopol și Paris, pentru a prezenta punctul de vedere român și a-l susține în fața marilor puteri. În același timp, membrii coaliției guvernamentale au început, după refuzul lui Filip de Flandra, căutările pentru un nou domn. Au fost vehiculate numeroase nume, începând cu cele ale prințului Napoleon sau ale unor generali francezi⁷⁰, până la cele ale principilor de Hessa, Nassau și Hohenzollern. După cum arată Gr. Chiriță, mediile politice românești se vor orienta spre soluția unui principe german dintr-un pragmatic calcul politic. Astfel, autorul citat consideră că un prinț englez nu era posibil, unul latin nu avea șanse să fie găsit sau acceptat - fie datorită opoziției Austriei (în cazul unui prinț italian), fie datorită opoziției lui Napoleon (în cazul unui francez), fie datorită lipsei de simpatie și sprijin internațional (în cazul Burbonilor spanioli). În același timp, mediul german putea oferi destui prinți care să accepte un tron străin, iar Prusia nu părea interesată prea mult în zona Dunării de Jos⁷¹. În orice caz, indiferent de motivație, această soluție se impune, astfel încât se va ajunge la apariția candidaturii lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen.

Trebuie să specificăm faptul că în ceea ce privește candidatura lui Carol există încă destule aspecte neclare. În istoriografia noastră, dar nu numai, s-au emis numeroase ipoteze, greu de verificat însă, începând cu aceea care susținea că această idee a pornit de la împăratul francez și mergând până la negarea oricărui amestec al acestuia. La stadiul la care ne aflăm acum este dificil de acordat credit uneia sau alteia dintre păreri, datorită lipsei unor surse concordante⁷². În mod cert însă, la 14/26 martie 1866, separat, Ion Bălăceanu - titular al agenției diplomatice a Principatelor Unite de la Paris - și I.C. Brătianu comunică guvernului român numele unui nou candidat și anume cel al prințului Carol⁷³. Alegerea lui Carol ca posibil prinț al Principatelor se datora mai multor factori. În primul rând, el era membru al unei familii domnitoare importante, prin apartenența la o ramură colaterală a Casei domnitoare în Prusia. În același timp, Carol era înrudit cu Bonapartii, tatăl său, Carol-Anton, fiind căsătorit cu Iosefina Frederica Luisa, nepoata împărătesei Iosefina de Beauharnais, soția lui

⁶⁹ Paraschiva Căncea, *Opoziția parlamentară față de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României*, în *SAI*, X, 1967, p. 174.

⁷⁰ Vezi supra nota 44.

⁷¹ Gr. Chiriță, *România și Conferința de la Paris (II)*, p. 1077.

⁷² *Ibidem*, p. 1076.

⁷³ Petru Demetru Popescu, *Dicționar istoric: diplomați români în epoca modernă*, în *SAI*, S.N., LXII, 1995, p. 149.

Napoleon I. Mai mult, Napoleon al III-lea se afla în strânse legături cu ramura de Sigmaringen din timpul exilului său în Elveția⁷⁴. Din aceste considerente prințul Carol putea fi susținut și acceptat atât de către francezi, cât și de prusaci. De altfel, într-o notă de la sfârșitul lunii februarie, conștient de faptul că pentru a avea succes orice candidatură avea nevoie de sprijin francez, Ion C. Brătianu îi solicita lui Napoleon al III-lea să desemneze pe viitorul domnitor al României. De asemenea, el adăuga că românii doreau un prinț din familia de Hohenzollern, înrudit cu Napoleon, deoarece era clar că oficialitățile franceze nu doreau pe tronul României un membru mai apropiat al familiei imperiale⁷⁵.

Important ne apare faptul că, fie că avea asentimentul lui Napoleon al III-lea, fie că se considera că va fi acceptată de către acesta, candidatura lui Carol se derulează în continuare, factorii politici români făcând eforturi pentru aducerea acestuia pe tron. Astfel, la 19/31 martie 1866, Ion C. Brătianu se afla la Düsseldorf, unde, arătând că avea avizul lui Napoleon, prezenta intenția proclamării ca domn a lui Carol. Deși principele Carol, cât și tatăl său, Carol-Anton, **condiționau acceptul** de atitudinea lui Wilhelm I, regele Prusiei și șeful casei de Hohenzollern, Brătianu va telegrafia la 20 martie/1 aprilie lui Ion Ghica, anunțându-l că prințul Carol **acceptă necondiționat** coroana României⁷⁶. Pe de altă parte, Bălăceanu, prin intermediul ambasadorului Prusiei la Paris, propunea și el factorilor de conducere ai Prusiei aceeași candidatură, la 21 martie/2 aprilie, specificând că Napoleon al III-lea “ar prefera un principe Hohenzollern mai mult decât pe oricare alt principe german”⁷⁷. După această dată evoluția evenimentelor se va precipita. Obținând, în urma sfaturilor date de Drouyn de Lhuys, refuzul oficial al lui Filip de Flandra și având acum certitudinea unei poziții favorabile a Franței, și în primul rând a împăratului Napoleon al III-lea, românii vor trece la punerea în practică a proclamării lui Carol. Necesitatea acțiunii românilor era dată de impasul în care se afla problema candidaturii lui Carol I. Pe de o parte, Franța era de acord cu alegerea făcută de români, fapt care reiese dintr-o notă **datată** 29 martie/10 aprilie 1866, din surse oficiale franceze și adresată prințului Carol-Anton, notă în care se arăta că “nici o alegere nu ar putea fi mai plăcută Împăratului ca aceea a persoanei în chestiune”. În același document însă, se adăuga că, “din nenorocire, un tratat se opune la alegerea unui principe străin. Dacă celelalte puteri ar voi să consimtă la anularea acestei dispozițiuni, Franța s-ar bucura; dar ea întâmpină în acest punct o mare opunere”⁷⁸. Devenea astfel clar că Franța nu era dispusă să riște o acțiune unilaterală în direcția acceptării tronului de către Carol. În același timp, Prusia nu se

⁷⁴ Gr. Chiriță, *România și Conferința de la Paris (II)*, p. 1077.

⁷⁵ V. Stan, *Două note diplomatice inedite din 1866 ale lui Ion C. Brătianu*, în *RI*, S.N., IV, 1993, 1-2, p. 125 și 127.

⁷⁶ Gr. Chiriță, *De la domnia pământească...*(II), p. 99.

⁷⁷ Idem, *România și Conferința de la Paris (II)*, p. 1078.

⁷⁸ Apud *Ibidem*.

dovedea nici ea doritoare de a prelua inițiativa, cabinetul de la Berlin, pentru a-și asigura neutralitatea Franței în problema germană, optând mai degrabă spre aderarea la toate propunerile franceze în “chestiunea română”, sub rezerva că nu se va angaja deschis în problema prințului străin⁷⁹. Dacă coroborăm cele de mai sus și cu faptul că lucrările Conferinței de la Paris intaseră, practic, pe o pantă defavorabilă doleanțelor românilor, devenind deja previzibil că ideea prințului străin nu va fi sancționată de marile puteri, ne putem da seama de realismul poziției românilor și de faptul că doar ei puteau tăia acest nod gordian printr-o acțiune fermă pe plan intern.

Astfel, Locotenența Domnească și Guvernul Provizoriu, la sfârșitul lui martie, în urma argumentelor lui Ion Brătianu, hotărâu recurgerea la un plebiscit prin care să fie supusă opțiunii populare alegerea lui Carol ca domnitor al Principatelor. Adunarea Deputaților fusese dizolvată și Senatul prorogat, iar alegerile erau programate în luna aprilie. Așteptarea întrunirii Camerelor ar fi dus la întârzieri ce puteau fi fatale, deoarece existau disensiuni grave în sânul coaliției și, pe de altă parte, unele acțiuni separatiste sau tentative de ocupare a tronului de către diverși pretendenți autohtoni. Alegerea lui Carol ar fi dus la sistarea acestor acțiuni⁸⁰ și, în același timp, ar fi impus Europei să acționeze, fie prin acceptarea soluției românești, fie printr-o intervenție în România. Ultima variantă era, practic, imposibilă datorită pozițiilor divergente ale marilor puteri, dar mai ales datorită Franței, care s-a opus frecvent și constant ideii unei intervenții armate. Astfel, Drouyn de Lhuys, ministrul afacerilor externe francez, s-a opus la 12/24 aprilie, în cadrul Conferinței de la Paris, unei asemenea soluții. Același ministru, la începutul lunii mai, îl asigura pe Ion Brătianu că Franța nu va încuviința o intervenție armată în Principate⁸¹. Mai mult decât atât, Franța era favorabilă aducerii în țară a prințului străin, fapt dovedit și de poziția gerantului consulatului francez la București, care, după unii autori, având instrucțiuni din parte împăratului francez pentru a sprijini discret candidatura lui Carol, va sfătui pe Carol-Anton la 24 aprilie/6 mai să accepte tronul României pentru fiul său⁸². Ori, în condițiile în care partea franceză sprijinea, chiar și neoficial, candidatura lui Carol, nu putea accepta folosirea unor măsuri de constrângere împotriva Principatelor.

Asigurați, practic, că nu va avea loc o tentativă de intervenție armată din partea puterii suzerane (sau din partea unei puteri vecine), factorii politici din Principate își vor continua acțiunile pentru proclamarea ca domn a lui Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen. Astfel, la 2/14 și 8/20 aprilie, se va desfășura plebiscitul organizat pentru cunoașterea doleanțelor alegătorilor, plebiscit care a demonstrat voința de a aduce un prinț străin pe tronul României. Aceasta în ciuda faptului că a existat un număr destul de mare de abțineri, ca și a diminuării de către guvernanți a numărului de voturi

⁷⁹ Gh. Cliveti, *România și crizele internaționale...*, p. 155.

⁸⁰ Gr. Chiriță, *România și Conferința de la Paris (II)*, p. 1079.

⁸¹ *Ibidem*, p. 1083.

⁸² *Ibidem*, p. 1083 și 1097, notele 172-173.

negative exprimate⁸³. Mai mult, după cum arată Gh. Cliveti, “pronunțarea națiunii printr-un plebiscit în favoarea prințului străin semnifica **proclamarea principiului independenței**”, ceea ce a fost un argument decisiv în continuarea acțiunilor pentru aducerea lui Carol în țară⁸⁴.

Deși Conferința de la Paris nu a luat în considerare rezultatul plebiscitului, hotărând, după cum am arătat deja, că Adunarea Deputaților urma să aleagă un principe indigen, candidatura lui Carol se va derula în continuare, în ciuda protestelor unora dintre marile puteri. Ceea ce îngreuna acum situația era nehotărârea lui Carol și a tatălui său Carol-Anton de a primi tronul României, mai ales că plebiscitul și urmările lui îi luaseră prin surprindere. Mai mult, indecizia celor doi prinți era datorată și poziției Prusiei care, în mod oficial, nu părea a dori să sprijine această candidatură pentru a nu fi obligată să intervină în Orient, refuzând chiar să dea curs cererilor directe ale Franței de acțiune comună în scopul reușitei candidaturii lui Carol⁸⁵. Ceea ce va impulsiona candidatura lui Carol și va învinge ezitățile prinților de Sigmaringen va fi intervenția directă a lui Bismarck. Urmărind să mențină Franța în șah și să-și asigure poziția de neutralitate binevoitoare din partea acestei, “cancelarul de fier” l-a sfătuit, la 7/19 aprilie, pe Carol să accepte tronul, dar aceasta să prezinte aparențele unei acțiuni “patronate numai de Franța”, care trebuia pusă astfel în dificultate⁸⁶. În urma intervenției lui Bismarck, ca și a presiunilor exercitate de către partea română, Carol va sfârși prin a accepta tronul, cu rezerva aprobării actului de către Wilhelm I, astfel încât la 20 aprilie/2 mai I.C. Brătianu anunța că tronul României fusese acceptat de către Carol dar că, din motive personale, declarația oficială de acceptare va fi făcută după douăzeci de zile, acceptarea fiind însă anunțată în *Monitorul oficial* din 22 aprilie/4 mai⁸⁷. Consacrarea oficială a lui Carol de Hohenzollem-Sigmaringen ca domnitor al Principatelor Unite va fi realizată la 1/13 mai de către Adunarea Deputaților și apoi la 10/22 mai când Carol, ajuns în țară după o călătorie românească, va depune jurământul de credință într-o Adunare solemnă a Camerelor.

Proclamarea lui Carol I ca domn al Principatelor nu a însemnat, însă și stingerea problemei românești. Erau acum necesare noi eforturi pentru a se obține și recunoașterea internațională a noii stări de fapt din România. Greutățile întâmpinate de către români în acest sens erau mari, datorită opoziției unora dintre marile puteri, și în special al puterii suzerane - Turcia - și a Austriei. Turcia, nevrând să accepte voința românilor exprimată atât de clar, a masat trupe la granița cu România. Dar, după cum arăta și marchizul de Moustier, Poarta nu era încă dispusă să intervină unilateral în

⁸³ Idem, *România în 1866...*, p. 2205-2206.

⁸⁴ Gh. Cliveti, *România și crizele internaționale...*, p. 155.

⁸⁵ Ibidem, p. 153.

⁸⁶ Idem, *România și conflictul franco-german (1870-1871)*, în *AJIA*, XXIV/2, 1987, p. 161; idem, *România și crizele internaționale...*, p. 153.

⁸⁷ Gr. Chiriță, *România la 1866...*, p. 2207; idem, *România și Conferința de la Paris (II)*, p. 1086-1087

Principate, ea încercând să convingă pe celelalte mari puteri să accepte ideea unei intervenții militare⁸⁸. De altfel, și ministrul de externe al Franței dădea asigurări în sensul că nu va fi acceptată de către partea franceză o intervenție armată a Turciei.

De altfel, la 5/17 mai, într-o nouă întrunire a Conferinței de la Paris, Turcia a încercat să stopeze evoluția evenimentelor din Principate, punând în discuție unele vicii de procedură și neregularități în ceea ce privește votul exprimat în Adunarea Deputaților la 1/13 mai. Franța, sprijinită și de Anglia, va susține că nu poate fi vorba de neregularități, votul fiind unul corect exprimat. Pentru a se ieși din impas, Franța, prin vocea lui Drouyn de Lhuys, considera că cea mai bună soluție ar fi inițierea unor negocieri directe între Poartă și Principatele Unite, propunere însoțită de plenul conferinței. În același timp, Franța se disocia formal de proclamarea prințului străin, cu toate că reprezentantul francez considera că această combinație era rezultatul unei “dorințe statornice, unanimă și îndreptățită de rațiune”⁸⁹.

Chiar dacă Poarta își va relua planurile de intervenție (dar nu le va putea realiza deoarece s-a lovit de neacceptarea lor de către marile puteri), evenimentele se vor îndrepta spre soluția rezolvării bilaterale româno-turce a situației. Astfel, în luna iunie, Ion Ghica va fi prezent la Constantinopol, negociind aici cu factorii de decizie otomani, dar condițiile puse de turci erau, practic, imposibil de acceptat de către români. Impasul intervenit în negocieri va fi depășit prin intervenția, în septembrie, a diplomației franceze (la care se va alia și cea engleză), la cererea românilor adresată împăratului Napoleon al III-lea. În acest fel se va ajunge la un schimb de scrisori între marele vizir și domnitor⁹⁰, ca și la emiterea de către Poartă a firmanului de investitură pentru Carol I ca domn al Principatelor Unite. Se încheia, în acest fel, lupta românilor pentru a realiza dezideratul aducerii la tron a unui prinț străin, ca o garanție a posibilității continuării modernizării statului și, în același timp, ca o deschidere a drumului spre independență.

Am arătat în cele de mai sus, sumar, că Franța a fost, practic, principala susținătoare a ideii prințului străin, acționând, direct sau indirect, în favoarea acestui deziderat național al românilor. De altfel, sprijinul francez a fost unul foarte important, am putea spune chiar esențial, în aducerea pe tron a prințului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, alegere primită cu satisfacție de către partea franceză. Într-o notă din 5/17 noiembrie 1866, adresată baronului d'Avril, ministrul afacerilor externe al Franței, marchizul de Moustier - unul dintre diplomații francezi care a ajutat mult pe români - arăta că: “Nu este nevoie să vă amintesc sprijinul permanent pe care l-am dat ideilor care au învins în aranjamentul stabilit la Constantinopol. Încă de acum unsprezece ani propusesem unirea provinciilor dunărene sub un principe străin, așa încât nu putem decât să salutăm cu bucurie un rezultat atât de potrivit cu vederile

⁸⁸ Idem, *România și Conferința de la Paris (II)*, p. 1091.

⁸⁹ Ibidem, p. 1092.

⁹⁰ A se vedea în acest sens *Românii la 1859*, vol. I, doc. 233 și 234, p. 642-647.

noastre”⁹¹. Este practic o sinteză a poziției Franței față de problema prințului străin, dar ea nu explică motivațiile franceze pentru susținerea acestui principiu. Ori, aceste motivații sunt legate de interesele Franței în zonă, dar nu numai, căci evenimentele nu mai au doar implicații locale, ele sunt în strânsă interdependență cu evoluția europeană.

Astfel, Franța era foarte interesantă de zona Mării Negre și a Dunării de Jos, fapt dovedit atât de condițiile impuse Rusiei în urma războiului Crimeii, cât și de activitatea desfășurată de reprezentanții Franței în Comisia Europeană a Dunării, a cărei președenție o deținea în acel moment. În același timp, tot pentru a-și proteja interesele, Franța încerca să împiedice tendința Austriei de a instala dominația sa pe tot traseul Dunării⁹².

Îndepărtarea Rusiei și Austriei de Dunărea de Jos putea fi realizată, însă, mult mai ușor în cazul existenței în zonă a unui stat destul de puternic și stabil, stat care să aibă și anumite afinități și obligații față de Franța. Evoluția României în ultimii ani ai domniei lui Cuza dovedeau fragilitatea regimului din România, condusă de un prinț indigen. În același timp, nu trebuie să uităm nici faptul că domnitorul unirii era suspectat de faptul că s-ar fi apropiat de Rusia, fapt scos în evidență, de altfel, de Cuza în discuția cu ducele de Gramont din 1868⁹³. Spijinierea întronării lui Carol I putea duce la întărirea statului român și la apropierea mai strânsă a României de Franța imperială.

Nici relațiile cu Prusia și rezolvarea problemei germane, ca și politica renană a Franței nu trebuie uitate. De altfel, Gh. Cliveti, referindu-se la acest aspect, arăta că “Parisul [...] miza pe reușita candidaturii Hohenzollern la tronul României ca un succes al politicii sale, menit să contribuie la sporirea ponderii pozițiilor Franței în abordarea diferitelor probleme internaționale, eventualitate care, *vis à vis* de “chestiunea germană”, putea să însemne iminența *medierii franceze*”⁹⁴. Din păcate pentru francezi, poziția adoptată de Napoleon (chiar dacă justificată de temeri legate de Rusia), a fost în favoarea Prusiei, fapt observat chiar și la Paris, mai ales că tentativele împăratului de a convoca un congres european au eșuat⁹⁵, ajungându-se până la urmă la pierderea poziției de *primus inter pares* a Franței napoleoniene.

Importanța Principatelor pentru Franța iese în evidență și dacă privim aspectul contactelor emigrației maghiare cu noul prinț al României, contacte sprijinite de Napoleon al III-lea și prințul Napoleon (dar și de Prusia și Italia). Împăratul francez

⁹¹ **Independența României. Documente**, vol. II/1, doc. 14, p. 40.

⁹² Tr. Ionescu, **Atitudinea diplomației franceze în problema Mării Negre și a Dunării de Jos, de la Congresul de la Paris (1856) până la Congresul de la Berlin (1878)**, în *Revistă* 33, 1980, 11, p. 2125-2127.

⁹³ Vezi supranota 45.

⁹⁴ Gh. Cliveti, **România și crizele internaționale...**, p. 156.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 162-163.

dorea să sprijine intențiile maghiarilor pentru a favoriza poziția Italiei și a lovi Austria. Un priț apropiat mediului francez, din casa de Hohenzollern - conducătoarea luptei pentru unitate a germanilor - putea influența pozitiv situația, punând Austria într-o postură dificilă, ceea ce ar fi dus la necesitatea arbitrajului în zonă sau la generalizarea conflictului prin intervenția Rusiei⁹⁶. Dintr-o asemenea situație Franța ar fi ieșit în evident câștig, înregistrând o nouă victorie diplomatică. În orice caz, deși Franța a urmărit, sprijind candidatura la tron a lui Carol I, propriile interese, și în primul rând punerea într-o poziție inferioară a Rusiei cu ajutorul Prusiei, ea nu va obține rezultatul scontat. Acest fapt i se datorează lui Bismarck, arbitru interesat al acestei confruntări franco-ruse care se desfășura și în problema românilor, care va ști să manevreze astfel încât să se asigure de neutralitatea Franței și inacțiunea Rusiei în conflictul austro-prusac.

Bineînțeles că interesele politice ale Franței pentru rezolvarea favorabilă românilor a problemei prințului străin erau secondate și de unele interese economico-financiare. România reprezenta un stat cu o populație "de 5 milioane de locuitori ce poate cuprinde 20 milioane"⁹⁷, după cum declara Cuza în 1859. Ori, un asemenea stat, cu un asemenea potențial demografic și aflat în plin proces de modernizare și dezvoltare avea nevoie de sprijin material, de capitaluri și investiții. Cum Franța epocii era considerată un stat puternic din punct de vedere economic și, în același timp, românii, ca popor latin, aveau afinități pentru Franța, era normal ca relațiile economice reciproce să intereseze ambele părți. Pe de o parte, românii doreau atragerea de capitaluri străine pentru dezvoltarea statului, dar și cointeresarea străinilor în existența la gurile Dunării a unui stat puternic și stabil⁹⁸. Pe de altă parte, Franța avea nevoie de stabilitate și siguranță în ceea ce privește interesele sale economice, mai ales că Principatele puteau fi o piață de desfacere importantă. Domnia lui Cuza, și mai ales finalul acesteia, lovea în unele interese franceze. Pentru a nu da decât un exemplu, încercând să protejeze industria națională, Cuza va promulga o lege care venea în contradicție cu tratatul de comerț franco-otoman (în care erau incluse și Principatele). O oficialitate franceză aprecia că prin asemenea măsură se încerca "să se acționeze împotriva tratatului de comerț încheiat la 10 aprilie 1861 între Franța și Sublima Poartă"⁹⁹. Mai mult, sfârșitul domniei lui Cuza, datorită problemelor deosebite în ceea ce privea situația economică a Principatelor, lovea și interesele economico-financiare ale Franței. Rezolvarea problemei prințului străin trebuia să ducă, de aceea, și la reglementarea situației și protejarea intereselor franceze în zonă.

⁹⁶ România în relațiile internaționale..., p. 212-213.

⁹⁷ A. Stan, *Independența statală în gândirea și practica politică a anilor 1859-1877*, în *RevIst*, 28, 1975, 10, p. 1505.

⁹⁸ E. Orghidan, *Considerații privind activitatea Locotenenței Domnești (februarie-mai 1866) pe plan economico-social*, în *SAI*, S.N., LXII, 1995, p. 161.

⁹⁹ C. Bușe, *Unele considerații privind viața economică a României între 1862-1876*, în *AUB*, XXII, 1973, 2, p. 79.

Un factor important, care a influențat poziția Franței în problema prințului străin a fost și opinia publică. Am arătat deja că în perioada anterioară în multe publicații franceze se susținea necesitatea încoronării la București a unui principe dintr-o familie domnitoare europeană. Evenimentele petrecute în România spre sfârșitul domniei lui Cuza, situația grea din țară, dar și acțiunile desfășurate în străinătate de către “monstruoasa coalitie” vor duce la o poziție ostilă față de Cuza a unor medii publicistice, fapt ce reflecta, în același timp, poziția opiniei publice și schimbarea atitudinii Franței oficiale față de domnitor. După 11 februarie 1866 presa franceză încearcă să reflecte cât mai fidel evenimentele petrecute în România, considerate a fi fost “o revoluție din fericire pașnică”¹⁰⁰. Mai mult, presa franceză sprijină acțiunile României, scoțând în evidență că “interesul Franței este ca Principatele să formeze un stat unit, puternic și independent” și că “Franța sprijină actul săvârșit atâta vreme cât noul domnitor nu va reprezenta alte interese decât cele ale românilor”¹⁰¹. Susținerea de către presă și opinia publică a problemelor românilor, prezența acestui subiect în dezbaterile publice, nu putea fi neglijată de către cercurile oficiale franceze.

Putem deci observa că lupta românilor pentru îndeplinirea dorinței Adunărilor ad-hoc de aducere pe tronul României a unui prinț străin a fost de durată și a implicat eforturi pe multiple planuri. Momentul 1866, ca încununare a acestor eforturi, a fost, ca și altădată, momentul în care românii au făcut dovada unei mari abilități în rezolvarea acestei probleme, profitând de situația internațională dificilă și de divergențele dintre marile puteri, sprijinindu-se pe acțiunile unora dintre ele pentru a contracara în mod eficient opoziția altora. De altfel, după cum arăta și Gh. Cliveti, “românii au reputat la 1866 un succes decisiv în confruntarea cu tendințele diplomației «marilor cabinete» de a-și rezerva facultatea de a tutela și înrâuri procesul de făurire a României moderne. **Faptele împlinite** în acel an au consfințit desăvârșirea programului politic al Unirii Principatelor. Momentul marca, totodată, intrarea luptei naționale într-o nouă etapă, a cărei caracteristică fundamentală va fi dată de amplificarea eforturilor în vederea dobândirii independenței de stat și a apropierii Marii Uniri”¹⁰².

În ceea ce privește Franța, putem considera că ea reușește prin aducerea la tron a lui Carol I să obțină o victorie diplomatică, ultima însă a Imperiului lui Napoleon al III-lea. Mai mult, deși a sprijinit candidatura acestuia, principalele merite ale rezolvării problemei prințului străin revin românilor. În plus, interesele Franței vor suferi unele atingeri tocmai prin această acțiune, căci devine evident faptul că ea pierde teren în confruntarea cu Prusia bismarckiană. În fond, Franța a reușit să-și impună punctul de

¹⁰⁰ Gh. Platon, 1866 - începutul “revoluției pentru independență”..., p. 448, anexa.

¹⁰¹ Ibidem, p. 447.

¹⁰² Gh. Cliveti, *România și conflictul franco-german (1870-1871)*, p. 161.

vedere în problema românească, dar ea era deja un stat aflat în criză. Modificările survenite în raporturile de forțe dintre marile puteri în 1866, modificări în care problema românească a jucat un rol important, vor lovi tocmai în cel de-al doilea imperiu francez, iar consecințele se vor vedea doar peste câțiva ani, atunci când Franța învinsă de Prusia va fi și umilită prin proclamarea celui de-al doilea Reich la Versailles, în inima Franței.

La France et le problème de prince étranger (le début de XIXe siècle - 1866) Résumé

Le problème de prince étranger et le mode dans lequel Carol de Hohenzollem-Sigmaringen ont suscité, au long du temps, vives controverses dans l'historiographie roumaine, et non seulement. Malheureusement, à cause des positions partisans ou des considérations idéologiques, l'un des aspects ont été occulté.

Dans cet oeuvre l'auteur essaie d'élucider justement un aspect similaire: la position de la France à l'égard du problème de prince étranger. La France a été dans la période moderne, un modèle pour les roumains et, à cause des affinités entre les français et notre pays, elle a été considérée, en permanence, comme un possible soutien des aspirations nationales des roumains. Par suite de ce fait, mais aussi de rôle qui la France l'a joué aux relations internationales, en général, et dans l'évolution du problème oriental, en particulier, l'analyse de cette thème représente une nécessité.

L'auteur essaie de présenter la manière de réception de cette idée dans l'ambiance politique roumaine et française et il veut de mettre en évidence les causes qui ont situé la France, en première fois pendant de second Empire, sur une position favorable pour les roumains. Ainsi, l'auteur démontre que la France a été le soutien principal de l'idée de couronnement d'un prince étranger sur le trôn de la Roumaine. Ce fait a été possible grâce à la convergence entre les idéals des roumains et les intérêts de la France dans cette période. Le soutien de milieu politique, et en particulier de l'empereur Napoleon IIIe, mais aussi de l'opinion publique française en vue de réalisation des aspirations roumains représente, dans la vision de l'auteur, en vraie victoire diplomatique pour la France. Malheureusement, c'est la dernière victoire de Second Empire dans le plan politique, parce qu'elle est dans la crise et, biensûr, parce que les rapports des forces se modifient vers l'année 1866.

Forme de economie și întrajutorare a micilor depunători. Tradiție și contemporaneitate

Manuela Palade

Înființarea Casei de Depuneri și Consemnațiuni în anul 1864, marchează un moment istoric important în organizarea instituțiilor de credit în țara noastră.

În prima perioadă de activitate (1865-1880) politica de plasamente limita operațiunile active de credit la împrumuturi acordate statului pe termen nelimitat și particularilor pe termen de un an, cu garanții ipotecare, acestea fiind înlocuite ulterior prin gajul cu efecte publice, acțiuni sau metale prețioase. În țara noastră, asociațiile muncitorești au îmbrăcat la început forma organizațiilor de ajutor reciproc, a "caselor de prevedere" care încercau să asigure pe bază de reciprocitate un sprijin material pentru caz de boală, șomaj sau invaliditate. Casa de prevedere își propunea să-și constituie fonduri pe bază de cotizații și depuneri. Sumele depuse puteau fi retrase oricând, în parte sau în totalitate, de către depunătorul respectiv, dar ele erau restituite la 8 zile după prezentarea cererii. Pentru a putea plăti depunătorilor dobândă, Casa de prevedere era autorizată să dea cu împrumut sumele depuse, percepend o dobândă mai mare decât cea plătită depunătorilor.

În anul 1880 se înființează Casa de Economie ca o anexă a Casei de Depuneri și Consemnațiuni. O dată cu aceasta Casa de Depuneri și Consemnațiuni și-a schimbat denumirea în Casa de Depuneri, Consemnațiuni și Economie. Depunerile se primeau la ghișeele Casei de Economie din București și la orice agent al instituției. Erau agenți toți casierii statului, șefii oficiilor poștale, directorii de școli și învățătorii de la sate. Fiecare depunător primea un libret în care se înscriau toate operațiunile. Fiecare depunere nu putea fi mai mică de un leu sau mai mare de 300 lei. Îndată ce sumele depuse atingeau 3000 lei, Casa de Economie cumpăra în contul depunătorului respectiv efecte de stat pe care le păstra și le administra separat. Dobânda la depunere nu putea fi mai mică de 3% sau mai mare de 4,5%. Punctul culminant al dezvoltării activității de atragere a economiilor bănești ale populației îl constituie anul 1908 când marea majoritate a depunătorilor aparținea mediului urban. Din totalul libretelor, 43% erau deținute de școlari, iar cea mai mare depunere medie pe un libret era deținută de comercianți. În activitatea ei, Casa de Economie se lovea de concurența băncilor comerciale. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au constituit pentru Casa de Economie o perioadă de grele încercări provocate de marea criză economică izbucnită în anul 1913 și care a avut consecințe dezastruoase asupra operațiilor Casei de Economie, depunătorii aglomerând ghișeele și cerând restituirea depunerilor. În

<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

condițiile războiului, posibilitățile de economisire au fost extrem de reduse, singura măsură luată în 1918 de Casa de Economie fiind aceea de a crește limita maximă a depunerilor pe un libret de la 3000 la 6000 lei și suma maximă la o depunere de la 300 la 600 lei. Marea majoritate a libretelor au rămas fără mișcare ca urmare a mobilizărilor și a evacuării unei părți a populației în Moldova.

În anul 1930 depunerea maximă a fost fixată la 100.000 lei pentru persoanele particulare, iar depunerea minimă ce se putea face dintr-o dată pe un libret de economii era de 50 de lei. Depunerile și retragerile ulterioare se puteau face nu numai de la unitatea emitentă a libretului cum fusese în trecut, ci și la oricare oficiu poștal din țară. Din 1932 suma maximă ce putea fi depusă pe un libret a fost sporită de la 100.000 lei la 300.000 lei.

La sfârșitul anului 1933 soldul depunerilor era de peste 7 ori mai mare decât în 1928 și de aproape 5 ori mai mare ca în 1930. Ca urmare a încheierii convenției cu Regia P.T.T., Casa de Economii avea posibilitatea să folosească cele 1600 de oficii și agenții poștale din țară precum și serviciile factorilor poștali. După criza economică din 1929-1933, depunerile au crescut în mod rapid însă aceasta nu a decurs lin, ci trecând prin perioade de stagnare și regres, însă această creștere a avut loc pe seama scăderii depunerilor spre fructificare la băncile comerciale care s-au prăbușit.

În 1935 în vreme ce Banca Românească plătea o dobândă de 2% la depunerile la vedere și 3% la libretele de economii, C.E.C.-ul plătea o dobândă de 3,5% la libretele de economii. În 1938 repartizarea numărului depunătorilor pe grupe se prezenta astfel:

- casnice și fără profesiune - 22,35%;
- funcționari (inclusiv profesori, militari, preoți) - 23,5%;
- minori (inclusiv elevi) - 29,29%;
- muncitori - 2,21%;
- meseriași - 8,5%;
- agricultori - 2,6%;
- servitori - 3,5%.

Printr-o adresă din data de 27 iulie 1946 Casa Națională de Economii și Cecuri Poștale București anunță Banca Creditul Mărunt Bacău că începând cu data de 1 august 1946 va începe să funcționeze Sucursala C.E.C. Bacău. Această sucursală va ține conturile libretelor de economii emise de ea și de oficiile poștale din zona sa de activitate și conturile de cecuri ale titularilor domiciliați în zonă. Zona de activitate a sucursalei Bacău cuprindea județele: Bacău, Baia, Botoșani, Câmpulung, Dorohoi, Fălciu, Iași, Neamț, Rădăuți, Roman, Suceava, Tutova și Vaslui. În anul 1947 din totalul depunătorilor 43% reprezentau elevi, aceasta datorită acțiunilor desfășurate de C.E.C. în școli.

Comercianții, fabricanții, liber profesioniștii și meseriașii constituiau în 1947 aproximativ 30% din numărul total al depunătorilor.

Odată cu înfăptuirea reformei monetare, depunerile la C.E.C. au fost recalculate la raportul 1:20.000, sumele recalculate fiind inițial blocate fără dobândă, deblocându-se ulterior 50% din depuneri și eliberându-se totodată titularilor librete noi care purtau mențiunea "Depuneri în lei stabiliizați după data de 14 august 1947".

În data de 1 septembrie 1948 se înființează Casa de Economii, Cecuri și Consemnațiuni al cărei patrimoniu s-a format prin contopirea Casei Naționale de Economii și Cecuri Poștale și Casei de Depuneri și Consemnațiuni. Disponibilitățile în numerar ale C.E.C. erau păstrate la Banca Națională, care plătea instituției dobândă.

C.E.C. a dezvoltat în rândul populației spiritul de economie și o bună gospodărire a banilor precum și păstrarea economiilor bănești la instituții specializate. Operațiile de depuneri și restituiri efectuate de C.E.C. cuprindeau: operații pe librete de economii cu dobândă, pe librete de economii cu câștiguri, pe librete de economii cu dobândă și câștiguri, pe librete de economii cu dobândă și câștiguri în autoturisme, operațiuni pe obligațiuni C.E.C. cu câștiguri, operațiuni în conturi curente personale.

Între atribuțiile C.E.C. menționez:

- atragerea spre fructificare a economiilor bănești ale populației;
- acordarea de împrumuturi pe termen lung, mediu și scurt populației pentru cumpărarea de locuințe și bunuri de folosință îndelungată;
- încasări de impozite și taxe.

Obiectul activității C.E.C. s-a diversificat după 1989 efectuându-se plasamente pe piața financiar bancară și operațiuni cu titluri de stat, reducându-se soldul disponibilităților ținute la bănci și plasarea acestora în depozite pe termen la instituțiile bancare.

Prin legea nr. 66/1996 C.E.C. se reorganizează în societate bancară pe acțiuni cu un capital de 220.000 milioane lei. În scopul protejării economiilor populației, sumele depuse precum și dobânzile sunt garantate de către stat, iar operațiunile efectuate, numele depunătorilor și sumele depuse sunt confidențiale.

Istoria trecută, prezentă și viitoare, precum și consolidarea financiară vor asigura menținerea C.E.C. pe eșichierul instituțiilor bancare autohtone cu o solidă poziție pe piață, sensibilă la nou și pregătită să devină un factor dinamizator al vieții economice a României.

În paralel cu Casa de Economie funcționează, începând cu 15 iulie 1926, Banca Corpului Didactic Primar din județul Bacău și din 1934 Casa de ajutor Reciproc a funcționarilor Băncilor de Credit Mărunt.

La înființare Banca Corpului Didactic avea un capital subscris de 84.600 lei, un capital vărsat de 10.200 lei și un număr de 65 membri titulari și suplinitori ai Corpului Didactic din județul Bacău. Scopul acestor case de ajutor reciproc era de a primi economiile membrilor și de a le fructifica pe cât posibil, de a acorda ajutor membrilor lor în limita fondurilor. Durata de funcționare era nelimitată. Taxa de înscriere era de 25 de lei, capitalul social formându-se din părțile sociale vărsate de membri prin rețineri prin statele de plată și donațiile pe care societatea le primea. Rata lunară din salariu era de 100 de lei, iar dividendul se fixa la 7% și se capitaliza, nu se plătea acționarului. Pe lângă capitalul social alcătuit, banca putea contracta împrumuturi garantate cu averea socială în următoarea ordine:

- a) beneficiul anual;
- b) fondul de rezervă;
- c) părțile sociale;
- d) donațiile.

Depunerile se primeau: a) la vedere până la 5000 lei de fiecare membru;
b) pe termen pentru orice sumă, termenul neputând fi mai mic de 6 luni.

Depunătorilor li se eliberau librete în care se înscriau toate operațiunile. Obținerea împrumuturilor se aproba de consiliul de administrație care era format din 9 membri, care se întrunea lunar, cererile fiind aprobate în ordinea înscrisă în registru și numai membrilor. Dobânda la împrumut se fixase la 12% pe an. Împrumuturile la titulari nu puteau fi mai mari de 5 ori salariul lunar, iar la suplinitori de 2 ori salariul lunar. Împrumuturile puteau fi acordate și pe garanție de efecte publice neblocate.

Banca Corpului Didactic Bacău dispunea, conform statutului, de o serie de fonduri ca fondul de rezervă și fondul de ajutorare. Beneficiul net al băncii era repartizat astfel:

- 10% fond de rezervă;
- 10% fond de ajutoare;
- 10% fond imobil;
- 5% fond cultural;
- 7% dividende, iar restul se împărțea în mod egal între fondul imobil și fondul de ajutorare.

Împrumuturile se solicitau pentru ajutor de boală, cumpărarea de pământ, cumpărări de unelte agricole, repararea locuinței, trimiterea copiilor la școală, ajutor de înmormântare. Din fondul de ajutoare s-au achitat, în anul 1942, 18 ajutoare din care 14 pentru învățătorii decedați pe front. Din fondul cultural se plătea în același an suma de 17.640 lei pentru cărți editate de membrii băncii și cărți pentru biblioteca Inspectoratului Școlar.

În 19 august 1939 se constituie o societate cooperativă de librărie a corpului didactic care avea scopul de a aproviziona pe asociați cu cele trebuitoare profesiei. Beneficiile realizate de secția economică (cooperativa de librărie) erau repartizate în aceleași procente ca și beneficiul secției bancare. Pentru a face față cererilor de împrumut în anul 1944 se apelează la un împrumut de 10 milioane lei la Institutul Național al Cooperăției București, iar în anul 1946 se intervine și se obține de la Banca Națională a României un împrumut de 100 milioane lei cu dobândă de 12%. La înființare Banca Corpului Didactic avea 65 de membri, după 15 ani, adică în 1941, 591 de membri, în 1947, 801 membri, ajungând ca la data când a fuzionat cu Cooperativa Solidaritatea, adică în 1949, să aibă 1202 asociați și să se transforme în Casă de Ajutor Reciproc. Dinamica încasărilor și plăților între anii 1933-1947 a avut o evoluție ascendentă, dar cu un minim în anii 1935, 1939 și 1944 datorită crizei economice și războiului. Astfel dacă în 1933 încasările erau de 5.423.000 lei, 16.752.000 lei în 1942, 54.074.000 lei în 1945, în 1947 se ridicau la 637.978.000 lei.

De-a lungul acestei perioade activitatea s-a încheiat cu beneficii repartizate conform statutului. Dobânda la împrumut a oscilat între 7 și 10%, iar pentru depunerile la termen dobânda era de 4%.

Toate aceste forme de economisire și întraajutorare a micilor depunători au creat premisele pentru extinderea acțiunii de economisire în rândul populației atât din mediul urban cât și rural, contribuind totodată la îmbunătățirea continuă și reală a situației materiale a deponenților.

**Formes d'économie et coopération des petits économes.
Tradition et actualité
Résumé**

Dans cet article l'auteur fait un historique de l'institution: "Casa de Depuneri și Consemnațiuni", qui s'est institué pendant l'année 1864, an qui marque un moment historique important dans l'organisation des institutions de crédit de notre pays.

Toutes les formes d'économie et coopérations des petits économes ont créé les prémisses pour extension de l'action d'économie rangé en milieu urbain et rural, mais elles ont contribué à l'amélioration de situation matérielle des économes.

Rolul instituțiilor școlare și eclesiastice în ridicarea economică a satului băcăuan în prima jum. a sec. al XX-lea

- Băncile populare -

Didi Alistar

*"Învățătorul să fie sătean el însuși
și prin urmare să păstreze iubirea
pământului și deprinderea
de a-l lucra".*

Spiru Haret

Învățătorul și preotul au constituit adevărate călăuze în lungul drum al schimbării mentalităților și formării unei solide gândiri economice, deoarece, "țaranul nostru nu e sărac pentru că nu are avere... ci este sărac pentru că îi lipsește prevederea, spiritul de întreprindere și economie"¹.

Spiru Haret era tot mai convins că statul român nu poate deveni prosper și mai civilizat numai prin educație intelectuală și morală ce se dă în școală, ci, este nevoie de o dezvoltare temeinică a gospodăriei țărănești².

Din analiza datelor oferite de Recensământul general al populației României de la 29 decembrie 1930, rezultă că din 123.976 de persoane cât reprezenta întreaga populație activă băcăuană, cu exploatarea solului se ocupau 109.682 de lucrători agricoli, ceea ce reprezenta 88,5% din total³.

Pornind de la aceste realități concrete ale satului băcăuan al primei jumătăți a secolului nostru, învățătorii și preoții au dat diferite sfaturi atât prin predici ținute în biserică cât și prin numeroase conferințe ținute la școală, dar au căutat să dea și soluțiile cele mai viabile, plecând de la forța exemplului personal⁴. Astfel, a luat naștere sistemul cooperatist, ce reprezenta "o formă optimă de economie agricolă... un instrument de pregătire a micilor agricultori în domeniul profesional, îndrumându-i și familiarizându-i cu metodele cele mai bune de cultură"⁵.

¹ Revista învățătoarelor și învățătorilor, Buzău, II, 5, 1901, p. 149.

² Spiru Haret, **Opere**, Publicate de Comitetul pentru ridicarea monumentului său, vol. VII, București, Editura "Cartea Românească", p. 323 și urm.

³ **Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930**, vol. IX, Institutul Central de Statistică, 1938-1940, p. 801-805.

⁴ *Lamură*, București, VII, 4-5, 1927, p. 134; *Albina*, București, XI, 8, 1907, p. 264-265; Arh. St. Bacău, fond Parohia Horgești, D2/1938, f. 49; fond Parohia Nănești, D2/1904 f. 3; fond Parohia Grozești, D1/1922, f. 14; *Ibidem*, fond Inspectoratul Școlar al Jud. Bacău, D27/1943, f. 83.

⁵ **Enciclopedia României**, vol. IV, București, Imprimeria Națională, 1938-1940, p. 634.

Primele forme cooperatiste au fost băncile populare satești⁶. Ele au izvorât din realitățile satului românesc din acel moment, reprezentând "adevărate instituții de credit a țăranilor... înființate chiar în satul lor, cu banii lor proprii, administrată chiar de ei... care să nu se rușineze a împrumuta și numai un leu celui care i-ar trebui atâta"⁷.

Menționăm că la nivelul țării se vor pune bazele primelor bănci populare, începând cu anii 1891-1893, când învățătorii și preoții din proprie inițiativă vor trece la acțiune, ca mai apoi, din anul 1898, să intervină ministrul Spiru Haret pentru a le trece sub ocrotirea sa oficială⁸.

Scopul înființării băncilor populare avea în vedere dispariția cametei (ce percepea o dobândă de 120% pe an), deprinderea sătenilor cu economia, dar avea și un efect moralizator "împrumuta oamenilor cinstiți și fără vicii"⁹.

Din cercetările noastre rezultă că, pentru a veni în ajutorul țăranului, care "l-a găsit nevoia cu sacul gol și cu toate resursele pe sfârșite"¹⁰, au apărut în județul Bacău primele bănci satești în localitățile: Cașin - banca populară "Cașinul" la 5 februarie 1893, ce a funcționat puțin¹¹ și "Oituzul" înființată la 16 decembrie 1897¹².

Băncile populare vor funcționa până în anul 1903, fără un text de lege, numai din inițiative locale și în baza unor statute ce erau câteodată improvizate¹³.

Prima lege a cooperației la noi în țară a purtat denumirea de "Legea băncilor populare satești și a Casei lor Centrale", votată la 28 martie 1903¹⁴. La articolul 2 din această lege se menționa că băncile populare "sunt considerate ca societăți comerciale", ce "vor avea personalitate juridică" (art. 3) iar "împrumuturile contractate la băncile satești sunt de natură comercială; creanțele, rezultând din aceste împrumuturi sunt negociabile și vor putea fi transmise prin gir". (art. 11) (Vezi și Anexa nr. 1)¹⁵.

Această lege avea în vedere nevoia săteanului de a obține "credit ieftin" pentru a-și procura pământ. Nevoia de pământ a fost un imbold pentru asociațiile cooperatiste până la reforma agrară din anul 1921¹⁶.

⁶ Alex. I. Raicu, *Colaborarea cooperativelor la organizarea actuală a economiei românești*, în *Curierul cooperației române*, București, XXXII, 10, 1941, p. 26.

⁷ S. Haret, *op. cit.*, p. 336.

⁸ *Revista învățătoarelor și învățătorilor*, Buzău, III, 9-10, 1903, p. 320; *Enciclopedia ...*, vol. IV, p. 640; Arh. St. București, fond Ministerul Culturii Naționale, D648/1943, f. 49; Gh. Adamescu, *Viața și activitatea lui Spiru Haret*, București, Editura "Cartea Românească", 1936, p. 214.

⁹ *Revista învățătoarelor și învățătorilor*, Buzău, III, 9-10, 1903, p. 320.

¹⁰ *Școala*, Fântânele-Bacău, I, 1, 1905, p. 9.

¹¹ Arh. St. București, fond Ministerul Culturii Naționale, D481/1942, f. 550.

¹² *Ibidem*, f. 334.

¹³ Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, București, «f.e.», 1945, p. 249.

¹⁴ *Monitorul Oficial*, 288, 29 martie 1903, p. 10.172.

¹⁵ *Ibidem*, p. 10.173.

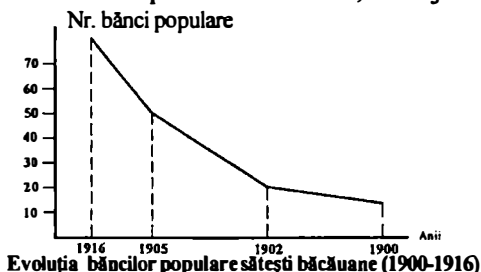
¹⁶ *Enciclopedia ...*, vol. IV, p. 623.

Tipul special de bănci populare, încurajat de sus-numita lege, a fost cel al societăților de credit care lucrau cu Casa Centrală (art. 31). Acest sistem avea la bază trei principii: a) raza de activitate limitată la două comune; b) dobânzi la împrumuturi și dividende la capital limitate la 10%; c) gratuitatea administrației, în afară de contabil, pentru băncile cu un capital mai mic de 10.000 lei¹⁷. Se observă că, dacă pentru înființarea unei bănci populare, legea era destul de îngăduitoare, pentru a admite o bancă să lucreze cu Centrala, i se cereau anumite condiții, toate consecința dorinței legiuitorului "pentru a fi cât mai aproape de tipul pur a unei cooperative"¹⁸. Acesta a fost tipul băncilor populare care au corespuns cel mai bine realităților noastre de la sate, ocupând locul cel mai important (95%)¹⁹.

Imediat, după promulgarea legii din 1903, printr-o circulară, Spiru Haret încuraja pe învățători și preoți ca "să lămurii și să îndemnați pe săteni să nu întârzie să intre în legea băncilor populare, pentru că aceasta reprezintă singura garanție de a-și asigura avutul, pentru care stau la pândă atâția răuvoitori"²⁰.

Legea, mai sus-menționată, a suferit diferite modificări și completări în anii 1904, 1906, 1910, până la 12 iulie 1928, când a intrat în vigoare Codul cooperativei²¹.

În perioada cuprinsă între sfârșitul sec. al XIX-lea până la 1918, băncile populare sâsești din jud. Bacău cunosc o dezvoltare extraordinară. Astfel, dacă până la 1900 (inclusiv) existau șase bănci: "Cașinul" (Cașin), "Oituzul" (Bogdănești), "Uzu" (Dărmănești), "Izvorul" (Asău), "Prevederea" (Buhoci), "Nemira" (Dofteana), într-un timp foarte scurt, respectiv în anul 1902, numărul acestora aproape se va tripla (17)²². În județ luaseră ființă 31 de bănci populare, ce aveau în total 2.279 de membri și un capital de 296.701 lei²³ (Vezi și Anexa nr. 2). Peste trei ani, în mediul rural băcăuan își desfășurau activitatea 47 de cooperative de credit²⁴, iar în județ se constata prezența

¹⁷ *Monitorul Oficial*, 288, 29 martie 1903, p. 10.174; *Ibidem*, 24, 29 aprilie 1908, p. 1.218.

¹⁸ *Enciclopedia ...*, vol. IV, p. 623.

¹⁹ *Ibidem*, p. 640.

²⁰ *Monitorul Oficial*, 204, 3 decembrie 1903, p. 6.884.

²¹ Grigore L. Trancu Iași, *Curs de comerț și contabilitate*, Ed. a II-a, București, Editura Librăriei "Leon Alcalay", 1914, p. 638; *Enciclopedia ...*, vol. IV, p. 623; *Monitorul Oficial*, 13, 15 aprilie 1905, p. 557; *Ibidem*, 24, 29 aprilie 1908, p. 1.217; *Ibidem*, 151, 12 iulie 1928, p. 122-6.155.

²² Arh. St. Bacău, fond Prefectura jud. Bacău, D20/1925, f. 67-68.

²³ *Revista învățătoarelor și învățătorilor*, Buzău, III, 9-10, 1903, p. 321; *Anuarul băncilor populare din România pe anul 1902*, anul II, Tipografia fabricii "Progresul", Ploiești, 1902, p. 487.

²⁴ Arh. St. Bacău, fond Prefectura Jud. Bacău, D20/1925, f. 67-68.

a 51 de bănci populare²⁵. În 1916, când lua ființă Federala "Trotușul" Bacău²⁶, numărul unităților creditoare băcăuane ajunsese la 76²⁷.

După primul război mondial mișcarea de asociere a sătenilor în cooperative de credit s-a dezvoltat pe toate planurile.

Limita minimă statutară a unei părți sociale cu care s-a lucrat în cooperația de credit în aproape toți anii dintre cele două războaie mondiale, a fost de 100 lei, iar maxima de 200 lei, dar la majoritatea zdrobitoare a băncilor populare, valoarea părții sociale s-a ridicat la numai 500 lei. Prin această măsură se urmărea a se preîntâmpina o creștere mai mare a influenței persoanelor înstărite asupra activității bancare și împiedicarea subordonării cooperativelor de credit intereselor acestora. Dar, pe de altă parte, prin limitarea participațiilor unui asociat la câteva zeci de părți sociale, s-a favorizat o plafonare a capitalului unităților, care a avut repercursiuni asupra finanțării gospodăriilor țărănești din localitățile respective²⁸.

Datele statistice atestă că cea mai mare parte a băncilor populare erau unități cu fonduri proprii mici, incapabile de a acoperi cererile de credit ale solicitanților. Astfel, la 1 septembrie 1925, din totalul de 87 de bănci populare sătești existente în jud. Bacău, un număr de 4, ce reprezentau 4,6% din total, posedau capitalul vărsat mai mic de 10.000 lei pe unitate sau 25.188 lei în total; 45 de bănci, reprezentând 51,7% aveau capitalul social cuprins între 10.000 și 100.000 lei fiecare, sau 2.288.167,20 de lei în total și numai 38 de bănci, reprezentând 43,6%, dispuneau de un capital între 100.000 de lei și 1.000.000 de lei fiecare, sau 11.886.907,49 de lei în total. O singură bancă populară poseda în anul 1925 un capital social subscris și vărsat de 2.185.878 lei: "Frăția" Tescani²⁹ (Vezi și Anexa nr. 3).

Rodnica activitate desfășurată de băncile populare sătești s-a concretizat în ajutorarea sătenilor pentru a cumpăra moșii în localitățile: Valea-Rea³⁰, Luizi-Călugăra³¹, sau luarea în arendă, cum ar fi spre exemplu moșia lui Alexu Catargiu de la Berești-Bistrița (1000 ha)³². Cu banii împrumutați, sătenii și-au cumpărat vite și unelte în așezări rurale ca: Ardeoani³³, sau și-au construit case: Berești-Bistrița³⁴. Totodată, băncile populare au ajutat la ridicarea de școli sau biserici, cum ar fi în

²⁵ *Răsăritul*, Palanca-Bacău, I, 1, 1905, p. 15.

²⁶ Grigore Grigorovici, *Bacăul din trecut și de azi*, Bacău, Tipografia Municipiului Bacău, 1933, p. 126.

²⁷ Arh. St. Bacău, fond Prefectura Jud. Bacău, D20/1925, f. 67-68.

²⁸ D. Șandru, *Privire generală asupra capitalului băncilor populare din România între două războaie mondiale*, în *AJAI*, XV, 1978, p. 185; Arh. St. Bacău, fond Federala "Trotușul" Bacău, D2/1936, f. 6-7; *Ibidem*, D24/1936, f. 5, 8, 50, 52.

²⁹ Arh. St. Bacău, fond Prefectura Jud. Bacău, D20/1925, f. 67-68.

³⁰ Art. St. București, fond Ministerul Culturii Naționale, D482/1942, f. 289.

³¹ *Ibidem*, D650, f. 58.

³² Maria și Alexandru Lunceanu, *Monografia com. Berești-Bistrița*, București, Editura Litera, 1981, p. 151.

³³ *Anuarul României pentru comerț, industrie, meserii și agricultură*, București, Editura Rudolf Mosses S.A., 1929, p. 738.

³⁴ Maria și Alexandru Lunceanu, *op. cit.*, p. 151.

satele: Luizi-Călugăra³⁵, Buhoci³⁶, sau a aprovizionat cantina Școlii Comănești între anii 1901-1907³⁷. Pentru susținerea activității culturale din satele băcăuane, băncile populare aveau în conturile lor fonduri destinate special acestui scop, cum ar fi spre exemplu: "Hatman Berescu" (Berești-Bistrița)³⁸, "Prevederea" (Buhoci)³⁹, "Moldova" (Rahova)⁴⁰, "Speranța" (Lucăcești)⁴¹.

La bilanțul din 31 decembrie 1930, banca federală "Trotușul" Bacău cuprindea 84 de bănci populare, 23 cooperative și 3 obști, cu un capital social vărsat de 3.705.300 lei, rezerve: 1.629.319 lei și un total financiar de 25.774.075 lei⁴².

Astfel, în același an, în cuprinsul jud. Bacău, cele 84 de bănci populare efectuau operațiuni de credit la o populație totală de 261.019 de locuitori, adică o cooperativă de credit revenea în medie la 3.107 de locuitori (media pe țară era de 3.441 de locuitori/bancă populară)⁴³.

În anul 1930, băncile populare au atins maximum de venituri și cheltuieli. După 1931, cuantumul acestora încep să scadă progresiv, ca efect direct și al conversiunii datoriilor agricole⁴⁴.

Criza economică din anii 1929-1933, s-a manifestat cu o deosebită acuitate în domeniul creditului. Majoritatea băncilor populare sătești băcăuane și-au diminuat în mod simțitor mijloacele de lucru: "Sfânta Maria" (Valea Seacă)⁴⁵, "Principesa Ileana" (Pâncești)⁴⁶, "Răsăritul" (Răcăciuni)⁴⁷, "Viitorul" (Săucești)⁴⁸, "Valea Mare" (Faraoani)⁴⁹, "Molna" (Gropile)⁵⁰.

Cum cooperativele de credit erau, în acel timp, cea mai cuprinzătoare organizație financiară a țăranimii din România, Statul a fost nevoit, pentru a salva

³⁵ Arh. St. București, fond Ministerul Culturii Naționale, D650/1943, f. 58.

³⁶ Arh. St. Bacău, fond Inspectoratul Școlar al Jud. Bacău, D9/1938, f. 94.

³⁷ Arh. St. București, fond Ministerul Educației Naționale, D288/1941, f. 138.

³⁸ Arh. St. Bacău, fond Inspectoratul Școlar al Jud. Bacău, D17/1932, f. 31; *Ibidem*, fond Federala "Trotușul" Bacău, D19/1936, f. 234.

³⁹ *Ibidem*, D24/1936, f. 77.

⁴⁰ *Ibidem*, fond Inspectoratul Școlar al Jud. Bacău, D17/1932, f. 227.

⁴¹ Arh. St. București, fond Ministerul Culturii Naționale, D484/1942, f. 321.

⁴² Gr. Mladenatz, *Problema concentrării întreprinderilor cooperatiste*, București, Oficiul Național al Cooperăției Române, 1932, p. 77.

⁴³ *Recensământul general...* 1930, vol. I, p. 17, 541; D. Șandru, *Băncile populare sătești din România de la 1918 până la criza economică din 1929-1933*, în *AJIAI*, XIV, 1977, p. 97.

⁴⁴ *Monitorul Oficial*, 93, 19 aprilie 1932, p. 2.612-2.624; D. Șandru, *Conversiunea datoriilor băncilor populare*, în *AJIAI*, XIII, 1976, p. 231.

⁴⁵ Arh. St. Bacău, fond Prefectura Jud. Bacău, D15/1937, f. 72.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 40.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 54.

⁴⁸ *Ibidem*, fond Inspectoratul Școlar al Jud. Bacău, D17/1932, f. 262.

⁴⁹ *Ibidem*, fond Prefectura Jud. Bacău, D15/1937, f. 17-18.

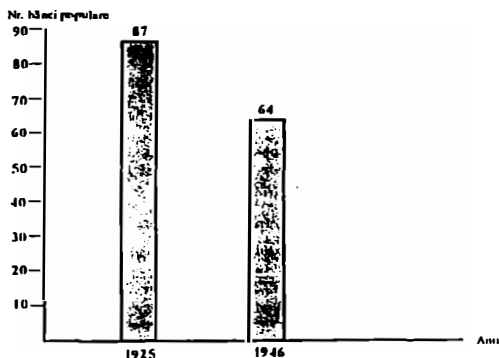
⁵⁰ *Ibidem*, f. 35.

băncile de la faliment, să acorde un ajutor financiar prin care să se acopere o parte din pagubele înregistrate⁵¹.

În noiembrie 1936, Banca Națională a României a deschis Federației "Trotușul" Bacău, cu girul Băncii Centrale Cooperative, un credit de rescont valorând 1.000.000 de lei, care mai târziu a fost sporit la 2.000.000 de lei. Din acest credit se alimentau băncile populare acordând împrumuturi populației rurale⁵².

Dacă urmărim evoluția băncilor populare sătești băcăuane după 1918, vom constata că, dacă în anul 1925 existau 87 de cooperative de credit⁵³, peste 21 de ani, respectiv la 31 decembrie 1946, numărul acestora scăzuse simțitor, ajungând la 64, ca efect direct al situației economice precare⁵⁴.

Graficul alăturat ilustrează această descreștere a instituțiilor de credit sătești, dar în timp, efectul lor benefic a fost cât se poate de relevant.

Situația băncilor populare sătești băcăuane între anii 1925-1946

Băncile populare au jucat un rol important în acest angrenaj al sistemului de creditare a gospodăriilor sătești băcăuane. Astfel, învățători ce au pus bazele acestor instituții de credit au fost: Gh. Todiriță (Buhoci), Cl. Nădejde (Berești), N. Pâslaru (Cașin), D. Mihăilescu (Cleja), C. Boureanu (Dărmănești), I.V. Ercuță (Solonț), G. Costică (Tescani)⁵⁵. Alături de aceștia s-au aflat preoții: Alexandru Antohi (Lucăcești)⁵⁶, A. Paraschivescu (Băhnășeni), Ioan Tudorache (Bogdana), Gh. Gruia (Răcăciuni)⁵⁷.

⁵¹ D. Șandru, *Reorganizarea instituțiilor de credit agricol din România în anii crizei economice*, în *AJZA*, XVIII, 1981, p. 379-383.

⁵² Arh. St. Bacău, fond Colecția de Manuscrise, Manuscris nr. 17, f. 113.

⁵³ *Ibidem*, fond Prefectura Jud. Bacău, D15/1937, f. 17-78.

⁵⁴ *Ibidem*, fond Federația "Trotușul" Bacău, D108/1946, f. 33.

⁵⁵ *Anuarul băncilor*..., anul II.

⁵⁶ Alex. Antohi, *Monografia parohiei și com. Lucăcești jud. Bacău*, București, Institutul de Arte Grafice "Mavran", S.A.R., 1939, p. 82.

⁵⁷ *Anuarul băncilor*..., p. 30-48.

Se poate concluziona că băncile populare, cu toate că n-au putut asigura decât o parte din capitalul necesar micilor proprietari rurali, au îndeplinit totuși un rol pozitiv în sprijinirea micilor producători rurali băcăuani.

Le rôle des établissements scolaires et ecclésiastiques pour le soulèvement économique des villages du département de Bacău dans la première moitié du XXe siècle (Résumé)

Plusieurs recherches ont relevé le rôle des maîtres et des prêtres, qui dans leur lutte pour le progrès économique, ont réussi à créer dans le monde rustique un nouvel état d'esprit, un changement de mentalités qui ont déterminé un nouveau mode de vie.

De cette façon, grâce à l'activité de deux sources de la spiritualité villageoise dans la période située entre la fin du XIXe siècle et jusqu'à 1930, les banques populaires villageoises du département de Bacău ont connu une évolution spectaculaire.

Après 1931, le quantum de revenus et de dépenses commence à diminuer progressivement à la suite de l'effet direct de la loi de la conversion des crédits agricoles et plus tard à cause des destructions de la deuxième guerre mondiale.

En guise de conclusions on peut souligner que dans la première moitié du XXe siècle, les banques populaires ont eu un effet bénéfique sur tout le système de crédit des propriétés villageoises du département de Bacău.

Legea asupra băncilor populare sătești și a casei lor centrale

Art. 1 - Societățile cooperative de credit la sate, numite "Bănci populare sătești", sunt supuse tuturor dispozițiilor cuprinse în titlul VIII, secțiunea VII, din codul comercial, întrucât ele nu vor fi modificate prin legea de față.

Art. 2 - Toate băncile populare sătești, constituite în conformitate cu dispozițiile legii de față, sunt considerate ca societăți comerciale.

Art. 3 - Băncile populare sătești, care se vor constitui în condițiile legii de față, vor avea personalitate juridică.

Art. 4 - Băncile populare sătești se constituie printr-un act scris, care va fi autentificat de judecătoria de pace a ocolului în care se află societatea, fără nici o taxă de înregistrare sau timbru.

Art. 11 - Împrumuturile contractate de băncile sătești sunt de natură comercială; creanțele, rezultând din aceste împrumuturi, sunt negociabile și vor putea fi transmise prin gir.

Art. 15 - Când băncile populare fac avansuri sâtenilor pentru cumpărare de vite, semințe și instrumente agricole, acestea vor fi considerate ca amanetate din momentul cumpărării lor aplicându-se în această privință dispozițiunile prevăzute în art. 17, alin. II și art. 25 din Legea creditului agricol din 2 iunie 1892.

Art. 31 - Condițiile ce se cer băncilor populare sătești spre a fi primite să lucreze cu Casa centrală: Nu vor fi admise să lucreze cu Casa centrală decât acele bănci populare sătești care vor îndeplini următoarele condiții:

a. Banca populară nu va admite ca membrii societății decât locuitorii din comuna reședință a băncii sau cel mult încă din o comună limitrofă.

b. Nu se va admite ca membru un locuitor care ar mai fi membru într-o altă bancă populară sătească...

c. Băncile populare sătești nu vor putea acorda împrumuturi decât locuitorilor acelor comune din care se pot recruta și membrii lor.

g. Pentru băncile al căror capital nu trece peste 10.000 lei, administrația, afară de un contabil, va fi gratuită; pentru cele cu un capital mai mare, cheltuielile de administrație nu vor putea trece peste 10% din beneficiu.

h. Administratorii băncilor populare sătești vor fi solidar răspunzători pentru pierderile băncilor care ar rezulta din reaua credință sau din neglijența lor.

i. Fiecare bancă va avea un capital de rezervă din cel puțin 10% din beneficiile sale, destinat a acoperi pierderile eventuale ale băncii.

28 martie 1923

Ministru de Finanțe,
Em. Costinescu

(Monitorul Oficial, 288, 29 martie 1903, p. 10.172-10.175)

Anexa nr. 2

BĂNCI POPULARE

Jud. Bacău

-1902-

Nr. crt.	Banca	Comuna	An înf.	Nr. membri	CAPITAL LEI-BANI	
1	„Cărunta”	Agăș	1902	47	1509	65
2	„Prevederea”	Huhoci	1900	75	4861	70
3	„Plugul”	Hogdănești	1902	47	1460	98
4	„Al. I. Cuza”	Băhnășeni	1902	50	3860	-
5	„Hatman Berescu”	Berești	1902	75	4218	22
6	„Bourul”	Băsăști	1902	28	1142	16
7	„Oituzul”	Hogdănești	1898	87	23533	47
8	„Înfrățirea”	Hogdanna	1902	27	941	65
9	„Brusturoasa”	Brusturoasa	1901	42	4525	-
10	„Cașinul”	Cașin	1899	42	21708	35
11	„Gonța”	Comănești	1897	130	27000	-
12	„Bistrița”	Ciumași	1902	48	1498	26
13	„Deșteptarea”	Cleja	1901	140	4673	60
14	„Uzul”	Dărmănești	1898	32	91080	65
15	„Nemira”	Doftoana	1900	132	26166	60
16	„Dunăvățul”	Filipeni	1902	65	1197	80
17	„Bistricioara”	Gărleni	1902	35	1212	50
18	„Furnica”	L. Călugăra	1902	52	596	35
19	„Tazlău”	Moinești	1896	98	24967	55
20	„Zorile”	Mărgineni	1900	32	880	85
21	„Perchiul”	Onești	1901	50	4651	69
22	„Răsăritul”	Răcăciuni	1901	43	862	-
23	„Moldova”	Racova	1902	31	1539	32
24	„Șoimul”	Răcățișu	1902	33	209	-
25	„Solonțul”	Solonț	1902	47	1275	58
26	„Viitorul”	Săucești	1902	41	520	20
27	„Salvarea”	Tamași	1902	25	27	-
28	„Frăția”	Tescani	1901	104	7130	92
29	„Românca”	Tg. Valca Rea	1902	21	482	5
30	„Progresul Țăranilor”	Dărmănești	1900	188	25068	91
31	„SC. Corp Didactic”	Bacău	1902	79	7949	61

(Anuarul băncilor ..., p. 50.)

BĂNCI POPULARE SĂTEȘTI

Jud. Bacău

(situația la 1 sept. 1925)

Nr. crt.	Comuna	Banca	An inf.	Nr. membri	CAPITAL, LEI-BANI	
1	Agăș	„Cărunta”	1902	-	88809	35
2	Agăș	„Beleglet”	1910	-	94296	26
3	Ardcoani	„I. Gh. Duca”	1904	476	42537	45
4	Asău	„Izvorul”	1900	402	867752	50
5	Brătîla	„Agricola”	1909	-	53947	19
6	Berzunț	„Berzunț”	1905	260	112360	50
7	Băxăști	„Ajutorul”	1914	-	15097	60
8	Băxăști	„Unirea Luptătorilor”	1918	-	211671	
9	Bărsănești	„Bărsana”	1908	-	6955	
10	Brusturoasa	„Brusturoasa”	1901	139	69514	82
11	Bucșești	„Bucșu”	1904	198	246622	10
12	B.-Bistrița	„Halmann Berescu”	1902	541	534798	
13	B.-Tazlău	„Deșteptarea”	1919	-	145536	
14	B.-Tazlău	„I. I. C. Brătianu”	1921	158	147146	95
15	Bălinășeni	„Îndreptarea”	1918	-	137547	65
16	Bogdana	„Bogdana”	1908	-	227	15
17	Bogdana	„Negoiștești”	1911	-	46227	85
18	Bogdănești	„Oituzul”	1897	140	248196	43
19	Buhoci	„Prevederea”	1900	85	151170	60
20	Botești	„St. Neculai”	1908	-	17482	10
21	Blaiești	„Vocea Blaiești”	1903	267	84478	28
22	Buda	„St. Dumitru”	1922	78	16818	62
23	Cașin	„Cașinul”	1899	-	183886	95
24	Căiuți	„Agricola”	1906	178	38465	90
25	Ciumași	„Bistrița”	1902	112	42592	32
26	Cleja	„Deșteptarea”	1904	225	131785	20
27	Călugăra	„Progresul”	1908	261	131477	47
28	Comănești	„St. Neculai”	1909	-	36555	64
29	Comănești	„Principele Nicolae”	1904	-	108686	50
30	Dărmănești	„Uzul”	1898	-	849365	80
31	Dărmănești	„Adormirea Maicii Domnului”	1910	-	76126	80

0	1	2	3	4	5	
32	Dofleana	„Nemira”	1900	342	109679	85
33	Dofleana	„Sf. Voievozi”	-	-	78267	75
34	Enăchești	„Lumina”	1905	393	139713	32
35	Filipeni	„Fruntești”	1910	122	17227	13
36	Faraoani	„Valca Mare”	1908	83	32058	20
37	Fântâncle	„Ilemciuși”	1918	-	46993	80
38	Gărleni	„Bistricioara”	1904	218	66354	70
39	Gropile	„Molna”	1909	-	24837	10
40	Gioseni	„Salvarca”	1902	-	22693	13
41	Gioseni	„I. D. Strat”	1919	119	40838	20
42	Grozești	„Santincla”	1904	200	91441	25
43	Hârja	„C. Negri”	1904	-	26136	35
44	Horgești	„Lumina Țăranului”	1909	135	47418	77
45	Helegiu	„Măgura”	1906	-	46132	73
46	Helegiu	„Sf. Nicolae”	1908	-	175810	15
47	Jevreni	„Plugarul”	-	-	27069	55
48	Jevreni	„Ciortolomul”	1909	-	56616	65
49	L. Călugăra	„Albina”	1907	271	147695	
50	Letea Nouă	„Creditul Sătesc”	1903	212	177825	30
51	Letea Veche	„Gen. D. Lecca”	1903	-	54554	45
52	Lecca	„Doroșanul”	1904	157	163586	85
53	Lucăcești	„Speranța”	1905	454	170262	10
54	Luncani	„Trebeșul”	1904	119	201561	75
55	Măgurești	„Albina”	1907	255	112030	30
56	Mărgineni	„Cuza-Vodă”	1914	216	67740	58
57	M-reă Cașin	„Zboina”	1905	-	75112	88
58	Nadișa	„Deșteptarea”	1903	720	653913	90
59	Onceli	„Perchiul”	1901	222	378535	20
60	Obârșia	„Obârșia”	1904	90	16170	35
61	Obârșia	„Vornicul Otet”	1907	-	83787	96

62	Odohești	„Răzeșul”	1911	128	73082	67
63	Poduri	„Principatele Unite”	1904	252	158085	
64	Prăjești	„Bourul Moldovei”	1904	91	48750	10
65	Parincea	„Viitorul”	1903	158	281433	10
66	Parincea	„Hogdan Vodă”	1912	-	109.334	45
67	Pâncești	„Principesa Ileana”	1909	176	142714	64
68	Răcălău	„Șoimul”	1902	118	18068	58
69	Racova	„Moklova”	1902	398	237450	64
70	Răcăciuni	„Răsăritul”	1903	281	295791	70
71	Râpile	„Runcul”	1907	-	188760	
72	Scorțeni	„Albina”	1904	359	365768	33
73	Săucești	„Viitorul”	1902	170	62003	18
74	Șerbești	„Principele Nicolae”	1904	183	77559	87
75	Secuieni	„Frăția”	1903	-	32472	67
76	Secuieni	„Zimbru”	1903	-	80820	41
77	Solonț	„Solonțul”	1902	-	303534	25
78	Sănduleni	„Sănduleni”	1919	-	15665	25
79	Tescani	„Frăția”	1902	-	2185878	29
80	Traian	„Plugul”	1903	100	18855	20
81	Tg. Trotuș	„Izvorul”	1911	41	9163	
82	Tg. Trotuș	„Plăieșul”	1902	-	50677	80
83	Văsiești	„Urminișul”	1904	463	174167	80
84	Valca Rea	-	1907	-	61243	57
85	Valca Rea	„Frâsinelul”	1919	84	9070	69
86	Văleele	„Cireșoara”	1919	-	24379	50
87	Valca Scacă	„Sf. Maria”	1905	-	14716	27

(Arh. St. Bacău, fond Prefectura Jud. Bacău, D20/1925, f. 67-68.)

Concepte și ideologii cooperatiste și încercările de aplicare a acestora în agricultura județului Bacău în perioada interbelică

Ioan Ungureanu

Reforma agrară din anul 1921, prin lovitura ce o dădea marilor latifundii în favoarea micii proprietăți țărănești, constituia una dintre cele mai radicale măsuri aplicate după Marea Unire. Obiectivul urmărit era, pe de o parte, consolidarea unității statale în noua sa configurație prin descătușarea factorilor de progres economic, iar pe de altă parte, satisfacerea nevoilor crescânde de pământ ale țărânimii - populația majoritară a țării - care suportase greul războiului și participase ca principală forță socială la înfăptuirea României Mari.

Agricultura trebuia să devină unul din sectoarele cele mai dinamice ale economiei naționale, pe seama sa punându-se, cu precădere, speranțele redresării economice rapide, existând în acest scop și noii factori stimulativi, între care se situau creșterea substanțială a potențialului material și uman rezultat după 1 Decembrie 1918 și, implicit, a pieții interne și externe.

Dacă avem în vedere că obiectivele urmărite prin reformele agrare rămăneau aceleași după 1921 ca și după 1864, progresul tehnic evoluat și cerințele de creștere a producției agricole pentru consum intern și export impuneau reconsiderarea radicală a modului de organizare a exploatației agricole, aceasta ne mai putând fi concepută ca eficientă în cadrul ei fărâmițat, așa cum se prezenta după ultima reformă.

De această nouă și complicată problemă s-a preocupat o pleiadă de politicieni, economiști și juriști ai vremii care s-au dedicat găsirii unor soluții viabile pentru rentabilizarea gospodăriei țărănești supusă unei continue degradări prin disocierea și pulverizarea micii proprietăți. În ce măsură aceste preocupări vor fi găsit și răspunsuri viabile și, mai ales, în ce măsură acestea vor fi fost și aplicate vom încerca să răspundem în cele ce urmează.

*
* *

Înainte de a pătrunde în detalierea acestui subiect dorim a sublinia că între apologetii diverselor soluții de emancipare a agriculturii românești cei mai mulți s-au situat pe poziția că rentabilizarea micii proprietăți nu se poate obține decât pe calea asocierii și cooperației.

În același timp au fost și analiști, (cu păreri diametral opuse) este adevărat, mai puțini la număr, care vedeau în mica producție țărănească o cale sigură de progres și de viitor pentru țăranul român.

Între adepții acestei din urmă idei, adică a superiorității micii exploatații agricole, s-a situat profesorul Nicolae Comășteanu, un cercetător oficial asupra eficienței agriculturii românești. "Se poate spune că exploatațiile mici, bine organizate și îndrumate, trebuie să formeze cheia de boltă a unei agriculturi, că atât statul cât și interesul particular își găsesc cea mai perfectă conveniență într-o structură agrară tipică țărănească" afirma dânsul¹.

Desigur o asemenea concepție susținută și de alți cercetători, a fost combătută cu argumente mult mai consistente de către cei care s-au dedicat găsirii unor soluții viabile pentru rentabilizarea gospodăriei țărănești. Între aceștia, profesorul ieșean Valeriu Bulgaru, considera că parcelarea neîntreruptă a micii proprietăți agricole conduce în ultimă instanță la "uniformitate în mizerie"².

Preocuparea pentru depășirea ineficienței micii exploatații țărănești prin asociere și cooperatie este mult mai veche decât atunci când aceasta devenea imperativă, adică în perioada interbelică. Primele forme de asociere existente în agricultură își au la români puternice rădăcini istorice, sub forma obștilor sătești, cum ar fi cele de exploatare a pădurilor, a pășunilor, heleșteelor și iazurilor, a morilor și velnițelor etc. Astfel, pentru unul din marii cercetători din zilele noastre care s-a ocupat de această problemă, și care subliniază tradiția istorică a acestora, obștile sătești înmulțite după anul 1900 "au fost o reflectare a ideilor cooperatiste promovate de cercetătorii problemei agrare din România, care au pledat și argumentat aceste idei, din punct de vedere atât economic cât și social"³.

Multitudinea cercetărilor din domeniul evoluției agriculturii în perioada interbelică și care au argumentat necesitatea unirii micilor producători în asociații și cooperative fără pierderea calității de proprietar, au analizat fenomenul atât sub aspectul funcției economice cât și a celei sociale a proprietății.

Iată cum motiva, în anul 1924, Henry Coculescu, sub aspectul cauzelor de ordin material, nevoia de cooperatie: "(...) deoarece micul proprietar nu poate să-și procure mașinile perfecționate, îngrășămintele chimice ș.a. necesare unei culturi bine organizate, acesta este chemat să intre în cooperatie"⁴.

Iar profesorul N. Ghiulea, de la Universitatea din Cluj scria, doi ani mai târziu că "Prin ea (cooperatie - n.n.) săteanul, micul proprietar poate beneficia de toate avantajele marii proprietăți"⁵.

¹ N., Comășteanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, în *I.C.A.R. Metode, îndrumări, rapoarte, anchete*, nr. 16/1934, București, Imprimeria Națională, 1935, p. 104.

² Valeriu Bulgaru, *Noțiunea și problema comasării în România*, Iași, Institutul de Arte Grafice "Brawo", 1937, p. 36. Extras din *Buletinul Institutului de Legislație Agrară* II, 1, 1937.

³ Eugen Constantin Mewes, *Aspecte istorice privind proprietatea agrară din România*, Bibliotheca Historiae Agriculturae, București, 1993, 3, p. 29.

⁴ Henry Coculescu, *Les cooperatives paysannes en Roumanie*, Teza de doctorat, Universitatea din Paris, Facultatea de Drept, București, Imprimeria "Sportul", 1924, p. 116.

⁵ N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărănească în România*, București, Editura Cartea Românească, 1927, p. 41.

Însuși profesorul Virgil Madgearu, membru marcant al Partidului Național Țărănesc, lua atitudine în anul 1931, afirmând că este "necesar să se creeze un sistem de încurajare pentru întemeierea asociațiunilor de lucru în comun a pământului țăranesc"⁶.

Unul dintre cei mai mari și activi susținători ai ideii de cooperatie a fost profesorul Gheorghe Ionescu-Sișești. Încă din anul 1925 el semnala că "Proprietatea nu se mai concepe azi nici în Occidentul stabil ca fiind dreptul de a uza și de a abuza de un bun... ci proprietatea se înțelege azi ca o instituție socială, ca o funcție socială"⁷.

Magistrală rămâne însă Expunerea de motive la Legea privitoare la îmbunătățirea agriculturii din anul 1931, prin care el argumenta că pe parcele mici "tehnica agricolă modernă nu îngăduie reducerea cheltuielilor de producție, sporirea cantității, îmbunătățirea calității și uniformizarea produselor, decât dacă producția este organizată pe complexe mai mari, care să formeze un tot economic (...). Dacă proprietatea țărească - susține el în continuare - nu va fi în stare să hrănească orașele, să dea un prisos însemnat de produse agricole pentru export, atunci România va fi nevoită să se întoarcă la forme de viață socială cu totul primitive (...). Rând pe rând, partidele politice, preocupate de succese electorale mai mult decât de soarta viitoare a agriculturii și deci a împroprietărilor înșiși, au desființat obștile și au dărâmat spiritul de asociație, care trebuia să fie încă de la început, corectivul fărâmițării proprietății (...). Asociația este unicul mijloc de a asigura progresul și de a putea întrebuința cu folos mijloacele pe care știința și tehnica modernă le pune la îndemâna agricultorilor"⁸.

Preocupat de pulverizarea pământului și de funcția socială a proprietății s-a arătat și juristul Paul P. Nițescu, care în teza sa de doctorat, susținută în anul 1932, enunța o serie de idei de mare valoare teoretică și practică. "Pulverizarea pământului - nota el - formează în țara noastră piedica cea mai serioasă în progresul agricol"⁹.

Același autor deplângea faptul că unii economiști "confundă ideea muncilor agricole prin cooperatie, cu aceea a comunismului", subliniind, totodată, și deosebirea radicală dintre acestea și anume, faptul că dacă asocierea urmărește "diferite realizări (...)" a căror dificultăți inerente împrejurărilor mai ușor vor putea fi învinse (...)", scopul unic al comunismului este "mai mult de ordin social și politic"¹⁰.

De aici rezultă și suspiciunea unor țărani la tot ce ar putea leza dreptul lor de proprietate și față de care Paul Nițescu cere "să infiltrăm în mintea țăranului că

⁶ Virgil Madgearu, *Orientarea agriculturii românești*, în *Viața agricolă*, 1931, p. 109.

⁷ Gh. Ionescu-Sișești, *Reforma agrară și producțiunea*, în *Buletinul Institutului Economic Român*, 1925, 1.

⁸ Gh. Ionescu-Sișești, *Expunere de motive la Legea privitoare la avantajele acordate asociațiilor pentru îmbunătățirea agriculturii*, Min. Agriculturii și Domeniilor, *Monitorul Oficial*, București, Imprimeria Centrală, 1931, p. 4-5.

⁹ Paul P. Nițescu, *Proprietatea parcellară și raționalizarea agricolă*, Teză de doctorat în drept, Universitatea Iași, Facultatea de Drept, București, Atelierele Grafice "SOCEC", 1932, p. 47.

¹⁰ Paul P. Nițescu, *op.cit.*, p. 95.

proprietatea reprezintă o funcție socială, menită să furnizeze mijloacele de subzistență întregii populații și să procure Statului resursele de care are nevoie în vederea progresului și dezvoltării lui"¹¹.

În același sens se exprima și un alt specialist în problemele agrare ale României interbelice, și anume Constantin Moldoveanu: "Proprietatea fiind considerată astăzi ca o funcție socială, - scria el în anul 1937 - proprietarului nu-i mai este îngăduit să-și cultive pământul după cum îi dictează interesele personale, ci trebuie să aibă în vedere ca exploatarea pământului să se facă și în interesul colectivității"¹².

Iar într-o altă lucrare a sa, oprindu-se asupra funcției economice a proprietății agrare, el trata fără echivoc imperativul asocierii micilor proprietari agricoli: "Cel mai strălucit mijloc de potențare și de întreagă folosire a formelor micii proprietăți stă, fără îndoială, în asociația agricolă, liberă și conștientă, încadrată în sistemul de exploatare cooperatist, în toate formele și aspectele, sub care se prezintă această activitate economică. Pentru rezolvarea problemei noastre agrare și îndreptarea grelei situații a economiei noastre agricole nu este, după părerea noastră, decât o singură cale: organizarea rațională a agriculturii prin cooperatie (...). Fără asociația agricultorilor, fără exploatarea rațională și în comun a pământului după un plan unitar, fără o directivă și o supraveghere comună nu se poate realiza o producție agricolă superioară..."¹³.

Un adevărat semnal de alarmă îl dădea la vremea respectivă și un alt autor, Constantin Ciulei, care în anul 1936 constatând că România a rămas în urma țărilor vecine sub aspectul comasării pământului, atrăgea atenția că "este ceasul al 11-lea pentru țara noastră ca să le urmeze exemplul, deoarece fărâmițarea continuă a proprietății rurale ne va duce curând la un adevărat dezastru economic și social"¹⁴.

Destul de plastic și metaforic se exprima și profesorul **Valeriu Bulgaru** care considera proprietatea țărănească parcelară ca pe o a treia formă de iobăgie în țara noastră¹⁵.

În fine, pline de învățăminte ne apar și concluziile unui alt specialist, Marin Mihuț, care a argumentat că nu este suficientă organizarea prin impunere a unei cooperative dacă necesitatea acesteia nu este resimțită, dacă nu există "convingerea membrilor că ceea ce fac le folosește lor și că acest folos răspunde

¹¹ *Ibidem*, p. 112.

¹² C. Moldoveanu, *Cooperația și problema comasării proprietății țărănești*, București, Institutul de Arte Grafice "Lupta", 1937, p. 82.

¹³ Idem, *Organizarea agriculturii prin cooperatie*, București, Inst. de Arte Grafice "Lupta", 1935, p. 6, 293-294.

¹⁴ C.I. Ciulei, *Cooperația și comasarea proprietăților agricole ca posibilități de înviorare economică a Moldovei*, București, Imprimeria Națională, 1936, p. 6.

¹⁵ Valeriu Bulgaru, *op.cit.*

unei nevoi bine simțite... Cooperativa s-a născut din nevoi imperioase comune mai multor indivizi. **Dacă nu există nevoi de satisfăcut, nu se poate face cooperatie** (sub. ns.)¹⁶.

Considerând ca fiind mai mult decât suficiente luările de atitudine, sub aspect teoretic, cu diverșorii specialiști ai domeniului, nu putem să nu constatăm cât de timide și nesemnificative au fost măsurile practice, în conformitate cu legile ce fuseseră deja adoptate, pentru constituirea și generalizarea diverselor forme de cooperare și asociere a micilor producători agricoli. Este suficient să amintim, în acest sens, de Legea privitoare la avantajele acordate asociațiilor pentru îmbunătățirea agriculturii, adoptată la inițiativa lui Gh. Ionescu-Sișești în anul 1931 sau de Legea din luna ianuarie 1939 cu privire la cooperativele agricole și asociațiile țărănești.

Cât de neconvingător s-a acționat în întreaga țară pe linia perfecționării activității și ridicării eficienței în agricultură în acea perioadă, în ceea ce privește organizarea exploatației pământului s-ar potrivi butada că "s-ar fi dorit a se revoluționa totul fără a se schimba nimic". Nu face excepție de la această realitate nici județul Bacău în care în anul 1939 existau doar trei cooperative de producție, consum și de valorificare a produselor agricole și trei asociații agricole țărănești ce purtau denumirea generică de "Buni gospodari".

Atât cele trei cooperative cât și cele trei asociații aveau personalitate juridică, dar capital social aveau numai cooperativele, acestea având un cadru organizatoric mai evoluat, în timp ce asociațiile nu dispuneau la acea dată de un capital constituit de membrii săi așa cum prevedea Legea Cooperatiei¹⁷.

Aceste unități agricole erau:

1. Cooperativa Agricolă "Plugul" din comuna Tescani (azi comuna Berești-Tazlău), care era cea mai veche din județ, fiind constituită încă de la începutul anilor '20 ai secolului nostru, din urmașii foștilor împroprietăriți încă înainte de anul 1864 de către (și de pe moșia sa) pașoptistul și unionistul Rosetti-Tescanu.

În anul 1939 cooperativa avea un număr de 89 de membri, dispunea la Bancă de un capital social de 140.031 lei și poseda o batoză de treierat. Președintele cooperativei era Constantin Pașcanu¹⁸.

2. Cooperativa de Producție, Consum și Valorificare a Cerealelor "Sf. Gheorghe" din satul Nănești, com. Parincea; avea 33 asociați și un capital social de 214 mii lei vărsat la Bancă. Președintele cooperativei era preotul Gheorghe Vascan¹⁹.

3. Cooperativa Agricolă "Satul Nou" din com. Gh. Buzdugan (azi satul Gheorghe Doja, com. Răcăciuni); avea în 1939 un număr de 54 asociați și 72 mii lei capital social. Președinte al cooperativei era C.V. Vasiliu²⁰.

¹⁶ Marin Mihuț, **Funcționarea economică a izlazurilor comunale**, Institutul Economic Românesc, București, Editura "Cartea Românească", 1939, p. 81-82.

¹⁷ Direcția Județeană Bacău a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura județului Bacău, Dosar 35/1939, filele 32, 33, 34.

¹⁸ Ibidem, filele 32, 33, 34, 39.

¹⁹ Ibidem.

4. **Asociația Agricolă "Bunii Gospodari"** din comuna Traian - președinte, preotul Boacă²¹.

5. **Asociația Agricolă "Bunii Gospodari"** din comuna Secueni²².

6. **Asociația Agricolă "Bunii Gospodari"** din comuna Râpile (azi comuna Gura Văii, suburbie a municipiului Onești), condusă de directorul căminului cultural, Ion Butucelea²³.

Trebuie menționat faptul că îndrumarea tehnică de specialitate a acestor unități se făcea de către Camera de Agricultură a județului, al cărei președinte era Ion Brăescu²⁴ iar sub aspect organizatoric și social această misiune revenea Federației Agricultorilor "Troțușul", al cărei director era Eugen Dragomir²⁵. La nivel național, în afara atribuțiilor tehnice ce reveneau compartimentelor din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, activitatea organizatorică și de susținere materială revenea Institutului Național al Cooperăției²⁶.

Din cele de mai sus rezultă că exista un cadru organizatoric legalizat care să scoată din inerție și să restructureze activitatea din agricultura țării, pulverizată în milioane de parcele.

De altfel, în timpul dictaturii carliste din anii 1938-1940, s-au luat și alte măsuri legislative și organizatorice menite să îmbunătățească activitatea agricolă. Pentru exemplificarea acestor preocupări, merită a fi menționată circulara Ministerului Agriculturii către prefecturi din 19 iulie 1939 prin care li se cerea să sprijine înființarea de asociații de producție și desfacere în comun la sate "pentru depășirea grelei situații în care se află proprietatea mică țărănească: loturi mici ce se pulverizează din an în an, culturi extensive, mijloace de producție rele, familii numeroase și subnutrite"²⁷.

Camera de Agricultură a județului Bacău răspundea acestui demers la 2 august 1939 precizând că se va mai înființa încă o asociație de producție, față de cele existente în județ, în comuna Răcăciuni, care va fi condusă de un inginer agronom²⁸.

Desigur, privit în perspectivă istorică, răspunsul autorizat al județului ni se prezintă cu totul nesemnificativ.

Pe aceleași imperative se înscriu și cele două ordine date în primăvara anului 1939 de Rezidența Regală a Ținutului Prut (Rezident, Traian Ionașcu) cu privire la înființarea de cooperative și asociații agricole pentru rezolvarea a două mari și importante probleme, la nivelul comunelor: 1) înzestrarea cu mașini și unelte agricole,

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, Dosar 35/1939, fila 39.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, fila 68.

²⁷ Ibidem, Dosar 24/1939, f. 37 și 38.

²⁸ Ibidem, f. 40.

și cu remizele necesare; 2) procurarea de reproducători comunali și construirea grajdurilor respective²⁹.

Răspunsul Prefectului de Bacău, col. V. Minescu, care va prezenta Rezidenței concluziile consfătuirii din 1 iulie 1939 ce s-a făcut cu conducătorii mișcării cooperatiste din județ, reprezentanții Serviciului Social, Strajei Țării, Revizoratului Școlar și Protoieriei -, s-a sintetizat în ideea că factorii respectivi au decis a nu se recurge la înființarea de noi cooperative speciale pentru acest scop, întrucât ar necesita timp și multe formalități (!) și că se propune subvenționarea (puținelor - n.n.) cooperative și asociații existente, la care să se mai adauge și unele primării - cele din comunele Răcăciuni, Berești-Bistrița și Fântânele³⁰ (azi, sat în comuna Hemeiuiș - n.n.). Orice comentariu este de prisos.

*
* *

Vis-à-vis de realitățile create în agricultura românească de după anul 1990, care a cunoscut un proces tot atât de brutal de pulverizare a pământului (prin Legea 18/1991) ca și cel de concentrare prin cooperativizarea forțată din anii '50 - '60, ni se prezintă deosebit de pertinentă analiza ce o face un cunoscut specialist al zilelor noastre, Eugen Constantin Mewes:

"Maniera grotescă și brutală în care, după cel de al doilea război mondial, s-a căutat să se implanteze cooperația în agricultura românească, încălcându-se în mod flagrant unul dintre principiile fundamentale ale ideii cooperatiste, și anume principiul convingerii și al liberei decizii, a reușit să ducă la compromiterea ideii înseși de asociere, de cooperare (...). Încălcarea principiului liberului consimțământ a dus la pierderea factorului cointeresare, care este motorul oricărei activități economice"³¹.

Devine evident nu numai pentru oricare analist, ci în primul rând pentru factorii politici de decizie că situația actuală a agriculturii românești, adusă azi la similitudine, sub aspect organizatoric și structural-instituțional cu cea din perioada interbelică nu poate fi acceptată decât ca una tranzitorie, impunându-se urgente măsuri de corecție și de constituire *de facto* și *de iure* a ceea ce trebuie să însemne asocierea și cooperarea liber consimțită a micilor proprietari de pământ în mari, oportune și eficiente exploatații agricole.

²⁹ *Ibidem*, Dosar 35/1939, f. 32, 33, 34 și 39.

³⁰ *Ibidem*, f. 40.

³¹ Eugen Constantin Mewes, *op.cit.*, p. 31.

Concepts et idéologies coopératistes et les tentatives d'application de ces dans l'agriculture du département de Bacău dans la période interbellique

Résumé

La réforme agraire de 1921, comme celle de 1864, a exaucé la requête des paysans pour la terre mais pas la production et l'efficacité des activités agricoles à cause d'émiettement des surfaces de la terre.

Vis-à-vis de cette grave et paradoxale réalité, des grands politiciens, économistes et juristes ont élaboré pendant la période interbellique une série des idéologies coopératistes et associatives concernant l'organisation des grandes exploitations agricoles bénévoles par des petits propriétaires.

C'est pour ça qu'on a adapté quelques lois concernant l'organisation des coopératives et associations agricoles des petits propriétaires, comme celles de 1931 et de 1939, mais qu'il ont été appliqués malheureusement assez timide dans le département de Bacău.

Asistența religioasă în armata română la pragul mileniului III

Andrei Lucaci

1. Considerații generale

După o jumătate de secol de opresiune datorată unui regim politic ateu, care a impus din rațiuni străine specificului nostru o existență în afara Bisericii și a lui Dumnezeu, societatea românească și, împreună cu ea, Armata Română se întorc la tradiția religioasă anterioară anului 1948.

Moment de restriște și durere, anul 1948 reprezintă în istoria noastră, atât consfințirea "victoriei" sistemului politic comunist impus de la Moscova cu acceptul marilor actori politici ai vremii, cât și desființarea asistenței religioase din armata română (ordinul nr. 946426 din 22 august 1948 al Regiunii Militare a III-a Cluj).

Înființată ca o necesitate dictată de tradiția creștină a poporului român Instituția Clerului militar a fost gândită de domnitorul A.I. Cuza care în 1861 includea în armata permanentă primul preot militar (Regimentul 1 Linie), fiind apoi continuată și statuată prin Lege de Principele și mai apoi regele Carol I în 1870 și respectiv Ferdinand I în anul 1924 prin Legea privitoare la organizarea clerului militar.

Conștienți de faptul că în fiecare militar există zone sufletești care nu pot fi cunoscute decât de preot, ilustrele personalități menționate ca artizani ai asistenței religioase în armată nu au făcut altceva decât să ofere soldatului continuitate în credința strămoșească aducându-i aproape, indiferent de împrejurare (izolare, aplicații, războaie etc.), pe reprezentanții Bisericii și ai lui Dumnezeu. În acest fel, alături de comandanți, ofițeri și soldați, preoții militari au însoțit armata română în toate momentele sale grele, fiind părtași atât la suferințele poporului, cât și la marile bucurii, așa cum au fost independența și unirea.

Salutând această comuniune dintre soldat și preot, Miron Cristea - Patriarhul României - exclama: "Faptele de o măreție epică ale eroilor noștri, care au contribuit cu suprema jertfă a vieții lor la înfăptuirea celui mai mare eveniment din istoria neamului românesc... unirea... trebuie să fie pentru tot românul un îndemn irezistibil de a aduce mereu jertfe mai mici sau mai mari pentru binele obștesc, altcum n-am fi vrednici de ei".

Cinstind această vrednicie, publicația *Arma cuvântului*, în numărul din anul 1941, consemna: "După ce se va termina războiul actual și după ce istoria nepărtinitoare își va descifra tainele încrâncenării care se va petrece, atunci va vedea posteritatea ce enormă contribuție a însemnat preoțimea, ce admirabilă lecție de curaj, devotament și disciplină a știut să înscrie tagma clericală pe răbojul biruinței naționale. Și preoțimea din prima linie și cei din dosul frontului, toți cu aceeași jertfă, fărămă de suflet la temelie ce va veni".

Din nefericire însă temelia dorită a fi România Mare a însemnat pe lângă pierderea Basarabiei, Bucovinei și a Insulei Șerpilor, mai ales așezarea unei cortine opace și grele în spatele căreia ruperea de Dumnezeu și tradiția creștină a constituit una din principalele preocupări. Paradoxal însă, în ciuda tuturor amenințărilor care uneori mergeau până la măsuri dintre cele mai punitive, legăturile sfinte care au existat între ostași și biserică nu au dispărut, militarii continuând mai mult sau mai puțin în secret să-și îngroape creștinește părinții, să-și boteze copiii sau să se căsătorească religios.

Pe acest fond evenimentele din decembrie 1989 au condus firesc la reluarea tradiției religioase în mod oficial și, prin aceasta, la revenirea în armată a preoților militari. Punctul de plecare l-a constituit expoziția *Armata și Biserica - Tradiție și actualitate*, rod al preocupărilor istoricilor militari din Muzeul Militar Național, pe baza căreia în 11 octombrie 1995, în sala sinodală a reședinței patriarhale din București, a avut loc semnarea Protocolului cu privire la organizarea și desfășurarea asistenței religioase în Armata Română de către Prea Fericitul Părinte Teoctist - Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române - și domnul Gheorghe Tinca - pe atunci ministrul Apărării Naționale. În baza acestui protocol, la 10 ani de la evenimentele din decembrie 1989, în Armata Română activează un număr de 40 de preoți militari, distribuiți în principalele garnizoane ale țării care, până la reeditarea unei Legi a clerului militar, își desfășoară activitatea în deplin consens cu tradiția militară a acestei activități, adaptată la specificul vremurilor în care ne aflăm.

Conștientizând că nu putem păși în mileniul III după două mii de ani de creștinism fără o lege a clerului militar, dezbaterile parlamentare ce au loc acum pe un proiect de lege ce analizează acest domeniu, trebuie să țină cont, cred eu, de Legea clerului militar din 1924 care a reprezentat pentru societatea românească unul dintre cele mai frumoase exemple de toleranță și recunoaștere a egalității religioase în România.

2. Legea clerului militar din 1924. Exemplu de toleranță și recunoaștere a egalității religioase în România Mare

Consfințind tristele experiențe din anii războiului pentru întregire națională, pe parcursul căruia peste 250 de preoți militari au fost alături de suferințele populației și armatei, Legea clerului militar din 1924 reprezintă pentru România Mare unul din cele mai izbutite acte legislative. Analiza realistă a prevederilor ei demonstrează fără tăgadă că la fel ca în 1924 și astăzi această Lege poate fi pusă în practică, solicitând doar câteva adnotații de ordin gramatical.

Promulgată la 18 iulie 1924 sub semnătura regelui Ferdinand, prin întreaga ei cuprindere, Legea reprezintă un veritabil exemplu de toleranță religioasă și respect pentru toate cultele recunoscute, la fel cum din punct de vedere al formulării, extrem de concretă și lipsită total de paleative sau păienjănșuri, poate constitui pentru legislativul de astăzi al României un exemplu demn de urmat. Structurată pe două

părți, Legea și respectiv Regulamentul de aplicare, cuprinde în total 9 capitole și 60 de articole, întreg conținutul reușind să totalizeze "imensa cantitate" de 15 pagini de format A₅.

Intrând direct în problemă, fără alte tipuri sau subtitluri și lipsită total de arhisolicite astăzi "Note de fundamentare", la articolul 1 din Lege se stipulează clar următoarele:

"Se admit în cadrele armate pentru necesitățile confesionale și ale dezvoltării sentimentului religios, preoți militari activi, de orice rit. Ei vor fi numiți prin decret Regal, în baza unui concurs"¹.

Dorind anularea oricărei interpretări, articolele 2 și 3 consemnează clar cine sunt preoți militari activi și care sunt unitățile militare unde vor fi încadrați, după cum urmează:

Art. 2. "La fiecare regiment se numește câte un preot militar de ritul religios din care este formată majoritatea religioasă a elementelor cari compun acel regiment"².

Art. 3. "Pentru necesități confesionale ale minorităților religioase, în fiecare garnizoană de cel puțin 4 corpuri de trupă (4 unități militare distincte) se numește câte un preot sau pastor, sau rabin, sau imam de garnizoană, pentru celelalte rituri"³.

Sinteza următoarelor articole ne prezintă faptul că un candidat la examenul de preot militar trebuie să fie licențiat sau doctor în teologie, cu o vârstă de până la 32 de ani și o practică de cel puțin 3 ani, să fie cetățean român și să fie declarat admis în urma examenului anunțat cu 3 luni înainte în *Monitorul Oficial* (art. 7)⁴. Asemeni armatei, preoții militari au o ierarhie proprie în frunte cu Inspectorul clerului militar (art. 5), cei de alte rituri subordonându-se spiritual propriilor șefi religioși (art. 6)⁵.

Trecând în partea a doua, la Regulamentul de aplicare, în cuprinsul capitolului II: *Recrutarea clerului militar*, aflăm modul de susținere al examenului care, prin conținutul lui, demonstrează încă o dată optica profund românească a clasei politice, în general, și a legilor emise în această perioadă, în special. Solicitând candidatului dovada oficială din partea superiorilor referitoare la condiții și certificatul de atestare a cetățeniei române (II/Art. 3, pct. a, b, c, d, e)⁶, legea obliga trecerea unui control medical și, în final, înscrierea la un concurs cu cel puțin 10 zile înaintea desfășurării acestuia (II/Art. 4)⁷.

Riguroasă până la perfecțiune, partea referitoare la examen se extinde pe parcursul a șapte articole, anulând din start orice interpretare sau breșă, vicii frecvent

¹ *Legea și Regulamentul privitoare la organizarea clerului militar*, Tipografia Marelui Stat Major, 1924, p. 3.

² *Ibidem*, p. 4.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 4-5.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 8-9.

⁷ *Ibidem*.

întâlnite astăzi în legislația românească. Constând în două probe, scris și oral, din care scrisul era eliminatoriu, examenul obliga candidatul la o foarte bună cultură generală, solicitând ca specific, atât cunoașterea organizării armatei române, cât mai ales a istoriei și a geografiei României Mari (II/Art. 5, 6, 7, 8)⁸. Desfășurat o singură dată și, indiferent de ritul candidatului, în limba română rezultatele concursului erau de asemenea publicate în *Monitorul Oficial* și *Monitorul Oastei* împreună cu repartitia pe grade și garnizoane (II/Art. 9, 10, 11)⁹.

În funcție de rezultate, repartizarea pe grade stipulată în articolul 4 era următoarea:

- preot de regiment - asimilat gradului de căpitan;
- preot de divizie - asimilat gradului de maior;
- preot de corp de armată și șefi religioși militari ai celorlalte rituri - asimilați gradului de locotenent-colonel sau colonel;
- inspectorul clerului militar - asimilat cu gradul de general de brigadă¹⁰.

Analizând această ierarhie putem individualiza o concluzie extrem de importantă care demonstrează fără replică toleranța și respectul acordat altor rituri constând în faptul că, un reprezentant al altui rit primește un grad mai mare decât echivalentul său ierarhic stabilit pe eșalon de unitate și, evident, pe număr de militari asistați. De asemenea, merită subliniat faptul că alături de asistența și educația religioasă preotul militar era chemat să condolideze în rândul militarilor noțiunile de istorie a românilor, desfășurând de foarte multe ori o veritabilă activitate de învățator, mai ales că mulți dintre cei chemați la oaste erau străini de știința scrisului și cititului (IV/Art. 17, 18)¹¹.

Riguros organizată instituția preoților militari avea în frunte pe Inspectorul clerului militar, în grad de general, care potrivit articolului 5 purta titlul de *Episcop de Alba Iulia* și era, potrivit legilor țării, deputat de drept (IX, Art. 40, 41, 42)¹². Arhiereu ortodox și membru al Sfântului Sinod, episcopul militar subordona administrativ întreg clerul militar, numai că din punct de vedere spiritual - ca o dovadă clară de respect și toleranță religioasă - preoții aparținând altor rituri răspundeau religios în fața șefilor lor (IX/Art. 44, 45)¹³.

Având aceeași organizare ca și celelalte episcopii ale țării, *Episcopia de Alba Iulia* subordonează atât preoții activi, cât și pe cei de rezervă, îngrijindu-se ca rezerviștii să participe pe bază de planificare la concentrările cuprinse în Planul de mobilizare al Armatei, fiind înscrși în tabelele cercurilor de recrutare din zonele unde-și desfășoară activitatea (VI/Art. 27, 28, 29)¹⁴.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, p. 4.

¹¹ Ibidem, p. 11.

¹² Ibidem, p. 14-15.

¹³ Ibidem, p. 15.

¹⁴ Ibidem, p. 12.

Înscrisă clar în sistemul de redactare al legilor și regulamentelor militare, Legea clerului militar din 1924 cuprinde și un capitol de *Abateri și Penalități* (capitolul VII)¹⁵ în care, pe parcursul a nouă articole, sunt prezentate atât abaterile, cât și modul în care Consistoriul Spiritual, pe baza hotărârii Ministerului de război și a Inspectoratului clerului militar, judecă și sancționează încălcările disciplinare.

Încheind Legea, ultimul articol 48 *Dispozițiuni generale* are meritul extraordinar de a demonstra că statul unitar român constituit la 1 decembrie 1918 a asigurat drepturi depline și egalitate juridică atât populației din Transilvania, Basarabia și Bucovina, cât și Bisericii și cultelor în integralitatea lor. Potrivit acestui articol: "Preoții de toate confesiunile, cari au servit ca preoți militari activi în fostele armate austro-ungare și ruse și cari au devenit cetățeni români, pot fi primiți în armata română în urma cererilor, cu gradul și vechimea dobândită în armatele în cari au servit"¹⁶.

Angajată în noile realități politice ale statului român de după 1918, Legea clerului militar din 1924 are meritul de a așeza problemele militare și religioase într-o stare de excelență normalitate și legalitate, la fel cum va trebui să se întâmple și cu actualul proiect de lege privind reintroducerea preoților în armată. Extrem de necesară, așteptata lege a asistenței religioase în armată, aflată acum pe masa de lucru a legislativului, va trebui să anuleze din start orice posibile interpretări sau răscoliri de sensibilități, așa cum s-a întâmplat din nefericire în numeroase împrejurări.

Luând ca exemplu Legea din 1924 puteam avea garanția că cel puțin în ceea ce privește Armata și Biserica, în calitatea lor de instituții fundamentale ale României, speranțele și încrederea românilor vor continua să aibă un fundament trainic și stabil, confirmate spre rușinea altor organisme ale statului în mod constant de toate sondajele de opinie. Aflată la răscruce, cu o istorie națională bulversată de "cunoscători școliți peste noapte și pe oriunde", România are nevoie ca Armata și Biserica să rămână pentru tot românul neatinse și neîntinate de păcatul pescuitorilor în ape tulburi, doritori de amarnica celebritate a vânzătorilor de neam și țară.

¹⁵ Ibidem, p. 13.

¹⁶ Ibidem, p. 15.

**L'assistance religieuse dans l'armée roumaine
au début du IIIe millénaire
Résumé**

Dans cet article l'auteur souligne la nécessité d'adaptation d'un projet législatif qui conduirera à la rétablissement, après 1989, du clergé militaire. La future loi doit être inspiré des Lois du clergé militaire de 1870 et 1924, la dernière mettant à la disposition tant la reconnaissance des toutes les confessions de la Grande Roumanie, que le cadru de manifestation dans toutes les unités militaires. Subordonnée à la Diocèse militaire d'Alba Iulia l'Institution du clergé militaire s'est manifesté jusqu'à 1948 quant elle a été supprimée, comme une véritable école d'éducation spirituelle pour tous les militaires.

L'apparition d'une nouvelle loi qui resoudre la problème religieuse dans l'armée, peut conduire à l'évitement des quelques événements désagréables, comme celles passés dans les pays environnantes.

Decembrie 1989 - spre aducere aminte

Lăcrămioara Marin

Anul acesta se împlinesc zece ani de la evenimentele din 1989. Deși, ca niciodată, mai ales în ultima lună, acele zile fierbinți au fost larg mediatizate, există încă multe necunoscute. Nici acum nu s-a ajuns la o părere **unanimă**: a fost revoluție? A fost lovitură de stat? Istoricii, cei mai îndreptățiți să dea un răspuns corect se află cele mai multe ori în imposibilitatea de a avea acces la documente importante ce ar face lumină în această problemă vitală pentru cursul ulterior al evenimentelor pe care le trăim.

Textul pe care-l supunem atenției dumneavoastră a fost consemnat în acele zile în urma unor teleconferințe.

Am considerat important să-l publicăm în această formă, fără comentarii adiacente, el reconstituind foarte bine atmosfera precipitată a acelor zile și aducând de la sine argumente asupra faptului că până la un punct Nicolae Ceaușescu a fost corect informat asupra a ceea ce se întâmpla în țară.

17.XII, ora 17³⁵

Nicolae Ceaușescu "Evenimente foarte grave ieri și azi la Timișoara. Totul a plecat de la încercarea de evacuare a unuia care s-a exprimat anti-România. Această provocare a fost pregătită de cercurile antisocialiste și din est și din vest. S-au făcut greșeli inandmisibile. Unitățile care au fost destinate să acționeze au fost dezarmate.

La Timișoara sunt prezenți comandanți militari: am trimis pe generalul Coman cu alți generali; Toate trupele primesc muniție de război și se trage începând de azi. Oricine atacă un soldat, un ofițer să se tragă imediat.

Toate unitățile militare intră în alarmă și nu pleacă nicăieri decât cu muniție.

Într-o oră să se stabilească liniște la Timișoara. Capul a trei coloane se îndreaptă spre centrul Timișoarei. Am ordonat să se tragă foc.

Să-mi raportați din 15 în 15 minute.

Tot aparatul trebuie considerat în stare de alarmă. Cercurile reacționare își concentrează toată forța pentru a submina socialismul. Au făcut declarațiuni în acest scop. Este o adevărată lovitură de stat. Nu mai primim turiști străini, inclusiv pentru micul trafic de frontieră. Acum situația este și mai gravă ca în 1968, în Cehoslovacia.

Chemați unitățile militare, armata, miliția, securitatea - și să organizați trupe comune cu gărzile patriotice. Dați ripostă tuturor acțiunilor provocatoare. Orice problemă se ivește raportați imediat. Spor la muncă!"

20.XII, ora 17⁰⁵

Nicolae Ceaușescu "Doresc să mă refer la evenimentele de la Timișoara care nu au încetat. În seara aceasta mă voi adresa prin TV la toată țara. Este necesar să lămurim

* Adresăm mulțumirile noastre d-lui director al C.U.G.-Iași Gheorghe Buhac și d-lui dr.Sorin Stratulat care au avut amabilitatea de a ne pune la dispoziție acest text.

lumea. Aceste (probleme) au fost provocate de cercurile revanșarde, destabilizatoare. Cercurile de la Budapesta au și făcut declarații în această privință. Este pe deplin clar că toate acestea au fost minuțios pregătite și au avut efectul scontat.

Toate eforturile făcute de armată și organele locale nu au liniștit lucrurile, dimpotrivă, ele s-au intensificat și agravat.

Trebuie să atrag atenția asupra cercurilor de la Budapesta și asupra declarațiilor președintelui SUA care a spus că a discutat cu Gorbaciov problema României. Din partea tuturor cetățenilor trebuie o ripostă împotriva acestor acțiuni. Este necesar ca toți oamenii, nu numai comuniștii, să acționeze.

Imediat, chiar înainte de TV să organizați în această seară, mâine - adoptarea de moțiuni și împotriva celor care s-au pus în slujba cercurilor străine.

Trebuie întărite măsurile de ordine. În întreprinderi să se organizeze unități speciale care să apere și să păstreze ordinea.

Armata trebuie să înțeleagă bine că are mare răspundere; ea trebuie să apere și să respingă toate acestea. Planul trebuie bine executat respingându-se elementele huliganice, distrugătoare.

21.XII, ora 17⁰⁰

Nicolae Ceaușescu "Au intervenit probleme grave care demonstrează că avem de a face cu acțiuni dirijate, destabilizatoare împotriva integrității și independenței țării.

În această situație este necesar să discutăm o mobilizare a tuturor forțelor - interne, armată, gărzi patriotice.

Să se constituie grupe de apărare a bunurilor întregului popor, pe întreprinderi, orașe, județe. La nivelul întreprinderilor să nu existe secții în care să nu fie astfel de grupe. Aceasta e problema numărul unu; nu am acționat la timp și eficient.

Să se facă apel la organizațiile U.T.C. și organizațiile de femei.

Repet nu există decât o singură cale: înfrângerea forțelor reacționare și a oamenilor devotați agenților străine. Să fie demascați și lichidați!

Detășamentele de apărare să se formeze atât în orașe cât și în comune. Să se instituie starea de necesitate în mai multe localități.

Vă rog trimiteți toate forțele încă din această seară. Vă urez succes!"

Evenimentele care au urmat s-au succedat cu o repeziciune uluitoare. Pentru unii dintre participanții direcți timpul n-a mai curs deloc, pentru cei care au supraviețuit totul a devenit istorie. O istorie ce se vrea scrisă în lumina adevărului.

Décembre 1989 - vers souvenir

Résumé

Cette année se sont accomplis dix ans depuis les événements de 1989. Jusqu'à présent on n'a pas arrivé à un point de vue unanime. Que ce qu'elle a été une révolution ou un coup d'état? Les historiens se trouve, dans le pluspart des circonstances, dans l'impossibilité d'avoir accès aux documents importants qu'on pourraient faire la lumière dans cette problème vitale pour des événements ultérieures.

Experimente coloniale britanice în secolul al XIX-lea. Sierra Leone

Gabriel Leahu

Africa Occidentală ocupă un loc aparte în evoluția istorică a Africii subsahariene. Ea a fost regiunea în care au apărut marile imperii medievale - Ghana, Mali, Benin; din punctul de vedere al dominației coloniale a fost zona unde s-au confruntat, încă din secolul al XVIII-lea, Franța și Marea Britanie, celelalte puteri coloniale având mai mult o prezență simbolică. Din perspectiva mișcărilor de emancipare de sub tutela europeană, dar și a formelor de organizare democratică ce au la origine africanii, Africa de Vest a fost deschizătoare de drumuri¹. Și nu în ultimul rând, aici a apărut singurul stat african care și-a păstrat independența, Republica Liberia.

Scopul studiului nostru este prezentarea specificului politicii coloniale engleze în Africa de Vest până în 1880, deosebit de interesantă datorită caracterului său experimental și a consecințelor avute asupra populațiilor africane din zonă, și în primul rând asupra sclavilor eliberați din Sierra Leone.

Posesiunile britanice din Africa Occidentală erau rezultatul mai multor secole de interese divergente. Gambia era consecința acțiunilor comerciale anterioare anului 1815²; Gold Coast a apărut datorită necesității stopării comerțului cu sclavi desfășurat de Confederația Ashanti³; Sierra Leone din rațiuni antisclavagiste și misionare⁴, iar Nigeria datorită dezvoltării comerțului cu ulei de palmier la mijlocul secolului al XIX-lea. Interiorul coloniilor a fost luat în stăpânire efectivă în cursul perioadei următoare, fiind rezultatul expansiunii lente ce a precedat ocuparea întregii Africi, înfăptuită până la începutul secolului al XX-lea⁵.

Aproape întregul secol al XIX-lea posesiunile menționate au părut a fi inutile, Marea Britanie încercând de mai multe ori să renunțe la ele. În 1828 este pusă în discuție prezența în Gold Coast, iar în 1865 Gambia, Lagos, Gold Coast fac obiectul analizei Comitetului Parlamentar special constituit pentru a investiga necesitatea menținerii lor⁶. Principala cauză a intențiilor de abandonare a coloniilor vest-africane a constituit-o influența doctrinei liberale, care considera imperiul colonial englez o structură politică tranzitorie, ce se îndreaptă inevitabil spre dispariție, prin independența

¹ Elikia M'Bokolo, *L'Afrique au XXe siècle. Le continent convoité*, Paris, Seuil, 1985, p. 131.

² David K. Fieldhouse, *Les Empires coloniaux à partir du XVIIIe siècle*, Paris, Bordas, 1973, p. 249.

³ F.M. Bourett, *Ghana. The Road to Independence, 1919-1957*, London, Oxford Univ. Press, 1960, p. 16.

⁴ R. et. M. Comevin, *Histoire de l'Afrique, des origines à la 2e guerre mondiale*, 4e éd., Paris, Payot, 1974, p. 284-286.

⁵ H. Deschamps (éd.), *Histoire générale de l'Afrique Noire*, t. II, *De 1800 à nos jours*, Paris, PUF, 1971, p. 418-422.

⁶ F.M. Bourret, *op. cit.*, p. 18.

posesiunilor. Coloniile costă scump, susțineau economiștii liberali, datorită obligațiilor ce reveneau metropolei (protejarea și susținerea administrației coloniale) și care erau suportate de cetățeni prin impozite. Sumele cheltuite puteau fi considerate pierdute datorită nerecunoștinței coloniilor, care mai devreme sau mai târziu se desprindeau de "corpul care le-a hrănit"⁷. Apoi, dezvoltarea comerțului nu implica și existența controlului politic, fapt demonstrat de intensul comerț cu fostele colonii americane⁸. De asemenea, toate aceste sume erau scoase de pe piața financiară, în condițiile în care dezvoltarea industriei solicita noi investiții⁹. Argumentelor economice li se adăugau cele de morală politică: eliberată de sarcinile financiare și militare impuse de existența Imperiului colonial, Anglia urma să constituie, împreună cu toate statele lumii, o "republică a comerțului", al cărei factor de coeziune urma să-l reprezinte liberul-schimb¹⁰.

În ciuda criticilor aduse Imperiului, erau puține voci care susțineau renunțarea la colonii, pentru că prestigiul britanic ar fi fost afectat. Nu întâmplător, oamenii de stat le considerau "poveri nenorocite... dar pe care nu avem dreptul să le abandonăm"¹¹. Soluția problemei era limitarea posesiunilor la ceea ce deja se cucerise și pentru că independența lor era inevitabilă, Marea Britanie nu trebuia să se opună, ci să le ajute să progreseze. Astfel, ele puteau fi integrate în noul sistem economic, ceea ce avantaja pe toată lumea¹².

Noua teorie colonială, ce o înlocuise pe aceea mercantilă, corespundea supremației economice britanice din primele trei sferturi ale secolului al XIX-lea¹³, dar era și rezultatul acțiunilor umanitare și filantropice, care susțineau necesitatea tutelării populațiilor indigene. Numai așa, civilizația occidentală putea salva "rasele inferioare" de sclavie, canibalism, sacrificii umane, mutilări și asasinate rituale - de care nu se puteau apăra singure. Aici se află originea ideii misiunii civilizatoare a omului alb, concepție care va domina ideologia europeană de la sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁴.

Perspectiva liberală a determinat atât o politică ezitantă în fața noilor ocazii de expansiune¹⁵, cât și crearea în colonii a unor elite "prin încurajarea la indigeni a exercitării acelor calități care ar face posibilă, din ce în ce mai mult, transferarea către ei

⁷ R. Marx, *Histoire du Royaume-Uni*, Paris, A. Colin, 1967, p. 273.

⁸ E. Halévy, *England in 1815*, London, 1960, p. 313.

⁹ R. Marx, *op. cit.*, p. 274.

¹⁰ L. Bergeron, M. Roncayolo, *Le monde et son histoire*, Paris, Laffont, 1980, p. 387; vezi și W.E.F. Ward, *Emergent Africa*, London, G. Allen & Unwin Ltd, 1967, p. 49.

¹¹ A.D. Edwards, G.W.L. Bearman, *Britain, Europe and the World, 1848-1918*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1971, p. 224.

¹² R. Marx, *op. cit.*, p. 273-274.

¹³ W. Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, secnd. ed. New York, Knop's, 1960, p. 70.

¹⁴ J.D. Fage, *Ghana. A historical interpretation*, Wisconsin Univ. Press, 1966, p. 61-62.

¹⁵ F. McDonough, *Imperiul Britanic, 1815-1914*, Ed. All, 1999, p. 55; vezi și C.P. Kirby, *East Africa*, New York, White, 1968, p. 20.

a administrației și a întregii guvernări¹⁶. Drept urmare, preocuparea englezilor, la care se adaugă și specificul dezvoltării economice a Africii Occidentale, au permis dezvoltarea unor elite autohtone viguroase, reprezentate în afaceri, în domeniul spiritual-ecclesiastic, dar și în cel laic (avocați, ziariști, profesori, medici, funcționari coloniali)¹⁷.

Din punct de vedere economic, particularitatea Africii Occidentale o constituia faptul că popoarele de pe coastă au fost în relații comerciale cu Europa timp de mai multe secole. Nevoia de mărfuri europene era atât de mare, încât după abandonarea comerțului cu sclavi ele vor face eforturi foarte mari pentru a dezvolta culturile de export (ulei de palmier, cacao, mirodenii, pulbere de aur), în schimbul cărora să poată aduce produsele europene devenite indispensabile¹⁸.

Reacția europeană împotriva comerțului cu sclavi nu a fost numai în sens negativ, de interzicere, de vânare a comercianților, unde flota britanică a jucat un rol determinant. Comerțul cu sclavi era privit ca o crimă îngrozitoare ce trebuia oprită, dar pentru aceasta era decisiv ca o acțiune pozitivă să fie efectuată în Africa însăși, astfel încât "comerțul rușinos" să fie înlocuit cu unul legal. Transformarea a fost lentă¹⁹, europenii căutând să modifice acele condiții locale care permiteau aducerea sclavilor pe coastele Africii de Vest²⁰. Acțiunile "pozitive" au îmbrăcat diferite forme, de la predicarea căii creștine de viață - care condamna atât comerțul cât și sclavia, sprijinirea dezvoltării agriculturii și a meșteșugurilor, la inițierea și încurajarea unui comerț nou, mai profitabil decât cel cu sclavi, și până la impunerea administrației europene, care "să elimine rădăcinile sclaviei și ale comerțului cu sclavi"²¹. Una din primele consecințe practice ale politicii "pozitive" a fost stabilirea misiunilor creștine, care vor reuși să inducă un climat de opinie prin care majoritatea africanilor încep să accepte implicațiile economice și politice ale campaniei antislavagiste²².

Drept urmare, administrațiile coloniale au favorizat producția indigenă, constituind un sistem economic al producției africane, chiar dacă aceasta era, în general, de subzistență²³. Activitățile economice ale majorității populației constau în producția alimentelor necesare consumului, a materialelor de construcții, a combustibilului, a veșmintelor - necesare aprovizionării pieței interne, dar întâlnim și un înfloritor comerț extern, bazat pe exportul de ulei de palmier²⁴, dar mai ales de cacao - în Gold Coast și

¹⁶ După cum sunau recomandările Raportului parlamentar din 1865, întocmit de o comisie condusă de colonelul Ord (Raportul Ord.) Apud F.M. Bourett, *op. cit.*, p. 18.

¹⁷ E. M'Bokolo, *Afrique Noire. Histoire et civilisations, II - XIX-XX siècles*, Hatier-Aupelf, 1992, p. 241-242.

¹⁸ *Ibidem*, p. 120; E. Jefferson Murphy, *Istoria civilizației africane*, București, Minerva, 1981, vol. II, p. 168-169.

¹⁹ E. M'Bokolo, *op. cit.*, p. 114.

²⁰ R. W. July, *A History of the African People*, New York, Scribner's, 1970, p. 270-271.

²¹ J. D. Fage, *op. cit.*, p. 62.

²² R. W. July, *op. cit.*, p. 277.

²³ R. Oliver, A. Atmore, *L'Afrique depuis 1800* (trad. d'anglais), Paris, PUF, 1970, p. 146.

²⁴ "Revoluția oleaginoasă" după expresia lui E. M'Bokolo, *op. cit.*, p. 129.

Sierra Leone - care-i va îmbogăți pe producători și pe exportatori²⁵. Urmarea directă a noilor activități economice a fost apariția și dezvoltarea continuă a unui nou tip de comunități urbane, europenizate, care reflectau concepțiile europene în tehnicile utilizate, în concepțiile urbanistice²⁶. Africa Occidentală avusese și în trecut centre orașenești, dar noile așezări (Freetown, Accra, Lagos, Bathurst), întemeiate sub influență colonială se caracterizau tocmai prin gradul ridicat de asimilare a noilor influențe. Locuitorii lor vor intra în activitățile de schimb de tip european și vor căuta să devină cu orice chip europeni, prin convertirea la creștinism, prin educație, comportament, ocupații, îmbrăcăminte, locuințe, loisir etc.²⁷.

În aceste condiții, nu este de mirare că aici activitatea misionară a fost privită favorabil, considerându-se că există o identitate între creștinism și civilizație²⁸, nu numai de către africani, care le considerau trepte obligatorii de parcurs pentru a accede la statutul europeanului, ci și de către misionari. Astfel, David Livingstone avea o credință absolută în **civilizație** și nu concepea că **evangelizarea** putea fi separată de distribuirea minunilor tehnicii și ale industriei. El nota în **Jurnalul** său: "Astăzi se fac operații chirurgicale fără dificultate, se obține focul instantaneu și este posibil ca în viitor să ardem apa în locul focului. Inteligența se comunică instantaneu și călătorii sunt transportați pe mare și pe uscat cu o iuțeală pe care strămoșii noștri n-ar fi putut-o înțelege și pe care africanii o consideră acum drept fabuloasă"²⁹. În instrucțiunile sale către un alt misionar, afirma că adevărata religie și tehnica fac o casă bună: "Noi venim printre ei în calitate de membri ai unei religii superioare și de servitori ai unui guvern care dorește să ridice părțile cele mai degradate ale familiei umane. Noi suntem membrii unei religii sfinte și blânde și putem, printr-o conduită corespunzătoare și prin eforturi înțelepte și răbdătoare, să devenim precursorii păcii pentru o rasă încă bulversată și copleșită"³⁰. În privința priorității ce trebuia acordată religiei sau industriei, Livingstone afirma că separarea acestora este o eroare, pentru că ele se presupun reciproc: creștinismul introduce germenii raționalismului, care va permite ulterior indigenilor să utilizeze bunurile materiale produse de civilizația creștină³¹. Un alt misionar, R.P. Pruett în **The Arab and the African**, publicată în 1891, avea aceeași părere, "africanul creștin va îmbrățișa civilizația mult mai ușor și mai natural decât cel păgân. A încerca să-l civilizezi pe african înainte de a-l converti este, îmi pare, a pune căruța înaintea cailor"³².

²⁵ R. et M. Comevin, *op. cit.*, p. 360.

²⁶ R.W. July, *op. cit.*, p. 276.

²⁷ *Ibidem*; vezi și E. Jefferson Murphy, *op. cit.*, p. 256-258.

²⁸ Ph. Hugon, *Les blocages socio-culturels du développement en Afrique Noire*, în *"Revue du tiers-monde"* VII, 31/1967, p. 704.

²⁹ Apud G. Leclerc, *Anthropologie et colonialisme*, Paris, Fayard, 1972, p. 22.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 23.

Totuși, trebuie să observăm în acest caz, cel puțin o diferență între concepțiile misionarilor și cele ale africanilor în privința civilizării, al scopului acesteia. Este evident din pozițiile prezentate că umanitarismul și mișcarea filantropică nu-și propuneau **civilizarea** africanului pentru a-l europeaniza, ci pentru a-i ameliora condiția, "africanii fiind mai curând copii ce trebuiau protejați"³³. Avem aici un paternalism ce va face carieră atât în perioada colonială, cât și după independență.

Obiectivul tuturor misionarilor era de a-i atrage pe africani la bisericile de care ei aparțineau. Activitatea de evanghelizare se baza pe înființarea unei rețele de școli confesionale, unde copiii de toate vârstele puteau învăța să citească, să scrie și să socotească, primind în același timp o educație religioasă, ce-i pregătea pentru botez și pentru adeziunea la o biserică. Activitatea misionară a fost, mai ales în zona pe care o studiem, mult mai înnoitoare decât doresc să recunoască unii critici, care nu văd în misionari decât pe reprezentanții statelor coloniale, iar în activitatea misionară, o altă cale de consolidare a stăpânirii străine³⁴. Astfel, misionarii de la *Church Missionary Society*, de la *Basel Mission* și de la *Misiunea Wesleyană* au introdus în Gold Coast arborele de cacao³⁵, au fixat limbile africane prin sisteme grafice, gramatici și texte religioase³⁶, au creat rețele sanitare³⁷, și mai ales au înființat școli³⁸, au stabilit noi coduri de comportament și de gândire - europene - opuse celor africane, care au sporit ritmul evoluției sociale, inițiat inconștient de negustorii europeni³⁹.

Efectul cel mai important al acțiunii misionare a fost crearea unei elite africane europenizate, aculturalizate, care va propaga în toată zona vest-africană religia creștină și știința de carte⁴⁰. Africanii educați din Sierra Leone au înființat întreprinderi comerciale și au ocupat posturi în administrație sau învățământ în Lagos și Nigeria; cei din Gold Coast sau Nigeria au contribuit intens la răspândirea creștinismului și a științei de carte printre conaționalii lor⁴¹. De asemenea, misionarii s-au preocupat permanent de formarea unui cler african⁴².

Activitățile comerciale desfășurate de englezi, dar și de africani, extinderea serviciilor guvernamentale, acțiunea susținută a misiunilor, facilitățile de educație și de sănătate au permis apariția unei clase de mijloc de oameni educați, care parțial

³³ H. Brunschwig, *Mythe et réalité de l'impérialisme colonial français*, Paris, A. Colin, 1960, p. 7.

³⁴ E. Sik, *Histoire de l'Afrique Noire*, 3e éd. Budapeste, Akademiai Kiado, t. I, 1965, p. 297; vezi de asemenea Aimé Césaire, *Culture et civilisation*, în *Présence Africaine*, nr. 8-10, 1956, p. 190-205; M'Bokolo, *op. cit.*, p. 392-393.

³⁵ L.C.D. Joos, *Scurtă istorie a Africii Negre*, București, Editura Politică, 1966, p. 277.

³⁶ R. et M. Comevin, *op. cit.*, p. 272-273.

³⁷ J. Ki-Zerbo, *Histoire de l'Afrique Noire*, Paris, Hatier, 1972, p. 284; vezi și W.E.F. Ward, *op. cit.*, p. 25.

³⁸ UNESCO, *Histoire générale de l'Afrique. VI. L'Afrique au XIXe siècle jusque vers les années 1880*, 1997, p. 48-49.

³⁹ J. D. Fage, *op. cit.*, p. 63.

⁴⁰ R.W. July, *op. cit.*, p. 276.

⁴¹ *Ibidem*, p. 351-354.

⁴² *Ibidem*.

detrribalizați, ocupă poziții în administrația colonială⁴³. Ei doreau să reformeze vechile elite ale societății africane sau să le înlătore pentru a prelua puterea, dar și să-i înlocuiască treptat pe europeni în posturile de comandă⁴⁴. În general, noua elită din Lagos, Gold Coast, Sierra Leone era nemulțumită, la întoarcerea acasă după studii performante în Anglia, descoperind că "posturile superioare din administrație le erau inaccesibile, nu datorită pregătirii, ci datorită faptului că erau africani"⁴⁵. Frustrarea noii elite, exclusă din posturile administrative responsabile, care rămâneau totuși simbolul reușitei sociale și culturale pentru populația de rând, a determinat refugiul ei spre profesiile liberele (juriști, medici, profesori, publiciști), precum și apariția primelor elemente ale naționalismului african, a cărui formă principală de manifestare a fost publicistica, o modalitate de exprimare specific europeană⁴⁶.

În acest context, modelul exemplar este oferit de situația elitei din Sierra Leone, formată în secolul al XIX-lea aproape în totalitate din *creoli*. Aici putem observa cel mai bine apariția și evoluția sentimentelor de frustrare, modificările de atitudini - de la mândria de a fi considerați "englezi negri", la accentele naționaliste de după 1880, în condițiile creșterii în intensitate a teoriilor rasiste în Europa (potrivit cărora negrii sunt o rasă inferioară, incapabilă de evoluție) și a transformării radicale a politicii imperiale britanice⁴⁷.

În Sierra Leone, termenul de *creol* are o altă semnificație decât amestecul rasial dintre un european și un african, ca în Senegal. Denumirea s-a dat inițial celor născuți din sclavii africani eliberați de pe vasele negriere de către englezi, apoi termenul a fost extins asupra tuturor grupurilor de africani care s-au așezat în colonia Sierra Leone după 1787, anul înființării coloniei și a orașului Freetown⁴⁸. Conotația culturală a denumirii se referea la un mod de viață specific, întemeiat pe limbă (*krio*, rezultată din amestecarea limbii engleze cu câteva limbi vest-africane), obiceiuri, concepții cu care

⁴³ UNESCO, p. 67.

⁴⁴ J.O. Sagay, D.A. Wilson, *Africa: A Modern History, 1800-1975*, London, Evans, 1978, p. 244.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 166-167.

⁴⁶ C. Coquery-Vidrovitch, H. Moniot, *L'Afrique noire de 1800 à nos jours*, Paris, PUF, 1974, p. 175.

⁴⁷ E. M'Bokolo, *op. cit.*, p. 250-251.

⁴⁸ Sierra Leone a fost prima aplicare a triadei engleze *comerț-creștinism-colonizare*. În 1787, filantropii englezi achiziționează câteva mii din peninsula Sierra Leone pentru a-i adăposti pe primii 400 de sclavi eliberați din Anglia, apoi pe negrii americani loialiști, refugiați în Noua Scoție (1792) și în fine pe *maronii* liberi din Jamaica, deportați după cucerirea engleză (1796-1800). În 1807, Sierra Leone devine colonie a coroanei, Freetown ajungând centrul de primire a negrilor eliberați de pe navele ce făceau comerț cu sclavi. Guvernatorul MacCarthy (1814-1824) organizează instalarea acestora în parohii, grupate în jurul misiunilor lui *Church Missionary Society*. În ciuda condițiilor foarte dure de colonizare de la început, numărul coloniștilor sporește permanent (2000 în 1807, 11000 în 1825, 40000 în 1850), ei devenind cei mai activi propagatori ai influenței europene în întreaga Africă de Vest. Sierra Leone a dat naștere unei civilizații *creole* vii, care evoluează după 1850. Primul colegiu de învățământ, Fourah Bay, este înființat în 1827, în 1876 devenind universitate. În 1893, protectoratul este extins asupra interiorului țării, provocând o puternică revoltă a triburilor Temne-Mende (1898), care va determina marginalizarea creolilor ca intermediari între cultura europeană și cea africană. C. Coquery-Vidrovitch, H. Moniot, *op. cit.*, p. 118-119; E. Sik, *op. cit.*, p. 214-215; R. Oliver, A. Atmore, *op. cit.*, p. 36-37; UNESCO, p. 66-68.

creolii se identificau; din acest motiv, termenul poate fi extins la toți cei care adoptau elementele definitorii creole⁴⁹.

În secolul al XIX-lea, creolii din Sierra Leone erau denumiți *Black English*, termen care până spre sfârșitul secolului nu a avut un sens peiorativ. Ei erau mândri de aceasta, considerând că se înfăptuia o confirmare a faptelor: erau negri, dar simțeau ca englezii, iar a fi englez în perioada domniei reginei Victoria (1837-1901) era ceva de care trebuia să fii mândru⁵⁰. În al doilea rând, a fi numit *englez negru* era o recunoaștere a gradului lor de civilizare, a măsurii în care s-a făcut europenizarea lor. Nu întâmplător, a vorbi și a te comporta ca un englez sau în felul în care ei credeau că o fac englezii, era încă o pecete a civilizației și a culturii care luaseră naștere în Sierra Leone de la înființarea sa⁵¹. În al treilea rând, ei au fost supuși unei campanii intense de "civilizare" din partea guvernului englez și a misiunilor, fiind rezultatul concret al unui adevărat experiment de aplicare a triadei *comerț-creștinism-colonizare*, prin care s-a încercat educarea africanilor în manieră europeană. Evident, aceasta însemna să fie creștin, dușman al sclaviei și superstițiilor, dispus să accepte și să apere valorile Angliei victoriene⁵².

Marea Britanie era în centru lumii creole. Acolo călătoreau creolii bogați în sezonul ploios african, acolo își completau educația și studiau la Oxford sau Cambridge, acolo își croiau hainele. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Anglia mai putea fi privită ideal de către africani, barierele rasiale constituind excepții, în condițiile în care domina teoria monogenismului⁵³. Nu întâmplător, creolii puteau susține atunci că ei se află într-o legătură specială cu metropola, atât datorită vechimii coloniei lor în cadrul Imperiului, cât și a loialității lor deosebite, întemeiată pe recunoștința că le-a eliberat strămoșii din sclavie, i-a educat, i-a plasat în fruntea popoarelor din Africa - poziție ce le permitea să devină inevitabilii cuceritori ai interiorului țării, unde europenii nu puteau supraviețui datorită bolilor și a climei ucigătoare din Africa de Vest⁵⁴. De altfel, creolii educați erau folosiți de englezi în întreaga Africă de Vest - în Gambia, Gold Coast, Nigeria - în administrație, învățământ, dar și în activitatea de evanghelizare desfășurată de către *Church Missionary Society*⁵⁵.

Atașamentul față de Marea Britanie se manifesta și prin atenția deosebită ce era acordată reginei Victoria, aniversată cu un fast deosebit cu ocazia celebrării *Jubileului de Aur* din 1887, an ce marca și un secol de la înființarea coloniei, o coincidență cu atât mai fericită pentru creoli. Un cult asemănător exista și pentru guvernatorii care erau

⁴⁹ Ph. D. Curtin, *Africa & West*, Wisconsin, Wisconsin Univ. Press, 1972, p. 99.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 101.

⁵¹ Idem, *The Image of Africa. British Ideas in Action, 1780-1850*, Wisconsin, Wisconsin Univ. Press, 1964, p. 314.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Potrivit acesteia, oamenii au o singură origine, iar diferențele dintre ei au apărut ulterior, ca urmare a climatului, migrațiilor. E. M'Bokolo, *op. cit.*, p. 250; vezi și Ph. O. Curtin, *The Image...*, p. 310-315.

⁵⁴ Ph. O. Curtin, *The Image...*, p. 418.

⁵⁵ E. M'Bokolo, *L'Afrique au XXe...*, p. 134; J.D. Fage, *op. cit.*, p. 61-62.

simpatizați: de exemplu, guvernatorul John Pope-Hennessy (1872-1874) avea o zi în calendar care era sărbătoare publică - *Pope-Hennessy Day* - aniversată o perioadă îndelungată, iar numele lui sir Arthur Kennedy (1868-1872) a fost dat unei anumite plante considerată panaceu universal⁵⁶.

Identificarea creolilor cu Anglia mergea mult mai departe, ei susținând idealurile politicii imperiale britanice, dar și țelurile omului alb, văzând în africani "niște sălbatici incultu" ⁵⁷. Copiii recitau pe de rost versurile lui Rudyard Kipling, *White Man's Burden* și cântau *Britania Rules the Waves*, iar părinții lor se bucurau sau se întristau după cum politica imperială avea succes sau nu. Documentele atestă că ei au fost foarte afectați la aflarea veștii despre moartea generalului Gordon la Khartoum, cucerit de mahdiști în 1885, dar și bucuria resimțită când revolta mahdistă sau rezistența lui Samory Touré au fost înfrânte ⁵⁸.

Fundamentarea umanitaristă și liberală a politicii coloniale britanice a încurajat speranțele elitei africane de a se putea emancipa de sub tutela *civilizatoare* a metropolei, imediat ce ei vor fi "suficienți de educați și de prosperi pentru a sta pe propriile picioare în lume" ⁵⁹. În nutirea acestor speranțe, un rol important l-au avut și misionarii protestanți de la *Church Missionary Society (C.M.S.)*, care și-au început activitatea în 1804, și în special recomandările lui Harry Venn, secretarul acesteia între 1841 și 1873. Programul lui Venn consta în autogovernarea, autoîntreținerea și autopropagarea bisericilor africane: misionarii *C.M.S.* fondau nuclee ale comunităților creștine, înzestrate cu conducători africani și apoi plecau, repetând procesul în altă parte, exercitând ulterior doar "o influență morală". Pentru a desfășura în bune condiții această "delicăta îndatorire", instrucțiunile sale prevedeau "... studierea caracterului național al populației în rândul căreia lucrau", misionarii trebuind să arate "... cel mai profund respect pentru particularitățile naționale". Venn considera că acolo erau "trăsături ale rasei, care nu puteau fi înlăturate" și i-a avertizat pe misionari că "acestea vor crește în intensitate odată cu progresul misiunii", iar pe măsură ce biserica locală își va asuma un caracter național, "ea va înlătura denumirile distinctive ce sunt introduse acum de misionarii străini" ⁶⁰. Observăm că Venn a gândit finalitatea operei misionare în constituirea unei Biserici africane independente, oferind pastorilor africani un țel de urmat. În 1861, la 31 mai, se constituie în Sierra Leone o Biserică indigenă cu nouă parohii, dar activitatea sa era supravegheată de misionarii europeni, ceea ce reflectă limitele procesului inițiat de *C.M.S.*, fapt care-i va nemulțumi profund pe pastorii africani. La zece ani de la înființarea acesteia, J.H. Davies, unul din pastorii africani, reliefa necesitatea și importanța unei Biserici africane independente. "Pledăm pentru o instituție... care singură poate aduce adevărata libertate sufletului și corpului omului...

⁵⁶ Leo Spitzer, *The Sierra Leone Creoles, 1870-1900*, în Ph. D. Curtin, *Africa & West*, p. 102-103.

⁵⁷ E. Jefferson Murphy, *op. cit.*, p. 260.

⁵⁸ L. Spitzer, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁹ J.D. Fage, *op. cit.*, p. 76; vezi și J.O. Sagay, D.A. Wilson, *op. cit.*, p. 244.

⁶⁰ Apud Hollis R. Lynch, *The Native Pastorate Controversy and Cultural Ethno-Centrism in Sierra Leone, 1871-1874*, în *Journal of African History*, V, nr. 3/1964, p. 396.

Vă cerem să țintiți pentru stabilirea în Sierra Leone a unei Biserici autohtone pure... nu numai pentru folosul nostru și al copiilor noștri, ci și pentru folosul întregii Africi⁶¹.

Încurajarea afirmării africane a fost făcută și de către Parlamentul englez, *Raportul Ord*, de care am amintit deja, cerând guvernelor coloniali să-i pregătească pe africani pentru conducerea propriilor afaceri. Aceste recomandări, făcute în 1865, au influențat atât politica guvernamentală în următorii zece ani, cât și pe africani, dar pentru o perioadă mult mai îndelungată. Astfel, guvernatorul Kennedy a renunțat la funcționarii europeni când erau africani la fel de competenți, determinând creșterea numărului indigenilor aflați în serviciul guvernului. Una din aceste numiri a fost la *Capelanatul Colonial al Gambiei*, reverendul George Nicol fiind primul african ce a ocupat o asemenea funcție. Ecoul măsurii a fost mare, pastorii africani din Sierra Leone privind numirea drept începutul unei noi ere în istoria Africii de Vest și sperând că ea anunța "ziua fericită... când prejudecățile rasei vor dispărea"⁶². De asemenea, Kennedy a mărit la doi numărul africanilor din *Consiliul Legislativ* al coloniei și i-a încurajat pe africanii cultivați să formeze *Asociația Indigenilor din Sierra Leone*, pentru a promova interesele africanilor⁶³. Aceași politică o va desfășura și succesorul său, J. Pope-Hennessy⁶⁴.

Deschiderea spre egalitate, favorabilă africanilor, nu va putea evolua spre autodeterminare și independență datorită mutațiilor structurale care se produc în Europa anilor 1860. Principala consecință a fost că teoriile rasiste despre inferioritatea înăscută a popoarelor negre s-au generalizat, numărul europenilor care mai credeau în posibilitățile "raselor inferioare" de a accede la civilizație reducându-se considerabil⁶⁵. Când antropologii au proclamat inferioritatea rasei negre⁶⁶, iar opera lui Darwin a fost utilizată pentru a demonstra că rasa este un element determinant nu numai asupra culturii, ci și a caracterului uman și a întregii istorii - superioritatea rasei fiind demonstrată de superioritatea materială⁶⁷ - raporturile dintre englezi și africani încep să se schimbe.

Modificarea s-a produs în condițiile noii expansiuni coloniale și a declanșării concurenței dintre Marile Puteri pentru Africa, argumentele rasiste constituind întemeierea sa ideologică. Referindu-se la acest aspect, Hannah Arendt afirma - cu o anumită doză de exagerare - că "imperialismul ar fi inventat rasismul, chiar dacă n-ar fi existat gândire rasistă în lumea civilizată"⁶⁸. Nu întâmplător, încetarea supremației economice engleze în lume, care se produce în deceniul opt al secolului trecut, este însoțită de o înmulțire a discursurilor, a publicațiilor în favoarea dezvoltării "operei

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 397.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 397-398.

⁶⁵ Ph. D. Curtin, *The Image...*, p. 238-240.

⁶⁶ G. Leclerc, *op. cit.*, p. 25-32.

⁶⁷ Ph. D. Curtin, *op. cit.*, p. 364; vezi și E. M'Bokolo, *Afrique Noire...*, p. 250.

⁶⁸ *L'Impérialisme*, Paris, Fayard, 1982, p. 110.

coloniale". Nicăieri în lume, argumentul prestigiului nu a îmbrăcat aspectul unei fervente profesiuni de credință naționalistă. Charles Dilke, John Robert Seely, James Anthony Froude argumentau că politica imperială corespundea unei vocații necesare, determinată de "geniul rasei" și de faptul că expansiunea nelimitată era principala rațiune de a fi a poporului englez⁶⁹. Expansiunea colonială devenea "o luptă pentru viață" în care trebuia să triumfe cel mai puternic și mai întreprinzător. Acest ecou al teoriei darwinismului social este bine marcat în concepțiile politice ale lui Joseph Chamberlain (ministru al coloniilor între 1895-1903), exprimate cel mai sugestiv în celebrul său *Credo*: "Eu cred în această rasă, cea mai mare dintre rasele guvernante pe care lumea le-a cunoscut vreodată; eu cred în această rasă anglo-saxonă, mândră, tenace, hotărâtă, încrezătoare în ea însăși, pe care nici un climat sau schimbare nu au putut-o degrada și care, infailibil, va fi forța predominantă a viitoarei istorii și civilizații universale, și eu cred în viitorul acestui Imperiu, vast cât lumea, despre care un englez nu poate vorbi fără un fior de entuziasm"⁷⁰.

Trebuie subliniat faptul că doctrinarii expansiunii coloniale vorbesc mai puțin de interese economice decât de morală și religie, argumentându-se necesitatea civilizației "raselor inferioare", drapelul britanic fiind drapelul civilizației. Astfel, Benjamin Kidd în *Social Revolution*, lucrare apărută la Londra în 1894 și care a cunoscut 19 ediții în patru ani, afirma că superioritatea unei rase se datorează "voinței de subordonare a interesului imediat celui îndepărtat, cel al individului celui al colectivității"⁷¹. Iar cazul britanic era exemplar prin opera de civilizare desfășurată de secole.

Modificarea raportului dintre englezi și africani, bazată pe argumente rasiale - "englezul este supraomul, iar istoria Angliei este istoria evoluției sale"⁷², va determina dispariția ideii de egalitate și a posibilității de evoluție, în cazul creolilor tot mai mulți englezi considerând că parodiază modul de viață englez. Desconsiderarea se va accentua din ce în ce mai mult, englezii renunțând la folosirea creolilor în civilizarea interiorului continentului, descoperirea chininei permițându-le chiar lor să o facă, fără a se mai expune la pericolele de mai înainte.

Când atitudinile și faptele englezilor față de africani devin tot mai negative, aceștia, dar mai ales creolii din Sierra Leone - care după cum am observat au căutat să devină occidentali, nu să răspundă influenței Occidentului⁷³ - încep să se simtă trădați, disprețuiți și să se îndepărteze de "idealul englez" și de țelurile "nobile" ale Angliei. Fiind crescuți într-un spirit englez și năzuind spre o identificare cu Anglia și englezii în toate fazele vieții lor, sierra-leonezii educați se văd, în mod repetat, destinați numai pozițiilor subordonate. Acțiunile nefavorabile se extind după 1890, de la nivelul

⁶⁹ Gabriel Leahu, *Expansiunea europeană în Africa (1878-1914). De la teorie la acțiunea colonială*, Bacău, Conexiuni, 1999, p. 119-121.

⁷⁰ Apud G. Hardy, *La politique coloniale et le partage de la Terre aux XIXe-XXe siècle*, Paris, A. Michel, 1937, p. 75.

⁷¹ J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, PUF, 1981, t. II, p. 703-704.

⁷² H. Arendt, *op. cit.*, p. 104.

⁷³ Ph. D. Curtin, *Africa & West*, p. 99.

experienței individuale (un ton ridicat, un gest arogant, un apelativ jignitor - care puteau fi explicate prin lipsa de educație a englezilor din clasele inferioare)⁷⁴, la nivelul discriminării în zona profesiilor, a serviciilor civile și a comerțului. Astfel, în 1896, guvernatorul sir Frederick Cardew hotărăște printr-o ordonanță ca administrația protectoratului (interiorul țării) să fie rezervată exclusiv europenilor, creolii fiind "semi-evoluți, incapabili de a se folosi corect de instituțiile care le-au fost date"⁷⁵. Noile cadre metropolitane încep să manifeste constant o atitudine de superioritate rasială, întemeiată pe concepțiile rasiste ce dominau deja Europa. În plus, administrația britanică preferă colaborarea cu șefii tradiționali, care "nu costau scump și nici nu aveau pretențiile politice ale elitei europenizate"⁷⁶. De asemenea, comerțul cu interiorul începe să fie tot mai mult controlat de europeni sau libanezi, ceea ce afectează grav interesele economice creole⁷⁷. Toate acestea vor conduce la distrugerea vechilor legături dintre ei și englezi și vor avea două consecințe politice durabile: africanii educați se îndreaptă spre presă, care devine din ce în ce mai mult un substitut pentru posturile administrative la care nu mai aveau acces, iar tot mai mulți membri ai elitei încep să prefere să-și facă studiile în SUA și nu în Anglia⁷⁸.

Situația personală a sierra-leonezilor "evoluți", în condițiile modificării atitudinii engleze față de ei, a fost foarte dificilă. Cultural occidentalizați, dar rasiali negri, ei au suferit o criză a identității când au fost respinși de englezii după care ei s-au modelat, cu atât mai mult cu cât nu se regăseau nici în mediul cultural african "necivilizat". Jefferson Murphy observa că "între africanii educați și populațiile cu mod de viață tradițional exista o adevărată prăpastie, nu mai mică decât cea pe care europenii o considerau că există între ei și aceste populații"⁷⁹.

Răspunsurile sierra-leonezilor, dar nu numai ale lor, ci ale tuturor africanilor europenizați, pot fi grupate în două mari categorii. Prima pune sub semnul întrebării necesitatea europenizării și încuraja evidențierea *personalității africane*, ca adevărată identitate rasială și culturală, orientare personalizată prin activitatea lui Edward Wilmot Blyden. A doua, susținea europenizarea deplină, înfăptuită prin înlocuirea totală a elementelor culturii africane cu cele europene și respingea trecutul rasial. Cei care au adoptat acest răspuns credeau că războaiele, sclavia și alte calamități care i-au distrus pe strămoșii lor, deținători ai originalității, justificau asimilarea după model european ca sigura modalitate de a progresa. Ei erau împotriva renunțării la europenizare în schimbul unei validări a identității lor prin trecut, negând necesitatea reîntoarcerii la obiceiurile africane; în concepția lor, aceste obiceiuri, care n-au avut efecte bune asupra civilizației și educației, erau invalidate tocmai de victoria europenilor asupra africanilor. Unul din reprezentanții extremi ai acestei poziții a fost Joseph Renner Maxwell, care -

⁷⁴ L. Spitzer, *op. cit.*

⁷⁵ R. et M. Comevin, *op. cit.*, p. 364.

⁷⁶ E. M'Bokolo, *L'Afrique au XXe...*, p. 137.

⁷⁷ R. et M. Comevin, *op. cit.*, p. 364-365.

⁷⁸ E. M. Bokolo, *op. cit.*, p. 137.

⁷⁹ E. Jefferson Murphy, *op. cit.*, p. 260.

simptomatic pentru concepțiile vremii - abordează problema africanilor din punct de vedere rasial. În lucrarea **The Negro Question, or Hints for the Physical Improvement of the Negro Race, with Special Reference to West Africa**⁸⁰, apărută la Londra în 1892, susținea că negrii erau disprețuiți de europeni nu pentru că le lipsește inteligența, nu pentru că sunt imorali sau inumani, ci pentru că sunt pur și simplu urâți⁸¹. Influențat de teoriile neo-darwiniste, el era convins că rasa neagră va pierde lupta pentru supraviețuire în competiția cu rasa albă, dar era sigur că situația se va îmbunătăți prin căsătoriile negrilor cu femeile albe, fapt ce va determina dispariția "problemei negre", odată cu dispariția trăsăturilor sale rasiale⁸².

În concluzie, analiza situației Africii britanice de Vest a evidențiat existența unei realități specifice, caracterizată prin apariția unei elite africane instruite, ca urmare a politicii britanice de inspirație umanitaristă. Ea considera Marea Britanie drept gardiana civilizației, care va renunța la tutela pe care o exercita, atunci când va dovedi că este suficient de "civilizată", de educată și de prosperă pentru a se putea conduce singură. Frustrarea acestei categorii, în condițiile afirmării tot mai puternice a teoriilor rasiste care căutau să argumenteze expansiunea colonială, dar și a modificării radicale a concepțiilor coloniale britanice - ambele reflectate în înlăturarea lor din funcțiile responsabile pe care le meritau prin pregătire - va determina apariția primelor încercări de evidențiere a *personalității africane* autentice, distinctă și valoroasă prin ea însăși. Într-o Europă victorioasă în întreaga lume, afirmarea s-a făcut mai ales pe plan cultural și nu politic, orice rezistență în acest sens fiind imposibilă. În al doilea rând, într-o perioadă în care dominația colonială era justificată și prin demonstrarea inferiorității valorilor culturale africane comparativ cu cele europene, încercarea de întemeiere a unui naționalism cultural era firească. Acum sunt puse în circulație temele sale fundamentale - *panafricanism*, *personalitate africană* - prin folosirea istoriei africane în "reabilitarea" Africii și în demonstrarea locului și rolului civilizației africane în evoluția umanității.

Expérimentations coloniales britanniques pendant le XIXe siècle. Sierra Léone **Résumé**

L'Afrique Occidentale occupe une place à part dans l'évolution historique de l'Afrique noire; ici ont apparus les grands empires médiévaux, ici se sont affrontés les principales puissances coloniales et ici est le foyer du nationalisme africain - au commencement culturel et puis politique.

L'auteur retrace le chemin parcouru par l'élite africaine instruite, qui a progressé de l'identification à l'éloignement de l'idéal colonial britannique - le cas Sierra Léone étant exemplaire.

⁸⁰ Problema neagră, sau sugestii pentru ameliorarea fizică a rasei negre, cu referire specială la Africa de Vest.

⁸¹ "Capul său lănos nu este ca părul întins al anglo-saxonilor, pentru că nările sale largi seamănă mai mult cu organul nazal al maimuței..., pentru că buzele sale groase nu sunt la fel de frumoase ca cele subțiri, pentru că, culoarea neagră a pielii este neplăcută, comparativ cu cea măslinie sau albă". Apud L. Spitzer, *op. cit.*, p. 131-132.

⁸² *Ibidem*, p. 132.

RWANDA: Anatomia unui genocid!

Viorel Cruceanu

Tragedia de proporții din primăvara anului 1994 a transformat "țara celor 1.000 de coline" în "infernul celor 1.000 de coline". Punctul de pornire l-a reprezentat doborârea avionului prezidențial rwandez, în seara de 6 aprilie. Aparatul, un "Falcon - 50" (oferit de francezi), s-a prăbușit în flăcări, chiar în parcul reședinței șefului statului, nu departe de pista aeroportului din Kigali. La bordul său se afla o duzină de personalități oficiale, în frunte cu generalul Juvenal Habyarimana (57 ani), ce conducea dictatorial Rwanda de la 5 iulie 1973, și Cyprien Ntaryamira (38 ani), instalat de numai trei luni ca președinte al Republicii Burundi. Ambii lideri erau **hutu**, etnia dominantă din cele două țări. Ei reveneau de la un "**summit**" regional, desfășurat la Arusha (Tanzania), unde se discutase o singură problemă, de stringentă actualitate din 1990: împărțirea puterii în Rwanda între majoritatea **hutu** și minoritatea **tutsi**. Președintele rwandez se întrecea în promisiuni, încălcate ulterior cu nonșalanță. Bizuindu-se pe relațiile sale privilegiate cu François Mitterand, generalul căuta să câștige timp.

La umbra acestei politici, în jurul dictatorului se formase un nucleu dur, dominant de rubedenii, provenite în special din familia soției sale, Agathe Habyarimana. Clanul prezidențial și-a creat un vast sistem operativ ce cuprindea: Garda prezidențială (echipată și antrenată de francezi), sinistra "Rețea Zero" (escadroanele morții) comandată de cumnatul președintelui, colonelul Elié Sagatwa (mort și el în atentatul de la Kigali), organizația extremistă "Hutu Power" și milițiile locale "Interhamwe", renumite pentru cruzimea lor.

Întreaga "rețea operativă" aștepta un moment prielnic pentru exterminarea minorităților **tutsi**. Evenimentele consumate în perioada 6 aprilie-4 iulie 1994 au dovedit **planificarea**, până în detaliu, a purificării etnice. Iată de ce, referirile la genocidul din Rwanda sunt însoțite de epitețe precum "**nazism tropical**" sau "**khmerii negri**".

Cel care a caționat un asemenea plan diabolic nu s-a imaginat, cu siguranță, în postura de primă victimă. Totuși, generalul Habyarimana era suspectat, de propriul anturaj, că a făcut prea multe concesii. Prin urmare, extremiștii hutu din cercurile puterii au optat pentru soluția critică: sacrificarea președintelui, devenit nesigur în ochii lor. În ciuda echivocului întreținut, astăzi este limpede că rachetele sol-aer care au lovit nava prezidențială proveneau din arsenalul armatei. Profitându-se de impactul emoțional provocat, s-a dat drum liber diversiunii, vectorul imaginar al vinovăției fiind îndreptat spre etnicii **tutsi**.

Cum s-a ajuns aici? Răspunsul poate fi aflat prin coroborarea mai multor factori: moștenirea istorică, semnificația răscoalei hutu din 1959 și afirmarea unor noi

raporturi de forțe pe continentul negru, în general, și în regiunea "Marilor Lacuri", în special.

*
* *
*

I. Moștenirea istorică. La prima vedere, problemele Rwandei par a fi exclusiv etnice. În realitate ele sunt mult mai complexe, la originea lor aflându-se alți factori: **demografici** (o densitate medie de 270 locuitori/km², fără egal pe continent; în "zonele utile" aceasta ajunge însă până la 500 locuitori/km²), **economici** (eroziunea solului datorată exploatarei intensive; scăderea prețului la principalele produse de export - cafea și ceai) și **culturali** (coruperea valorilor tradiționale prin aculturație, dimensiunea lor pacifistă fiind anulată de reguli intolerante și segregacioniste). Cum era de așteptat, toate aceste constrângeri au marcat natura raporturilor dintre populațiile rwandeze: twa, hutu și tutsi.

Cei mai vechi locuitori ai Rwandei sunt pigmeii, numiți **twa** (1% din populație). Modul lor de viață este preistoric, îndeletnicindu-se și în prezent cu vânatul, olăritul și artizanatul. Peste ei s-au suprapus, către sfârșitul primului mileniu al erei creștine, valurile de migratori bantu. De origine vest-africană (au pornit din zona cuprinsă între lacul Ciad și fluviul Niger), populațiile bantu practicau agricultura și stăpâneau tehnicile metalurgiei fierului. Noii sosiți s-au simțit foarte bine în regiunea "Marilor Lacuri", unde au devenit sedentari, intrând în istorie sub numele de **hutu**. Au întemeiat mici regate, care uneori se războiau între ele.

Liniaștea acestor "oameni" ("bantu" înseamnă tocmai "om") a fost tulburată de venirea altor migratori (secolele XV-XVII). Este vorba de triburile **tutsi**, "păstori de tip etiopid"¹ (nilotici), ce ieșeau în evidență prin tenul mai deschis și talia longilă (ei ating frecvent înălțimi de 2 m). Războinicii tutsi și-au subordonat populațiile twa și hutu.

Deoarece în Africa izvoarele epigrafice lipsesc, nu știm dacă migrația tutsi a fost însoțită de violențe. Cert este că tradiția orală nu reține, în memoria sa foarte vie, amintirea vreunui conflict sângeros. De aceea, înclinăm să credem că între hutu și tutsi s-au stabilit, încă de la început, norme echilibrate de conviețuire, iar îndeletnicirile complementare au determinat aplicarea unui "contract social" **sui-generis**.

Astfel, proprietarul tutsi de vite cornute, numit **shebuja**, își "arendează" animalele cultivatorilor hutu. Trebuie precizat că prezența turmelor de vite, aduse de tutsi, au "revoluționat" modul de viață al hutu. Pe de o parte, consumul de carne a determinat o netă ameliorare a regimului alimentar. Pe de altă parte, dejecțiile cornutelor au fost folosite ca îngrășământ natural. S-a obținut o fertilitate sporită a

¹ M. Comevin, *Histoire de l'Afrique contemporaine de la deuxième guerre mondiale à nos jours*, Paris, Payot, 1972, p. 239.

solului ce a condus la "un formidabil avânt economic în secolele XVI-XVIII"². Inevitabil, noile condiții au asigurat posesorului de animale o poziție privilegiată în societate.

Dar și "arendașul" hutu, numit **umugaragu**, a beneficiat la rândul său. Întreținerea uneia sau mai multor vaci era și "un semn evident de ascensiune socială"³. El primea și un lot de pământ în folosință, cu condiția ca o parte din produsele obținute să le cedeze lui **shebuja**.

Timp de trei secole acest sistem a funcționat fără fisuri. Abia în anii postbelici, cu afirmarea mișcării de emancipare hutu, contractul a fost denunțat și considerat **buhake** (servitute); la fel, obligațiile hutu și-au pierdut funcția socială fiind apreciate drept umiltoare **akazi** (corvezi)⁴.

Pe baza înțelegerilor contractuale s-a constituit o piramidă socială având ca bază majoritatea hutu. Palierele superioare erau repartizate "aristocrației" tutsi, alcătuită din șefii turmelor de animale, șefii de coline (ai terenurilor agricole) și șefii militari. În vârful piramidei se afla regele, **mwami**, care domnea în chip absolutist și a cărui putere divină era simbolizată de tamburul regal **Kalinga** (stropit cu sânge de bou și în fața căruia focul era întreținut zi și noapte).

Se poate constata din rândurile de mai sus o preeminență tutsi cel puțin în domeniul economic și politic. Sub aspect cultural, însă, tutsi au fost practic asimilați. Astfel, ei au adoptat credințele și dansurile hutu și, mai ales, limba acestora, **kinyarwanda**. Făcând o radiografie a raporturilor interetnice din Rwanda, marele africanist Basil Davidson insistă pe faptul că "timp de secole înaintea invaziei coloniale europene, hutu și tutsi trăiau în perfectă armonie". Ei "au edificat o societate în care drepturile și obligațiile unora și altora erau respectate mutual". Mai mult, subliniază B. Davidson, "cele două comunități au împărțit aceeași viață, depinzând una de alta, fără sentimentul superiorității și inferiorității"⁵.

Aprecierile lui Davidson, împărțite și de alți africaniști, infirmă interpretarea facilă, dar cea mai uzitată, a **urii atavice** între hutu și tutsi. În realitate, demonii dezbinării rasiale au fost provocați de prezența dominatoare europeană: germană, între 1894 și 1916, și belgiană din 1916 până la independența din 1962.

Ca pretutindeni în Africa, europenii au colportat și în Rwanda prejudecățile lor rasiale. Aici ei au "acclimatizat" teoriile lui Gobineau, descoperind subit flagrante inegalități între hutu și tutsi. Iată cum descrie universitarul burundez, Gabriel Mpozagara, impactul segregacionist indus de germani și, apoi, belgieni: "minoritarii tutsi erau considerați mai inteligenți și mai îndreptățiți să conducă datorită trăsăturilor lor «caucaziene», în timp ce hutu, cu un aspect pronunțat «negroid», erau considerați

² O. Foumaris, *Au commencement était la surpopulation....*, în *Jeune Afrique*, no. 1861, du 4 au 10 sept. 1996, p. 39.

³ G. Logiest, *Mission au Rwanda*, Bruxelles, 1988, p. 86.

⁴ *Ibidem*, p. 52.

⁵ *Cf.* *Le Nouvelle Afrique Asie*, no. 56, mai 1994, p. 6.

mai puțin inteligenți și mai puțin dotați"⁶. Prin urmare, decenii la rând, hutu "s-au înfundat într-un complex al inferiorității"⁷ (G. Prunier), ce a provocat evidente sechele psihologice populației majoritare.

Manifestările modelului segregționist au culminat în anii interbelici, când tutsi au cooperat la buna funcționare a administrației indirecte, promovate de belgieni, după exemplul britanic. Abia acum ei se comportă ca o castă aristocratică, privilegiile politice și economice aparținându-le în exclusivitate (în limitele admise de belgieni). Normele impuse de puterea tutelară au făcut ca hutu "să vegezeze", în timp ce monopolul tutsi părea "fixat pentru eternitate"⁸.

II. Răscoala hutu. Schimbarea s-a produs după cel de-al doilea război mondial. Datorită Colegiului de la Nyanza, tinerii reprezentanți ai elitei tutsi și-au lărgit orizontul educațional. Contactul cu o serie din valorile culturii occidentale le-a trezit spiritul contestatar. Acesta a fost alimentat și de vecinătatea coloniilor engleze Kenya, Uganda și Tanganyika, unde elitele locale militau deschis pentru libertate națională. După proclamarea independenței Ghanei la 6 martie 1957, o premieră pentru Africa neagră, liderii tutsi au cerut imperativ Belgiei ridicarea tutelei. Printr-o astfel de atitudine, ei apăreau în ochii străinătății ca adevărați naționaliști din teritoriu"⁹.

Paternalismul puterii tutelare era pus în derută. Spre deosebire de englezi și în ciuda noului ambient internațional, ostil colonialismului, belgienii excludau posibilitatea emancipării posesiunilor deținute (miza majoră fiind, de fapt, Congo belgian). Iată de ce, în loc să examineze cu seriozitate contestația tutsi, belgienii au luat-o drept un capriciu al unor răsfățați. Și au găsit și antidotul: modificarea regulilor jocului prin seducerea populației hutu, chemată brusc să-și asume un rol la care nici nu ar fi îndrăznit să spere.

Lumea profundă hutu era la rândul său într-un proces evolutiv. Datorită misiunilor catolice belgiene a căpătat contur și o "elită" hutu, formată exclusiv în domeniul ecleziastic (Seminarul de la Kabgayi). La acești slujitori ai credinței creștine s-au manifestat primele frustrări, transferate treptate și masei amorfe majoritare.

Trezirea "uriașului" adormit hutu s-a produs cu largul concurs al administrației belgiene. Printr-o propagandă abilă, sentimentul de marginalizare al hutu (80% din populație) a fost canalizat spre o răbufnire crescândă de ură. Intrarea lor în scenă s-a realizat prin "**Manifestul Bahutu**", redactat de nouă ecleziști hutu, în frunte cu Grégoire Kayibanda, și difuzat la 24 martie 1957. Documentul cerea o "reală democratizare la toate nivelele, vot universal, monarhie

⁶ Idem, no. 58-59, juillet-août 1994, p. 30; vezi și no. 70-71, juillet-août 1995, p. 20.

⁷ C.f. *Jeune Afrique*, no. 1939, du 10 au 16 mars 1998, p. 70.

⁸ R. Comevin, *Histoire de l'Afrique*, tome 3, Paris, Payot, 1975, p. 515.

⁹ *Ibidem*, p. 517.

constituțională și transferul gradual al puterii majorității hutu"¹⁰. Ca o garanție a satisfacerii cerințelor din manifest, se solicita prelungirea tutelei pentru un interval minim de 5-7 ani.

Tot sub oblăduirea Belgiei s-a trecut și la organizarea politică a hutu. Astfel, în iunie 1957, liderul populației majoritare din centrul și sudul țării, G. Kayibanda, a pus bazele "Mișcării Sociale Hutu" (transformată în toamna lui 1959 în "Partidul Mișcării de Emancipare Hutu" - PARMEHUTU). La rândul lor, hutu din nordul teritoriului au creat "Asociația pentru promovarea socială de masă" (APROSOMA), în noiembrie 1957, sub conducerea lui Joseph Gitera Habyarimana. Din păcate, aceste partide s-au plasat pe poziții xenofobe, accentuând delirul extremiștilor din ambele tabere.

Simțind pericolul unei revolte hutu, regele Mutara III a convocat un "grup de studiu" (alcătuit pe criterii paritare), însărcinat cu limpezirea raporturilor sociale din țară. În cadrul dezbaterilor, J. Gitera a reafirmat cerințele hutu din manifest. Reprezentanții tutsi le-au ignorat, stabilind ca principală prioritate accesul la independență. În ciuda divergențelor etalate, regele a concluzionat, la finalul a trei luni de discuții, că "în Rwanda nu există o problemă hutu-tutsi"¹¹.

Aflat la tron din 1931, **mwami** Mutara III era o persoană respectabilă. Căutând soluții politice, el pleacă în toamna lui 1958 într-un turneu european ce a cuprins Belgia, Danemarca și R.F.G. Istoricul rwandez Alexis Kagamé reliefează utilitatea voiajului, deoarece **mwami** a înțeles acum că "Rwanda nu mai putea fi guvernată după moda străveche" și că domnia sa trebuia să ia în considerare "cadru partidelor politice"¹². La Bruxelles monarhul a primit invitația de a vizita S.U.A., fapt ce dovedea că el era considerat garantul rezolvării prin metode pașnice a complicațiilor din Rwanda (după modelul țării surori, Burundi, care se îndrepta pașnic spre independență, sub conducerea regelui Mwambutsa IV).

Mutara nu a mai ajuns însă peste ocean. La 25 iulie 1959, el se afla la Usumbura (astăzi Bujumbura) unde era sediul Înalțului Rezident General belgian al teritoriilor Ruanda-Urundi. În timpul unei audiențe, cu un grup de senegalezi, i s-a făcut rău. Monarhul a părăsit sala pentru a-și consulta medicul personal, belgianul Julien Vyncke. Istoricul A. Kagamé citează un infirmier congolez, martor al evenimentului, care a declarat că regele a murit după o injecție cu antibiotic, făcută de medicul său. Răul începuse cu o paralizie facială, completată de o abundentă transpirație, simptome ale unei hemoragii cerebrale. Medicul belgian, spune A. Kagamé, a încercat să ia măsuri energice, dar Mutara nu a mai putut fi salvat¹³. Imediat, pe fondul suspiciunii generale, s-a răspândit zvonul că regele a fost otrăvit de belgieni.

¹⁰ *Ibidem*, p. 518; vezi și J. Ganiage, H. Deschamps și O. Guitard, *L'Afrique au XXe siècle*, Paris, Sirey, 1966, p. 462.

¹¹ R. Comevin, *op. cit.*, p. 516.

¹² A. Kagamé, *Un abrégé de l'histoire du Rwanda de 1853 à 1972*, tome 2, Butare, Édit. Univ. du Rwanda, 1975, p. 239.

¹³ *Ibidem*, p. 250-253.

Fără a mai consulta administrația tutelară, conform uzanțelor, aristocrația tutsi a desemnat ca rege pe fratele mai mic al lui Mutara, încoronat sub numele de Kigeri V. Belgianii s-au simțit ofenșați. Prin urmare, punțile de legătură dintre cele două părți au fost definitiv tăiate.

De agravarea conflictului tutelă-tutsi au profitat liderii hutu care declanșează, la 1 noiembrie 1959, o răscoală populară de amploare, considerată de africaniști drept o veritabilă "Jacqueria"¹⁴ africană. Izbucnită în regiunea Gitarama (centrul țării), ea s-a extins pe parcursul a 15 zile în regiunile vestice și, apoi, nordice, unde a atins apogeul. Răsculații hutu au dat foc așezărilor tutsi, le-au distrus bunurile și le-au masacrat familiile. Bărbaților tutsi capturați li s-a aplicat o metodă barbară: amputarea picioarelor de la genunchi pentru a fi mai puțin... înalți.

Numărul victimelor a rămas un element **tabú** pentru oficialitățile hutu ce vor prelua puterea și care au considerat acțiunea lor drept o "revoluție". Cert este că, din noiembrie 1959 și până în 1964, masacrele s-au repetat. În această perioadă ponderea etnicilor tutsi a scăzut de la 15%, la doar 9% din populație. Un asemenea declin demografic sugerează că numărul victimelor s-a numărat cu zecile de mii; de asemenea, peste 100.000 de tutsi s-au refugiat în țările vecine: Congo Kinshasa, Burundi, Tanzania și, mai ales, Uganda (78.000, până în 1964).

Caz unic în istoria decolonizării, mișcarea hutu din Rwanda s-a bucurat de sprijinul puterii europene tutelare. Pe acest fond monarhia a fost abolită (este drept printr-un plebiscit), iar la 28 ianuarie 1961 a fost proclamată republica. La 1 iulie 1962, Rwanda a obținut independența sub președinția lui Grégoire Kayibanda. Preluarea puterii de către populația majoritară a coincis cu o inovație: instituirea unui sistem etnocratic.

Deriva autoritar-extremistă a regimului s-a accentuat continuu. Ea și-a pus pecetea și pe comportamentul președintelui. Faptul a fost sesizat chiar de belgianul Guy Logiest, rezident militar al teritoriului în perioada marii revolte hutu și principalul artizan al victoriei populației majoritare. Spre surprinderea sa, Logiest a constatat o profundă schimbare, în rău, a liderului rwandez: dacă în perioada "**Manifestului**" G. Kayibanda îi apărea ca simbolul aspirațiilor hutu, considerându-l drept "un om sincer și generos, într-o țară în care domnea duplicitatea"¹⁵, în 1972 el era umbra celui de odinioară deoarece "îmbătrânise vizibil, fiind prizonierul excesului de băutură"¹⁶.

Totuși, președintele Kayibanda a rezistat elementelor hutu radicale nordiste, ezitând să aplice "soluția finală" etnicilor tutsi. Pe acest fond s-a produs lovitura de stat militară de la 5 iulie 1973, în urma căreia puterea a fost preluată de generalul

¹⁴ M. Comevin, *op. cit.*, p. 241; P.F. Gonidec, *L'État Africain*, Paris, Édit. R. Pichon et R. Durant-Auzias, 1970, p. 248.

¹⁵ G. Logiest, *op. cit.*, p. 51.

¹⁶ *Ibidem*, p. 215.

Juvenal Habyarimana, exponent al curentului radical. De acum înainte, caracterul exclusivist al regimului se va accentua, atingând paroxismul în primăvara lui 1994.

III. Noile raporturi geopolitice. Principalii actori ai crizei rwandeeze au fost regimul monoetnic al generalului Habyarimana și Frontul Patriotic Rwandez (F.P.R.), constituit în 1987 în Uganda, dominat de etnici tutsi. Aceștia din urmă erau descendenții victimelor evenimentelor din anii 1959-1964. Încă din 1990, liderii F.P.R. au încercat o întoarcere în forță. Africanistul G. Prunier evidențiază credința mesianică în justetea cauzei lor, revenirea în țara strămoșilor fiind considerată inevitabilă, după exemplul "evreilor care au supraviețuit holocaustului". Tentativa a fost respinsă cu sprijinul masiv al Franței.

Din acest moment se mai suprapune un plan: cel al intervenției externe. Franța lui Mitterand și-a motivat implicarea în termeni geostrategici: salvarea "spațiului francofoniei" de primejdia "anglo-saxonă". În repetate rânduri Parisul a acuzat Uganda (fostă colonie engleză) și pe președintele Yoweri Museveni (aliat fidel al S.U.A.) de agresiune împotriva Rwandei. La fel, F.P.R. era considerat o "creație" ugandeză, făcându-se caz de faptul că liderii săi se exprimau doar în engleză (inclusiv "omul forte" al F.P.R., generalul Paul Kagamé, care avea numai doi ani, în 1959, când părinții săi au luat calea exilului).

În mod surprinzător, factorul subiectiv a jucat un rol ce nu poate fi neglijat. Astfel, revista *Le Nou vel Afrique Asia* preluat o declarație a ministrului Cooperării din timpul evenimentelor, Bernard Debré (fiu al fostului premier Michel Debré), ce afirma: "este greu de judecat politica franceză față de Rwanda. Aceasta pentru că președintele Mitterand era extrem de atașat față de generalul Habyarimana, de familia sa și de tot ce însemna fostul regim rwandez"¹⁷.

Mixtura dintre politic și afectiv "a făcut ca țara drepturilor omului să devină complice la genocid"¹⁸. Tranșantă este și specialistă belgiană în probleme africane, Colette Braeckman, care nu ezită să denunțe exterminarea tutsi ca "primul genocid franco-african"¹⁹.

Bilanțul catastrofei umanitare din Rwanda frizează incredibilul: 800.000 tutsi uciși cărora li se adaugă și 30.000 hutu moderați²⁰. "Jocul macabru al cifrelor"²¹ a fost aprofundat, în *Jeune Afrique*, de Christine Daure-Serfaty, o neobosită apărătoare a drepturilor omului: în cele 100 de zile ale genocidului, ritmicitatea a fost de 8.000 crime pe zi; de asemenea, 9 tutsi din 10 au pierit, adică 90% din totalul etniei minoritare²².

¹⁷ J. Anansi, *Cette guerre cachée aux Français*, în *Le Nouvel Afrique Asia*, no. 101, fev. 1998, p. 20.

¹⁸ Cf. *Le Figaro*, în *Ibidem*, p. 18.

¹⁹ Cf. *idem*, no. 69, iun 1995, p. 19.

²⁰ Cf. specialistului în probleme est-africane. G. Prunier, citat de *Jeune Afrique*, no. 1939, 1998, p. 70-71; aceleași cifre au fost consecvent susținute de revista *Le Nouvel Afrique Asia*, condusă de marele tiers-mondist Simon Malley, care a dovedit din primele momente, gravele responsabilități ale Franței.

²¹ *Jeune Afrique*, no. 1836, du 13 au 19 mars 1996, p. 34.

²² *Ibidem*.

La 4 iulie 1994, F.P.R. a preluat puterea și a pus capăt genocidului. Deși în structurile noului regim se află suficienți hutu, totuși pârgghiile principale aparțin etnicilor tutsi. Ei nu vor putea aplica integral regulile democrației căci, fatalmente, s-ar ajunge la un nou regim monoetnic hutu. Iată de ce viitorul pare sumbru pentru Rwanda.

Incursiunea noastră ar fi incompletă dacă nu am semna și spectaculoasa sporire a influenței americane în regiune. Răsturnarea lui Mobutu în Zair a dovedit ponderea crescândă a S.U.A. pe continentul negru. De altfel, cu ocazia turneului african din martie 1998, ce a cuprins Ghana, Uganda, Botswana, R.S.A. și Senegal, președintele Bill Clinton a inclus și o escală, simbolică și emoțională, în Rwanda. Pe bună dreptate astăzi se vorbește de o vastă arie de influență americană în Africa de Est ce cuprinde Eritreea, Etiopia, Kenya, Uganda, Rwanda, Burundi și, în mai mică măsură, R.D. Congo, la care se adaugă pilonii din Africa australă, Angola și R.S.A. Având în vedere sensibilele interese geostrategice și de putere din zonă se poate naște o întrebare incomodă: nu cumva genocidul din Rwanda a fost o confruntare indirectă între mai marii acestei lumi?

RWANDA: L'anatomie d'un génocide **Résumé**

Cet article nous a été inspiré par le grand dévouement de la haine qui a connue le Rwanda, le printemps du 1994. Pour trouver une explication, nous avons partagé l'étude en trois section: **L'héritage historique**, **L'élément hutu (1959)** et **Les nouvelles données géopolitiques** dans la région des Grandes Lacs.

En faisant appel aux oeuvres des grandes africanistes, parmi lesquels B. Davidson, H. Deschamps ou P.F. Gonidec, et aux magazines extrêmement prestigieux, s'agissant de *Le Nouvel Afrique Asie* ou *Jeune Afrique*, on a pu investiguer la grande complexité de la réalité ethnique hutu-tutsi, les germes de la crise et, bien sûr, le degré de l'imixtion des facteurs extérieurs.

La tragédie s'est soldée avec presque un million de victims innocentes. Les explications **post-factum** ne peuvent rien réparer, mais, elles peuvent constituer un point de départ pour la réconciliation nationale, pour un véritable **modus-vivendi** entre les hutu et les tutsi.

Ioan Mitrea, Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna.
Realități arheologice și concluzii istorice, Bibliotheca Memoriae
Antiquitatis, vol. IV, Piatra Neamț, Editura Nona, 1998, 172 p., 57 fig.

Lăcrămioara Elena Istina

Problematica în fața căreia ne aflăm, cea a secolelor VI-IX, este una dintre cele mai complicate pentru istoria românilor, dar în același timp importantă, deoarece acum se desăvârșește formarea poporului român, proces început cu mult înainte de secolul al VI-lea. Astfel, cercetările arheologice din ultimele decenii încep să “descifreze istoria «mileniului întunecat»” (p. 11). În acest context se înscriu și cercetările arheologice întreprinse la est de Carpați dintr-o necesitate a scrierii istoriei pe baza informațiilor arheologice, în lipsa celor scrise. Astfel, lucrarea de față, **Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice**, prezintă rezultatele acestor săpături arheologice într-una din așezările cercetate pentru această perioadă. Așa cum mărturisește și autorul încă din **Introducere**: “În fața tăcerii impresionante a izvoarelor scrise, apelul la mărturiile păstrate în «arhivele pământului» este singura cale de urmat în încercarea de a reconstitui tabloul amplu și contradictoriu al istoriei milenului I d.Hr.” (p. 11).

Lucrarea debutează cu o **Introducere**, urmată de 5 capitole, un **Rezumat** în limba franceză, o **Legendă a figurilor**, **Indice general** și 57 de ilustrații. Dar inclusiv specificația din titlu: **Realități arheologice și concluzii istorice** ne trezește atenția, arătând că e o monografie în care nu se face doar o prezentare arheologică a rezultatelor, ci reprezintă o încercare de sinteză și descifrare a acestor mărturii (mute). Astfel, suntem de acord cu afirmația autorului: “În măsura în care prezentăm descoperirile și analizăm cultura materială din această așezare facem arheologie. Încercând să reconstituim modul de viață al acestei comunități sătești, relațiile cu alte zone și culturi, în speță cu alte comunități umane, facem istorie. A doua latură a demersului nostru nu este posibilă fără prima. (...) Drumul firesc este de la realitățile arheologice la concluziile istorice, concluzii care vor avea nota lor de subiectivism. Oricât am «exploata» documentele arheologice, oricât vom încerca să le facem «să vorbească», vom obține, în final, totuși o imagine palidă a ceea ce a fost, fiind departe de ceea ce Ranke numea «istoria așa cum a fost ea cu adevărat»” (p. 14).

Astfel, în **Introducere**, Ioan Mitrea demonstrează importanța cercetărilor întreprinse la Izvoare Bahna deoarece spațiul est-carpatic este parte integrantă a ariei de formare a poporului român. În același cadru sunt aduse mulțumiri tuturor celor care au contribuit la apariția acestei monografii, de la specialiști (arheologi, restauratori, desenatori, fotografi) și până la medici și sponsori, pentru sprijinul acordat activității de cercetare arheologică și valorificare științifică a rezultatelor acestor cercetări. Tot în **Introducere** autorul își justifică demersul încheind cu modestie: “Oricât de mică va fi contribuția la cunoașterea epocii secolelor VI-IX această lucrare se constituie într-un modest adaos ce va întregi fascicolul de lumină menit a descifra minele «mileniului întunecat», în fapt «miracolul» începuturilor noastre ca popor” (p. 14).

Cercetările arheologice în cadrul așezării de la Izvoare Bahna s-au întreprins între anii 1971-1984, descoperindu-se așezări suprapuse pe același loc datând din perioada secolelor VI-IX.

În primul capitol al lucrării, **Privire generală asupra cadrului natural**, Ioan Mitrea amplasează geografic aşezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna care “este situată pe raza satului Izvoare, comuna Bahna, județul Neamț, în punctul “La pod la Hărmănești” pe malul drept al pârâului Băhnișoara” (p. 15). Urmează apoi o prezentare generală a cadrului natural (incluzând cadrul geografic, climatic, sol, vegetație, faună), deoarece este “cunoscută influența pe care o exercită mediul natural asupra evoluției habitatului social-uman cu deosebire în vremurile mai vechi” (p. 15). Concluzionând în finalul capitolului că acest cadru natural “a oferit condiții optime viețuirii umane” (p. 18).

Cel de-al II-lea capitol, **Descoperiri arheologice în microregiunea în care se află aşezarea de la Izvoare-Bahna**, prezintă principalele descoperiri arheologice din spațiul luat în discuție, observând-se că cel mai vechi punct datează încă din neolitic. Astfel principalele puncte descoperite sunt la: Aldești - o aşezare aparținând culturii Cucuteni; fragmente ceramice indicând o aşezare eneolitică la Izvoare-Bahna; Costișa - epoca bronzului (aşezare care a și dat numele unei importante culturi din epoca bronzului mijlociu), Izvoare-Bahna - Hallstatt-ul târziu; continuând cu mărturii din epoca statului geto-dac; apoi a dacilor liberi: puncte Izvoare-Bahna, Moldoveni - unde a fost cercetată o necropolă a dacilor liberi din secolele II-III; o altă aşezare din secolele II-III pe raza satului Izvoare în punctul “Dealul Poiana”; dovezi carpice chiar în punctul “La pod la Hărmănești”; Țurcanii din Vale - cimitir carpic; sat Cârliști, com. Filipești - două aşezări carpice; Dămieniști - a fost cercetată o întinsă necropolă carpică (aproape 100 morminte); Mănoaia-Costișa - sit arheologic cu orizonturi de locuire din secolele II-III, IV-V și VI-VII; Cârliști-Filipești - sate din secolele IV-V; Berești-Bistrița - sate din secolele IV-V; Moldoveni - mormânt de secolele V-VI; alte aşezări de secolele VIII-IX: Aldești, Berești-Bistrița și Izvoare-Bahna. Astfel autorul prezintă în ordine cronologică principalele puncte arheologice descoperite în microregiunea din care face parte și aşezarea de la Izvoare-Bahna demonstrând că existența ei se încadrează într-un sistem de locuire, aceasta nefiind amplasată aici întâmplător.

În cel de-al III-lea capitol, **Metoda de săpătură și stratigrafia aşezării**, autorul explică de ce și cum a fost nevoit să aplice o anumită metodă de săpătură ținând cont în primul rând de “configurația terenului” (p. 23). “Astfel, secțiunile I-IV și VI-XXII sunt orientate pe direcția SE-NV. Secțiunea V precum și secțiunile XXIII-LXXXVI au fost trasate perpendicular pe secțiunile I-IV și VI-XXII, urmărindu-se să fie amplasate cât mai perpendicular pe curbele de nivel” (p. 23), iar “secțiunile LXXXVII-CVIII au fost trasate pe aceeași direcție cu secțiunile I-IV și VI-XXII” (p. 23). Urmează apoi o descriere mai amănunțită a secțiunilor, în care se menționează lungimea și lățimea acestora sau adâncimea (depunerea cu resturi arheologice a fost între 0,35-1,00 m). Astfel, prin campaniile întreprinse între 1971-1984 au fost săpate în total 108 secțiuni, “investigându-se în total o suprafață de 15.000 m², reprezentând, foarte probabil, cca. 85-90% din aşezarea aparținând secolelor VI-IX” (p. 24).

Tot în acest capitol autorul oferă cititorului elemente privind stratigrafia acestei săpături care arată existența unei “succesiuni de aşezări din eneolitic până aproape în zilele noastre” (p. 25), dar “deosebit de intensă a fost locuirea în secolele VI-IX în aşezarea de la Izvoare-Bahna” (p. 25). Urmând firul descifrării stratigrafiei autorul simte nevoia să precizeze că “nu se poate vorbi de un strat continuu caracteristic sec. VI-IX și cu atât mai puțin de un nivel clar aparținând sec. VI-VII și un altul caracteristic sec. VIII-IX” (p. 26).

Urmează apoi capitolul al IV-lea, **Aşezarea din secolele VI-IX. Realități arheologice**, în care după cum se observă și din titlu sunt incluse elemente efective ale cercetării arheologice din aşezarea de la Izvoare-Bahna. Astfel, în cei cca. 15.000 m² autorul a dezvelit 32 de locuințe

și mai multe anexe gospodărești, ce aparțin secolelor VI-IX. Acest capitol (cel mai dezvoltat de altfel din cadrul lucrării) face o descriere amănunțită a descoperirilor pe locuințe și inventarul acestora, fiind împărțit în două părți: **A. Nivelul așezării din secolele IV-VII și B. Nivelul așezării din secolele VIII-IX.** În cadrul descoperirilor se evidențiază locuințele: L₃₄, ce aparține secolelor II-III, și L₂₄, care aparține unui sat din secolele XVII-XVIII.

Astfel, pentru secolele VI-VII “din prezentarea celor 9 locuințe și a anexelor gospodărești, a rezultat că în nivelul vechi al așezării s-a găsit un inventar sărac, constând din ceramică și câteva obiecte de os, lut, piatră și metal. Totuși analiza tipurilor de locuințe, a instalațiilor pentru încălzit și prepararea hranei, precum și a inventarului mobil, permite încadrarea cronologică a nivelului vechi al așezării și chiar unele considerații de ordin etno-cultural” (p. 40). Cât privește tipul de locuințe din această etapă “ele sunt case monocelulare, având podeaua mai mult sau mai puțin adâncită, față de nivelul de construcție, cu pereții ridicați deseori pe tălpici și realizați din împletituri din nuiele, peste care se aplică o lutuială, uneori făpuită, având acoperișul, de regulă, în două ape, făcut dintr-un cadru de lemn peste care se fixau materiale ușoare, cum ar fi stof, paie și alte resturi vegetale, iar în interior una sau două instalații pentru foc, constând din pietre simple sau bolovani și pământ, cuptoare din pietre, sau cuptoare din lut, fie cotlonite în peretele bordeiului sau într-un calup cruțat la săparea părții locuinței adâncite în pământ” (p. 41). Iar în cadrul inventarului ponderea o ocupă ceramica, în special lucrată cu mâna, dintr-o pastă grosieră, nelipsind însă nici ceramica lucrată la roată.

În ceea ce privește nivelul mai nou al așezării de la Izvoare-Bahna (secolele VIII-IX) din prezentarea celor 23 de locuințe se observă descoperirea unui material arheologic mai bogat și mai diversificat. Chiar dacă există analogii cu obiectele descoperite în faza anterioară autorul a putut constata o “evoluție internă care evidențiază în fapt o evoluție în timp” (p. 73). Astfel, pentru această etapă corespund: “bordeie și locuințe cu podeaua puțin adâncită față de nivelul de construcție, sau locuințe de suprafață, cu instalații pentru foc constând în vetre simple deschise, din pământ și bolovani, cuptoare din bolovani și cuptoare din lut de tipul celor cotlonite” (p. 74).

În ceea ce privește ceramica aparținând acestei etape, ea este mult mai numeroasă față de etapa precedentă, și de asemenea crește volumul ceramicii lucrate la roată.

În concluziile acestui capitol autorul afirmă că “analiza întregului inventar, dar mai ales a ceramicii și pieselor din metal, între care cerceii și inelul cu chaton oval ocupă un loc important, permite încadrarea nivelului mai nou al așezării de la Izvoare-Bahna în secolele VIII-IX. Forate probabil această etapă din evoluția așezării a început pe la sfârșitul secolului al VII-lea, ocupă din plin secolul al VIII-lea și se încheie la începutul secolului al IX-lea d.Hr.” (p. 84).

Ultimul capitol, **Comunitatea sătească din secolele VI-IX. Concluzii istorice**, este subdivizat după cum urmează: **A. Așezarea, locuințele și anexele gospodărești; B. Ocupațiile locuitorilor; C. Structuri demografice, social-politice și elemente de viață spirituală; D. Importanța cercetărilor de la Izvoare-Bahna.** Aici avem de a face cu o analiză istorică ce pornește de la o realitate arheologică, deoarece “pe baza acestor mărturii încercăm să remodelăm structurile comunității ce a trăit la Izvoare-Bahna în veacurile VI-IX, să refacem istoria lor și în final să formulăm unele concluzii de ordin general istoric” (p. 85).

Între acestea se evidențiază faptul că “Dovezile arheologice privind practicarea agriculturii au o semnificație deosebită nu numai din punctul de vedere al cunoașterii unei laturi de bază a vieții economice a comunității sătești, dar și a problemei continuității, dacă avem în

vedere faptul că pentru dovedirea «stăruinței românilor în Dacia Traiană» A.D. Xenopol a adus drept argument esențial caracterul sedentar și îndeletnicirea agricolă a strămoșilor noștri” (p. 89). Alte îndeletniciri practicate de acești locuitori erau: creșterea animalelor, prelucrarea metalelor, a lutului, a produselor animaliere, a lemnului, osului și pietrei. În ceea ce privește modul de organizare al comunității de la Izvoare-Bahna forma acesteia era obștea satească, ce avea drept conducere “adunarea «oamenilor buni și bătrâni»” (p. 95). Astfel, “obștea teritorială de la Izvoare-Bahna o obște «de tip bizantin», va fi făcut parte dintr-o uniune de obști, o «romanie populară» din această regiune, nucleu al unui viitor cnezat sau voievodat” (p. 95).

De asemenea, în așezarea de la Izvoare-Bahna nu lipsesc elementele ce atestă prezența unei populații creștine aici, chiar dacă acestea sunt puține în comparație cu alte așezări (exemplu Daviden, jud. Neamț - așezare cercetată tot de Ioan Mitrea), fapt explicat de autor prin “pătrunderea unor importante grupuri de slavi în a doua jumătate a secolului VI și începutul secolului VII ce a provocat un moment de discontinuitate în evoluția culturii materiale și spirituale din spațiul est-carpatic, ca și în general în spațiul vechii Dacii” (p. 97).

În termeni mai concisi, autorul poate afirma despre comunitatea satească din secolele VIII-IX de la Izvoare-Bahna că “se caracterizează printr-o serie de structuri economice, demografice, social-politice și culturale specifice, care definesc, în fond, un model cultural vechi românesc. Acest model se caracterizează, în esență, prin următoarele trăsături: autohtonă și stabilitatea populației, o populație românească începând cu secolul al VIII-lea d.Hr.; o economie bazată pe cultivarea pământului, creșterea animalelor, vânat și pescuit, precum și pe practicarea a numeroase meșteșuguri, între care unele incompatibile cu nomadismul, cum ar fi extragerea și reducerea minereului de fier; forme specifice de organizare social-economice și politico-militare, respectiv obștile teritoriale și uniunile de obști; omogenitatea lingvistică și religioasă (generalizarea limbii române și a creștinismului), precum și apariția și accentuarea treptată a unor diferențieri economico-sociale” (p. 98).

Astfel, privite în ansamblul lor cercetările de la Izvoare-Bahna ocupă un loc important în studierea celei de-a doua jumătăți a mileniului I d.Hr., deoarece rezultatele acestora “vin să evidențieze caracterul stabil al comunităților satești din a doua jumătate a mileniului I d.Hr. confirmând ceea ce vasta și cuprinzătoarea viziune istorică a lui N. Iorga intuise cu peste jumătate de secol în urmă, atunci când afirma că «o populație nu părăsește niciodată chiar și în fața celor mai crunte restriști istorice, chiar și în fața celei mai înverșunate împotriviri a forțelor înseși ale firii, pământul în care și-a înfipt adânci rădăcini»” (p. 102).

Concluziile sunt urmate de un rezumat în limba franceză (tradus de Marius Alexianu), care oferă posibilitatea înțelegerii problematicei puse în discuție de autor cunoscătorilor de limbă franceză, un **Indice general** și o bogată ilustrație ce însumează un număr de 57 de figuri.

În concluziile acestor câtorva însemnări putem afirma că monografia dedicată așezării de la Izvoare-Bahna se evidențiază între lucrările de același gen prin noutatea și numărul vestigiilor descoperite (care contribuie la o mai bună cunoaștere a civilizației romanice și vechi românești), și mai ales prin modul de prezentare susținut și de un limbaj adecvat. Astfel, istoriografia românească s-a mai îmbogățit cu o lucrare, aceea semnată de Ioan Mitrea, sperând însă că vom avea când de curând o altă monografie în bibliotecă dedicată așezării de la Davideni, pe care știm că autorul o are în vedere.

**Ion H. Ciubotaru, Catolicii din Moldova. Universul culturii populare,
Episcopia Romano-Catolică (Departamentul Cercetării Științifice),
Iași, Editura "Presa Bună", 1998, vol I, 280 p.**

Anton Coșa

Cea mai bună pledoarie pentru o carte este, credem noi, cartea însăși. Calitățile sale de conținut, de formă ori de stil, noblețea intențiilor, rigoarea științifică a argumentației și acuratețea concluziilor le considerăm suficient de convingătoare și revelatoare și prin urmare ne vom lua libertatea de a reproduce aici pasaje din această carte. Dacă vom analiza mai amănunțit lucrarea, o vom face nu numai pentru a sacrifica unei uzanțe bine înrădăcinată în practica științifică ci și dintr-un motiv special care rezidă în natura deosebită a subiectului abordat, care face din această operă una de referință pentru cultura populară tradițională a catolicilor din Moldova, una fără precedent în cercetarea științifică de gen a acestei comunități.

Autorul, unul dintre cei mai renumiți etnologi din țara noastră, profesor la Universitatea "A.I. Cuza" din Iași, precizează în primele pagini ale lucrării că aceasta "este rodul unor ample cercetări etnologice, efectuate, pe parcursul a trei ani și jumătate, în aproape toate așezările cu populație majoritară romano-catolică din Moldova... Au fost investigate peste o sută cincizeci de localități, demersul științific înregistrând astfel o amploare fără precedent în ceea ce privește cunoașterea coordonatelor culturii populare create și păstrate în aceste comunități. O inițiativă atent elaborată, întemeiată pe interesul constant al celor mai mulți oameni față de universul culturii populare, pe cunoașterea specificului acestor sate, despre care s-a scris puțin, în ciuda faptului că se numără adesea printre vetrele folclorice de referință din spațiul moldovenesc.

Trebuie arătat aici că toate componentele civilizației tradiționale din aceste așezări se caracterizează printr-o puternică unitate și poartă pecetea inconfundabilă a spiritualității românești. Semnele arhaicității și ale duratei pot fi identificate, cu ușurință, în cele trei compartimente ale creației populare ce fac obiectul prezentei lucrări: arhitectura populară tradițională, textilele de interior și portul popular de sărbătoare. Alte dimensiuni ale universului etno-folcloric din satele catolicilor moldoveni - cum ar fi riturile de trecere, obiceiurile calendaristice, literatura și muzica populară, - vor fi tratate în volumele următoare, aflate în curs de pregătire" (p. 7-8).

Cartea începe cu o binecuvântare a Excelenței Sale Mons. Petru Gherghel, Episcop Romano-Catolic de Iași (p. 5), urmată de un Cuvânt Înainte al autorului (p. 7-8). În Introducere (p. 9-15) sunt inserate unele considerații istorice asupra trecutului comunității catolice și a catolicismului din Moldova, ca și unele aspecte etnologice generale.

În continuare, în prima parte a lucrării, dedicată arhitecturii populare tradiționale, sunt prezentate tipurile de localități rurale, casa tradițională, curtea și acareturile, gardurile și porțile monumentale, fântânile, troițele, stâlpii și bisericile.

"Prezente în majoritatea regiunilor Moldovei, așezările catolicilor din Dieceza de Iași relevă toate caracteristicile habitatului rural din această parte a țării" (p. 21).

Aceasta “nu se limitează doar la construcțiile arhitectonice din interiorul satului. El este privit ca o succesiune de cercuri concentrice, având ca limită exterioară **hotarul** - străjuit adesea de troițe sau de cruci, ca succedanee ale celor dintâi, - și terminând cu pereții casei ce adăpostesc epicentrul spațiului cosmizat și anume **vatra**. Mentalitatea populară arhaică percepea **vatra** ca pe o axă a spațiului locuinței, în care simbolismul biologic și tutelar al focului își păstra nealterată întreaga consistență” (p. 24).

“Pentru ruralul de odinioară, **casa** nu reprezenta doar un simplu obiect, un adăpost care să-l ferească de intemperii sau de alte neplăceri. El vedea în casă și un spațiu spiritual, adică nu numai de întreținere a vieții cotidiene, ci și de promovare a unor valori culturale... Casa înseamnă familie, identitate, dar în același timp exprimă și o anume mentalitate (p. 25). Riturile de întemeiere însoțesc pas cu pas toate momentele importante ale realizării edificiului. Este un indiciu clar că cele două dimensiuni fundamentale, **casa-obiect** și **casa-concept**, fuzionau la nivelul mentalității arhaice, ceea ce înseamnă că pentru ruralul tradițional conexiunile erau cât se poate de limpezi” (p. 27).

“Categorica construcțiilor arhitectonice tradiționale include mai întâi **casa monocelulară**, căreia avea să i se adauge ulterior **tinda**, ce căpăta și funcție de **cămară**, apoi casa cu o **încăpere**, **antreu** și **chiler** sau **bucătărie** și, în fine, casa cu două **încăperi** și **tindă rece**, tipul cel mai răspândit prin deceniile trei-patru ale veacului nostru și pe care îl întâlnim frecvent și astăzi (p. 29). Uneori, casa, fântâna și bucătăria de vară erau îngrădite, fiind despărțite de restul acareturilor, precum și de locul unde se țineau furajele. Această așa-numită **ogradă dublă** era cândva foarte răspândită și nu constituia o particularitate a gospodăriilor ce aparțineau ceangăilor, așa cum înclină să creadă unii etnografi maghiari din țara noastră” (p. 30).

Porțile monumentale din satele catolice au fost cercetate de specialiști “în contextul general al porților monumentale românești, situându-le alături de cele din Maramureș sau din ținutul Gorjului. Excepție fac doar etnologii maghiari, care le aseamănă cu porțile din secuime, admitând totuși că sunt mai rudimentare” (p. 36).

Capitolul consacrat arhitecturii populare tradiționale se încheie cu o succintă prezentare a bisericilor. “Bisericile și cimitirele formau un tot unitar, un spațiu de sine stătător, care era privit tot ca o **vatră de sat**. Aici își află odihna veșnică cei plecați pe drumul fără întoarcere, în lumea moșilor și a strămoșilor, formând cealaltă jumătate a neamului” (p. 38).

În capitolul al doilea al lucrării sunt prezentate textilele de interior, “țesăturile și cusăturile, menite să slujească uzului casnic, să împodobească odăile țărănești ori să fie folosite la înfăptuirea unor ceremonialuri, obiceiuri și rituri... satele cu populație catolică... conservând adevărate tezaururi de ștergere, scoarțe, lăicere și păretare măiestrit lucrate” (p. 90). “Interioarele caselor țărănești ale populației catolice din Moldova adăpostesc uneori prosoape ce pot fi socotite adevărate opere de artă, demne de a figura în cele mai exigente colecții muzeale... O parte din prosoapele țesute în aceste sate amintesc - prin sintaxa câmpurilor ornamentale, ca și prin vigoarea tonalității cromatice - de produsele similare existente în zonele Bucovinei, Năsăudului sau Bihorului. Pe lângă aceste tipuri de ștergere, întâlnim într-o proporție destul de ridicată, și exemplare brodate. În cazul acestor cusături, alături de modelele «în bandă» apar compoziții libere, în tehnica panoului, care ar putea fi circumscrise unui spațiu oval, rombic sau rotund.

Benzile laterale, limitrofe dantelei sau franjurilor sunt alcătuite din registre cu flori, cu frunze și vrejuri, cu lanțuri cu forme geometrice, cu împletituri (antrelacuri) complexe din motive fitomorfe, avimorfe, skeomorfe și, mai rar, antropomorfe” (p. 92).

“Broderiile de pe unele batiste sau fețe de pernă au dezvoltat ornamente centrale discontinue, «închise», pornind de la o stea sau o rozetă, încadrată simetric de flori, frunze și fructe... Aproape toate cusăturile tradiționale sunt realizate în **cruciulițe simple** (cunoscutul **punct românesc**) sau **duble**, la un fir, ori «în butuci». Nu vom întâlni niciodată, nici măcar în mod accidental, prezența punctului **iras** (scris), specific broderiilor maghiare” (p. 93).

“În ceea ce privește **scoarțele**, sunt de remarcat două categorii principale: una se impune prin frecvența decorului geometrizat, iar cea de a doua prin preferința pentru ornamentele vegetale. Proporția răspândirii celor două grupe de țesături depinde, în bună parte, de zona sau aria etno-folclorică în care au fost realizate. Pentru că, așa cum e și firesc, obiectele de artă populară din satele cu populație catolică relevă specificul și particularitățile regionale sau locale” (p. 94).

Dar “continuitatea creației artistice în domeniul țesăturilor și cusăturilor nu s-a datorat numai factorilor funcționali și estetici. Un puternic impuls pentru conservarea izvoadelor străvechi a fost primit și din sfera ritual-ceremonială. Având numeroase implicații în folclorul obiceiurilor familiale, ștergarul, batista sau năframa au substituit, în plan concret, **podul sau puntea** cu semnificații magice pe plan spiritual” (p. 98). “Năframe, ștergare, covoare și lăicere, privite în intimitatea căminului, amintesc și astăzi crâmpie emoționante din biografia simplă a truditului țăran” (p. 101).

În capitolul al treilea al cărții se analizează costumele populare de sărbătoare care “contribuie, în mare măsură, la înțelegerea originii și identității populației de care vorbim (p. 165)... Într-adevăr, așa după cum s-a mai spus catolicii din Moldova sunt păstrătorii celor mai vechi tradiții de vestimentație românească din această parte a țării. Portul bătrânesc, pe care ei îl îmbracă și astăzi, este inconfundabil și are o puternică personalitate ce se manifestă prin aceea că păstrează, nealterate, elementele fundamentale ale substratului traco-daco-iliric... Particularitățile stilistice și morfologice pe care le pune în evidență portul tradițional de sărbătoare al populației catolice din Moldova pledează, fără nici un dubiu, pentru obârșia românească a acestor credincioși... Unitatea în varietate, ca și specificul costumului de sărbătoare pe care îl poartă catolicii moldoveni rezultă și din faptul că aceste straie se încadrează viziunii sculpturale a portului românesc (p. 166)... Albul rămâne culoarea de bază în toate componentele vestimentare, ca o marcă a curățeniei sufletești, a purității, a prețuirii luminii. Geometrismul ornamentației costumului popular tradițional, deci inclusiv a celui întâlnit în satele catolice, ordonează și temperamentează compozițiile decorative și armoniile cromatice” (p. 167).

“Este îmbucurător să constatăm că la nivelul mentalității, există în aceste așezări un cult al tradiției și al neamului, al păstrării valorilor moștenite din bătrâni, în ciuda neajunsurilor sau injustițiilor ca care oamănii s-au confruntat. Volumul de față surprinde doar o frântură din existența lor. Este semnul de recunoștință ce li se cuvine pentru felul în care au știut să păstreze peste veacuri specificul creației populare românești” (p. 15).

Cartea cuprinde un număr de 432 fotografii color, de o excepțională valoare artistică, executate de inginerul Cristian Lisacovschi, fotografii care vin în sprijinul argumentației din text într-un mod foarte convingător.

Lucrarea mai cuprinde o bibliografie (p. 251-254), un indice de nume (subiecți chestionați - p. 255-261), precum și rezumate în limbile engleză (p. 263-267), franceză (p. 269-273) și italiană (p. 275-279).

Din cuprinsul acestei cărți se întinde chemarea la cunoașterea adevărului, cu larga disponibilitate cu care Toma fu odinioară chemat de **Mântuitorul**: *“Adu degetul tău și vezi mâinile mele, și mâna ta o pune în coasta mea”*. Este un îndemn la lectură și meditație, cu aceeași chemare divină, care pe Toma l-a cutremurat: *“și nu fii necredincios!”*

Această carte a apărut sub egida Departamentului Cercetării Științifice din cadrul Episcopiei Romano-Catolice Iași. Trebuie să evidențiem aici meritul deosebit al Excelenței Sale Mons. Petru Gherghel, Episcop de Iași, datorită căruia a fost posibilă tipărirea lucrării la **Tipografia Vaticană** în condiții grafice deosebite care fac din ea și o ediție bibliofilă.

Abrevieri

ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania, Cluj.
ActaAntArch - Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AI(A)C - Anuarul Institutului de Istorie (și Arheologie) Cluj(-Napoca).
AI(A)I - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D. Xenopol", Iași.
AIM - Arheologhiceskie Isledovania v. Moldovii, Kișineov.
AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Sibiu.
Apulum - Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchÉrt - Archeologiai Értesítő, Budapesta.
ArhGen - Arhiva Genealogică, Iași.
ArhMold - Arheologia Moldovei, Iași.
ArhRom - Arhiva Românească, București.
ArhSb - Arheologičeskij Sbornik. Gosudartsvennyj Ermitaž, St. Petersburg (Leningrad).
ARMSI - Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice; Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București.
AUB - Analele Universității din București. Seria Științe Sociale. Istorie, București.
CAMNIR - Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie al României, București.
Carpica - Carpica. Muzeul Județean de Istorie "Iulian Antonescu", Bacău.
CCDJ - Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași.
CetDacTrans - Cetăți dacice din Transilvania, București, 1969.
CI - Cercetări Istorice, Iași.
Dacia - Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S. - Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București.
DGAS - Direcția Generală a Arhivelor Statului, București.
EphemNap - Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
Hierasus - Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
Istros - Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
JÖAI - Jahreshefte des Österreichischen Archäologische Instituts, Viena.
Materiale - Materiale și Cercetări Arheologice, București.
MemAntiq - Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MMS - Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași.
MN - Muzeul Național, București.
PBF - Prähistorische Bronzefunde Europas, München.
Peuce - Peuce. Studii și Comunicări de Istorie, Etnografie și Muzeologie, Tulcea.
Pontica - Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.
Prahova, S.N. - Prahova. Muzeul Județean Prahova, Ploiești.
RevArh - Revista Arhivelor, București.
RevIst - Revista de Istorie, București.
RevMuz - Revista Muzeelor, București.
RI - Revista Istorică, București.
RIAF - Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București.
SAI - Studii și Articole de Istorie, București.
SCBacău - Studii și Comunicări, Bacău.
SCIV(A) - Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
SCSIași - Studii și Cercetări Științifice, Iași.
SMIM - Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
SMMIM - Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București.
Suceava - Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.
Thraco-Dacica - Thraco-Dacica. Institutul de tracologie, București.
ZfA - Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

Orice corespondență se va adresa Muzeului Județean de Istorie
“Iulian Antonescu”, str. 9 Mai, nr. 7, Bacău, Județul Bacău,
cod 5500, România; e-mail: mistbc@cybernet.ro

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:
Muzeul Județean de Istorie “Iulian Antonescu”, str. 9 Mai, nr. 7, Bacău,
Județul Bacău, cod 5500, România; e-mail: mistbc@cybernet.ro

Please send any mail to the following address:
Muzeul Județean de Istorie “Iulian Antonescu”, str. 9 Mai, nr. 7, Bacău,
Județul Bacău, cod 5500, România; e-mail: mistbc@cybernet.ro

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse:
Muzeul Județean de Istorie “Iulian Antonescu”, str. 9 Mai, nr. 7, Bacău,
Județul Bacău, cod 5500, România; e-mail: mistbc@cybernet.ro

În atenția colaboratorilor

Carpica acceptă spre publicare studii și articole (până la 30 pagini), recenzii și note bibliografice. În cazul studiilor ce depășesc 30 p. autorii sunt rugați să procedeze la împărțirea textului încât acesta să poată fi publicat în numere consecutive ale revistei.

Toate materialele vor fi prezentate dactilografiate la două rânduri și având notele la sfârșitul textului. Acestea vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat într-o limbă de largă circulație și vor respecta normele de publicare ale Academiei Române.

Redacția își rezervă dreptul de a accepta spre publicare materialul și de a planifica apariția acestuia. Termenul limită de predare a materialelor va fi 15 august pentru a putea fi publicate în volumul din anul respectiv.

CARPICA

Publicație a Muzeului Județean de Istorie
“Iulian Antonescu” Bacău, str. 9 Mai, nr. 7,
cod 5500, România

CARPICA

Revue du Muzeul Județean de Istorie
“Iulian Antonescu” Bacău, la rue 9 Mai, nr. 7,
cod 5500, Roumanie

Vas eneolitic,
cultura Cucuteni,
Trebeș-Mărgineni

Manșon de os,
cu reprezentări dionysiace

Obiecte de podoabă
medievale (sec. XVII - XVIII)

Casetă aparținând
Elenei Cuza (sec. XIX)

